

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ

ISTORIE

TOMUL XLIV-XLV

1998-1999

Editura Universității

„Alexandru Ioan Cuza”

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII "ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IAȘI
(serie nouă)

Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

R E D A C Ț I A

Prof. univ. dr. I. AGRIGOROAIEI (redactor responsabil),
Prof. univ. dr. I. CIUPERCĂ, Prof. univ. dr. GH. CLIVETI,
Conf. univ. dr. M. COJOCARIU, Prof. univ. dr. ȘTEFAN S.
GOROVEI, Prof. univ. dr. GH. IACOB (secretar științific de
redacție), Prep. univ. drd. L. RĂDVAN.

CUPRINS

Liviu Pilat O PRIVIRE ASUPRA RELAȚIILOR ADULTERINE ÎN MOLDOVA SECOLELOR XVI-XVIII	5
Gabriel Bădărău RAPORTURI POLITICE ROMÂNNO-AUSTRIECE DE LA UNIRE LA INDEPENDENȚĂ. CONSIDERAȚII INTRODUCTIVE	19
Gheorghe Cliveti 1870-1871: ROMÂNII ȘI "SINCOPA EUROPEI FRANCEZE"	31
Gheorghe Iacob MODERNIZAREA ROMÂNIEI (1866-1914). ASPECTE METODOLOGICE	47
Ion Agrigoroaiei MĂSURI DE UNIFICARE LEGISLATIVĂ ȘI ADMINISTRATIVĂ ÎN ROMÂNIA ÎNTREGITĂ	59
Dumitru D. Rusu NICOLAE IORGA ÎN APĂRAREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN, 1939-1940	77
Svetlana Suveică "KRASNYI ARHIV" DESPRE PERSECUȚIA CATOLICILOR ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ	101
Dumitru Șandru ARESTĂRILE DIN ROMÂNIA ANULUI 1947	111

Florian Banu

PAȘI SPRE AUTONOMIA R.P.R. DESFIINȚAREA SOVROMURILOR 133

Cătălin TurliucNAȚIUNILE UNITE ȘI LIGA ARABĂ ÎN FAȚA PROBLEMEI
PALESTINIENE (1945-1948) 151**Liviu Țăranu**

ROMÂNIA ÎN C.A.E.R. (1954-1964) 161

Constantin Solomon

ASPECTE ALE VIEȚII POLITICE ÎN REPUBLICA MOLDOVA 189

Nicolae Ursulescu

VENIREA PROFESORULUI RADU VULPE LA IAȘI 207

Ruxandra AlaibaMELUȚA MARIN - ISTORIC AL RELIGIEI VECHILOR
CIVILIZAȚII AGRARE 215**Gheorghe I. Florescu**GENERALUL HENRI M. BERTHELOT ÎNTRE FRANȚA
ȘI ROMÂNIA (1916-1918). PARTEA A II-A 229**Alecsandru P. Tacu și Ioan Saizu**

PAUL HORIA SUCIU - UN ECONOMIST ÎN PAS CU EPOCA 261

Liviu Pilat

O PRIVIRE ASUPRA RELAȚIILOR ADULTERINE ÎN MOLDOVA SECOLELOR XVI-XVIII

*"Preacurvie-făcători și preacurvie-făcătoarele,
au nu știți că iubostea lumii vrajbă lui Dumnezeu
este."*

Tentația de a ne apropia cât mai mult de realitățile unei perioade istorice învăluite de scurgerea timpului, ne determină uneori să renunțăm la a mai umbla pe cărări prea mult bătute. Tocmai de aceea prezentul studiu își propune includerea în "teritoriul istoricului" a unui domeniu de cercetare multă vreme neglijat de istoriografia noastră și pentru care, din păcate, nici în noul climat istoriografic nu se manifestă prea mult interes. Or, pentru a avea o imagine cât mai completă despre cei de odinioară, mijlocul cel mai temeinic este reconstituirea tabloului vieții cotidiene de altădată, chiar și a ungherelor sale cele mai întunecate, cum ar fi cele destinate sexualității, fie aceasta licită sau ilicită. Chiar dacă ele se întrevăd mai greu datorită vălului de pudoare care maschează de regulă aceste evenimente, ele sunt totuși perceptibile, atât prin frânturile de informații pe care le păstrează documentele cât și prin remanențele mentale, datorate în cea mai mare măsură conservării pentru o perioadă destul de îndelungată a aceluiași tip de relații și de structuri sociale. Piesă de bază a structurilor familiale, care formează de fapt armătura societății, căsătoria este investită de creștinism cu atribute sacramentale. Transformarea ei dintr-un joc de alianță în "împărțășirea dreptului dumnezeiesc"¹ prin realizarea comuniunii dintre bărbat și femeie, implică și impunerea preceptelor dogmei creștine² asupra vieții conjugale. Căsătoria este singura în măsură să ofere legitimitate raporturilor sexuale, chiar și celor considerate a fi deviate, cum ar fi,

violența soțului³, sodomia⁴ sau onanismul⁵. Nu numai că Biserica blamează alte genuri de relații, cum ar fi concubinajul sau “păcatele împotriva firii”, dar și celibatul sau castitatea păstrată pentru motiv de “scârbă de nuntă”⁶. Taină a iubirii, căsătoria este considerată egală monahismului⁷, totuși, dimensiunea sa mistică nu poate acoperi latura profund socială. Căsătoria era în primul rând o afacere de familie prin care se urmărea depășirea sau păstrarea unei anumite condiții sociale. Faima și averea, puse în joc, făceau ca afacerea să fie discutată în termeni pragmatici de bătrânii celor două familii, fără nici o preocupare pentru sentimente. Căsătoria fără asentimentul părinților atrăgea după sine dezmoștenirea⁸, chiar și răpirile beneficiau în cele din urmă de girul părintesc⁹. Modul arbitrar în care se hotărâsc căsătoriile ignoră cu desăvârșire ansamblul de trebuințe care stau la baza conduitei umane, între care trebuințele fiziologice ocupă primul loc¹⁰. Constituirea cuplului erotic nu ține seama de aspectele mediului social, necesitatea biologică orientându-se în funcție de anumiți factori de similaritate și complementaritate, determinați în special de anumite particularități fizico-expresive și psiho-afective. Din această cauză unele căsnicii ne sunt descrise de documente ca “scârbă ce au fost avându împreună”¹¹, divorțul apărând ca o “mântuire”¹² și ca o eliberare de “patimă”¹³, deși unele mărturii ale călătorilor occidentali care iau contact cu spațiul moldovenesc consideră că “bărbații desfac adeseori căsătoria pentru cuvintele chiar cele mai neînsemnate, trimițând soției carte de despărțenie și plătind visteriei 12 denari”¹⁴. Divorțul nu este întotdeauna cea mai bună soluție pentru că o căsnicie implică și existența unei anumite comodități conjugale, ori “despărțenia” duce la anihilarea unui confort social deja instalat și la care nu întotdeauna se renunță cu ușurință. Or, în aceste condiții și ținând seama de trebuințele fiziologice de care am vorbit mai sus, se deschide calea adulterului, fenomen cu o pondere importantă chiar și în societatea moldovenească, în ciuda faptului că aceasta permitea contractarea a trei căsătorii¹⁵.

Adulterul a apărut odată cu instituția căsătoriei și va dispărea probabil odată cu aceasta. Termenul de adulter¹⁶ era însă necunoscut în Evul Mediu românesc, infracțiunea pe care o săvârșea unul dintre soți atunci când avea o legătură extraconjugală, era denumită atât în Moldova cât și în Țara Românească, preacurvie, formă rezultată din slavonescul *прѣлюбо-дѣйство* (preaiubire)¹⁷. Definiția¹⁸ care se dă acestui termen este departe de a acoperi complexitatea problemei, tot preacurvie este considerată și

încălcarea castității monahale precum și luarea logodnicei altuia¹⁹. Din ziua în care căsătoria legală a fost instituită, oamenii au edictat prin legi, împotriva adulterului, cele mai grozave pedepse²⁰, încercând zadarnic să înlăture consecința fatală a inexorabilei legi a naturii. Nici spațiul românesc nu a fost scutit de ingerința acestei provocări, pedeapsa aplicată²¹ căpătând uneori dimensiuni înfricoșătoare, mai ales în imaginarul medieval²². Pentru că, prin sfidarea constrângerilor matrimoniale sau monahale, se produce pângărirea unei Sfinte Taine, adulterul este condamnat atât de Biserică cât și de autoritatea laică. Achitarea dușegubinei are însă o dublă semnificație. Ea poate fi interpretată atât ca răscumpărare a sufletului pierdut (prin aceasta asemănându-se într-o anumită măsură cu vânzarea de indulgențe practică în Occident), dar totodată, achitarea dușegubinei înseamnă și recunoașterea paternității. Discursul ecleziastic este deosebit de virulent la adresa adulterinilor. Un text aproape neinteligibil, cum este cel al *Codicelui Voronețean* prezintă destulă acuratețe atunci când se adresează acestora²³. Cum acest text a fost citit în bisericile moldovenești²⁴, se înțelege că partea mai inteligibilă era și mesajul principal care trebuia reținut de auditori. Penitența fixată de Biserică pentru adulter, era destul de mare, nouă ani de post și 150 de închinăciuni pe zi²⁵, mai mare decât cea acordată pentru simple curvii, sau chiar pentru incest. Chiar și cel care s-ar fi gândit la adulter era supus la 30 de zile de post și 40 de închinăciuni pe zi²⁶. Acordarea penitenței rămânea însă la latitudinea duhovnicului care, în aceste împrejurări, trebuia să-și demonstreze abilitatea²⁷. Conștientizarea unui păcat atât de grav, obstacol dificil în calea mântuirii, ar fi trebuit să fie o povară apăsătoare asupra sufletului fiecărui creștin. Numai că, între dogmele bisericești și creștinismul popular discrepanța este enormă. Spiritualitatea populară are o cu totul altă percepție a păcatului, potrivit căreia "cel care nu păcătuiește se aseamuește cu Dumnezeu, și-apoi acela se osândește la păcat"²⁸. Greșeala, păcatul și răutatea omenească, sunt într-un anume fel necesare pentru progresul moral și satisfacerea scopului divin. Atotputernicia omenească în determinarea perfecțiunii morale este de neîngăduit, mărginirea și limitarea putințelor omenești constituie o constrângătoare fatalitate, ca atributul unei ființe dependente pentru eternitate de creatorul său.

În aceste condiții, adulterul ne apare ca un fenomen deloc de neglijat, amploarea sa rezidând din însăși condițiile sociale. Având în vedere vârsta fragedă la care fetele se mărită și importanța virginității la căsătorie²⁹,

femeia măritată devine subiectul atracției sexuale, venită atât din partea tinerilor cât și a bărbaților căsătoriți. Mentalitatea tinerilor moldoveni care “socotesc nu numai că nu este o rușine, ci că este o laudă să preacurvească în taină până se însoară”³⁰, ca și “libertatea extraordinară”³¹ pe care o au femeile, atât cele măritate cât și fecioarele, vin să întărească cele afirmate mai sus. Această mentalitate este influențată și de existența și funcționarea unui anumit model social. Atunci când un domn, ca Vasile Lupu de pildă, face “silă” unor case de boieri “luându-le fetele peste voia părinților la țiitorie”³², exemplul său influențează și comportamentul nepoților săi³³, ba chiar se răsfânge și asupra unor boieri³⁴. Totuși, răspândirea acestui model la nivelul întregii societăți era extirpată de însăși autoritatea domniei, care, putem spune că practică un model davidian, domnul căinându-se pentru păcatele sale și împiedicându-le pe ale supușilor. Despre același Vasile Lupu, Paul de Alep ne informează că ar fi înecat femeile adulterine cu miile³⁵. Deși exagerată, această afirmație se justifică prin existența unui climat mental caracterizat printr-o relaxare a moravurilor la nivelul întregii societăți, a cărei cauzalitate este independentă de modelul mai sus enunțat. Atât relatările lui Bargrave³⁶, cât și cele ale lui Evlia Celebi³⁷, apropiate ca dată, vin să ne convingă de existența acestui climat de relaxare la jumătatea secolului al XVII-lea. Confruntată cu moartea adusă de ciumă sau de raidurile repetate ale turcilor, tătarilor și cazacilor, cu foametea și cu lăcustele, dragostea se manifestă ca o necesitate vitală, nesocotind interdicțiile și pedepsele destinate legăturilor adultere. Analogia cu moravurile descrise în *Decameronul* lui Boccaccio ni se pare elocventă în acest sens. Dacă morala în societatea moldovenească este văzută ca destul de relaxată încă din secolul anterior³⁸, amploarea pe care o ia acum fenomenul prostituției³⁹ subliniază diferența dintre cele două perioade. Această relaxare a moravurilor nu implică și o relaxare a pedepselor, acestea menținându-se în limitele anterioare, aplicarea lor revenind mai multor autorități de judecată. Pentru o mai mare eficacitate autoritatea juridică asupra unui spațiu era întărită autoritatea mai multor instanțe⁴⁰, însă, adevărații apărători ai bunelor moravuri erau dușegubinariii, aflați în subordinea marelui vornic și recrutați dintre apropiații acestuia. Fără a fi o dregătorie propriu-zisă⁴¹, dușegubinaria aducea importante venituri, acestea fiind direct proporționale cu numărul dușegubinelor încasate. Reprezentanți ai autorității domnești, dușegubinariii, colindau satele în căutarea celor care-și “pierduseră sufletele” prin omoruri, furturi sau abateri de la

morala sexuală. Rivalitățile dintre locuitori, indignarea unora față de faptele altora, făceau ca delațiunile să fie frecvente. Un rol important juca așadar atitudinea comunității dar și preotul din această comunitate⁴², chemat în calitate de om al Bisericii să vegheze la păstrarea bunelor moravuri. Cel găsit vinovat era schingiut, până își plătea dușegubina. În cazul în care nu avea cu ce să plătească, era pus în lanțuri și trimis la vornicie; aici, suma pe care o avea de plătit era mai mare, și dacă, nici în acest loc nu putea plăti, era trimis spre judecare în fața domnului, unde vinovatul își putea chiar pierde capul⁴³. Femeile ajunse la Iași, în fața domniei, pentru preacurvie, aveau parte de batjocura publică. Adulterina era așezată goală, de-a-ndoaselea, pe un măgar, a cărui coadă trebuia să o țină în mână, plimbată pe străzi, huiduită și lovită cu nuiiele de către țigani⁴⁴. Nu știm ce frecvență avea această practică, după cum nu cunoaștem nici vechimea ei, un asemenea "ceremonial" fiind descris abia la începutul secolului al XVIII-lea. Instanța morală prin excelență rămânea însă Biserica, cea care trebuia să vegheze la disciplina morală a întregii societăți, jurisdicția sa manifestându-se atât prin investitura spirituală cât și prin cea temporală. Biserica pronunța divorțurile, stabilea penitențele, dar avea și drept de a încasa dușegubine, atât de la mireni cât și de la oamenii bisericii, și ei supuși greșelii. Păcatul adulterului apăsa mai greu asupra acestora decât asupra mirenilor, întrucât pe lângă dușegubina pe care trebuiau să o plătească, ei se aflau și sub incidența dreptului canonic, care pedepsește cu mult mai multă severitate păcatele clericilor. Diaconul adulterin, pe lângă cei cinci ani de post, trebuia să renunțe la cinul său, anulându-i-se astfel orice șansă de a deveni preot. Preotului adulterin, pe lângă cei șapte ani de post, îi era interzis a mai cânta liturghie până la moarte trebuia să renunțe la preoție și la cinul său. El era supus presiunii comunității, membrii acesteia trebuind să îl denunțe și să refuze serviciile sale, întrucât se considera că el spurcă veșmintele preoțești, iar activitatea sa pastorală intra sub incidența nulității⁴⁵. Singura alternativă, pentru ca preotul adulterin să mai rămână în sânul bisericii, era călugărirea. În cazul în care preoteasa era prinsă în adulter, preotul trebuia să aleagă între ea și preoție⁴⁶. Clericii necăsătoriți sau călugării nu aveau voie să țină în casă femei tinere, pentru a nu da prilej "ispitei". Chiar și pentru treburile gospodărești era interzisă primirea femeilor, clericul trebuind să plece de acasă pentru ca femeia să-și poată îndeplini sarcinile⁴⁷. Aceste interdicții nu erau întotdeauna ușor de respectat, păcatul carnal fiind o tentație destul

de mare și pentru clerici. Un caz aparte este cel al preoților catolici, datori să-și păstreze celibatul și bineînțeles, castitatea. Influențați probabil de obiceiul preoților ortodocși, dar și de protestanți, mulți dintre ei se căsătoresc, sau își iau amante⁴⁸. Unii dintre ei sunt siliți de comunitate să se însoare, așa cum este cazul preotului Laurențiu din Baia, care a fost căsătorit de enoriași cu o fecioară după ce, anterior, fusese prins în adulter cu soția economului bisericii⁴⁹. Situația nu a putut fi remediată în ciuda măsurilor severe luate de episcopi. În 1696, Vaticanul a fost nevoit să retragă mai mulți misionari din Moldova, acuzați că ar fi oficiat căsătorii nevalide și ar fi întreținut "relații necuviincioase"⁵⁰. În sfârșit, unii clerici catolici au preferat să treacă la ortodoxie pentru a se putea căsători⁵¹, ispita feminină dovedindu-se irezistibilă chiar și pentru un călugăr franciscan. Tema mărului întins lui Adam este dominantă și în societatea moldovenească, femeia fiind cea care ispitește, bărbatul cel care plătește. Țărânci sau boieroaiice, moldovencele ne sunt descrise de mărturiile vremii ca niște femei deosebit de senzuale. Dacă Paul de Alep le consideră cele mai nerușinate⁵², E.H. von Weismantel reușește să creioneze un tablou al "ispitei"⁵³, care "nu poate să nu încălzească tot sângele tinerilor". Femeia este în același timp și ținta abuzurilor venite mai ales din partea dușegubinarilor⁵⁴. Chiar dacă Dimitrie Cantemir afirma că adulterele erau rare⁵⁵, avem suficiente motive să credem că lucrurile nu stăteau chiar așa. Marele vornic Dumitrașco Goia încasează la Huși, în 1617, patru dușegubine într-o singură zi, toate patru fiind cazuri de abatere de la morala sexuală⁵⁶. Semnificativ este și ceea ce se întâmplă la Oleșești, unde în intervalul 1607-1610 sunt semnalate trei cazuri grave de adulter, înregistrate în documente datorită interesului avut de pârcașul Pavel Ureche. În primul caz, Ursu din Oleșești, a fost prins de Ivan iubindu-se cu soția acestuia, pe nume Neagole. Reclamat fie de soțul înșelat, fie de altcineva, Ursu este silit să plătească "pentru marele păcat ce a păcătuit", fiind salvat de fiii săi care vând o parte din ocina lor, pentru 76 de taleri, lui Pavel Ureche⁵⁷. Dacă cineva ar crede că în urma acestei întâmplări Ursu din Oleșești s-a cumintit, se înșeală. Peste numai trei ani, îl găsim vânzându-și partea de ocină aceluiași Pavel Ureche, pentru 60 de taleri, spre a-și plăti capul, pentru că "au mers el cu femeia lui Simeon, feciorul lui Grama din Bălești"⁵⁸. Adulterul implică în unele cazuri și aspecte tragice. Un asemenea episod, care vine parcă să ne demonstreze că crima pasională nu este deloc o inovație a timpurilor moderne, s-a petrecut în 1609, atunci când Mariica din Oleșești și-a

ucis soțul, pe Văscan, pentru a se putea dăruia altui bărbat, anume Burduban din Spărieți⁵⁹. Ce a determinat-o pe această femeie să-și ucidă soțul, nu putem ști, cert este că fapta ei a fost aflată iar frații ei au trebuit să plătească pentru a o scăpa, vânzându-și ocina aceluiași Pavel Ureche. Dacă în acest caz soțul înșelat a fost privat de posibilitatea de a se răzbuna, rămâne de văzut modul în care un soț încornorat își putea spăla onoarea. Cutuma, ca și morala creștină, interzicea omorul ca formă de răzbunare. Cel care ar fi ales o astfel de cale se pune sub incidența legii, fapta sa fiind considerată extrem de gravă. Dar, tentația răzbunării se dovedea în unele cazuri a fi mai puternică. Din *Letopisețul* lui Grigore Ureche aflăm că în timpul lui Bogdan al III-lea, un boier moldovean, pe numele său Vasco, se asociază oștilor polone intrate în Moldova pentru represalii. Motivul, care l-a determinat să facă această alegere, a fost "mânia" ce o avea "pre un alt Vasco ce i-au fost luat muierea" și "știindu că n-are cine le sta împotrivă, de au arsu și au prădatu și pre vrăjmașul său curvariul încă l-au prins de l-au întâpat"⁶⁰. După ce și-a atins scopul, Vasco a fost nevoit să se retragă în Polonia, singura cale de a scăpa nepedepsit.

Calea fugii era de multe ori aleasă și de adulterini pentru a scăpa de urmărirea dușegubinarilor. Fuga era plănuită cu grijă, cei în cauză asigurându-și mijloacele necesare pentru aceasta. La 14 iunie 1609, Rusca, nepoata lui Avram Hălăucescu, împrumută de la marele vistier Nicoară Prăjescu 100 de galbeni, zălogind jumătate din satul Brătiești, cu obligația de a-i returna banii la Sfânta Maria Mare, adică la 15 august⁶¹. Pe 25 august, același an, aflăm că Ruscăi "i s-a întâmplat o greșeală, căci a fugit cu un nepot al bărbatului ei ce l-a avut mai înainte". În absența ei, pricina se judecă în fața domnului între Nicoară Prăjescu, care pretinde 170 de ughi și cele două fiice ale Ruscăi, care mai primesc de la vistiernic încă 100 de ughi⁶². Este de reținut maniera în care acționează cele două fiice: ele devin moștenitoare directe, negociind vânzarea părții zălogite ca și când mama lor n-ar mai fi fost în viață. Deși s-ar putea crede că ele încercau să salveze ce mai putea fi salvat, obținând încă 100 de ughi, înstrăinarea definitivă a părții de sat "fără dreptul de a mai întoarce" lasă să se înțeleagă decăderea totală din drepturi a adulterinei. Uneori, fuga se produce în grabă, un astfel de caz fiind și cel al călugăriței Nastasia, care a fugit cu un anume Petre, până a prinde de știre episcopul de Rădăuți. Cei doi se îndreaptă spre Hotin, însă, în satul Momăiești sunt prinși; călugărița este dusă la închisoare la Cernăuți pentru că "au fost despărțit un om de la fă-

meie” și “pentru c-au călcat legea”. Aventura nu are deloc un final fericit, călugărița se reîntoarce la mănăstire, iar Petre își ia o altă femeie. Documentul⁶³, care ne oferă aceste informații, ne permite să aruncăm o privire asupra lucrurilor strânse în grabă de cei doi fugari. Pe lângă mijlocul de transport, doi cai și o căruță, aceștia mai aveau asupra lor două vedre de horilcă și o lingură de argint. După ce s-a întors la mănăstire, călugăriței i-au fost restituite bunurile confiscate. Dacă astfel s-au încheiat lucrurile în acest caz, probleme mai serioase apar atunci, când dintr-o legătură adulteră, se naște un copil. Pentru a evita o asemenea complicație, femeia este nevoită să recurgă la mijloace contraceptive sau la întreruperi de sarcină. Cum cea mai la îndemână metodă de contracepție – *coitus interruptus* – este la dispoziția bărbatului, avortul rămâne singura soluție. Biserica sancționează cu asprime atât pe “muiarea ceea ce va bea ierbi să nu facă ficii” cât și pe “muiarea de va omorî feciorul în sine”⁶⁴. Partea cea mai mare de vinovăție, în acest ultim caz, revine însă bărbatului. Astfel, Vasile, hiiastu lui Gheorghe Untrece, din Spirești, a fost închis de marele vornic Vasile Costache “pentru o femeie ce am ținut în casa noastră, care împingându-mă păcatele mele am îmblat cu dânsa și am făcut un copil și făcând femeia copilul l-au omorât și s-au aflat în față copilul lepădat mort”. Vornicul i-a dat “giudețul țării” să-și găsească 24 de jurători și cum nu a găsit pe nimeni și-a plătit dușegubina cu trei pogoane de vie în dealul Țifeștilor⁶⁵. “Morți de copil” sunt înregistrate și în alte documente, fapt ce dovedește că asemenea practici nu aveau deloc un caracter accidental. Dacă bărbatul purta responsabilitatea principală în astfel de situații, așa cum am văzut, adulterul femeii este considerat mai grav deoarece aceasta putea aduce în casă copii, care deveneau moștenitori soțului ei pe nedrept. Chiar dacă Verancsics observa că “moldovenii iubesc pe copiii Țiitoarelor tot atât cât și pe copiii soției”⁶⁶, afirmația sa nu poate fi considerată valabilă pentru toate cazurile. Prin naștere, bastardul dobândește condiția socială a mamei, însă, doar prin recunoașterea lui de către tată, el poate deveni moștenitorul acestuia. Dacă mama este de condiție umilă, șansa bastardului de a veni la moștenirea averii părintelui său de o condiție superioară este nulă. Rudele lui Antohie Costache exclud de la moștenire pe bastardul născut din legătura acestuia cu o slujitoare, legătură pusă pe seama autorității lui Vasile Lupu⁶⁷. Uneori, tatăl se îngrijește de înzestrarea bastardului, fără ca acesta să acceadă la moștenire cu aceleași drepturi ca și copii legitimi. Astfel, Vasile Lupu își înzestrează un bastard,

anume Orheianul, cu un sat. După moartea acestuia și recăsătorirea soției lui, Vasile Lupu își ia satul înapoi⁶⁸. Pravilele operează o distincție netă între bastarzi și copiii legitimi⁶⁹, drepturile celor din urmă precumpănind, fapt dovedit și de judecata dintre Ionașco Mânje, fiul lui Sârghie Mânje și cumnatul său Iațco, căsătorit cu Anghelina. Deși în acest caz nu avem de-a face cu un adulter, importanța paternității transpare clar din desfășurarea evenimentelor. Pentru a-și dezmoșteni sora Ionașco afirmă, împreună cu rudele sale, că “nu iaste fată bună lui Sârghie, ci-i iaste hiiastră, făcută cu altu bărbat, pre urma lui Sârghie”. Pentru demonstrarea paternității lui Sârghie, Iațco aduce în fața domniei preoți și slugi domnești “care au știut când au născut pe Anghelina”, aceștia mărturisind “cum iaste fată bună lui Sârghie, feciorul Gligăi Mânje”⁷⁰. Așadar, situația socială a bastarzilor depindea în cea mai mare măsură de bunăvoința familiei tatălui care îi putea refuza sau accepta.

Pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne, se observă, tot mai evident, tendința de a cuprinde în legislație prevederi tot mai stricte împotriva adulterului, însă, în ciuda acestui fapt, fenomenul tinde să capete amploare, luând în unele situații forme de proxenetism⁷¹. Dispariția dușegubinei⁷² este compensată printr-o jurisprudență tot mai severă: *Codul Calimah* consideră adulter și scâldatul femeii cu alți bărbați, ba chiar și ospetele la care femeia ia parte fără a avea încuviințarea bărbatului⁷³. Pe lângă acestea se adaugă pedeapsa cu închiderea în mănăstire pe o perioadă de un an⁷⁴, sancțiunile culminând, după adoptarea Codului civil, cu excluderea adulterinului din corpul electoral⁷⁵. Pe de altă parte, bogăția de informații prezentă atât în izvoarele imagologice, care tind să evidențieze deosebitul apetit sexual al românilor, precum și abundența de amănunte oferite de documentele de dicasterie, ar putea lăsa impresia că societatea moldovenească la începutul secolului XIX este o lume aflată în preajma unei apocalipse morale⁷⁶.

În ciuda oricărui tip de “reprimare”⁷⁷, adulterul a continuat să existe ca fenomen social, pentru că iubirea, ca și inteligența sau sensibilitatea, este de ordin metafizic și nu poate fi reglementată prin legi. Dragostea a dorit întotdeauna să rămână liberă, iar atunci când constrângerile nu-i permiteau existența, ea își găsea teren de refugiu în sferele imaginarului. Dacă imaginația bărbaților geloși a plăsmuit în Occident figura lui Don Juan, imaginarul feminin, în Moldova, a creat mitul Zburătorului⁷⁸, Făt-Frumosul care trebuia să o salveze pe tână femeie, măritată cu un soț care îi in-

spira teamă și repulsie. Refugiată în universul ei oniric tânăra femeie trăia cu iluzia salvării, așteptând ziua în care prințul eteric se va transforma într-un personaj real, speranță care uneori se putea împlini.

Note

¹ Anicuța Popescu, *Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea*, în "Studii", 23, 1970, nr. 1, p. 58, nota 16.

² Discursul ecleziastic asupra sexualității și a vieții conjugale este în mare măsură asemănător atât în Biserica Occidentală cât și în cea Răsăriteană. Întrucât discursul celei din urmă este mai familiar societății moldovenești prin limbajul folosit, vezi D.G. Boroianu, *Dreptul bisericesc. Canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit*, vol. I-II, Iași, 1899.

³ *Carte românească de învățătură*, ed. îngrijită de Andrei Răzescu, Ed. Academiei, București, 1961, p. 119, gl. 23.

⁴ *Ibidem*, p. 110, gl. 16:6.

⁵ *Ibidem*, p. 115, gl. 19:6.

⁶ D.G. Boroianu, *op. cit.*, p. 91-92.

⁷ *Ibidem*, p. 92. "Monahilor nu le este încuviințat a se crede în viața lor celibatară că sunt superiori celorlalți".

⁸ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, Ed. Academiei, București, 1988, p. 8, sub vocea *căsătorie*.

⁹ *Călători străini despre Țările Române*, ed. Maria Holban, vol. I, Ed. Științifică, București, 1961, p. 406.

¹⁰ Nicolae Mitrofan, *Dragostea și căsătoria*, Ed. Științifică, București, 1984, p. 44.

¹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 20, nr. 34.

¹² DIR, A, XVII/3, p. 170, nr. 261. Nechita, fiul lui Dănilă, din Bahna, își vinde partea de ocină pentru 10 zloți, "de m-am mântuit de femeia me, de Ghirva".

¹³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 43, nr. 106.

¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, ed. cit., vol. II, p. 382. Cuantumul taxei pentru divorț nu era clar stabilit, măturile vremii ne dau valori diverse: o treime de galben la Johannes Sommer, *Ibidem*, p. 260; 10 zloți, DIR, A, XVII/3, p. 170, nr. 261; 20 de lei și doi boi și o vacă, *Stud. și doc.*, p. 43, nr. 106; sau negociabil la Baksic, *Călători*, vol. V, p. 244. Pentru mai multe informații privind divorțul, vezi Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în "Arhiva Genealogică, IV(IX), 1997, nr. 1-2, p. 74-75; *passim* Paul Negulescu, *Divorțul în vechiul drept român*, în "Revista de Drept și Sociologie", 1898, nr. 1, p. 29-51.

¹⁵ *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Răzescu, Ed. Academiei, București, 1971, p. 165. A patra căsătorie era considerată de biserică adulter. În realitate este greu de crezut că mitropolitul s-ar fi putut opune într-o asemenea situație atunci când era vorba de persoana domnului. Vezi și Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 76. În acele cazuri, care, de regulă, vizează persoane mai puțin importante, a patra căsătorie nu era oficiată de Biserică, ea fiind totuși tolerată de societate, operându-se însă anumite distincții. Astfel, într-un document din 13 martie 1622 de la Ștefan Tomșa, Ștefan Moimăscu se plânge "pre niște cuconi mici ai socru-său, care sunt făcuți cu a patra femeie, fără cununie, cum dodeescu ei să ia casele, să le ție. Drept aceasta domnia mea am socotit fiind făcuți cu a patra femeie și fără cununie, drept aceasta am aflat lege și am dat casele și biserică pre mâna slugii noastre, Ștefan, iar ce va fi partea lor din casă să aibă a le întoarce lor, ca și altor frați, ce se va cuveni partea lor cu dreptul, iar dintre ocinele tatălui lor, lui Pătrașco banul, ca să aibă a ține și ei ce va fi partea lor". DIR, A, XVII/5, p. 108, nr. 150.

¹⁶ Etimologia termenului latin nu este pe deplin lămurită. S-a presupus că termenul vine de la *ad alter* și prin înlocuirea lui *-a* cu *-u* s-a format verbul *adulterare* = a amesteca. O altă opinie consideră termenul derivat din *alienus torus* = patul altuia și își are originea în expresia *ad adulterum torum vel uterum accessio*. Cf. N.D. Fortunescu, *Adulterul, studiu istorico-juridic*, Craiova, 1904, p. 7.

¹⁷ *Dicționarul limbii române*, red. responsabili: I. Iordan, Al. Grecu și I. Coteanu, tom VIII, partea a 4-a, Ed. Academiei, București, 1980, p. 1244.

¹⁸ *Pravila ritorului Lucaci*, ed. cit., p. 162; "cel ce va face iuboste cu muiarea altuia și va împărți muiarea de la bărbatu-și".

¹⁹ Stelian Izvoranu, *Elemente de drept bisericesc în legiurile vechi*, în "Studii teologice", 1959, nr. 1, p. 66.

²⁰ Pentru pedepsele aplicate pentru adulter în Eul Mediu, vezi N.D. Fortunescu, *op. cit.*, p. 50-56.

²¹ Pedepșa aplicată cel mai frecvent era achitarea dușegubinei, termen slav, *дুষегубина* = pierderea sufletului. Cuantumul acesteia nu era prea clar stabilit, de multe ori stabilirea sumei rămânând la latitudinea marelui vornic sau a dușegubinarului. Ea era achitată atât de bărbatul adulterin cât și de către femeie (DIR, A, XVII/5, p. 64, nr. 80, *Ibidem*, XVI/2, p. 224, nr. 236). Dacă uneori valoarea dușegubinei era considerabilă: 60 de taleri sau 60 de zloți, (*Instituții feudale din Țările Române*, p. 4-5, sub vocea *adulter*), spre sfârșitul secolului XVII putem vorbi de o reglementare a cuantumului dușegubinei. E.H. von Weismantel ne informează că la Iași o femeie trebuia să plătească "12 taleri imperiali, iar la țară doar pe jumătate, sau încă și mai puțin". (*Călători*, vol. VIII, p. 361). Un document de la Grigore Ghica din 15 mai 1741 stabilește clar cuantumul dușegubinei precum și responsabilitatea de plată a părților vinovate: "ori unde s-ar afla prin sate domnești, boierești, călugărești, fete, muieri, văduve, a fătă, să aibă a le lua, de fată mare 20 de lei, de muieri 12 lei, de la cei ce le vor fi făcut, iar de la femei doar 2 ughi după obicei". (Iacov Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. I, Bărlad, 1911, p. 6, nr. IV).

²² *Povestiri despre Dracula voievod, în Cronicele slavo-române din secolele XV-XVI*, ediție revizuită și completată de P.P. Panaitescu, Ed. Academiei, București, 1959, p. 210. "Dacă o femeie oarecare greșea cu adulter față de bărbat, el [Vlad Țepeș] poruncea să-i reteze rușinea și să-i jupoaie pielea și s-o lege goală și pielea s-o atârne pe masă în mijlocul cetății și al târgului. Și fetelor care nu-și păstrau fecioria și văduvelor de asemenea le făcea, și altora le tăia sânii, altora le jupoaie pielea de pe rușinea ei și băga în rușinea ei o vergea de fier înroșit și eșea prin gură și așa o lega și stătea la stălp goală, până ce cădea carnea și oasele ei sau va fi și hrană păsărilor".

²³ "Preacurvie-făcători și preacurvie-făcătoarele, au nu știți că iubostea lumii vrajbă lui Dumnezeu easte?", *Codicele Voronețean*, ed. critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Constantinescu, Ed. Minerva, București, 1981, p. 355.

²⁴ Afirmția se bazează pe prezența notelor tipiconale. Vezi și Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, Ed. Științifică, București, 1977, p. 48.

²⁵ *Pravila ritorului Lucaci*, p. 162.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 165. "de va fi omul prepăcătos și va fi cu puțină minte, să-i dai pocanie câte puținel dreptu să nu piară".

²⁸ Gh. Focșă, *Aspectele spiritualității satești*, în "Sociologie românească", 1937, nr. 5-6, p. 204.

²⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1986, p. 146; De asemenea negăsirea "întru curățenia fecioriei" era motiv de divorț. (*Instituții feudale din Țările Române*, p. 149, sub vocea *despărțenie*). Vezi și *Călători*, vol. IX, p. 353.

³⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 139.

³¹ *Călători străini despre Țările Române*, ed. M. Holban, Paul Cernovodeanu, M.M. Dersca-Bulgaru, vol. V, Ed. Științifică, București, 1973, p. 487. Englezul Robert Bargrave este de-a dreptul încântat de femeile care i-au permis să doarmă în aceeași cameră cu ele și aproape de paturile

lor, "o cameră plină de femei aproape goale, care în loc de îmbrăcăminte nu aveau decât o sobă pentru a se încălzi".

³² Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. îngrijită de P.P. Panaitescu, Ed. Minerva, București, 1979, p. 97. Un comportament similar este semnalat de cronicar și pentru domnia lui Gheorghe Ștefan: "Mesele și petrecăniile ceștii domnii de-abia la vreo domnie să să hie prilejit, nu fără mare desfrânăciune la lucruri peste măsura curviei" (p. 163). Un astfel de exemplu oferă celorlalți și Ioan-vodă: "...și-a luat femeie în Postul Mare și nu numai el, dar și pe alții l-a îndemnat să facă fărădelegi însurându-se", *Cronicele slavo-române*, p. 150.

³³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 97.

³⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 33-34, nr. 70. Documentul citat ne informează că lui Antohie Costachi "i-au făcut silă Vasile vodă cu o femeie din casă, fără voia lui". Reținem așadar acest aspect inedit al autorității domnești și faptul că la data respectivă Antohie Costache era căsătorit cu Alexandra Ureche, fiica cronicarului. (Cf. Ion T. Sion, *Costăcheștii*, în "Arhiva Genealogică", V(X), 1998, nr. 1-2, p. 263).

³⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. Mustafa Ali Mehmet, 1976, p. 56.

³⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. cit., p. 486-487.

³⁷ *Ibidem*, p. 485 și p. 735.

³⁸ *Călători*, vol. I, p. 406. Despot-vodă ar fi luat atitudine chiar împotriva acestei situații, el fiind "neînduplecat la culme la pedepse, împotriva acelor care nu respectă legământul căsătoriei, sau chiar îl încalcă cu îndărătnicie". Vezi și *Ibidem*, vol. II, p. 260.

³⁹ *Călători*, vol. VI, p. 484. Prostituatele stăteau mai ales în cărciumi și se puteau distinge prin îmbrăcăminte de celelalte femei. Tot în cărciumi le întâlneam și în secolul XVIII, Constantin Mavrocordat luând următoarele măsuri: "Nu numai că a încetat din poruncă domnească vechea deprindere a boierilor de a pune femei în cărciumi și mai ales de a alege pe cele mai frumoase pentru ca vinul să se vândă repede, dar a scris și ispravnicilor fiecărui ținut pbruncindu-le ca orunde ar găsi vreo femeie învinuită de curvie mărturisită, și mai ales care ar fi fost ibovnică a vreunui musulman sau creștin, să o prindă numaidecât și s-o trimită la Iași. Și într-adevăr, numeroase asemenea femei fiind trimise au fost pedepsite cu închisoare de mai mulți ani; pe urmă au fost liberate dând chezășie că se vor abține". (D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, București, 1915, p. 75).

⁴⁰ Un astfel de caz este cel al satului Răchiteni (țin. Roman). Asupra satului se exercita autoritatea M-rii Trei Ierarhi, în a cărei stăpânire se afla satul (CDM, vol. V, nr. 1350), drept de a încasa dușegubine avea și episcopul catolic de Bacău (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I-II, p. 78-79) și bineînțeles, nu putem neglija nici autoritatea marelui vornic. Un alt caz de suprapunere a jurisdicțiilor se poate observa și în satele Episcopiei de Huși. Marele vornic poruncește dușegubinarilor să nu umble după dușegubini în satele Episcopiei ci doar să le înscrie într-un catastif pe care să i-l trimită. (Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 67-68).

⁴¹ Până în prezent nu am întâlnit în documente nici un caz în care o persoană să-și alăture numelui și dregătoria de dușegubinar. Exemplul lui Pavel Ureche, pârcaș de Orhei, care încasează dușegubine la Oleșești, țin. Putna (DIR, A, XVII/2, p. 224, nr. 297), ne face să credem că dușegubinaria putea fi și o ocupație auxiliară altei dregătorii.

⁴² Un caz interesant, pe care noi l-am văzut ca o remanență a unei perioade anterioare, are loc în 1861. Gheorghe a Drămbului, din Drăgușeni, este acuzat de soția sa că ar fi păcătit cu o juncă. Preotul Vasile, "cel care i-a îngrijit duhovnicește", încalcă taina spovezii mărturisind instanței des-tăinuiriile celor doi. (ASI, *Anaforele*, Tr. 1785, Op. II 2036, Ds. 184, f. 277).

⁴³ *Călători*, vol. II, p. 361. "...dintre aceștia [adulterini] am văzut cum au fost uciși în fața noastră șase oameni în răstimp de o oră. Acest lucru a băgat cea mai mare spaimă printre boierii care își îngăduiseră cea mai mare libertate în această privință".

⁴⁴ *Ibidem*, vol. VIII, p. 361. "Ceremonialul" descris de Weismantel se găsește și în prevederile *Cărții românești de învățătură*, gl. 15:2: "Pre une locuri pre unii ca aceștia, cari iau două muieri,

poartă-i pre ulițe cu pielea, ședzând călare pre măgariu și-i tot bat cu două furci, ce torc mierile. Așisdere și pre mieri, pre ceale ce iau doi bărbați, le poartă cu pieile goale pre măgari, și le bat cu două cumănace sau cu două șlice". Să fie vorba oare, în cazul descris de Weismantel, de o punere în practică a Pravilei lui Vasile-vodă?

⁴⁵ *Pravila ritorului Lucaci*, p. 163.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ D.G. Boroianu, *op.cit.*, p. 423.

⁴⁸ *Călători*, vol. V, p. 38-50.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 38.

⁵⁰ D. Zaharia, *Statistici ale populației catolice din Moldova, 1694-1697*, Ed. Studion, Bacău, 1999, p.65.

⁵¹ *Călători*, vol. V, p. 50. "Fratele Mihai din Ordinul franciscanilor observanți, lepădându-și rasa, s-a făcut eretic și pe deasupra s-a înșurat cu o femeie eretică".

⁵² *Călători*, vol. VI, p. 56.

⁵³ *Călători*, vol. VIII, p. 357. "Iar cămașa, ba chiar trupul de sub ea – poate fi văzut grozav de bine – când cămașa este subțire și cum este de obicei, când bate vântul și depărtează marginile fotei".

⁵⁴ B. Petriceicu-Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, tom I, partea I, București, 1865, p. 175, nr. 259. În 1628 mai mulți stăpîni de sate se plîng domnului că "îmbă dușegubinari în toată vremea de fac năpăști la femei și la fete de oameni buni și la sărace, pe minciuni". Miron Barnovschi hotărăște ca dușegubinari să umble doar o singură lună pe an, în septembrie, cu excepția cazurilor în care s-ar depune plîngerii la domnie sau la reședințele vornicilor din Bârlad și Dorohoi.

⁵⁵ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 139.

⁵⁶ DIR, A, XVII/4, p. 165, nr. 203.

⁵⁷ DIR, A, XVII/2, p. 80, nr. 92.

⁵⁸ I. Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. IV, Bârlad, 1924, p. 48, nr. XXVI.

⁵⁹ DIR, A, XVII/2, p. 224, nr. 297.

⁶⁰ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, text stabilit de P.P. Panaitescu, prefață și note de Gh. Popp, Ed. Tineretului, București, 1967, p. 99.

⁶¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, Iași, 1929, p. 123.

⁶² *Ibidem*, vol. XXI, p. 177-181.

⁶³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, București, 1903, p. 231, nr. 78.

⁶⁴ *Pravila ritorului Lucaci*, p. 162.

⁶⁵ Document publicat de I. Tanoviceanu în "Arhiva", V, 1894, nr. 9-10, p. 552. "Moarte de copil" și în DIR, A, XVII/4, p. 165, nr. 203.

⁶⁶ *Călători*, vol. I, p. 419.

⁶⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 34, nr. 70.

⁶⁸ L.T. Boga, *Documente basarabene*, vol. II, Chișinău, 1928, p. 11, nr. 1: "...am fost dat unui copil Orheianului, dacă s-au căsătorit". Formularea este totuși destul de ambiguă, dacă ar fi să ne luăm după litera pravilei, acest Orheianul ar fi bastardul lui Vasile vodă, dar, el poate fi la fel de bine și un copil de casă. Documentul este totuși important pentru că face referire la succesiunea la moștenire a bastarzilor, în cazul de față cei ai lui Iane sulgerul: "Acum de ar avea feciori de trup cu fîmeia sa, să cade să-și fie feciorii satul, precum l-au fost dăruit, iar de vor fi făcuți cu țiitori, niște fete ce are, ne vei da de știre".

⁶⁹ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 83.

⁷⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. III, Iași, 1907, p. 322.

⁷¹ *Arhivele Basarabiei*, II, 1930, nr. 4, p. 437. În 1810, legătorul de cărți Gheorghe Toader din Iași, se adresează mitropolitului, pentru a-și primi soția înapoi. Anterior, el făcuse o învoială cu banul Iordache Milo "ca să nu aibă el trebuință cu soția sa, ci să rămâie tot la d-lui banul, după care învoială au primit 600 de lei". Mitropolitul se adresează Divanului în următorii termeni: "Noi după

pravilele sfinților părinți nu putem da voie a se despărți bărbatul de muiera sa, cum nici muiera de bărbat, mai ales când el o vrea a o avea pe dânsa. Pentru aceasta dar, poftim pe Cinstitul Blagorodnic Divan, ca să binevoiască a porunci d-sale banului lordache Milo ca să dea jăluitoarei pe muiera sa, mulțămindu-l pentru zestrea ce i-au făgăduit și pentru paguba ce i-au pricinuit, fiindcă jăluitoara, cu toate vinovățiile ce are soția lui, o primește ca să petreacă cu dânsa în viață. Iar pentru d-sale banului pentru o faptă, cu care s-au făcut pricina stricării casei acestor casnici, rămâne la buna socoteală a Cinstitului Divan”.

⁷² Dușegubina a fost desființată în Moldova de Matei Ghica “ca rău și urât obicei”. Conform *Instituției feudale din Țările Române*, p. 180, sub vocea *dușegubină*.

⁷³ N.D. Fortuiescu, *op. cit.*, p. 61.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 62.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁷⁶ Mihai-Răzvan Ungureanu, *Granițele morale ale Europei. Despre morală cuplului în societatea românească la începutul secolului XIX*, în “Secolul XX”, 1996, nr. 7-9, p. 94-115.

⁷⁷ Pentru teoria reprimării și aspectele legate de “reprimare” vezi Michel Foucault, *Istoria sexualității*, trad. Al. Onete, Ed. de Vest, Timișoara, 1995, cap. I.

⁷⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 156. Despre Zburător: “Însemnează cel ce zboară. Ei zic că este o nălucă, un om tânăr și frumos, care vine noaptea la fete mari, mai ales la femeile de curând măritate și toată noaptea săvârșește cu dânsa lucruri necuviincioase, cu toate că nu poate fi văzut de ceilalți oameni, nici chiar de cei care îl pândesc. Iar noi am auzit că unii bărbați însurați mai ini-moși, au prins asemenea zburători și, când au aflat că sunt făpturi cu trup ca și alții i-au pedepsit așa cum li se cădea”.

Summary

The aim of this study is to realize a short incursion in the past on the territory of the sexual life, a domain that was very little explored by our historiography. In the spite of the pudgier that is behind of such events, that short information from the documents and the mental reminisces make possible the perception of this phenomenon.

The analysis of some cases, the analysis of the ecclesiastic speech against the adultery as the punishment which was given for such infraction, the punishment being different from the written law, and the analysis of the onyric female universe offer us a succinct image of the phenomenon.

Gabriel Bădărău

RAPORTURI POLITICE ROMÂNNO-AUSTRIECE
DE LA UNIRE LA INDEPENDENȚĂ
CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE

"Cuvântul Österreich implică predestinarea expansiunii spre Orient."

(Împăratul Napoleon III)

Într-o lume a competiției dintre marile puteri și a victoriilor luptei naționale, în întreaga perioadă istorică reținută în cele de față, "bilanțurile" celor doi "parteneri" în raporturile politice româno-austriece (habsburgice) au fost total diferite.

În timp ce "Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei" sau, ulterior, România, au "cules" – exploatând împrejurările și priceperea oamenilor politici ce i-au condus destinele – importante succese politice, marele imperiu vecin a trebuit să accepte tot atâtea insuccese, adunându-le într-o politică externă ce consemna, totodată, numeroase alte dezastre și înfrângeri.

De fapt, aproape de la un capăt la altul al interludiului 1859-1878, Monarhia vieneză se înscrie ca un "perdant" în istoria politică a Europei. La fel, chiar și mai dramatic, și întinsul ei vecin, Imperiul Otoman, în raport cu care își formula, de regulă, poziția față de statul român. Din perspectivă istorică, regresul, pierderile și înfrângerile acestor imperii ce au marcat existența politică a românilor au fost pe măsura măreției realizărilor politice ale acestora din urmă, de la statul modern unitar la cel independent.

Nu a existat, desigur, un raport de la cauză la efect, ci subliniem doar o dinamică, un "parcurs", ce se înscrie, contributiv și ilustrativ, în cel gene-

ral, al evoluției istorice diferite a celor doi “subiecți” ai amintitelor rapo-
turi politice în epocă.

Deși au, tot mai mult după războiul Crimeii, – cel puțin pentru “subiec-
tul român” – un conținut și obiective reciproce proprii, raporturile politice
ale Monarhiei Habsburgilor* cu “Principatele Unite ale Moldovei și Vala-
hiei” (cum se încăpățâna Cancelaria vieneză să numească, nejustificat de
mult timp, statul român rezultat prin Unirea din 1859), sunt considerate
integrate în “politica orientala” (“Orientpolitik”) austriacă, sintagmă ce
definește, de fapt, politica Vienei față de Imperiul Otoman.

Există, desigur, importante argumente istorice pentru o astfel de abor-
dare, cel mai convingător fiind statutul politico-juridic internațional al
noului stat românesc și, de aici, modul în care Austria înțelegea sa-l inter-
preteze. Cel mai adesea, statul “moldo-valah” era, pentru Cabinetele im-
periale, parte integrată a Imperiului Otoman dar, când propriile interese o
cereau, recunoscându-i celui dintâi autonomia politica și capacitatea de a
încheia convenții internaționale (precum cu prilejul negocierii convenției
comerciale româno-austriece din 1875).

Vechea “dogmă” – cea a mentinerii Imperiului Otoman în Europa – se
regăsește în continuare în “suma” acțiunilor și atitudinilor Imperiului
Habsburgic față de cel otoman, ceea ce, se înțelege, nu a exclus “încălca-
rea” ei, atunci când împrejurările păreau favorabile iar “pedeapsa” mai
puțin probabilă decât câștigul teritorial. Astfel, sunt ilustrative în acest
sens discuțiile cu reprezentanții lui Napoleon III având ca obiect cedarea
Veneției în schimbul Principatelor Române sau înțelegerile verbale de la
Reichstadt (8 iulie 1876) de anexare a unor teritorii în Bosnia și Herțego-
vina în cazul înfrângerii Turciei în eventualitatea unui război cu Rusia¹.

Dacă obiectivele, finalitățile urmărite de “partea română” în dezvolta-
rea raporturilor politice cu Imperiul de peste munți s-au clarificat și “radi-
calizat” progresiv, subsumându-se celor istorice, dominante ale politicii
externe românești în epocă – desăvârșirea Unirii și recunoașterea Inde-
pendenței – cele ale “partenerului” vienez au rămas, în bună măsură, ace-
leași, dând conținut unei continuități evidente, atât în ceea ce privește in-
teresele urmărite cât și mijloacele folosite.

* În cele de față, Austria, Imperiul Austriei desemnează aceleași realități politico-administrative
ca și “Monarhia Habsburgică”, “Imperiul Habsburgic” sau Imperiul Austro-Ungar, “Dubla Monar-
hie”.

O dialectică complicată a împrejurărilor şi faptelor reale, pe fundalul şi mai complex al evoluţiilor interne şi internaţionale, a făcut ca politica habsburgică în estul continentului european şi în Balcani – inclusiv şi faţă de statul român – să urmeze un curs temperat, conservator, obstrucţionist faţă de problemele majore ale acestei lumi, fără ca, totuşi, o înstrăinare a intereselor sau abandonare definitivă a obiectivelor istorice proprii să se producă.

Politica de cuceriri militare – abandonată încă într-o etapă anterioară – a fost continuată de manverele politico-diplomatice, insistente dar ineficiente, şi expansiunea economică în variate forme, ceea ce corespundea, pe de o parte, şi valorii mediocre a “garniturii” post metternichiene de responsabili ai realizării politicii externe austriece, posibilităţilor sporite ale unei economii în expansiune, pe de altă parte, dar mai ales carenţelor funciare ale politicii interne şi structurii statal instituţionale ale Monarhiei Habsburgice. Pentru că, într-adevăr, şi după războiul Crimeii – deoarece revoluţia de la 1848 nu şi-a putut impune principiile şi reforme în imperiul multinaţional – în administraţia internă şi politica externă a Curţii vieneze vor domina aceleaşi principii şi poziţii anacronice ce au anchilozat, de fapt, organismul statal.

Apărătoare a *status-quo*-ului în zonă – neputând să-l modifice în favoarea sa – Austria încuraja, în acelaşi timp, măsurile de combatere a mişcărilor naţionale, de stăvilire a influenţei preponderente a Rusiei în estul Europei, având, totodată, de înfruntat şi în plan economic, în expansiunea sa în sud-est, pe Dunăre şi la Marea Neagră, concurenţa Angliei, Prusiei sau Franţei.

Nu au lipsit, între 1859 şi 1866, încercări, oscilaţii, în politica externă austriacă între conservatorism şi liberalism, dar la “fiecare astfel de oscilaţie, oscila, de asemenea, şi politica internă, până când un anumit regim a fost realizat, dar nu printr-o măsură de stat, ci datorită înfrângerii din războiul din 1866”². Cursul evoluţiilor constituţionale a fost, apoi, determinat de evenimente externe şi mai puţin de cele interne. De fapt, întreaga perioadă “dintre 1848 şi 1914 a fost plină de experimente constituţionale, tinzând să descopere o formă de guvern corespunzătoare situaţiei. O soluţie n-a fost niciodată găsită”³, s-a concluzionat în istoriografie. Ar fi, însă, o dovadă de mediocritate în analiza istoriei să se afirme că ar fi existat oricând, la îndemână, o soluţie eficientă pentru toate situaţiile dificile şi complicate, precum cea în care a “evoluat” Imperiul Austriei în

secolul anterior destrămării. De fapt, cauzele slăbiciunii sale nu trebuie văzute doar în evenimentele perioadei istorice respective, ci chiar în însăși natura statului habsburg, în poziția geografică ce o ocupa pe harta continentului, în incapacitatea conducătorilor politici de a accepta schimbările imperative cerute de epoca istorică ce o traversa.

În afară de problema națională – comună celei mai mari părți a Europei secolului trecut, mai ales marilor imperii – diplomația habsburgică era fatalmente obligată să încerce să se împotrivescă și să soluționeze un alt set de probleme ce decurgea din poziția geografică a țării. În timp ce centrul Europei, de la Marea Nordului până în Peninsula Italică, era împărțit, până în anii 60 și 80 ai secolului al XIX-lea, în mici stătuțe ce urcau "Golgota" propriilor unificări politice, pe "aripi" stăteau cele două mari puteri: Franța și Rusia. În întreg secolul menționat, Imperiul Habsburgic a trebuit să combată tendința "naturală" a acestor două state de a se extinde către centru. Presiunea franceză era îndreptată către Italia și Rin, cea a Rusiei spre teritoriile poloneze și Balcani. În același timp, Viena avea de făcut fața încercărilor repetate – reușite la 1866 – ale Prusiei de a căpăta supremația în statele germane.

Interesele Austriei în estul Europei coincideau cu cele ale Franței și Marii Britanii în zonă doar în ceea ce privește stăvilirea avansului Rusiei și creșterii influenței acesteia în rândurile populațiilor slave din Balcani sau în Principatele Unite. Evident, guvernul austriac se temea de mișcările naționale din Imperiul Otoman, datorită posibilelor efecte catalizatoare asupra propriilor ei probleme naționale, dar, în același timp, ea nu putea opri progresul evenimentelor. Cu timpul, activitatea național-revolutionară a crescut în vigoare și radicalism. În aceste circumstanțe, *problema capitală pentru Imperiul Habsburgic era cea de a preveni ca Rusia să exploateze în favoarea sa situația din Balcani și evoluțiile noului stat de la nordul Dunării*. Pentru aceasta, Cabinetul austriac a folosit multe și diferite metode de acțiune politico-diplomatică.

La început, înainte de 1848, Metternich a căutat să-l convingă pe țar că orice revoltă în Balcani ar trebui considerată drept o revoluție "ilegitimă" împotriva unui suveran legitim. Această cale a fost efectivă doar în cazul lui Alexandru I și foarte puțin în cel al lui Nicolae I. În timpul războiului Crimeii, Austria a cautat să sprijine Franța și Marea Britanie împotriva Rusiei și ca rezultat a obținut neîncrederea și dezamăgirea tuturor celor trei puteri. Mai târziu, în anii de care ne ocupăm, multinaționala împărțire

a făcut încercarea de a se ajunge la împărțirea Balcanilor în două sfere de influență: habsburgică și rusească. Această cale nu avea, de la bun început, șanse de a fi urmată, datorită inerentelor dificultăți și "complicațiilor internaționale" ale unui astfel de aranjament. Slăbiciunea militară cronică a Austriei și teama ei de a risca un război cu marele său vecin i-au paralizat acțiunile preconizate într-un lung interval de timp, căruia îi aparține și etapa luată ca loc comun de referință în cele de față.

Se mai impune încă o observație aici, ușor de decelat în consecințele ei: pe întreaga durată a intervalului considerat, Imperiul Habsburgic a fost silit să mențină și să întrețină o armată numeroasă, ce depășea capacitatea financiară a țării. Îndreptățit s-a arătat, în acest sens, că: "poziția sa centrală (a Austriei – n.ns.) în Europa și gravele probleme naționale în interiorul propriilor frontiere dădeau guvernelor austriece o senzație de insecuritate, care o determina la cheltuieli militare excesive. Pentru a menține sub drapel trupele sale numeroase pe timpul războiului Crimeii, Austria a trebuit să facă un efort ce-i va paraliza finanțele"⁴. În plus, organizarea și conducerea armatelor imperiale s-au dovedit, în momentele de maximă criză, ineficiente. Monarhia Habsburgică a fost salvată, se știe, de la înfrângere în fața armatelor revoluționare prin intervenția țaristă, iar între 1859 și 1866 armata austriacă nu a câștigat nici o singură victorie. În același timp, Rusia țaristă ajunge cea mai mare forță militară terestră – ca număr, nu ca eficiență sau dotare – din Europa, iar armata Prusiei (competitoarea implacabilă în lupta pentru supremație în lumea germană) cea mai modernă și mai bine înzestrată. Aceste "decalaje" se vor recunoaște, desigur, pe câmpurile de luptă în primul rând, dar nu mai puțin evidente, importante și dramatice, vor fi consecințele pe "câmpul" de acțiune al diplomației și politicii externe.

Dupa 1859 și până la 1866, Imperiul Habsburgic dăduse prioritate intereselor și problemelor sale din Germania și Italia, sperând să mențină calmul la frontierele sale estice, prin înțelegere cu Rusia și conservarea Imperiului Otoman.

În ceea ce privește statul românesc de la răsărit și sud de Carpați, *Austria, ca putere garantă, va urmări sa-i "garanteze" doar dependența de Poarta Otomană și să împiedice orice inițiativă de consolidare a unității politice sau de sprijinire a luptei naționale a românilor din Transilvania.*

În întreaga etapă de față, Austria va menține totuși o "wavering friendship"⁵ cu Rusia, dat fiind amintitul conflict de interese în Balcani și-n

Principatele Unite. Atunci când o cooperare cu Rusia, în aria geografică ce înșcria și teritoriul noii entități politice românești, părea posibilă, îngrijorătoare deveneau eventualele repercursiuni în Italia sau realitatea pericolului că Prusia va folosi ocazia angrenării Austriei în complicata "chestiune orientală" pentru a-și întări poziția în viitoarea Germanie.

Dupa 1866, exclus din Germania și Italia, Imperiul Habsburgilor, acum "Dubla Monarhie", putea să se extindă sau să-și sporească influența doar în Balcani sau Principatele Unite. De la 1870, politica externă habsburgică s-a concentrat, în primul rând, în aceste zone; "problema orientală" și relațiile cu Rusia au devenit preocupările predominante ale diplomației imperiale". Noua direcție – alianța cu Germania – a devenit evidentă în politica externă a lui Andrassy. Însă această nouă direcție în politica externă avea ca promotoare o nouă Austrie – Imperiul bicefal al Austro-Ungariei – un produs al neputinței proprii, o victorie a Ungariei, din interior, și a Germaniei, din exterior. Sau, cum cu multă dreptate s-a scris, "Austria rezultată din războiul de la 1866 a fost creația lui Bismarck, așa cum Austria de după războaiele napoleonene fusese creația lui Metternich". Dar, în timp ce "Austria lui Metternich era o necesitate europeană, Austria lui Bismarck era o necesitate germană sau, mai bine zis, una a Prusiei"⁶. Considerând Ausgleich-ul "un colac de salvare", Imperiul Habsburgic rămânea, indubitabil, un amalgam politic suferind. Tocmai acest fapt i-a adus toleranța europeană și chiar sprijinul, uneori.

Ca și cum tarele profunde referitoare la inadecvarea structurii statale și împrejurările istorice internaționale nefavorabile nu ar fi fost de ajuns, după 1859, Monarhia Habsburgică nu s-a mai bucurat de serviciul unor politicieni sau diplomați de talia fostului cancelar Metternich sau a succesorului său la conducerea politicii externe, Prințul de Schwarzenberg. Un oarecare reveriment în acest domeniu se va produce după 1871, prin numirea contelui Andrassy ca ministru de externe, în locul lui Beust. De fapt, în etapa reținută aici, însuși împăratul Francisc Iosif – cum făcuse odinioara țarul Nicolae I și regele Prusiei, Frederic Wilhelm IV – preluase în mâinile sale deciziile importante și finale, în domeniul politicii externe.

În 1848 – când devenea împărat – Frederic Iosif își văzuse statul aproape de dezintegrare, datorită forțelor erupte ale liberalismului și naționalismului. Ulterior, el a manifestat puțină înțelegere sau simpatie față de aceste tendințe evidente în societatea europeană a timpului său. Naționalismul a rămas, de-a lungul întregii sale domnii, pericolul principal pentru statul și dinastia sa.

În raporturile internaționale, ideile Împăratului nu se depărtau de cele ale lui Metternich. El a crezut în necesitatea prezervării balanței de forțe și a *statu quo*-ului stabilit anterior; în afacerile germane, el dorea, întocmai ca și fostul cancelar, ca Austria și Prusia să coopereze; după unificarea Germaniei, el va fi unul dintre fermii apărători ai alianței dintre cele două state.

Dupa moartea lui Schwarzenberg (1852), pe care îl admirase și căruia îi purtase o reală afecțiune, împăratul de 22 de ani a fost silit să ia în propriile-i mâini problemele de politică externă. Din acel moment, el a lăsat miniștrilor săi mai multă influență și autoritate în problemele interne, în timp ce chestiunile militare și relațiile internaționale au devenit apajul său exclusiv. Din acel moment, nici un alt ministru imperial de externe nu va mai avea poziția de care s-au bucurat Metternich și Schwarzenberg. Și nici nu vor dispune de o putere politică asemănătoare celei a lui Bismarck în Prusia.

Datorită lungii sale domnii (1848-1916), ideile, concepțiile de bază privind viața politică internațională ale împăratului au influențat decisiv politica externă a Imperiului Habsburgic. Este greu, totodată, de "detectat" o evoluție, un progres, schimbări deosebite în politica externă a Imperiului în întreaga această perioadă. Preocuparea sa predominantă în politica externă a fost cea de a proteja poziția Austriei de mare putere și de a-i menține posesiunile teritoriale intacte. Din moment ce pentru el statul și dinastia era una și aceeași, a făcut o chestiune de onoare din a nu ceda din teritoriile împărăției, decât numai ca urmare a unor înfrângeri în război.

Francisc Iosif a militat puternic pentru "sanctitatea" tratatelor internaționale și menținerea "legalității" în relațiile și ordinea internațională.

Ca persoană, el poseda virtuțile unui prinț al "vechiului regim". Era om de onoare, tacticos, curtenilor și a dovedit chiar vitejie în războiul italian din 1859. Ca tânăr, a învățat ce înseamnă autodisciplina și avea o reală capacitate de muncă susținută, dar puțin interes față de artă și, în general, în problemele teoretice și de idei; era o minte practică și, deși îi plăcea natura, singura sa recreere adevărată era vânătoarea. Viața sa personală a cunoscut multe tragedii – de la asasinarea soției, sinuciderea fiului, la asasinarea prințului moștenitor. Lunga serie de insuccese, înfrângeri, cedări în politica internă și externă a fost, în felul acesta, o "paralelă" la cele din viața familială.

Parte a "concertului european" și una dintre Puterile Garante, Imperiul lui Francisc Iosif era "condamnat" – prin așezarea sa pe harta continentului – să ducă, în orice circumstanțe, o politică activă față de Principatele Unite, să le acorde atenție în raporturile sale externe și să-și asigure un rol în desfășurările politice de aici, pe cât posibil mai autoritar.

În plan politic, în raporturile cu guvernele de la București, cabinetele vieneze și-au "asumat", mai ales până la numirea lui Andrassy la cârma politicii externe, o linie de conduită dură, obstructionistă, rigidă, motivată oficial ca întemeiată pe imperativul respectării stricte a Tratatului și Convenției de la Paris. În această atitudine politică față de tânărul stat român și aspirațiilor spre deplină și efectivă unitate națională, spre independență, Austria s-a găsit, de regulă, alături de Poarta Otomană, dovedind, uneori, mai multă inflexibilitate și neînțelegere decât puterea suzerană însăși. Dar, tot de regulă, pusă în fața faptului împlinit, a lipsei de sprijin din partea celorlalte Puteri Garante și datorită propriilor slăbiciuni și, nu mai puțin, priceperii oamenilor politici români de a pondera și "manevra" situațiile de criză și neînțelegere în raporturile bilaterale, aceeași Austrie a trebuit să cedeze, să culeagă insuccesele politicii sale, cautând, cel mult, să salveze aparențele de mare putere.

În această atitudine a Austriei față de statul român (și nu numai) de după 1859 era un vădit contrast între intenții și posibilități, între ce era dorit și ce era, cu adevărat, realizabil, între interesele politice formulate și șansele reale de îndeplinire a lor, între planurile de mare putere și mijloacele reduse, niciodată suficiente, pentru a le da viață. Acest contrast, vădit în plan militar și politico-diplomatic, era atenuat de avansul mai clar sesizabil în expansiunea economică. Se potrivea, astfel, constatarea anterioară: "Poziția geografică a Austriei, care îi asigură controlul tuturor trecătorilor din munți, stăpânirea izvoarelor tuturor râurilor care traversează Principatele, necesitatea ca aceste provincii să aprovizioneze Transilvania și Bucovina, comerțul important pe care îl face și, nu mai puțin decât aceste împrejurări, vechile relații, amintirea timpurilor trecute și pretențiile pe care Cancelaria ungară le pastrează asupra suveranității Țării Românești, cheama în van aici Curtea de la Viena pentru un rol pe care nu îndrăznește să și-l ia..."⁷ – iar motivele amintite mai sus și împrejurările istorice nu-i vor permite să și-l mai reia până la dezagregarea Monarhiei Habsburgice.

Cum am arătat deja, ca o "compensație" istorică a diminuirii rolului ei de mare putere politică și militară influentă în Principatele Unite, Austria

își va "adjuceca" o poziție dominantă în raporturile economice cu statul român. Un efect important în consolidarea acestei poziții l-a avut atât de discutată și controversată convenție economică din 1875, intrată în vigoare în 1876.

Împiedicarea, în special pe calea intrigilor diplomatice și descurajării directe în raporturile bilaterale, constituirii și consolidării unui stat românesc unitar altfel decât în limitele stricte convenite la Paris în 1858, contracararea extinderii influenței singulare a Rusiei sau altor mari puteri (Franța, Prusia), combaterea, pe cât i-a stat în putință, a sprijinirii de către guvernele românești a luptei naționale din Transilvania (aspecte ale raporturilor politice reciproce acutizate după instaurarea dualismului austro-maghiar), menținerea suzeranității otomane și recunoașterea independenței României numai în "concert" cu celelalte Puteri Garante – ni se par a fi sinteza atitudinilor și "soluțiilor" oferite de Austria problemelor politice din cadrul raporturilor cu tânărul stat român, în parcursul acestuia de la Unire la Independență.

Desigur, aceste raporturi au avut aspecte concrete variate, dându-ne posibilitatea să adăugăm și constatarea că, în unele chestiuni minore, guvernele austriece ale perioadei 1859-1877 au dovedit bunăvoință, chiar sprijin. Dar cele de mai sus au în vedere problemele politice majore cu care s-a confruntat statul român de la Unire la Independență și fata de care Cabinetele vieneze au avut o atitudine negativă. De ce, credem că a reieșit în parte din cele de până aici. Urmează să reconstituim, în pagini viitoare "dinamica" și conținutul complet și să facem "demonstrația".

Așadar, pornind de la "politica orientală" habsburgică – schițată în cadre generale și repere dominante mai sus – vom căuta sprijinul izvoarelor documentare sau informațiilor bibliografice pentru a detalia și identifica conținutul de etapă și obiectivele de durată ale politicii Cabinetelor de la Viena în raporturile lor cu Principatele Unite, în interludiul bormat de realizarea unirii acestora și obținerea independenței de stat a României.

În același timp, pornind de la politica proprie externă – deosebit de dinamică, suplă și viguroasă, dar grevată de împrejurări și statutul politico-juridic internațional de dependență față de Poarta Otomană și "garantată" ca atare în textul Convenției de la Paris – desfașurată de guvernele românești după 1859, vom reveni pe larg asupra sinuoșităților derulării și realizării obiectivelor amintitelor raporturi schițate, de asemenea, sumar mai sus.

Istoriografia generală deosebit de bogată asupra epocii fiind, oarecum, invers proporțională cu cea specială, "arondată" chestiunilor în discuție, ne determină ca, în cele de față, să renunțăm la "radiografierea" ei și discuția obișnuită, având în vedere perspectiva reluării pe larg și nu necesitatea înfățișării lor.

În ceea ce privește sursele editate de documente, problematica noastră a fost "beneficiara" implicită a interesului excepțional de care s-au bucurat în istoriografie Unirea, Independența, "epoca unirii" în general. Adică, în concret, importante colecții de documente interne și externe dedicate respectivei perioade cruciale din istoria devenirii românilor conțin și "piesele" de bază pentru "soluția de ansamblu" a problematicii ce va face obiectul unei viitoare lucrări – ceea ce, în parte, recunoaștem, este deja un bun câștig în istoriografia românească – dar care, desigur, nu diminuează imperativul sporirii și diversificării acestor surse spre a da conținut tot mai complet întregului. Și, în legătură cu toate acestea, de remarcat faptul că rapoartele consulilor imperiali la Iași și București adresate Cămarilor vieneze nu reflectă – cum am crezut și cum se va vedea cu alt prilej – decât suprinzător de rar politica Cabinetului respectiv față de Principatele Unite. Aceste rapoarte au, de regulă, ca obiect informarea asupra situației interne din țară, intrigilor politice, evenimentelor diverse, urmărirea activității revoluționare, activității reprezentanților diplomați ai altor puteri etc. Mai bogate în acest sens sunt, se înțelege, documentele ieșite din Cancelaria vieneză și îndreptate spre Constantinopol sau spre cele două capitale românești (și nu numai), spre guvernele de aici sau cei doi principii, Alexandru Ioan Cuza și Carol. Și, pe cât posibil, editate sau mai puțin cunoscute acestora le vom acorda prioritate.

Dintre numeroasele fonduri microfilmate sau xerografiate în arhivele austriece, unele oferă informații privitoare la tema de față, dar nu în măsura așteptărilor.

Evident că, în această ordine de idei, investigații ample, tematice, în arhivele Vienei ar fi în măsură să ofere complete temeuri documentare pentru a răspunde convingător la toate chestiunile presupuse de tratarea monografică a temei noastre.

Până atunci, fie și-n temeiul prezentelor considerații introductive, concluzia ce urmează este motivată: insuccesele Imperiului Habsburgic în politica orientată de după 1856 și, subsecvent, față de Principatele Unite, deși mai puțin evidente în epocă, "ascunse" fiind în "faldurile" acțiunilor

şi iniţiativelor comune ale Puterilor Garante, au fost, de fapt, complementare înfrângerilor – diplomatice, morale, politice şi militare – suferite în lumea germană şi-n Italia, prevestind "reculul" general, reducerea rolului şi, mai ales, a capacităţii de a apropia finalitatea prezumată în pretenţioasa deviză istorică *Austria Est Imperare Orbi Universo* (AEIOU), anunţând, totodată, sfârşitul heteroclitei Monarhii.

Note

¹ V. Ed. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrassy 1876-1877*, in "Historische Blätter", II-III Hefes, Wien, 1922.

² A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy. 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Harper Torchbooks, The Academy Library, New York, 1965, p. 96. (Vezi şi ediţia românească, Ed. Allfa, Bucuresti, 2000).

³ Barbara Jelavich, *The Habsburg Empire in European Affairs. 1815-1914*, Rand McNally Company, Chicago, 1969, p.6.

⁴ H. Hearder, *L'Europe au XIXe siècle. 1830-1880*, Editions Sirey, Paris, 1973, p. 268.

⁵ Expresia lui Arthur May, *The Habsburg Monarchy. 1867-1914*, Norton Library, New York, 1968, p. 91.

⁶ A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 127.

⁷ Hurmuzaki-Hudos, *Documente privind istoria României*, vol. XVII, p. 332.

Summary

Between 1859 (the year of the Union for the Romanian Principalities of Moldavia and Wallachia resulting modern Romania, and of Magenta and Solferino defeats for Austria) and 1878 (the Berlin Congress), the Habsburg Monarchy policy toward the new Romanian state was still a part of the "Orientpolitik" – the Austrian policy toward Ottoman Empire (influenced, at the same time, by the Russian, French, English interferences and by the Italian problems inside the realm and the disputes with Prussia in Germany). Being one of so called "Guarantying Powers", and in that period of time Austria try to follow its old external political "dogma" of preserving of the Ottoman Empire integrity in Europe, attempting to block every Romanian efforts and political actions toward achieving emancipation and independence. Due to the international situation, its internal problems, as well as the Romanian political leaders' competitiveness, Austria felt down in accomplishing its proposes. Consequently, the "balance sheet" of the Habsburg-Romanian political relations between 1859 and 1878 was a negative one for the Austrian Empire (Austria-Hungary since 1867) and a positive one for the Romanian part (beginning the Union acceptance, till the independence recognition).

Gheorghe Cliveti

1870-1871: ROMÂNII ȘI "SINCOPA EUROPEI FRANCEZE"

Sintagma *Europa franceză* s-a regăsit, se știe, destul de frecvent în verbiajul politic și cultural din *Secolul Luminilor* și din cel supranumit de romantici *al naționalităților*. Pentru cel de-al XVIII-lea secol, respectiva sintagmă privea "un anume colocviu al spiritelor", "o Europă a intelectualelor", cum remarcă Paul Hazard¹, ce se exersau "în limba lui Voltaire". În "orizontul ideilor" secolul XVIII a fost, într-adevăr, *cel Mare*. Nu însă și în "tendința istorică" de a strălumi sau de a debloca formele de viață ale Vechiului Regim, tendință în care același secol și-ar fi etalat doar "o măreție inhibată" ('a inhibited stateliness')². Noi forme de viață, vădind noi "reguli tendențiale", care, susținea Fernand Braudel³, au dat mai întotdeauna măsură și sens "duratei", s-au conturat cu claritate sub impactul Revoluției declanșată la 1789. Mai exact, sub impactul consacării principiilor fundamentale ale societății civile⁴, cu deosebire a celui național⁵, Revoluția reprezentând, mai ales din acest punct de vedere, "marea turnantă a istoriei universale". În noua "durată" (procesualitate istorică!), a afirmării națiunilor, Revoluția s-a înscris prin ceea ce a dezvoltat ea mai profund, după cum secolul pe care l-a anticipat, dacă nu chiar l-a inițiat – *al naționalităților* –, s-a înscris prin ceea ce a avut el mai specific⁶. Iar, cu timpul, un atare fapt a fost confirmat, implicit sau explicit, de împrejurări și factori istorici de cea mai puternică edificare. Spre exemplu, semnatarii *păcii de la 1815*, pretinzând că, prin înfrângerea primului imperiu napoleonian, ar fi doar închis "une gigantesque paranthèse"⁷, au ținut să fundamenteze politico-diplomatic o "ordine europeană" scontată de natură a stăvilii "revenirea" Revoluției "sub aspectul agresiunii franceze"⁸. S-a urmărit astfel a fi sever cenzurată "iradierea europeană" a Marii Națiuni⁹, încât Franței, considerată infestată de "virusul lui '89" ("la maladie fran-

çaise”), i s-a impus “un regim de carantină”, menit, în intențiile unui Metternich¹⁰, a stinge din pornirile ei de “femeie nervoasă” întru a incita “copii iresponsabili”, precum “naționalitățile”, la acte emancipatorii. Unei asemenea meniri, conectată rațiunilor “echilibrului european”, i-a și corespuns (re)admiterea Franței, la 1818, în “concertul marilor puteri”. Ca urmare, Franța s-a văzut într-o postură cu totul excepțională, fiind antrenată, dintr-o dublă perspectivă, în determinarea cursului realităților europene. Pe de o parte, ea a trebuit să-și asume rolul de “garantă a ordinii fondată pe tratate” sau, în termenii avansați de Pierre Renouvin¹¹, de “forță de susținere a sistemului european de la 1815”, căruia cei din Hexagon, indiferent de orientarea lor politică, i-au acuzat constant “clauzele anti-franceze”. Pe de altă parte, aceeași Franță, la condiția de Mare Națiune, a trebuit să se exprime și ca “forță de contestație (de bulversare) a ordinii de la 1815”. Resimțind implicațiile unei posturi cel puțin în aparență contradictorie, *Franța oficială*, marcată de responsabilități de mare putere, s-a dezis formal, la 1830 și la 1848, de “jocul formidabil al revoluțiilor”¹². *Franța nervoasă*, însă, s-a simțit deosebit de puternic animată de “marea ei vocație”, aceea de “campioană a națiunilor”, de promotoare a *Europei viitoare (franceză!)*. Urmându-și vocația până la limitele mistuirii de sine, ale riscului de a nu-și mai fi putut aparține sieși, Marea Națiune a inspirat mitul și mai ales *mistica romantică*, în ale cărei viziuni inițiatice Franța revoluționară ar fi întruchipat *un nou Mesia*¹³. O întruchipare, e drept, numai în expresia *Căii* (prin exemplaritatea consacrării *principiului național*), dar nu și a *Adevărului* (*ideea națională* purtând pecetea fiecărui specific etno-istoric) și nici a *Vieții* (*statele naționale* profilându-se în condiții și cu aspirații existențiale particularizante). *Emergența noii Europe* a fost impulsionată decisiv de naționalismul exemplar francez, *principiul național* fiind receptat, așa cum a fost proclamat “la origini”, în mai toate zărilor “bătrânului continent”¹⁴. *Cauza aceleiași noi Europe* nu putea fi însă în deplină consonanță cu tendința naționalismului francez de a fi și *pedagogic, tutelar*. Fichte avizase asupra inconvenientei unei asemenea tendințe încă de la 1807-1808, când, în celebrele sale *Discursuri*¹⁵, opunea “eului național francez” (“un moi historique”) pe cel al germanilor (“un moi métaphysique”). Perspectiva Europei franceze a avut, de aceea, a suporta, pe fondul unor acute crize internaționale, amendamente serioase, mergându-se până la reacții dure, ca în anii 1840 și 1870-1871. În acești din urmă ani, sub impresia “dezastrului de la Sedan”, s-a părut că

despre *Europa franceză* se putea vorbi numai la trecut. Sub o altă impresie, însă, aceea a "sistemului de la Versailles", ce a (re)confirmat, la 1919-1920, *valoarea istorică a principiului național*, am putea admite că, la 1870-1871, *Europa franceză* a suferit doar o sincopă. Ce-i drept, o mare sincopă, din care Marea Națiune cu greu și-a revenit.

În planul apropiat al desfășurărilor evenimențiale, "lecția teutonă" aplicată Franței la 1870-1871 a constatat într-o "sanctiune extremă" la adresa "politicii renane a lui Napoleon al III-lea"¹⁶, care, pe linia atât de des invocatelor sale "proiecte europene"¹⁷, a ținut să controleze sau să arbitreze un proces atât de complex, de tensionat, cum s-a evidențiat constituirea "prin fier și sânge" a statului național german. Cu toate că și-a dorit-o, cel puțin la nivelul declarațiilor, conformă intențiilor sale, deja de notorietate, vizând reconsiderarea configurației politico-teritoriale a Europei prin promovarea "principiului naționalităților"¹⁸, "politica renană" a Imperiului Secund s-a relevat, treptat, după 1863, și tot mai evident, după 1866, erodată de inerții, iluzii și labilități atitudinale. Era o realitate ce a făcut obiectul manifestărilor opoziției din cuprinsul "Imperiului liberal", de o audiență considerabilă bucurându-se "filipicele" lui Adolphe Thiers de la 1867, pe tema "politicii aventuroase" a lui Napoleon al III-lea, ale cărei rezultate în "chestiunea germană" sau în "chestiunea italiană" prezentau riscul de "a se întoarce", implacabil, împotriva Franței¹⁹. Un risc confirmat, în ordinea practică a lucrurilor, de eșuarea tentativei Împăratului de a provoca o schimbare de partitură "concertului european"²⁰, ce să implice eradicarea în totalitate a "clauzelor antifranceze" ale "sistemului de tratate de la 1815". După cum părea confirmat și de lipsa de perspectivă a demersurilor cabinetului imperial pentru alianțe, fie ofensive, fie defensive, cu Anglia, Austro-Ungaria și Italia sau de inoperativitatea, în noile condiții, unor "manevre conspirative"²¹, în direcția incitării acțiunii naționalităților, ca la 1859-1861 și, în mai mică măsură, la 1866. Refuzând evidențele izolării, obnubilate, poate, de mirajul "hegemonismului continental", Franța, surexcitată politic de redeschiderea candidaturii lui Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul Spaniei, a forțat, în 1870, războiul "la Rhin", care s-a constituit într-un moment istoric cu semnificații aparte. A fost războiul despre care s-a afirmat că a lăsat, mai mult decât oricare altă coliziune "la Rhin", urme adânci în conștiința francezilor sau a germanilor. Deși a fost provocat ca "un clasic război guvernamental" (politic și militar) între Franța și Prusia, el a căpătat, pe durata desfășurării, trăsă-

turi de natură să-i determine pe unii istorici să-l considere drept o anticipare dacă nu chiar o primă ediție a "războiului total"²². Alături de forțele armate, un rol esențial în hotărârea rezultatelor confruntării l-au avut potențialul economic, cel de transport pe căi ferate și stările de spirit colective. Fiecare tabără a dat lupta cu convingerea fermă că dreptatea era de partea sa și că adversarul, "inamicul ereditar", îi amenința direct existența sau perspectiva național-statală. "Resentimentele istorice" și "orgoliul național" au putut servi, de aceea, pentru combatanții ambelor tabere, ca principal imbold declanșator de energii. O realitate care s-a reflectat, în planul ideilor, printr-o tot mai evidentă accentuare a deosebirilor între versiunea franceză și cea germană de definire a *faptului național*²³. În tumultul evenimentelor războinice, concepția germană și-a aflat o vie expresie în provocativul *Was fordern wir von Frankreich?*, articol publicat de Treitschke în august 1870. În replică, Ernest Renan incrimina maniera germanilor de a privi "problema națiunii", manieră care tindea "à faire dégénérer les luttes des peuples en extermination de races". La rândul-i, Fustel de Coulange opina, într-o *scrisoare deschisă*, adresată lui Mommsen, că "vous (germanii – n.ns.) invoquez le principe des nationalités; mais vous le comprenez autrement que toute l'Europe"²⁴. Iar acest *malentendu fondamental*, cum îl aprecia același Ernest Renan²⁵, a făcut ca Rhinul să mai curgă înroșit de sângele celor două popoare.

Antrenând doi factori ce dețineau poziții de prim rang în "afacerile continentale", conflictul franco-german a vădit, pe măsura reflexului său ideatic, consecințe foarte de serioase asupra devenirii realităților europene, cu deosebire asupra evoluției relațiilor internaționale²⁶. În contextul său s-a stins acordul final al "concertului european", la diapazonul dat la Viena în 1815 (*Il n'y a plus d'Europe*, scanda Bismarck²⁷, îngânat, de la distanță, de Beust: *Je ne vois plus l'Europe*)²⁸. Inițierea de Italia a unei *Ligi a neutrilor*, ce să mențină posibilitatea unei *medieri colective*, în nota "diplomației concertate", a diferendului franco-german, a fost sortită eșecului²⁹. La fel și misiunile lui Thiers, după capitularea Împăratului la Sedan³⁰, menite apropierii concursului puterilor nonbeligerante în favoarea Franței, ajunsă într-o situație "sans issue"³¹, agravată de perspectivele unei păci impusă unilateral de Germania învingătoare. Stingerea "rațiunii colective" la nivelul "marilor politici" încurajase pe italieni în a-și adjudeca, în forma unui decisiv fapt împlinit, Roma drept capitală (septembrie 1870)³²; a determinat Austro-Ungaria să-și acordeze "mai intim" poziția

internațională cu cea a Reich-ului al Doilea German, revirimentul "curții habsburgice" fiind comparabil, ca implicații, cu "schimbările atitudinale" ale aceleiași "curți" ce au marcat "marea răsturnare a alianțelor" în vremea războiului de șapte ani (1756-1763); aceeași stingere a "rațiunii colective" de la 1870 a permis Rusiei să denunțe unilateral neutralizarea Mării Negre (la 19/31 octombrie 1870) și să recâștige poziții strategice-cheie în zona de sud-est a Europei³³. Gestul "marii curți nordice" a făcut necesară întrunirea unei conferințe diplomatice la Londra, semn că în "afacerile orientale" supraviețuiau încă, deși tot mai palide, practicile "de concert" ale "marii politici"³⁴. Menținerea aceluiași gen de "practici" în "afacerile euro-centrale și occidentale" nu mai era însă posibilă, *Pax Germanica* din mai 1871, precedată și însoțită de întregul cortegiu al festivităților constituirii celui de-al Doilea Reich, producându-se în virtutea dreptului forței, *de la învingător la învins*. Prin aceasta a devenit și mai clar faptul că în constelația marilor puteri Germania avansase în poziția polară. Un fapt cu reverberații profunde și în alte planuri ale vieții europene, decât în cel al "marii politici". Ne gândim la evoluțiile statelor mici și mijlocii, la pulsul mișcărilor naționale, la tendințele social-politice și ideologice etc.³⁵. Iar într-unul din aceste planuri s-a remarcat, cu totul aparte, cazul României.

Sunt bine cunoscute – dintre aspectele circumscrise modalității excepționale în care s-a raportat România față de întreaga desfășurare a conflictului franco-german de la 1870-1871 – manifestările filofranceze ale opiniei publice românești³⁶ sau tentativele unor grupări și personalități politice din țară de a provoca, în contextul crizei internaționale din acei ani, o schimbare radicală a condiției interne și externe a Principatelor Unite³⁷. Privită însă în toată complexitatea sa, modalitatea respectivă nu poate fi rezumată numai la atitudini *à l'instant*. Ea trebuie înțeleasă, în primul rând, ca o expresie a strânsei conexiuni între edificarea statului român modern și cursul transformărilor internaționale. În virtutea acestui fapt, stabilirea unui nou echilibru european, la 1870-1871, a avut repercusiuni considerabile și asupra stărilor de lucruri de la Dunărea de Jos, după cum implicații românești s-au făcut resimțite în însăși derularea proceselor internaționale. Și dacă asemenea implicații nu s-au putut regăsi în desfășurarea propriu-zisă a războiului "de la Rhin", ele au înrăurit, în schimb, într-o măsură deloc neglijabilă, anumite împrejurări ale producerii acestuia. Să nu uităm că România (Principatele Unite) făceau obiectul garan-

ției colective asumată de marile puteri la 1856-1858; că respectiva garanție europeană s-a aplicat, din plecare, nu doar ființei politice (statutului) Principatelor, ci și organizării lor interne; că realizarea de români a marilor "dorințe" din programul lor național, proclamat de adunările *ad hoc* la 1857, "dorințe" precum unirea, autonomia deplină, prințul străin, guvernământul reprezentativ, a survenit în forma și conținutul unor energice *fapte împlinite*³⁸, la 1859, 1864 și 1866; în fine, că asemenea *fapte împlinite* au probat, după timp și loc, racordarea deosebit de strânsă a emergenței statului român modern la cursul transformărilor național-statale pe plan european. Regula s-a verificat, desigur, și pentru perioada ulterioară anului 1866, când acțiunii românești continua să i se atribuie un rol de primă importanță în cuprinsul proiectelor și tentativelor de insurecționare a "naționalităților" din centrul și sud-estul continentului³⁹, mai ales că polonezii, suferind o severă corecție din partea Rusiei la 1863, n-au mai putut avea, practic, nici o inițiativă de anvergură, iar maghiarii s-au orientat spre încheierea, la 1867, dualismului cu Viena. Cele menționate, corelate cu unele considerente ținând de poziția strategică a statului român, la confluența zonelor euro-centrală și sud-estică, de statutul său juridico-politic, de jocul intereselor marilor puteri, susțin aprecierea că *factorul românesc*, în toată cuprinderea raportului intern-extern, s-a interferat profund cu preludiile și împrejurările conflictului franco-german.

Nu credem însă că s-ar impune să reluăm "din aproape" aici desfășurările evenimentțiale ce au marcat deschiderea și au dat amplitudinea vectorilor situației României față de războiul "de la Rhin"⁴⁰. În doar câteva pagini, ne-am propus să evidențiem faptul că stările de spirit din micul principat de la Dunărea de Jos, precum și complicațiile internaționale ale "chestiunii române" s-au conectat împrejurărilor și mai ales consecințelor amintitului război, referindu-ne în mod special asupra uneia dintre fațetele "dramei marii surori întru latinătate", anume, asupra sincopei trendului francez în viața Europei.

Încă din preziua și pe toată durata conflictului și a negocierilor de pace "la Rhin", stările de spirit din viața publică românească au cunoscut una dintre cele mai tensionate faze din istoria noastră modernă și contemporană. Asemenea stări de spirit trădau, cu prevalență, preocuparea, căreia i s-a și dat glas, că situația României urma a suporta modificări serioase sau o periclitare deosebită în funcție de evoluția situației internaționale. De aici a și rezultat o accentuare formidabilă a disputei politice pe tema organiza-

rii interne și a orientării externe ale României. Opțiunea domnitorului Carol I, în baza prerogativelor sale constituționale, pentru un guvern "de ordine", prezidat de Manolache Costache Epureanu, nu putea conduce la atenuarea crizei politice în condițiile în care tocmai demarase "scandalul Strousberg". Manifestările opoziției, în speță ale liberalilor radicali, vizau "opțiunea conservatoare" a domnitorului, orientarea politicii externe în acord cu a Austro-Ungariei, "prusienizarea armatei și a etichetei la Curte", "tendențele autoritare" ale puterii executive etc. Tensiunile politice erau mult întreținute de campanii de presă, de practici parlamentare obstrucționiste, precum interpelările. Dintre acestea din urmă, un deosebit ecou a avut cea a lui Nicolae Blaremburg privind atitudinea guvernului în eventualitatea "războiului în Occident", interpelare ce "a smuls" declarația premierului, "în aplauzele Camerei Deputaților, că *"singura politică trasată țării este neutralitatea și că simpatiile națiunii sunt pentru Franța"* (subl.ns.)⁴¹. O "ieșire la tribună" ce s-a dovedit departe de a calma spiritele, fapt evidențiat și de intenția premierului, autorul declarației, de a-și da demisia, refuzată de domnitor. Situația a suscitat preocupări din partea "curților garante" în scopul evitării "unui act necugetat" din partea românilor, fiind explicit vizată intenția unor forțe politice de a impune proclamarea Independenței. "Marile cabinete" își însușeau convingerea că România se afla "*dans un état de malaisie qui se traduit par des fâcheuses symptômes*" și că "*tout ce qui touche au sort des Principautés Unies devient promptement, en effet, une question d'intérêt général*" (subl.ns.)⁴². Deasemenea, că stările de lucruri din Principatele Unite se agravau în funcție și de scrutarea sorților confruntării pe cale a izbucni "la Rhin". Și aceasta cu atât mai mult cu cât existau temeri reale la București despre posibilitatea unei intervenții ruse sau ruso-otomane pentru a menține România "în marja ordinei". Se impunea, de aceea, în optica unor forțe interne, ca depășirea "întregii situații" să survină printr-o schimbare politică radicală, ce ar fi implicat până și "renunțarea țării la serviciile prințului prusian". Scrutându-se, un timp, eventualitatea unei victorii franceze în războiul cu Prusia, s-a încercat să fie jucată cartea cointeresării cabinetului de la Paris pentru îndepărtarea lui Carol I de la tronul României, sens în care unul dintre "emisarii opoziției liberale", D. Brătianu, încercase o înțelegere de principiu cu premierul Emile Olivier privind oportunitatea unui "prinț francez la București" sau a oferirii "coroanei princiare" lui N. Bibescu⁴³. Timp în care, în țară, se făcea tot mai simțit curentul popular

favorabil revenirii pe tron a lui Al.I. Cuza⁴⁴. Și ca un fapt interesant, liderii liberal-radicalilor au intenționat să se folosească până și de complicațiile create de candidatura lui Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul Spaniei, pentru a ridica "chestiunea dinastică" în România, pe temeiul articolului 83 din Constituție, ce stipula că succesiunea la tron, în cazul lipsei de descendenți direcți ai domnitorului pe linie masculină, revenea celui mai mare dintre frații lui Carol I sau fiilor aceluiasi; C.A. Rosetti și I.C. Brătianu erau de părere că, pentru a candida la tronul Spaniei, prințul Leopold avea nevoie și de asentimentul reprezentanței naționale românești, fiindcă el nu renunțase formal la drepturile lui de succesor ca românii să-și recapete libertatea de a face un eventual apel la o altă "dinastie europeană"⁴⁵.

Erau semne clare că tensiunile politice din România se înscriau pe o curbă ascendentă, semne apărând și mai clare după declanșarea ostilităților militare "la Rhin". În scopul prevenirii unor "eventualități grave" pentru România, Carol I și miniștrii săi au crezut de cuviință să sondeze "dispozițiile marilor cabinete", cu deosebire ale celui de la Paris. Dată fiind însă starea de război și tatonările diplomatice franceze subsumate aces-teia, din "orașul lumină" s-a indicat factorilor executivi de la București ca România să caute a-și asigura existența prin "bune raporturi cu vecinii", în speță cu Austro-Ungaria, în privința căreia Napoleon al III-lea și int-imii săi politici nutreau încă speranța, ce s-a dovedit cu totul deșartă, că ar fi animată de dorința unei revanșe pentru înfrângerea în războiul cu Prusia, la 1866. În consecință, de la Paris s-a indicat cu insistență, însă total neinspirat sau, poate, în disperare de cauză, ca România să caute a-și asigura existența prin acordarea politicii sale cu a Austro-Ungariei. Indicația a făcut obiectul misiunilor lui L. Steege la Viena⁴⁶ și la Budapesta, unde, susținea și P.P. Carp, ministrul român de Externe, era "*le foyer de la politique autrichienne en ce qui nous concerne*"⁴⁷. S-a putut astfel constata că o tulburare a "ordinei" în România, printr-o răsturnare violentă de guvern sau prin îndepărtarea domnitorului Carol I, apărea factorilor politici de la Viena și Budapesta deosebit de "riscantă", Andrassy declarând "fără oco-lișuri" lui Steege că "*s'il survenait en Roumanie quelque trouble serieux, ce dont Dieu vous garde, ce seront plutôt les Turcs, et les Turcs seuls qui occuperont votre pays, et nous les laisseront faire, c'est à peu près con-venu*" (subl. în text)⁴⁸. Despre o eventualitate atât de "riscantă" – a unei intervenții otomane – guvernul român primea semnale și de la agentul la

Poartă, D.A. Sturdza, în opinia căruia mai multă "asigurare" era de așteptat din partea Angliei, în măsură să înfrâneze "pornirile Porții" și să dea joacă "intențiile ascunse și primejdioase" ale Rusiei⁴⁹, aceluiasi agent diplomatic la Constantinopol apărându-i deja limpede gravitatea Austro-Ungariei în orbita politicii Berlinului. De aceea el și plusa oportunitatea sondării dispozițiilor engleze. Numai că, de la Londra, P. Mavrogheni, în misiunea expresă de a solicita "sprijin englez" pentru o *neutralitate a României* de felul celei a Belgiei, făcea cunoscute "rezervele Albionului", că Belgia era un stat deplin suveran, al cărui teritoriu a putut fi neutralizat, în vreme ce condiția Principatelor Unite era determinată în principal de "legăturile cu Poarta Otomană"⁵⁰. Situația externă a României se dovedea, într-un adevăr, deosebit de critică, lipsită de "repere asiguratorii". Nu mai puțin critică era însă și situația internă. Trebuind să țină seama de adeziunea foarte restrânsă a "guvernului princiar" în rândurile electoratului – fapt demonstrat și de foarte agitatele alegeri de deputați –, dar și de amplificarea sentimentelor filofranceze ale publicului românesc, P.P. Carp a trebuit să dea curs *oportunității interne* a cunoscutei declarații că "*acolo unde flutură steagurile Franței, sunt interesele și simpatiile noastre*"⁵¹. Calitatea de ministru de Externe în care se pronunțase fruntașul junimist a presupus "explicații de rigoare", acordate de L. Steege cabinetelor de la Viena, Berlin și Petersburg, explicații după care declarația șefului diplomației românești ar fi corespuns doar unei "necesități parlamentare" și că nu ar fi antrenat "*une infraction quelconque à la plus stricte neutralité*"⁵². În cuprinsul vieții politice interne se accentuau tensiunile, "agitațiile anticarliste", pe măsură ce devenea tot mai clară înfrângerea Franței în război. Între respectivele agitații s-a înscris și "tentativa republicană"⁵³ de la Ploiești, din 8/20 august 1870 care, în sine, nu a însemnat mare lucru. Ea a fost un efect prematur al unor preparative insurecționale, ce au situat România între țările europene ce au cunoscut ultimele manifestări ale spiritului pașoptist⁵⁴, definit de ceea ce René Rémond privea ca "mitologie romantică a insurecționării maselor"⁵⁵. "Incidentul ploieștean" a fost închis cu promptitudine și foarte concesiv în privința responsabilităților celor ce l-au provocat. Nu s-a putut merge pe linia unor "severe sancțiuni" în atmosfera și așa destul de înfierbântată a vieții publice românești.

După capitularea Împăratului la Sedan, atitudinile și stările de spirit din România s-au dispus într-o gamă și mai plină de semnificații în sensul a ceea ce ne-am propus a releva în lucrarea de față. Pentru cercurile politice

și, în genere, pentru cele de opinie din "micul principat de la Dunărea de Jos" se punea cu acuitate problema dacă *pacea* urma a face obiectul unui *congres european*, mai ales că actele Italiei (ocuparea Romei) și al Rusiei (denunțarea neutralizării Mării Negre) impuneau, la rândul-le, deliberări *in spe* din partea celor ce se considerau garanții "ordinei fondată pe tratate". O încercare deosebit de interesantă, în situația dată, s-a dovedit cea a lui V. Boerescu, unul din intimii politici, pe atunci, ai domnitorului Carol I. În articolul *România față cu Europa*, apărut în "Pressa", la 3 noiembrie 1870, autorul, după ce-și exprima convingerea că "pondera echilibrului european s-a modificat substanțial, dezvoltă ideea ca statul român să devină un regat independent, cu un statut asemănător Belgiei, "sub domnia lui Carol de Hohenzollern și garanția puterilor celor mari din Europa". Încercarea lui Boerescu, inspirată, se pare, de însuși domnitorul Carol, nu a putut avea sorți de reușită, reacțiile puterii suzerane, ca și cele ale cabinetelor de la Viena, Petersburg și Berlin impunând "explicații oficiale", implicit din partea autorului "articolului incendiar". Nu mai mulți sorți de reușită a putut avea și tentativa lui Carol I prin cunoscuta *Scrisoare*, din 25 noiembrie/7 decembrie, adresată "suveranilor europeni"⁵⁶, în care-și exprima speranța că viitoarea conferință europeană ("înaltele curți" înclinau a admite o întrunire diplomatică la Londra, consacrată evaluării implicațiilor actului Rusiei relativ la Marea Neagră, ca și "problemei Dunării") urma să abordeze și modalități de natură a determina înscrisura României "pe făgașul normalității".

Era însă foarte greu ca "o stare de normalitate" să-și facă loc, atunci, în viața publică românească. Cursul "afacerii Strousberg", forțarea de domnitor a prerogativelor constituționale prin solicitarea concursului "suveranilor europeni" în privința unor probleme de politică internă, schimbarea de guvern (noul cabinet prezidat de I. Ghica anunțându-se "francamente constituțional și parlamentar", altfel spus, prea puțin favorabil veleităților lui Carol I de a scoate lucrurile din impas prin acte autoritare) —, toate acestea păreau a conduce, implacabil, la o rupere a "contractului prințului străin cu țara". "Întreaga criză" reflecta dificultatea, pentru "arca politică românească", de a-și arunca ancora în apele devenite extrem de tulburi și de agitate ale "politicii europene". Devenise limpede că "noua ordine continentală" urma a fi stabilită împotriva Franței, întru amendarea "trendului european" al acesteia, trend cu care împlinirile național-statale românești s-au aflat, mai întotdeauna până atunci, în deplină consonanță. Spre ce

liman urma a se îndrepta România? Putea fi el Germania? Putea fi o combinație ruso-austro-ungară, arbitrată de la Berlin, sau, cel mai rău, o combinație ruso-otomano-austro-ungară? Ce ordine internă urma a se impune în România? Una a exceselor executive, a unei domnii cultivată de conservatori în direcția resuscitării "bunelor tradiții" și a cenzurării întregului edificiu instituțional inspirat de "spiritul franțuzesc"? Ce viitor avea "România latină" într-o Europă pe cale a cunoaște o resuscitare deosebită a tendințelor pangermanismului și ale panslavismului? Erau câteva din întrebările reluate după "culoarea locală și temporală" și care frământau "cugetele și simțirile" multora dintre români la 1871. Iar în atmosfera dată nu putea fi nimic mai nimerit decât "scandalul Strousberg" pentru a plasa pe domnitor, prevenitor nedisimulat în problema intereselor "acționarilor germani", într-o situație extrem de delicată". Înțelegând, pe mai departe, *să joace tare*, Carol I a ținut să dea "o lecție severă" politicienilor români, "robiți de patimi", făcând să apară cunoscuta "scrisoare către Auerbach" în "Augsburger Allgemeine Zeitung". Evoluția crizei politice l-a adus, se știe, pe domnitor în situația abdicării, evitată de constituirea "în stare de necesitate" a cabinetului Lascăr Catargiu, în martie 1871. Evenimentul s-a produs într-o atmosferă "de bilanț intern" în legătură cu implicațiile evenimentelor de la cumpăna anilor 1870-1871. Evenimente ce au vădit impresia profundă produsă asupra publicului de înfrângerea Franței, precum și o stare de neliniște, un refuz de a accepta repercusiunile noului raport de forțe pe plan continental. În atmosfera politică deosebit de încărcată de la începutul lunii martie 1871, I.C. Brătianu avansa, în Camera Deputaților, opinia concluzivă că situația gravă în care se afla România, pusă "să plătească cuponul european" și să consimtă la "indicațiile" venite de la Berlin și Viena, reprezenta nimic mai mult decât "rechizițiunea simpatiiilor ce am avut și avem pentru națiunea franceză"; simpatii animate de "înțelegere și nu de acuzare" la adresa Franței sau a "Împăratului răpus", fiindcă, susținea liderul liberal, cu aprobarea majorității parlamentarilor, "Napoleon (al III-lea - n.ns.) poate fi condamnat de Franța, poate să fie pus sub ghilotină, pentru că Franța pătimește astăzi din cauza lui; dar noi, Români, niciodată nu vom uita că, sub Napoleon (al III-lea - n.ns.), Franța și-a vărsat sângele pentru noi, că sub Napoleon ne-am constituit ca stat român..."⁵⁷.

Fapt interesant, evenimentele din România au trebuit să facă și obiectul unui "bilanț extern". În privința acestuia, "cuvântul de maximă greutate"

aparținea, se înțelege, Berlinului. A fost nevoie, înainte de orice, ca românii să cunoscă "jusqu'à quel point la franchise du prince Chancellier (Bismarck – n.ns.) denote un danger imminent et inévitable ou seulement de tristes perspectives" pentru România⁵⁸. Cu misiunea de a descifra dispozițiile politicii germane față de statul român a fost însărcinat P.P. Carp, devenit, între timp, agent diplomatic la Berlin. Discuția pe care noul agent a avut-o cu prințul Bismarck s-a constituit într-un autentic bilanț al "implicațiilor românești" în relațiile internaționale din anii 1870-1871. Schimbul de opinii a vizat, desigur, în principal, "rolul" unor astfel de implicații în "jocul circumstanțelor" abia încheiatului război franco-german. Pentru partea germană, susținea *clair et net* Bismarck, România a însemnat un focar de complicații grave. Mai mult, manifestările românilor de simpatie pentru Franța au fost receptate "la est de Rhin" ca o ofensă adusă orgoliului național-german. Drept urmare, în cazul României, ca și în cel al Franței învinse, Germania pretindea "de justes représailles"⁵⁹. Diferența rezida totuși în privința preconizării manierelor de "represiune". Dacă pentru Franța, Reich-ul german ținea să recurgă direct, de unul singur, la "măsuri punitive", pentru România el se limita, deocamdată, să amenințe că se va pune "du côté de vos (ai românilor – n.ns.) ennemis. La Russie et la Turquie – plusa Bismarck – désirent la séparation et si l'occasion se présente nous (Germania – n.ns.) les aideront à amener un changement qui après tout serait peut être plus propre à favoriser votre (a României – n.ns.) développement"⁶⁰. Față de toate acestea, ce reprezentau, pentru artizanul politic al unificării Germaniei, "la pure vérité", P.P. Carp a încercat să relice invocând, de la bun început, faptul că România era un stat constituțional în care manifestările opiniei publice nu implicau, mecanic, responsabilități guvernamentale. Agentul diplomatic român a ținut a preciza "qu'il était impossible de nier les sympathies des Roumains pour la France, mais que cette sympathie n'impliquait nullement une haine contre l'Allemagne et que les attaques violentes de la presse et les manifestations hostiles à la Prusse étaient plutôt des manoeuvres de politique intérieur"⁶¹. Deși fondată, din punct de vedere formal, explicația lui P.P. Carp nu a fost admisă decât parțial de interlocutorul său. Acesta din urmă a recunoscut că "nu are de ce să se plângă" cu privire la linia politică a guvernului conservator, recent constituit la București. "Cancelarul de fier" imputa însă existența unor resorturi profunde ce făceau ca poporul român să fie încă ostil germanilor. Concluzia vizată de cancelar era că România

nu putea fi scutită "să dea socoteală", el "sugerând" guvernului de la București, ca preț, să dea satisfacție acționarilor germani în concesiunea Strousberg și să se conformeze "intereselor generale" ale Reich-ului. Și pentru a fi deplin convingător, prințul Bismarck a ținut a face, în încheiere, apel la vechiul adagiu politic: "nous sommes les amis de nos amis et les ennemis de nos ennemis"⁶².

În ambele sale ipostaze, internă și externă, "bilanțul" pe tema evenimentelor din România a evidențiat resimțirea profundă de "latinii de la Dunăre" a repercusiunilor înfrângerii Franței. Din perspectiva imediată a realităților, românii acuzau implicațiile "dramei franceze", înțeleasă ca o prea severă taxare a unei perioade istorice în care au reușit, incitați de *exemplul Marii Națiuni*, să realizeze obiective național-statale esențiale. Dintr-o perspectivă mai largă, însă, la 1870-1871, pare să se fi produs doar o sincopă pentru trendul francez al Europei moderne.

Note

¹ Cf. J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 204.

² E.N. Williams, *The Ancien Régime in Europe. Government and Society in the Major States 1648-1789*, Penguin Books, 1984, p. 20.

³ Fernand Braudel, *L'identité de la France*, vol. I, Paris, 1986, p. 15.

⁴ François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, 1978, p. 14.

⁵ Th. Ferneuil, *Les Principes de l'année 1789 et Science Sociale*, Paris, 1889; Julien Blenda, *Esquisse d'une histoire des Français dans leur volonté de former une nation* (f.l.), 1932.

⁶ Gh. Cliveti, *Revoluția Franceză și "Secolul naționalităților"*, în "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași", T. XXX, 1993, pp. 317-343.

⁷ Jacques Godechot, *Les Révolutions de 1848* ("Le Mémorial de Siècles"), Paris, 1971, p. 37.

⁸ J.-B. Duroselle, *op.cit.*, p. 200; A.J.P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford University Press, 1984, p. 1 și urm.

⁹ Jacques Godechot, *La Grande Nation. L'Expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*, vol. I, Paris, 1956, p. 10.

¹⁰ Cf. *Histoire universelle* (sous la direction de R. Grousset et E.G. Léonard), vol. III. *De la Réforme à nos jours*, Paris, 1958, p. 487.

¹¹ *Histoire des relations internationales* (publiée sous la direction de Pierre Renouvin), vol. V. *Le XIXe siècle. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil des nouveaux mondes*, Paris, 1954, *passim*.

¹² Ernest Lavisse, *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe*, Paris, 1927, p. 199 și urm.; *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 122.

¹³ Romulus Seisănu, *Principiul naționalităților* (ed. C. Schifirneț), București, 1996, pp. 70-79.

¹⁴ David Prodan, *Supplés Libellus Valachorum*, București, 1967; în încheierea capitoului *Ideile social-politice la origini: Franța*, autorul nota că "dacă sub raport social noua ideologie și revoluția însăși arătau rezerve (...) ele nu mai ridicau asemenea rezerve sub raport național (...). De aceea au și fost atât de contagioase...", p. 337.

¹⁵ *Reden an die Deutsche Nation*; v. și J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, vol. II. *Du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris, 1975, pp. 492-494.

¹⁶ H. Oncken, *Die Rheinpolitik Kaisers Napoleon III. von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870-1871*, vol. I-III, Berlin-Leipzig, 1926.

¹⁷ Pierre Renouvin, *Les idées et les projets d'union européenne au XIXe siècle*, Paris, 1931.

¹⁸ Gh.I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, Paris, 1934; Paul Henry, *Napoléon et les peuples*, Clermont-Ferrand, 1943.

¹⁹ *Discours prononcés au Corps Législatif (les 14 et 18 mars 1867) par M. Thiers sur la politique extérieure de la France, spécialement en ce qui concerne l'Allemagne et l'Italie*, Paris, 1867, pp. 1-112.

²⁰ Tentativă probată de celebra scrisoare a lui Napoleon al III-lea către suveranii europeni, din 4 noiembrie 1863, prin care împăratul francez propunea convocarea unui congres general menit "à régler le présent et à assurer l'avenir"; *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, vol. I, Paris, 1910, p. 1 și urm.

²¹ Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României, 1848-1877*, București, 1930, passim.

²² K. Perry, *Modern European History*, London, 1985, p. 12.

²³ René Johannet, Paris, 1923, pp. 6-14; v. și capitolele: *L'idée française și L'idée allemande*, passim.

²⁴ *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 402 și urm.; Johannes Wilms, *Nationalismus ohne Nation. Deutsche Geschichte von 1789 bis 1914*, Dusseldorf, 1983, pp. 343-421.

²⁵ Apud *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 402.

²⁶ A. Sorel, *Histoire diplomatique de la guerre franco-allemande*, vol. I-II, Paris, 1875; K. Rheindorff, *England und der deutsch-französische Krieg, 1870-1871*, Bonn, 1925.

²⁷ *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 393.

²⁸ H. Hauser ș.a., *Du libéralisme à l'impérialisme (1860-1878)*, în seria "Peuples et civilisations. Histoire générale", Paris, 1939.

²⁹ A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. II, Paris, 1891, p. 399 și urm.

³⁰ *Ibidem*, pp. 411-416.

³¹ *I Documenti diplomatici italiani, seconda serie. 1870-1896*, Roma, 1960..., vol. I, p. 139 (Senard către V. Venosta, Florența, 4 septembrie 1870).

³² A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 415.

³³ Serge Gorajnow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, pp. 157-159.

³⁴ *Ibidem*, p. 162.

³⁵ Este un punct de vedere care a fost susținut de participanții la colochiul de la Strasbourg din 1871, organizat de Asociația europeană de istoria contemporană, cu tema: *Dimensions et resonances de l'année 1871*. Dintre rapoarte, menționăm: *Les mutations politiques nationales et les rapports internationaux dans L'Europe Occidentale. Les problèmes de la nouvelle Europe Centrale; L'Europe Orientale et Balcanique*.

³⁶ Gh. Cristea, *La guerre franco-allemande et le mouvement républicain de mars 1871 à Bucarest*, în "Revue Roumaine d'Histoire", nr. 2, 1964, pp. 277-290; Idem, *Conspirația "republicanilor" din august 1870*, în "Studii", nr. 2, 1969; I.D. Suciu, *Les roumains de l'Empire Austro-Hongrois et la guerre franco-prussienne (1870-1871)*, în "Nouvelles Etudes d'Histoire", IV, Bucarest, 1970; Beatrice Marinescu și Șerban Rădulescu-Zoner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870-1871*, în "Revue Roumaine d'Histoire", X, nr. 2, 1971, pp. 329-342; V. Russu, *Mișcări și frământări anticarliste (1866-1871)*, în "Analele științifice ale Universității «Al.I. Cuza» Iași", XX, secț. III-a. Istorie, 1974, pp. 45-56; Mihai Timofte, *România la 1870-1871. Monarhie sau Republică*, Iași, 1996.

³⁷ A. Stan, *O acțiune politică pentru cucerirea independenței în timpul războiului franco-prusian (1870-1871)*, în "Studii", nr. 4, 1973; *România în relațiile internaționale. 1699-1939*, Iași, 1980, pp. 241-246.

³⁸ Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, pp. 81-87.

³⁹ Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României (1848-1877)*, București, 1930, *passim*.

⁴⁰ În acest sens, v. Gh. Cliveti, *România și conflictul franco-german (1870-1871)*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A.D. Xenopol» Iași", T. XXIV/2, 1987, pp. 157-180; Idem, *România și crizele internaționale 1853-1913*, Iași, 1997, pp. 161-209.

⁴¹ Ministère des Affaires Étrangères. Archives diplomatiques. Paris. Correspondance politique des consuls (în continuare: MAE-AD). *Turquie-Bucharest*, vol. 31; Arhivele Naționale ale României. Colecția Microfilme (în continuare: ANR-Microfilme), *Franța*, rola 14, cadrul 13 (Patrimoni c. Gramont, București, 13 iulie 1870).

⁴² *Les origines diplomatiques*, vol. XXVII, pp. 57, 273 și urm. (Emile Ollivier c. Fleury, Paris, 3 și 7 mai 1870).

⁴³ MAE-AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; ANR-Microfilme. *Franța*, rola 15, cadrul 287, 310 (Patrimoni c. Gramont, 9 și 16 iulie 1870); v. și N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984, p. 254.

⁴⁴ N. Corivan, *op. cit.*, p. 254.

⁴⁵ MAE-AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; ANR-Microfilme. *Franța*, rola 15, cadrul 290 (Patrimoni c. Gramont, 12 iulie 1870).

⁴⁶ Ministerul Afacerilor Externe ale României. Arhiva istorică (în continuare: MAE-Arhiva istorică), *Austro-Ungaria*, vol. 174, f. 164-167 (L. Steege c. P.P. Carp, Viena, 4 iulie 1870).

⁴⁷ Idem, f. 170 (P.P. Carp c. L. Steege, București 10/20 iulie 1870).

⁴⁸ Idem, f. 187 și urm. (L. Steege c. P.P. Carp, Viena, 1 august 1870).

⁴⁹ Idem, *Fond Turcia*, vol. 127, f. 25 (D.A. Sturdza c. P.P. Carp, Terapia, 29 iulie/10 august 1870).

⁵⁰ Idem, f. 53, 59 (D.A. Sturdza c. P.P. Carp, 1/13 septembrie 1870; D.A. Sturdza c. P.P. Carp, 15/27 septembrie 1870).

⁵¹ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1821-1900)*, Paris, 1900, p. 210.

⁵² MAE-Arhiva istorică, *Austro-Ungaria*, vol. 174, f. 177 (L. Steege c. P.P. Carp, Viena, 22 iulie 1870).

⁵³ Gh. Cristea, *Conspirația "republicanilor..."*; N. Simache, *Miscările din Ploiești*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, pp. 127-181.

⁵⁴ *România în relațiile internaționale*, p. 241 și urm.

⁵⁵ René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II. *Le XIX-e siècle. 1815-1914*, Paris, 1974, p. 188.

⁵⁶ MAE-AD, *Turquie-Bucharest*, vol. 35; ANR-Microfilme. *Franța*, rola 16, cadrul 4 (Mellimet către Min. de Externe al Franței, București, 12 ianuarie 1871).

⁵⁷ "Monitorul Oficial al României" (Dezbatările Adunării Deputaților), no. 66, 24 martie/5 aprilie 1871, p. 390.

⁵⁸ MAE-Arhiva istorică, *Germania*, vol. 241, f. 37 și urm. (P.P. Carp c. Gh. Costaforu, Berlin, 2 mai 1871).

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 37 și urm.

⁶¹ *Ibidem*, f. 38.

⁶² *Ibidem*.

Résumé

Sous l'impact de la guerre de 1870-1871, dans le devenir de l'"Europe française" (fondée sur la consécration du *principe national*) s'est produit une "syncope". Et cet fait a été profondément ressenti par les roumains. Parmi les aspects circonscrits à la modalité tout à fait particulière dans laquelle s'est située la Roumanie en rapport avec la guerre franco-allemande, ont été révélées les manifestations francophiles de l'opinion publique roumaine ou les tentatives de certains groupes ou personnalités politiques de provoquer, dans le contexte de la crise internationale de ces années, un changement radical de la condition interne et externe des Principautés Unies. Dans le présente étude, l'auteur tâche de démontrer que la modalité en question ne peut être reduite uniquement à des actes et à des attitudes à l'instant. Elle doit être comprise tout d'abord comme une expression de l'étreinte connexion qui a existé entre d'édification de la Roumanie moderne et le cours des transformations de la vie internationale.

Gheorghe Iacob

MODERNIZAREA ROMÂNIEI (1866-1914)

ASPECTE METODOLOGICE

Analiza perioadei cuprinsă între Independență și primul război mondial este dominată de problematica modernizării; aceasta implică pe istorici, economiști, sociologi, politologi ș.a. De aceea și răspunsul la întrebarea ce reprezintă modernizarea – în general, sau în cazul României – devine dificil. În ultimă instanță istoricii sunt datori cu o viziune de sinteză. Astfel, modernizarea devine o "grilă" de interpretare pentru transformările spectaculoase dintr-o anumită epocă istorică, așa cum a fost evoluția României de la 1859 – și mai ales după 1878 – la 1914.

Înainte de a discuta trăsăturile modernizării României în aceste decenii, putem accepta că o posibilă definiție nu poate exclude industrializarea, raționalizarea, secularizarea și birocratizarea. Din aceeași perspectivă, a metodologiei cercetării, putem accepta și etapizarea procesului de modernizare a României, stabilită de istoricul german Lothar Maier¹: – 1829-1853; – 1856-1875; – 1878-1907; – 1918-1938. În această etapizare, el acordă o mare importanță unor evenimente externe și interne și anume: pacea de la Adrianopol, războiul Crimeii, războiul de independență, răscoala de la 1907, primul război mondial. O explicație suplimentară se impune pentru răscoala de la 1907, considerată de autor ca momentul decisiv pentru radicalizarea programului liberal de reforme.

O problemă esențială este cea care privește modul în care elita politică din România a perceput și dirijat procesul de modernizare, de integrare a țării în Europa vremii.

Constituirea statului român modern și apoi cucerirea independenței de stat au obligat elita politică să analizeze contextul integrării în concertul

statelor europene; modernizarea impunea adaptarea la cerințele și ritmul Europei dezvoltate.

Și trebuie subliniat că cei care făceau parte din elita politică studiaseră în mare proporție – peste 75% – în Vestul Europei, fiind, prin urmare, în contact direct cu “civilizația europeană”. Cei “responsabili” de modernizarea țării au înțeles, încă din perioada studiilor, că singura cale pentru români era dezvoltarea “în pas cu Europa”. O confirmă, între altele, declarația lui I.C. Brătianu, la 10 ianuarie 1861, în Adunarea Deputaților²: “Eu, Domnilor, am fost în străinătate, am vorbit cu capitaliștii, am tratat chiar cu dâșii și mi-au zis că până nu vom avea instituții care să le dea garanții tranzacțiilor, ei nu vor veni să-și verse capitalurile aici...”. Ideea o regăsim formulată și în Raportul asupra *Legii de încurajare a industriei din anul 1887*³: “... nimeni nu va veni din străinătate spre a ne ajuta să înființăm industrii, dacă nu va fi atras de sistemul de stat adoptat în acest scop în țara noastră”. Și liderul conservator P.P. Carp recunoștea această realitate – cu prilejul dezbaterilor asupra *Legii minelor*, în Adunarea Deputaților, la 14 aprilie 1895⁴: “Cerințele moderne se impun; degeaba voim noi să menținem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem ușile aspirațiilor moderne, căci viitorul se impune de la sine și devine prezent.”

În același context, o problemă esențială este dacă partidele politice de guvernământ au avut o strategie pentru modernizarea țării.

Opiniile cercetătorilor – istorici, economiști, sociologi, politologi ș.a., nu întotdeauna exprimate explicit – pot fi grupate în două categorii.

O primă categorie de autori apreciază că este exagerat a se vorbi de o construcție conștientă, de o viziune articulată, urmărind obiective precise în viața social-economică și politică. Este acceptată mai mult ideea unei dezvoltări “din aproape în aproape”, în funcție și de “jocul politic” al partidelor de guvernământ. Între argumentele oferite se află lipsa unor doctrine politice și economice, ca și “compromisul” dintre liberali și conservatori, concretizat în “rotativa guvernamentală”.

Alți autori – în special istorici – consideră că se poate accepta ideea că în deceniile cuprinse între 1878 și 1914 procesul de modernizare a României s-a realizat conform unei strategii. Delimitarea celor două curente de idei – liberalismul și conservatorismul – cunoaște în acești ani o nouă etapă și anume cristalizarea unor doctrine, liberală, respectiv conservatoare. Chiar dacă nu avem lucrări teoretice, poziția celor două partide privind di-

recțiile, căile și ritmul modernizării o găsim limpede și profund argumentată în discursurile parlamentare, discursurile politice – rostite cu diferite prilejuri –, legislația adoptată, diverse broșuri sau articole în presa de partid etc.

Nu a existat un compromis politic, o înțelegere concretizată în “rotativa guvernamentală”. Confruntarea dintre cele două partide politice – determinată de diferența de optică politică, de doctrină – a fost permanentă, variind în intensitate, în funcție de o serie de factori interni și externi.

Ambele partide de guvernământ erau de acord cu modernizarea. Diferența, însă, optica asupra căilor și mai ales a ritmului. Se poate aprecia că prin coparticiparea Partidului Conservator la acțiunea de modernizare s-a încercat adaptarea partidului la noile necesități ale societății din România, aflată în plin proces de dezvoltare.

Construcția în sens modern s-a realizat, deci, într-o stare de permanență confruntare; a existat continuitate doar în privința activității de administrare a țării; menținerea unor legi votate de liberali de către conservatori semnifică imposibilitatea de a le schimba, întrucât corespundeau unor necesități de dezvoltare a țării.

Alternarea la guvern în condițiile confruntării a celor două partide a reprezentat o formă de manifestare a mecanismului politic, rezultat al unui întreg complex de factori social-economici și politici și *nicidecum expresia unei identități de opțiuni* asupra direcțiilor, căilor și ritmului modernizării.

*

Încă din epocă, dar și în perioadele care au urmat, s-au făcut aprecieri asupra a ceea ce am putea numi “cheia” sau “deviza” modernizării. De asemenea, a existat și există o “critică” a procesului de modernizare a României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea.

Deviza liberalilor, “prin noi înșine”, simboliza programul unei burghezii în plin proces de afirmare, conștientă că întărirea forței sale politice depindea de consolidarea întregii economii, obiectiv realizabil, în primul rând, prin eforturi proprii. “Prin noi înșine” s-a concretizat într-o politică vamală protecționistă – aplicată începând cu anul 1886 –, prin încurajarea industriei naționale – acțiune în care rolul decisiv revine legii din 1887 –, prin stabilirea unor condiții restrictive pentru capitalurile străine, prin înființarea Băncii Naționale și a altor bănci, organizarea Casei Rurale, răs-

cumpărarea căilor ferate și a unor monopoluri aparținând capitaliștilor străini ș.a. I.G. Duca⁵ definea deviza "prin noi înșine" ca o politică economică națională, "care nu este o politică de exclusivism și de șovinism, care nu este o politică care să îndepărteze participarea capitalurilor străine, dar care este o politică care vrea, în primul rând, să dezvolte forțele economice ale țării prin propriile noastre mijloace". Deviza "prin noi înșine" a fost exprimată și înainte de 1877. După cucerirea independenței de stat, ea devine *leit-motivul* doctrinei liberale și o armă politică împotriva conservatorilor.

În procesul de cristalizare a doctrinei conservatoare, fondul tradițional de idei al conservatorilor a fost susținut și completat de către junimiști. Evoluția în plan organizatoric a raporturilor dintre aripa tradițională a partidului și gruparea junimistă a fost sinuoasă, cunoscând apropieri, fuziuni, disensiuni. În plan doctrinar, însă, fondul este comun, junimiștii având un rol important în definirea unor principii și concepte asupra problematicii social-economice și politice, în funcție de noile necesități ale dezvoltării țării.

Adeptii ai căii evolutive, conservatorii au susținut o dezvoltare lentă a structurilor economice și social-politice, evitându-se zguduirile sociale. Pentru Al. Marghiloman⁶, conservarea societății însemna "nici o atingere" a Constituției, "nici o lățire de drept de vot", "respectarea proprietății", iar pentru N. Filipescu⁷, "înțeleaptă și înceată evoluție". S-ar putea spune că esența doctrinei conservatoare se regăsea în lozinca lui Lascăr Catargiu⁸: "Dacă se poate, da, dar numai dacă se poate".

În această confruntare raportul de forțe a evoluat lent, dar consecvent în favoarea Partidului Național Liberal, care, odată cu întărirea pozițiilor economice și politice ale burgheziei, odată cu evoluția raportului de forțe din cadrul partidului – în favoarea tinerilor liberali, în frunte cu I.I.C. Brătianu – va forța noile reforme. Anunțarea acestora în toamna anului 1913 și convocarea Constituantei semnificau victoria liberalilor.

Totuși, "cheia" modernizării nu poate fi considerată doar apanajul liberalilor. Spre exemplu, implicarea statului în instituționalizarea, dirijarea și susținerea financiară a modernizării reprezintă într-o măsură considerabilă meritul ambelor partide de guvernământ. La fel, deviza "prin noi înșine" n-a putut fi aplicată în practică (în privința investițiilor), din cauza dispu-tei inegale cu capitalul străin.

Prin urmare, dacă dorim să sintetizăm procesul de modernizare a României de la Independență la primul război mondial, formula ar putea fi: "Prin intervenția statului și ritm accelerat". Mai multe argumente în acest sens va oferi prezentarea trăsăturilor modernizării.

După cum este știut, acest proces a cunoscut o bogată și intensă "critică".

Primii implicați – cronologic – au fost junimiștii și, evident, Partidul Conservator; adepții ai căii lente de dezvoltare, a unui ritm moderat, conservatorii acuzau pe liberali că au îndreptat țara pe o cale greșită, revoluționară, de a fi adoptat reforme și măsuri care nu corespundeau realității. Ei au forțat procesul de modernizare, imitând Apusul, preluând "forme" ale civilizației occidentale, pe care le-au altoit pe un "fond" subdezvoltat, rezultând o societate de tip hibrid, care putea fi adusă pe calea cea bună, tradițională, doar de către conservatori.

Această cunoscută teorie a "formelor fără fond" reprezenta pentru Partidul Conservator o armă politică în disputa cu liberalii asupra direcțiilor, căilor și ritmului dezvoltării României. P.P. Carp o sintetiza astfel – în Adunarea Deputaților, la 28 septembrie 1879 –, cu prilejul discutării articolului 7 din Constituție⁹: "Când România, cam virgină de orice cultură, s-a găsit deodată în față cu civilizațiunea occidentală, era firesc să nu înțeleagă întregul mecanism și întregul mers al acestei civilizațiuni; era firesc, ca de multe ori să confunde cauza cu efectul și să creadă că imitarea în mod superficial, luând pur și simplu formele pe care le-a luat civilizația occidentului, noi avem să ajungem la același rezultat la care a ajuns Europa...".

După cum observă L. Maier¹⁰, teoria "formelor fără fond" corespunde exact formulei lui John Kenneth Galbraith, a "modernizării simbolice".

În dezvoltarea României moderne au apărut, evident, datorită ritmului impus de necesități, contradicții, discrepanțe. Acestea nu reprezentau, însă, o incompatibilitate între "forme" și "fond", ci o manifestare firească pentru o societate aflată în plin proces de modernizare, care păstra încă destule componente ale vechiului regim, care nu avea o burghezie puternică și trebuia să înfrunte presiunile economice și politice ale marilor puteri; era o societate în care nu se putea realiza un echilibru permanent între cerințe și posibilități.

Dinspre stânga venea "critica" lui C. Dobrogeanu-Gherea. El considera că România, situată în zona subdezvoltată a Europei, intrase sub influența

țărilor avansate economic, cursul ei istoric fiind determinat decisiv de această "conectare" la capitalismul occidental. Ca urmare, relațiile social-economice erau transformate odată cu impunerea sistemului capitalist de tip occidental. Într-o anumită măsură, el se apropie de teoria junimistă. Crede că evoluția social-economică va duce inevitabil la dezvoltarea "fondului", inclusiv în sfera industriei, contribuind, treptat, la o "armonizare" între "formele" civilizației occidentale – reprezentate mai ales de instituții – și "fondul" vieții economice. Pentru C. Dobrogeanu-Gherea modernizarea însemna industrializare, privită în termeni de "a fi sau a nu fi" pentru existența României.

Dintre "criticii" modernizării României, care au scris în perioada interbelică, trebuie menționați Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu.

În lucrarea sa, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (București, 1925), și, într-o anumită măsură în *Neoliberalismul* (București, 1927), Ștefan Zeletin încearcă să demonstreze că economia românească a refăcut etapele parcurse de economia statelor din Occident. Diferența este de ordin cronologic, existând un decalaj de un secol, un secol și jumătate între Vestul și Estul Europei. După Tratatul de la Adrianopol (1829), economia Principatelor Române a fost conectată la cea occidentală, ceea ce a declanșat procesul de modernizare; deși factorul extern este esențial, autorul consideră că un rol important a revenit burgheziei române, aflată în plin proces de consolidare.

Pentru Eugen Lovinescu factorul fundamental al procesului de modernizare îl reprezintă influența ideilor din Apus. "Grila" de interpretare trebuie, deci, să privească modernizarea ca o "revoluție de sus în jos".

O altă problemă privește "metodologia" prezentării și interpretării datelor privind procesul de modernizare. Este necesară o viziune echilibrată, nuanțată, care să nu exagereze împlinirile, dar nici limitele. Spre exemplu, despre perioada 1878-1914 s-ar putea evidenția "performanțele": – peste 3 000 km cale ferată; – crearea unei industrii naționale, în frunte cu cea a extracției petrolului; – organizarea Băncii Naționale și a sistemului de credit; – înființarea Serviciului Maritim și a celui Fluvial; – construirea a numeroase edificii publice în principalele orașe ale țării ș.a. În același timp, însă, la capitolul "limite" regăsim: – situația extrem de gravă din lumea satelor, unde peste 300 000 de țărani nu aveau pământ; – analfabetismul; – natalitatea și mortalitatea, cea din urmă situându-se pe primele locuri din Europa; – asistența sanitară deficitară de la sate ș.a.

Pe lângă evitarea supralicitării – într-o direcție sau alta –, sunt necesare comparații cu alte state europene, inclusiv din aceeași zonă geografică. Numai astfel putem oferi o imagine credibilă asupra modernizării României în aceste decenii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Din aceeași perspectivă – a metodei – se impune clarificarea problemei costurilor, beneficiarilor și a sacrificărilor (pierdanților) modernizării.

În privința costurilor modernizării, este știut că acestea erau susținute din exporturi. Pentru a evidenția “de unde veneau banii” vom oferi doar două exemple. În anul 1890¹¹ structura valorică a exportului era: – total = 276 mil. lei, din care, animale vii – 2,7, cereale, semințe și derivate – 226,1, produse animale alimentare – 3,8, produse animale nealimentare – 2,2, produse vegetale alimentare – 29,1, lemn și produse derivate – 2,9, petroliere – 1,2, diverse – 8,0. În aceeași structură, situația se prezenta astfel în anul 1912¹²: total = 642,1, din care, pe domenii: – 4,0, – 486,5, – 13,8, – 6,7, – 29,3, – 24,4, – 66,2, – 11,2. Rezultă că agricultura a contribuit la exportul țării cu un procent care a evoluat între 95 și 85%. Ca urmare, în privința costurilor este limpede că modernizarea a fost susținută de agricultură.

Deși țărani au contribuit la susținerea costurilor modernizării, principalii beneficiari au fost locuitorii orașelor, mai ales cei din clasa conducătoare – și apoi cei din clasa de mijloc. Lumea satului s-a schimbat nesemnificativ în secolul al XIX-lea. Deși s-au construit căi ferate, gări, depozite și antrepozite, șosele etc., viața țăranilor de la 1914 nu diferea radical de cea a strămoșilor din perioada domniilor regulamentare. Pentru țărani modernizarea a însemnat o viață mai bună “pentru domnii de la oraș” și pentru cei puțini de la sate care puteau “emigra” la oraș.

O ultimă problemă pentru care se impune un răspuns se referă la finalizarea procesului de modernizare. Într-o carte despre aceste decenii, I. Bulei afirma că “Modernizarea, dureroasă dar necesară, a devenit treptat o stare de fapt”¹³. Într-adevăr, statisticile ca și mărturiile observatorilor, români sau străini, demonstrează că România de la 1914 realizase transformări semnificative, uneori spectaculoase, în toate domeniile de activitate. Procesul de *sincronizare* cu civilizația europeană – început cu aproape un secol în urmă – cunoaște în aceste decenii un ritm accelerat și cuprinde toate laturile vieții social-economice și politice. România devenise o țară europeană conexasă prin toate “canalele” de comunicare la lumea civilizată.

Maniera de percepere și asimilare a efectelor modernizării a fost diferită pentru clase și pătri sociale, pentru grupuri și chiar pentru indivizi. În ultimă instanță, trebuie răspuns la întrebarea dacă *mentalitatea* de grup sau individuală a reprezentat un stimulent sau o frână pentru procesul de modernizare, în toate laturile sale din sfera politicului, economicului, socialului, culturalului etc.

Referindu-se la societatea europeană la început de secol, N. Filipescu afirma: "Ceea ce caracterizează epoca noastră este o încredere nemărginită în progres. Până acum o sută de ani lumea vedea fericirea înapoi, într-un paradis biblic, ori într-un veac de aur... De un secol încoace însă, lumea vede progresul înainte și toate popoarele caută să-și însușească acel progres și să se ridice la o treaptă mai înaltă de civilizație"¹⁴. În ce măsură această apreciere este valabilă pentru poporul român este destul de greu de stabilit. În țările occidentale transformările social-economice specifice epocii moderne – desfășurate de-a lungul câtorva secole – au fost însoțite de schimbarea treptată a mentalităților, care, uneori, au anunțat și pregătit adevărate "revoluții" în sfera tehnicii și științei.

În estul Europei – și în alte zone slab dezvoltate ale lumii – mentalitățile vor "ține greu pasul" cu procesul înnoitor. Ritmul preluării realizărilor civilizației occidentale a crescut permanent, făcând imposibilă o adaptare la același nivel, mai ales dacă avem în vedere întreaga societate. Pentru că – subliniază V. Axenciuc – "între exigențele muncii, tipul de comportament, de mentalitate, de viață economică modernă industrializată, pe de o parte, și munca agricolă și mentalitățile sale corespunzătoare, pe de altă parte, există nu numai diferențe esențiale, dar și constitutive, chiar incompatibile"¹⁵.

Deși pare exagerată, chiar dură, aprecierea este, în bună măsură, valabilă pentru situația din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Pentru că, în afara trăsăturilor specifice "societăților agrare", trebuie adăugate "tarele" moștenite de la vecinătatea și coabitarea cu lumea orientală; "balcanismele" se regăseau în toate straturile societății, făcând și mai dificilă adaptarea la "exigențele" civilizației occidentale. O influență deloc neglijabilă asupra mentalităților a avut politicianismul. Spre deosebire de țări din Occident – Marea Britanie, Germania, S.U.A. – unde guvernanții au adoptat o legislație rigidă – pe care au și aplicat-o – pentru a impune adaptarea – uneori, de nevoie – la cerințele modernității a fiecărui cetățean, în România erau la "mare preț" specula, improvizația, protecția politică, posturile bugetare etc., multe din "ini-

țiativă” și “protecție” guvernamentală. Acestea existau și în țările occidentale, dar afectau mult mai puțin mecanismul economic și comportamentul social.

Și totuși, au existat “segmente” ale societății care s-au adaptat mai repede. Este vorba de elita economică și politică – cu excepția “nostalgicilor” și a “pierdanților” –, ca și de o parte a “clasei de mijloc”, care se situa între “beneficiarii” modernizării și, în consecință, dorea și acționa pentru intensificarea acestui proces.

Se poate aprecia, în concluzie, că, la nivelul întregii societăți din România acestor decenii, mentalitatea claselor și păturilor sociale, a indivizilor, în general, a reprezentat mai mult o “frână” decât un “stimulent” în procesul de modernizare, de apropiere de lumea civilizată a Europei occidentale. Abia în perioada interbelică, când și nivelul cultural al populației va înregistra o creștere semnificativă, se va echilibra raportul dintre mentalități și realizările modernizării. Odată cu înfăptuirea reformelor agrare și electorală, în noul cadru al statului național unitar român, vor deveni mai active în procesul modernizării și acele forțe “regeneratoare, înzestrate cu toate însușirile morale ce pot da stabilitate și impulsuri de energie vieții unui popor și încredere într-un viitor construit pe temelii trainice”¹⁶.

Din punct de vedere *economic*, România de la 1914 diferea esențial de România anului 1866, ca și de cea de la 1878. Un “reper” cuprinzător, care confirmă această apreciere, este cel privind averea națională (conform statisticii, aceasta cuprinde bunurile materiale acumulate, produse de activitatea umană și cele naturale supuse valorificării)¹⁷, care a evoluat astfel în perioada menționată¹⁸:

milioane lei

Sectoare	1860-1864	1880-1884	1900-1904	1912-1914	1912-14/ 1860-64
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană și sămânță	1.848,0	3.681,9	6.585,0	10.522,9	569%
Clădirile, locuințele și bunurile de consum durabile	235,4	388,6	1.471,9	2.386,8	1.014%
Transporturile și comunicațiile	20,6	525,2	1.417,0	2.543,4	12.347%
Industria	60,9	68,9	415,2	1.171,2	1.923%
Comerțul	192,0	582,4	659,8	1.075,3	560%
Sectorul edilitar	xxx	xxx	xxx	250,4	xxx
Stocul de metal monetar	37,0	85,3	177,0	381,0	1.030%
Activ brut	2.393,9	5.332,3	10.725,9	18.331,0	766%
Obligațiile financiare externe	50,1	547,0	1.577,3	3.065,6	6.119%
Activ net	2.343,8	4.785,3	9.148,6	15.265,4	651%

Chiar dacă realizăm comparația cu anii 1880-1884, constatăm creșteri semnificative pentru transporturi și comunicații, industrie, stocul de metal monetar, obligațiile financiare externe, care exprimă ritmul intens de modernizare.

Sugestii interesante ne oferă evoluția ponderii diferitelor sectoare în avuția națională¹⁹:

Sectoare	%			
	1860-1864	1880-1884	1900-1904	1912-1914
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană și sămânță	77,2	69,0	61,4	57,4
Clădirile, locuințele și bunurile de consum durabile	9,8	7,3	13,7	13,0
Transporturile și comunicațiile	0,9	9,8	13,2	13,9
Industria	2,5	1,3	3,9	6,4
Comerțul	8,0	10,9	6,2	5,9
Sectorul edilitar	xxx	xxx	xxx	1,4
Stocul de metal monetar	1,5	1,6	1,7	2,1
Activ brut	100,0	100,0	100,0	100,0
Obligațiile financiare externe	2,1	10,3	14,7	16,7

După jumătate de veac, ponderea sectorului agricol a scăzut cu aprox. 20%, procente ce se regăsesc la celelalte sectoare, în special transporturile și industria. Obligațiile financiare externe au crescut de 8 ori, regăsindu-se în investițiile din transporturi, industrie, sectorul edilitar etc.

În privința repartiției avuției naționale, date interesante găsim în lucrarea lui N. Xenopol, publicată în anul 1916²⁰. În mediul rural, 2.228 de proprietari, dispunând de un venit mai mare de 10.000 lei, aveau împreună 102.131.897 lei, pe când 1.240.376 de țărani, cu venituri de până la 600 lei, aveau doar 117.490.169 lei²¹. La orașe, 528 de proprietari, cu venituri peste 10.000 lei, dispuneau de un venit de 13.229.800 lei, în timp ce 103.305 de persoane, cu venituri sub 600 lei, aveau 18.396.047 lei²². Societatea românească – apreciază autorul pe baza acestor informații – se prezintă “din punctul de vedere al distribuției bogăției și veniturilor – într-o lumină puțin favorabilă: o clasă destul de restrânsă bogată, oameni foarte bogați, posedând imense întinderi de pământ sau păduri, mari bănci și mari societăți comerciale sau industriale, realizând beneficii foarte mari și o clasă mijlocie puțin numeroasă; la țară, lângă o clasă de țărani înstăriți – a cărui număr, din fericire, crește an de an – o mare masă de țărani și

muncitori agricoli, având o situație materială precară; în sfârșit, în toată țara, o clasă funcționarească numeroasă, dar puțin retribuită²³.

Prin comparație cu alte țări, avuția națională a României – apreciată pentru media anilor 1912-1914 la 3.351 dolari, revenind 476 dolari pe locuitor – era mai mare decât a Norvegiei și a Rusiei, și de 2,2 ori mai mare decât a Japoniei²⁴.

Venitul național pe locuitor la începutul secolului XX era de aproximativ 68 dolari, mult mai mic decât în țările dezvoltate (S.U.A. – 228, Marea Britanie – 181, Franța – 160, Germania – 125), dar mai mare decât în Portugalia (61,5), Serbia (62), Grecia (60), Bulgaria (57), Rusia (50)²⁵.

În concluzie, se poate aprecia că, în preajma declanșării primului război mondial, "organismul economico-social al României, luat în general, prin conținutul său parțial, prin tendințele și perspectivele dezvoltării, în mediul extern capitalist european, se afirma a fi *de tip capitalist*, ireversibil în evoluția sa, cu tot ansamblul de factori și mecanisme de funcționare ale economiei de piață, cu structurile sociale specifice, cu avantajele și dezavantajele sale, cu problemele și contradicțiile sale"²⁶.

Coordonatele dezvoltării României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX se vor regăsi – într-un nou context social-economic și politic – în perioada interbelică. Între cele două perioade există o continuitate organică. Doar percepția în istoriografie este, uneori, eronată, prin insuficienta evidențiere a împlinirilor din deceniile cuprinse între Independență și Marea Unire.

Note

¹ L. Maier, *Studii de modernizare a României. Între pacea de la Adrianopole și urcarea pe tron a lui Carol II (1829-1930)*, în *România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare*, editat de Krista Zach, München, 1998, p. 16 și urm.

² *Naționalismul economic și doctrina partidelor în România. Rezultatele politicii de la 1859 până la 1939*, București, 1930, p. 34.

³ „Studii. Revistă de Istorie”, nr. 1/1972, p. 194.

⁴ C. Gane, P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării, II, București, 1936, p. 136.

⁵ I.G. Duca, *Consecințele războiului și dezvoltarea internă în urma lui*, în *Războiul neașteptat. 1877-1878*, București, 1927, p. 150.

⁶ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, Discurs rostit în ședința Camerei, 12 decembrie 1908, București, 1909, p. 115.

⁷ N. Filipescu, *Discurs rostit la Craiova*, 21 octombrie 1901, în *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 29.

⁸ I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, București, 1987, p. 495.

⁹ P.P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, București, 1888, p. 21.

- ¹⁰ L. Maier, *op. cit.*, p. 24.
- ¹¹ V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859-1947*, vol. III. *Monedă-Credit-Comerț-Finanțe Publice*, București, 2000, p. 364.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, 1984, p. 48.
- ¹⁴ N. Filipescu, *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 45.
- ¹⁵ V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică a României. Epoca Modernă*, București, 1997, p. 75.
- ¹⁶ N. Iorga, *O viață de Om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, 1972, p. XL.
- ¹⁷ V. Axenciuc, *Avuția națională a României. Cercetări istorice comparate. 1860-1939*, București, 2000, p. 12.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 159.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 161.
- ²⁰ N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, București, 1916.
- ²¹ *Ibidem*, p. 106.
- ²² *Ibidem*, p. 107.
- ²³ *Ibidem*, p. 111.
- ²⁴ V. Axenciuc, *Avuția națională a României...*, p. 297.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 294.
- ²⁶ *Idem*, *Introducere în Istoria economică...*, p. 214.

Summary

Any analysis of the period 1866-1914 is of necessity dominated by the issue of modernization; a possible definition of this complex process can by no means exclude industrialization, scientific organization, secularization, or bureaucratization.

Both governing parties – liberal and conservative – were clearly in favour of democratization although their views of the ways and especially the pace of the process were quite different.

Relative to the manner of presentation and interpretation of information, vis-à-vis socio-economic life in particular, we argue for a balanced, multi-layered approach which refrains from exaggerating achievements as well as limitations.

From the methodological perspective, the problem of the costs, beneficiaries and losers of modernization is one of the high marks of our exploration.

As our findings indicate, the conclusion is that at the level of society as a whole, the mentality of the social classes and categories, of the individuals in general, acted more as a "deterrent" than as an "incentive" for the modernization process.

Ion Agrigoroaiei

MĂSURI DE UNIFICARE LEGISLATIVĂ ȘI ADMINISTRATIVĂ ÎN ROMÂNIA ÎNTREGITĂ

O preocupare de seamă a cercurilor conducătoare românești imediat după înfăptuirea Marii Uniri a fost consolidare acesteia, prin adoptarea și aplicarea unor legi, decrete, regulamente, instrucțiuni etc., care să contribuie, direct sau indirect, la instituirea cadrului juridic unitar, absolut necesar desfășurării vieții publice normale într-un stat suveran: Juristul Constantin Hamangiu a publicat sub titlul *Legi noi de unificare* o serie de măsuri adoptate în anii 1922-1926, grupate într-un volum din culegerea *Codul general al României*, volum care include, mai întâi, textul Constituției din martie 1923¹. Asemenea măsuri au fost luate și înainte, începând cu momentele înfăptuirii unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România, după cum altele vor fi adoptate în anii următori, unele chiar până în vara anului 1940. Aspectul unificării nu a fost și nu putea fi explicit în toate aceste texte, dar, într-o formă sau alta, el se regăsește în marea lor majoritate, prin aplicarea în întreg teritoriul României întregite și tuturor locuitorilor, indiferent de etnie, limbă și religie. Introducerea votului universal, aplicarea legilor de reformă agrară, recunoașterea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, sau – pe alt plan – măsurile adoptate în vederea refacerii și dezvoltării economice n-au fost, explicit, legi de unificare, dar au avut, implicit și nu în ultimul rând, menirea de a introduce același sistem de activitate, în domeniul respectiv, în întreaga Românie.

După primul război mondial, când harta politică a Europei a dobândit o înfățișare mai apropiată de aspirațiile de unitate ale popoarelor, unificarea legislativă a devenit o preocupare aproape general-europeană, cu etape apropiate în timp și cu caracteristici comune mai multor state. În statele în

cadrul cărora existau mai multe tipuri de legislații s-a pus presant chestiunea unificării legislative. Într-o primă etapă s-au menținut în vigoare legile existente, sau o parte însemnată a acestora, pentru ca, apoi, unificarea să se realizeze diferențiat, de la țară la țară, fiind sesizabile și procedee asemănătoare².

Procesul de unificare legislativă, care a stat la baza unificării instituționale, administrative, politice, economice, culturale etc., s-a produs printr-o împlinire a principiilor și modalităților de înfăptuire. Menținerea pentru un timp a unor legiuri specifice doar unor regiuni s-a interferat cu extinderea, tacită sau explicită, a unor legi din vechea Românie, cu promulgarea legilor și codurilor de unificare, fără a se putea face o periodizare cronologică distinctă între aceste înfăptuiri³. Pe de altă parte, trebuie precizat că unificarea legislativă a fost un proces de durată, iar exercitarea în mod unitar și deplin a autorității guvernului central asupra tuturor regiunilor țării s-a înfăptuit într-o perioadă scurtă de timp, cuprinsă între momentele de Unire și încetarea activității organismelor regionale înființate în provinciile respective⁴.

Prin sancționarea actelor de Unire din 1918 de către regele și guvernul român se extindea, în mod tacit, în toate regiunile țării Constituția României din 1866, cu modificările intervenite pe parcurs (și în special cea din vara anului 1917, referitoare la votul universal și reforma agrară). Această extindere se referea la forma statului, la o serie de principii și drepturi democratice etc., și nu însemna trecerea la aplicarea tuturor prevederilor sale. Decretele-legi din aprilie și decembrie 1918, de consfințire a Unirii și de organizare provizorie a noilor provincii în cadrul Regatului, au permis menținerea temporară, a legilor rusești în Basarabia, a prevederilor austriece în Bucovina, iar în Transilvania a dreptului maghiar și codului civil austriac⁵. "Adoptarea acestor legi străine a însemnat naturalizarea lor"⁶. Soluția aceasta, care va fi consacrată de Constituția din 1923, era în concordanță cu hotărârile de Unire, reprezentând și o luare în considerare din partea statului român a unor tradiții regionale. Prin aceleași acte din aprilie și decembrie 1918, compartimente esențiale ale vieții statale (politica externă, financiară, armată, mijloacele de comunicație ș.a.) au trecut sub autoritatea nemijlocită a guvernului României. În intervalul în care au funcționat organisme regionale, procesul unificării legislativ-instituționale a înregistrat două direcții de acțiune, unul de la nivelul guvernului spre sferele din competența sa, ceea ce însemna extinderea expresă a

unor dispoziții din vechea Românie în teritoriile unite, și cealaltă, de la organisme regionale în teritoriile lor de competență. S-a avut în vedere, ca prim obiectiv, înlăturarea unor norme care contraveneau încadrării depline a acelor teritorii în statul național unitar român, s-au adoptat măsuri care au condus la organizarea unei vieți românești, politice, sociale, culturale, asigurându-se totodată aceleași drepturi locuitorilor de altă naționalitate, și toate acestea în conformitate cu cele hotărâte la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia⁷.

Unirea a pus și problema unificării stilului calendaristic, prin introducerea stilului nou, gregorian. În ianuarie 1919, Ministerul de Război solicita, în legătură cu înființarea a două corpuri de armată, introducerea în armată a stilului calendaristic gregorian, care "a devenit o necesitate imperioasă pentru evitarea erorilor și confuziunilor, atât în reglementarea raporturilor de serviciu cu activitățile militare ale Puterilor Aliate cu care cooperăm, cât și în relațiunile noastre cu populațiunea din Transilvania și Bucovina și celelalte provincii locuite de români, unde se lucrează, cum se știe, numai cu stilul nou, afară de Basarabia". La 1/14 februarie s-a introdus, mai întâi, stilul gregorian în armată, pentru ca la 6/19 martie să fie extins la nivelul întregii țări: ziua de 1 aprilie devenea 14 aprilie 1919⁸. Trecerea la noul stil răspundea unor necesități interne și externe, reprezentă o condiție a modernizării în plan național și european. Introducerea lui nu s-a produs imediat pe întreg teritoriul României și în toate păturile societății⁹.

În ce privește unificarea legislativă, Constituția din martie 1923 prevedea, între altele: "Se vor revizui toate codicile și legile existente în diferite părți ale statului român spre a se pune în armonie cu Constituțiunea de față și asigura unitatea legislativă. Până atunci ele români în vigoare" (art. 137). Un Consiliu Legislativ urma "să ajute în mod consultativ la facerea și coordonarea legilor, emanând fie de la puterea executivă, fie din inițiativă parlamentară, cât și la întocmirea regulamentelor generale de aplicare a legilor" (art. 76).

Extinderea unor legi din vechea Românie va continua și după adoptarea Constituției. De pildă, Codul silvic din România din anul 1910, cu modificările ulterioare, a fost extins prin legea din 17 iunie 1923 și în teritoriile unite cu statul român. Începând cu 1 iunie 1928, s-au extins în Basarabia și codurile de drept civil, cu unele excepții. În Bucovina acest lucru s-a petrecut zece ani mai târziu; abia în toamna lui 1938 s-au aplicat codurile civile din vechea Românie¹⁰.

Prin *Legea pentru organizarea și funcționarea Consiliului Legislativ* din 26 februarie 1925 se înființa un organism de tehnică științifică în materie. Alcătuirea lui s-a înscris în șirul acțiunilor de progres și de modernizare, survenite în societatea românească de după Marea Unire¹¹. Puterea legiuitoare și puterea executivă erau obligate să consulte Consiliul Legislativ pentru toate proiectele de legi constituționale și ordinare, afară de cele pentru credite bugetare. La cererea uneia din cele două puteri, Consiliul avea atribuții și obligații: "a) De a studia, în raport cu doctrina, jurisprudența, istoria, legislațiunea comparată și necesitatea care determină legiferarea, chestiunile ce i se vor deferi; b) De a întocmi studiile preparatorii, anteproiectele sau proiectele de legi și de regulamente generale, precum și expunerile de motive"; c) De a cerceta textele de acest fel întocmite de guvern sau proiectele de legi întocmite din inițiativă parlamentară și "de a propune modificările de formă sau fond pe care le-ar reclama: corectitudinea și claritatea redacțiunii juridice, coordonarea cu principiile și concepțiunile economice, sociale și politice ale Constituției, cu dispozițiunile legilor și regulamentelor în ființă sau alte considerațiuni", în afară de oportunitatea măsurii respective și motivațiilor politice¹².

Legea pentru Curtea de Casație și Justiție din 20 decembrie 1925 avea la bază vechea lege din 1864, modificată în 1909 și 1912. Legea preciza că "pentru statul român există o singură înaltă Curte de Casație și de Justiție". Deciziile Curților de apel și ale Curților de jurați, precum și sentințele tribunalelor ordinare date ca instanțe de apel, sentințele jurisdicțiilor speciale și ale tribunalelor militare "vor fi pronunțate cu recurs la înalta Curte de Casație", cu unele excepții, ca cele de competența Comitetului Agrar. "Ministerul Public de pe lângă Curtea de Casație se compune dintr-un procuror general și cinci procurori de secție. Ei sunt inamovibili, în aceleași condițiuni ca membrii Curții de Casație"¹³.

Legea pentru Contenciosul Administrativ din 23 decembrie 1925 reprezenta o aplicare a principiilor cuprinse în noua Constituție, ca urmare a trecerii Contenciosului Administrativ din competența Curții de Casație la instanțele de drept comun¹⁴. În art. 1 se prevedea: "Oricine se pretinde vătămat în drepturile sale printr-un act de autoritate făcut cu călcarea legilor și a regulamentelor, sau prin reaua voință a autorităților administrative de a rezolva cererea privitoare la un drept, poate face cerere pentru recunoașterea dreptului său, la instanțele judecătorești competente arătate mai jos". Articolul următor preciza că "puterea judecătorească n-are căderea

de a judeca actele de guvernământ și acele de comandament militar", în care se cuprindeau un număr relativ mare de cazuri: "toate măsurile luate pentru ocrotirea unui interes general privitor la ordinea publică, la siguranța statului, internă sau externă, sau la alte cerințe de ordine superioară" (starea de asediu, faptele de război, "toate actele de comandament cu caracter militar, executarea și interpretarea tratatelor și convențiilor diplomatice cu statele străine"; măsurile împotriva epidemiilor, inundațiilor, foametei, tulburărilor interne, naturalizării etc.). Curtea de apel trebuie să judece cererile respective "în ședință publică, de urgență și cu precădere asupra tuturor celorlalte afaceri". Decizia Curții de apel era supusă recursului la Curtea de Casație, care "va judeca de urgență și cu precădere asupra oricărei alte afaceri".

Marele jurist Andrei Rădulescu a expus, într-o amplă prelegere în seria celor organizate de Institutul Social Român în 1921-1922, pe marginea viitoarei Constituții, probleme și principii de mare însemnătate referitoare la separarea puterilor în stat, independența puterii judecătorești, exercițiul puterii judecătorești, justiția militară, ecleziastică și disciplinară, tribunale administrative și tribunale extraordinare, persoanele care exercită puterea judecătorească ș.a.¹⁵. Semnalăm aici numai câteva din tezele expuse în prelegerea ținută la 10 martie 1922.

Un principiu constituțional necesar pentru organizarea judecătorească era cel al *uniformității*: "Oricare ar fi normele de drept care vor fi admise, oricare ar fi instanțele care se vor crea, ele trebuie să fie aceleași pe tot cuprinsul României. Aceasta este cerută în primul rând de interesul practic al vieții zilnice [...]. În al doilea rând este cerută de interesul unității naționale, care impune organizare uniformă. N-avem apoi nici un interes și nu există nici o rațiune să se alcătuiască ori să se păstreze organizații separate pe regiuni. Cele găsite în noile teritorii nu sunt produsul gândirii românești, ori izvorâte din trecutul neamului nostru, ci sunt organizații instituite și impuse de alții. Nimic nu ne îndreptățește să ținem morțiș la păstrarea acestor orânduiele. Desigur, se va lua din ele ce este bun și potrivit nevoilor generale ale țării, și se va utiliza pentru înjghebarea unei organizații cât mai bune, dar aceeași pentru tot Regatul român".

"Organizarea justiției – sublinia în continuare Andrei Rădulescu – trebuie să fie aceeași pentru toți supușii statului român și toți trebuie să lucreze pentru alcătuirea și înfăptuirea cât mai bună a ei". Nu se poate admite o Curte de Casație cu secțiuni pe provincii. *"Această instanță tre-*

buie să fie singura în tot Regatul și organizată unitar, cu aceleași secțiuni pentru toți românii. Ea este menită să asigure unitatea de jurisprudență, necesară mai ales în vremea aceasta de consolidare a statului și de întărire a unității naționale”¹⁶.

Trebuie luate toate măsurile “pentru a da toată *independența magistraților*. Aceasta trebuie asigurată mai întâi prin *înscrierea în Constituție a inamovibilității*”. Pe lângă aceasta, “*magistratura are absolută nevoie de o foarte bună situație materială*”. Cu cât puterea judecătorească va fi mai bine organizată și mai independentă, cu atât își va îndeplini mai bine rolul ei în societate. În același timp, “*puterea judecătorească este un element de continuitate în viața statului. Se schimbă guvernele, se schimbă alcătuirea puterii legislative, se modifică ori pier partidele, puterea judecătorească rămâne la datorie*”¹⁷. Multe din aceste principii și-au găsit expresia în Constituția din 1923 și în legile la care ne referim.

Legea pentru organizarea judecătorească promulgată la 25 iunie 1924, cu modificările din 28 noiembrie 1925 și 19 decembrie 1925, înlocuia “*legea din 24 martie 1909, aplicabilă vechiului Regat, precum și o parte din decretul-lege din 9 octombrie 1918, relativ la Basarabia*”. În cele 324 de articole, legea avea în vedere: *Partea I Organele puterii judecătorești*, *Partea II Adminisibilitatea și numirile în ordinul judecătoresc*; *Partea III Pozițiunea membrilor ordinului judecătoresc*; *Partea IV Vacanțe și concedii*; *Partea V Greșa Curților și tribunalelor*; *Dispozițiuni finale și tranzitorii*¹⁸. Organele puterii judecătorești erau: judecătorii, tribunalele, Curțile de apel, Curțile cu jurați și Înalta Curte de Casație și Justiție; jurisdicția pentru infracțiunile comise de militari era organizată prin altă lege. Pe lângă tribunalele ordinare din Tulcea, Constanța, Silistra și Bazargic, urma să funcționeze, cu aceeași competență teritorială, câte un cadiat, “care va rezolva și judeca, după legile și uzurile musulmane, afacerile dintre mahomedani, la căsătorie, despărțenie și la succesiunile fără testament”.

Curțile de apel erau în număr de douăsprezece și aveau reședințele în Brașov, București, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Constanța, Craiova, Galați, Iași, Oradea Mare, Timișoara și Tg. Mureș. Circumscripțiile Curților erau formate din circumscripțiile tribunalelor dintr-un grup de județe, fiecare județ având mai multe judecătorii (care puteau fi urbane, rurale sau mixte)¹⁹. Cele 515 judecătorii prevăzute pentru întreg teritoriul României reprezentau dovada unui larg democratism, al preocupării de a rezolva problemele cetățenilor cât mai aproape de domiciliul lor.

Legea preciza modul de organizare și competențele Ministerului Public, al Consiliului Superior al Magistraturii, inspectorilor judecătorești, admiterea, ierarhia și gradele în ordinul judecătoresc, insista asupra caracterului inamovibilității și condițiilor pentru obținerea ei, asupra disciplinei judecătorești etc. La titlul *Vacanțe* se prevedea că, în fiecare an, de la 15 iulie la 15 septembrie, activitatea la Curți și tribunale va fi suspendată, "restrângându-se numai la afacerile cu caracter urgent" specificate în lege. Serviciul nu era suspendat în acest interval pentru judecătorii, cabinetele de instrucție și parchete²⁰. Se desființau judecătoriile comunale din circumscripțiile Curților de apel Cluj, Oradea Mare, Timișoara și Tg. Mureș, directoratul justiției din Cluj și serviciile contabilității de pe lângă Curțile din Cernăuți și Chișinău, prevederi care evidențiază, o dată în plus, principiul *uniformității*, asupra căruia stăruise Andrei Rădulescu la Institutul Social Român.

Din această categorie a măsurilor de unificare mai fac parte *Dispozițiunile din procedura penală română extinse în tot cuprinsul țării de la 1 septembrie 1925, Legea privitoare la unificarea unor dispozițiuni de procedură civilă și comercială pentru înlesnirea și accelerarea judecăților înaintea tribunalelor și Curților de apel, precum și pentru unificarea competenței judecătoriilor (accelerarea judecăților)*, din 19 mai 1925, *Legea pentru organizarea și unificarea corpului de avocați*, din 21 februarie 1923, cu modificările din 29 decembrie 1925, însoțită de *Regulamentul legii, Dispozițiunile generale privitoare la onorariile avocaților* ș.a.²¹.

Una din cele mai importante măsuri adoptate în acei ani a fost *Legea pentru unificare administrativă* din 14 iunie 1925²², care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1926. Și din acest punct de vedere, România întregită era confruntată cu moșteniri diferite. Până la Unire, vechiul Regat avea un anumit regim administrativ, stabilit prin legile din 1864, 1872, 1894, 1904, 1908 ș.a. (cu particularități pentru Dobrogea)²³, în Basarabia "spiritul țarist apare din plin", într-un sistem care, "sub aparențele înșelătoare ale autonomiei locale, căuta să facă pe cetățean să suporte fără murmur un regim de guvernământ absolutist"²⁴, iar Bucovina "ne aduce organizarea arhaică de provincie a unui imperiu alcătuit dintr-o sumă de naționalități, legate între ele numai prin legături artificiale"²⁵. La 1 Decembrie 1918, teritoriile provinciilor de peste munți, ca de altfel întregul teritoriu al Ungariei, era împărțit în comitate sau municipii și în orașe cu drept municipi-

pal, a căror organizare administrativă era reglementată de legea ungară XXII din 1886, intitulată *Despre municipii*. Diviziunile teritoriale cele mai înalte ale statului ungar erau de două categorii: comitatele și municipiile, cele dintâi fiind corespunzătoare județelor din Regat, iar celelalte fiind orașe mari, înzestrate cu o organizare identică cu cea a comitatelor²⁶. Sistemul îmbina o anumită descentralizare, prin autonomia administrativă locală în unele direcții, cu centralismul guvernului în ramuri deosebit de importante pentru populație²⁷.

„Între toate aceste sisteme (existente înainte de 1918 – *n.ns.*, I.A.) – aprecia reputatul specialist în drept administrativ, Anibal Teodorescu, în prelegerea susținută la Institutul Social Român în ziua de 23 aprilie 1922 – în afară de oarecare puncte comune tuturor legiurilor de organizare administrativă, nu există nici o înrudire; ele sunt sisteme juridice care, deși fuseseră aplicate în mare parte unei populații de aceeași rasă, izvorăseră însă din concepția de organizare a guvernanților unor state cu totul deosebite unele de altele. În adevăr, alte idei fundamentale, alte scopuri, și administrative și politice, însuflețiseră guvernele din București și altele guvernele din Petersburg, Viena sau Budapesta”²⁸.

Așa cum se va sublinia și mai târziu, „organizarea administrativă devine o problemă capitală, pentru că ea era menită să dea un ritm de desfășurare armonioasă tuturor provinciilor care cunoscuseră regimuri de evoluție cu totul deosebite unele de altele [...]. Era deci necesar ca în momentul Unirii, alături de unificarea legislației, și cu mai multă trebuință să se ridice problema unificării administrative pentru a se realiza un regim comun de organizare, menit să asigure țării o unitate politică și sufletească”²⁹.

Problema a fost dezbătută în cercuri largi ale opiniei publice, în programele partidelor politice, în parlament, în revistele de specialitate etc., fiind alcătuite mai multe anteproiecte și proiecte de legi. Dincolo de anumite interese de partid, și nu numai, aceste dezbateri au urmărit, în esență, modernizarea organizării administrative a României, punerea, într-o măsură sporită față de trecut, în consens interesele statului cu ale celor administrați, cetățenii³⁰. În perioada 1918-1925 s-au mai menținut unele particularități locale, provinciale, introducându-se treptat și formele noului sistem administrativ, generalizat prin legea din 14 iunie 1925³¹.

În conformitate cu prevederile art. 4 din Constituția din martie 1923 („teritoriul României din punct de vedere administrativ se împarte în județe, județele în comune”, urmând ca legile de organizare administrativă să

stabilească numărul, întinderea și subdiviziunile lor), *Legea pentru unificare administrativă* din 14 iunie 1925 relua formularea în art. 1 și stipula în continuare: Comunele sunt rurale și urbane, comuna rurală fiind alcătuită din unul sau mai multe sate. Comunele urbane erau urbane-reședințe de județ și urbane-nereședințe. Comunele urbane-reședințe de județ, "care prin numărul locuitorilor și prin importanța lor economică sau culturală au o mai mare înrăurire asupra dezvoltării generale a statului, se vor declara prin lege municipii, luându-se în prealabil avizul consiliului administrativ superior". Constituția din 1923 a omis să admită, ca circumscripție teritorială între județ și comună, plasa (prevăzută de Constituția din 1866), dar legea din 1925 o menține: "Pentru înlesnirea controlului, supravegherea aplicării legilor și buna îndrumare a administrației, județele se împart în circumscripții numite plăși, cuprinzând mai multe comune, iar comune urbane, în circumscripții numite sectoare". Numai comuna și județul erau persoane juridice³². Fiecare locuitor al țării trebuia să aparțină unei comune și să participe la sarcinile ei, iar orice teritoriu din cuprinsul țării trebuia să aparțină unei comune.

Comuna și județul își administrau interesele lor locale prin consilii compuse din consilieri aleși, de drept și consilieri femei cooptate obligatoriu în comunele reședințe de județ, facultativ în celelalte comune urbane. Primarul era "capul administrației comunale", iar prefectul, "capul administrației județene". Prefectul își exercita atribuțiile sale "fie direct, fie prin subprefect, pretori, polițai și notari". Ministrul de Interne coordona și controla "activitatea comunelor și județelor, punând-o în armonie cu interesele generale ale statului. El este ajutat de un consiliu administrativ superior".

Legea preciza modul de alcătuire și funcționare a consiliilor comunale, de alegere a primarilor și a delegațiilor permanente. Art. 50-52 stabileau atribuțiile consiliilor comunale "în toate chestiunile de interes local", fiind date "a se rosti asupra tuturor chestiunilor ce li s-ar deferi" și a executa dispozițiile luate de autoritățile centrale în interes general. În chestiunile de interes local erau incluse (în art. 51) un număr impresionant de cazuri: a) Chestiuni privitoare la învățământul primar și elementar profesional; b) Chestiuni privitoare la cult; c) Chestiuni privitoare la sănătatea publică; d) Chestiuni privitoare la creșterea vitelor și medicină veterinară; e) Construirea și întreținerea tuturor căilor de comunicație de orice natură; f) Chestiuni privitoare la edilitate; g) Măsuri pentru protecția peisajelor,

apărarea monumentelor și a obiectelor de artă, înființarea de muzee regionale; h) Măsuri privitoare la educația cetățenească; i) Chestiuni privitoare la îndrumarea și încurajarea agriculturii, comerțului, industriei și meseriilor și, în general, a întregii economii a comunelor; j) înlesnirea aprovizionării populației cu articole de primă necesitate, precum și măsuri pentru normalizarea și controlul prețurilor la aceste articole; k) Alcătuirea bugetului de venituri și cheltuieli; l) Crearea veniturilor de orice natură, așezarea și perceperea taxelor, cotizațiilor și impozitelor; celelalte puncte (de la "m" la "x") conțineau cazuri referitoare la schimbări de teritoriu, de reședință, la poliția drumurilor, la cetățenia de onoare, la dreptul de a adresa autorităților superioare reclamații sau memorii ș.a.³³

Legea preciza și atribuțiile consiliului județean, considerând că erau de interes județean îndeosebi chestiunile referitoare la: a) învățământul primar, profesional și secundar; b) Sănătatea publică și ocrotirea socială; c) Construirea și întreținerea căilor de comunicații, lucrări publice; d) Agricultură și creșterea vitelor; e) Măsuri pentru sprijinirea comerțului, industriei, meseriilor, învățământului respectiv și pentru protecția monumentelor istorice.

Capitole din lege se refereau la alegerile administrative, la finanțele locale, la regulamente, răspunderi, conciliere și arbitraj, asocierea comunelor și județelor ș.a. Titlul V, *Reprezentanții autorității centrale, organe de control*, avea în vedere atribuțiile prefectului și consiliului de prefectură, ale subprefectului, ale pretorului (din fruntea plășii), care era sub ordinele directe ale prefectului și ale notarului, considerat "agentul autorității centrale în comuna rurală", fiind numit de prefect. Pe lângă Ministerul de Interne urma să funcționeze un Consiliu Superior Administrativ, cu atribuțiile prevăzute de *Legea pentru organizarea Consiliului Superior Administrativ* din 12 decembrie 1925³⁴. Acestea se refereau la avizarea, la cererea ministrului de Interne, în chestiunile de administrație generală și de administrație locală, județeană și comunală, în toate cazurile prevăzute prin legea pentru unificarea administrativă, precum și prin orice alte legi și regulamente, se refereau la "a hotărî ca instanță de conciliere sau arbitraj asupra litigiilor dintre o comună sau un județ împotriva altei comune sau județ, ori împotriva statului" ș.a.³⁵.

Partidele din opoziție au criticat legea administrativă, în special pentru tendințele apreciate ca prea centraliste³⁶. Chiar și prezentarea noastră sumară a conținutului legii evidențiază atribuțiile largi, în chestiunile de

interes local, a consiliilor comunale, fie rurale, fie urbane. Specialiștii au acordat o atenție specială relației dintre centralizare și descentralizare, în strânsă legătură nu numai cu legea din 1925, ci și cu progresul general al societății românești. În perioada dezbaterilor pe marginea proiectului legii, Paul Negulescu preciza: "Când un stat este astfel organizat încât satisfacerea intereselor locale sau speciale se face prin servicii publice, depinzând direct de puterea centrală și ai căror titulari sunt numiți de dânsa, atunci se zice că statul e centralizat [...]. Când însă îngrijirea și rezolvarea intereselor locale sau speciale sunt încredințate la autorități ai căror titulari sunt aleși de corpul electoral, atunci avem *descentralizare*"³⁷. Statul este centralizat sau descentralizat "după cum serviciile publice locale sau speciale sunt direct dependente față de puterea centrală și fără drept de inițiativă sau se bucură de oarecare autonomie în rezolvarea afacerilor locale, titularii lor fiind aleși de localnici". *Problema comportă discuții numai în ce privește organizarea administrativă a unui stat*, neputând fi vorba de o *descentralizare politică într-un stat unitar*. "Or, când vorbim în dreptul administrativ de descentralizare nu înțelegem ca subdiviziunile teritoriale ale statului să aibă o autonomie completă, ele nu au decât dreptul de a-și rezolva unele chestiuni de interes local. Prin centralizare politică a unui stat nu s-ar putea înțelege decât un stat unitar, iar printr-un stat descentralizat politicește, un stat federal"³⁸. Într-un stat unitar există o singură suveranitate, pe câtă vreme într-un stat federativ, alături de suveranitatea statului, există și alte suveranități secundare ale fiecăruia din statele particulare³⁹. Atrăgând atenția asupra pericolului politicianismului care "a viciat și această încercare de autonomie comună și județeană, întreprinsă încă din timpul lui Cuza", Paul Negulescu aducea unele critici proiectului legii, dar își exprima încrederea că "se va crea un control jurisdicțional înaintea Consiliului Superior Administrativ pentru toate actele și abaterile organelor administrative, comunale și județene", situație în care "legea ar putea da rezultate foarte bune"⁴⁰.

Legea pentru unificarea administrativă din anul 1925, o adevărată reformă în domeniu, a introdus pe întreg teritoriul statului român același sistem de organizare administrativă, având ca model realitățile din vechea Românie. În urma adoptării legii, a fost elaborat, la 7 octombrie 1925, decretul regal privind noua organizare administrativă a țării⁴¹. Dacă într-o primă etapă, teritoriul fusese împărțit în 76 de județe, prin legea din 1925 s-a ajuns la o situație stabilă, cu 71 de județe, renunțându-se la fărâmițarea

excesivă din Bucovina (de la 11 la 5 județe) și sporindu-se numărul județelor din Banat de la două la trei. S-au schimbat unele denumiri de județe și s-au mutat unele reședințe de județ; numărul comunelor se ridica la 8 879, dintre care 71 comune urbane reședințe de județ (17 fiind municipii), 94 comune urbane nereședințe, 10 comune suburbane și 8 704 comune rurale⁴².

Prin legea din 14 iunie 1925 s-au lichidat și ultimele rămășițe rusești ale organizării administrative din Basarabia. Integrarea administrativă, și nu numai administrativă, a Basarabiei în cadrul României întregite a fost un proces care a întâmpinat numeroase dificultăți⁴³.

Unele forme de organizare moștenite de la imperiul rus s-au străduit să supraviețuiască. Zemstvele încercau să se împace cu noul regim, dar erau departe de a se resemna cu un rol secundar în administrație. "Ele existau din inerție și tot din inerție nu-și puteau imagina posibilitatea lichidării lor. Aceasta era cu atât mai dificil de realizat, cu cât salariiții zemstvelor formau o categorie foarte numeroasă"⁴⁴.

Vecinul de la Răsărit a urmărit permanent destabilizarea ordinii din această parte a țării, întreținând o amplă propagandă antiromânească, organizând acte de spionaj, acțiuni subversive, atacuri banditești etc. Pe fondul greutăților de după război, elemente ostile regimului românesc din cadrul populației dintre Prut și Nistru, unele intrate în țară cu "misiuni speciale", au vehiculat ideea autonomiei, prin menținerea vechilor instituții și atacarea puterii centrale. Ideile bolșevice erau îmbinate cu cele de propagandă antiromânească: agitatorii instigau la nesupunere față de statul român⁴⁵. Atacurile de peste Nistru și jefuirea populației – preciza de la tribuna Camerei Gh. Tătărescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne – făceau parte dintr-un program al Internaționalei a III-a, care urmărea: "Să mențină armata în permanență pe Nistru, pentru ca, din această pricină să se îngreuneze viața populației pe toate țărmurile; și să țină toată această populație marginală de pe malul Nistrului într-o stare de continuă efervescență și enervare. Organizarea de atacuri și de atentate împotriva liniilor ferate, a posturilor de jandarmi, a percepțorilor, a primăriilor, având drept rezultat demoralizarea populației și scăderea prestigiului autorității române în ochii populației din Basarabia și organizarea a felurite nuclee cu caracter revoluționar, având drept misiune recrutarea aderenților și pregătirea atentatelor"⁴⁶.

Decretarea stării de asediu de-a lungul frontierei, în unele plăși și localități (inclusiv orașul Chișinău), introducerea cenzurii, adoptarea unor măsuri polițienești de către administrația locală erau, în acest context, pe deplin justificate și urmăreau să prevină sau să limiteze acțiunile destabilizatoare, efectele periculoase ale propagandei desfășurate de numeroșii agenți ai Ucrainei și Rusiei Sovietice, ai Uniunii Sovietice, care nu s-a împăcat nici un moment cu pierderea teritoriului dintre Prut și Nistru⁴⁷.

Toate aceste dificultăți nu justifică nici greșelile făcute de la centru, prin numirea unor persoane nu numai incapabile sau nepregătite, ci chiar dubioase din punct de vedere moral, în diferite funcții din administrație, nu justifică nici abuzurile săvârșite de organele puterii locale. O parte din aceste persoane proveneau din vechea Românie, dar nu trebuie ignorat faptul că printre ele s-au aflat și elemente ale populației basarabene. Înainte de a vorbi despre abuzuri, este necesar de a sublinia contribuția importantă a funcționarilor trimiși din Regat. "Parte din ei, cu un curaj de invidiat, o pregătire profesională solidă și, mai ales, cu o dorință aprigă de a transmite basarabenilor știința administrativă, și-au îndeplinit misiunea cu cinste". De asemenea, există numeroase dovezi privind corectitudinea și dăruirea unor funcționari proveniți din populația locală⁴⁸. Instituția jandarmeriei urma să acționeze, și a acționat, pentru menținerea ordinii în localitățile din provincie. Din cauza abuzurilor săvârșite de unii jandarmi (este vorba, în special, de aplicarea pedepselor corporale), această instituție risca să se discrediteze și să ofere celor interesați motive de a tulbura apele⁴⁹. "Un punct vulnerabil al modului de administrare românesc a fost considerat activitatea abuzivă a unor agenți fiscali. În situația în care se afla Basarabia după marea conflagrație mondială, mărimea impozitelor i se părea exagerată [localnicului], ceea ce îl conducea la o stare de nemulțumire față de noul regim"⁵⁰. Încasarea impozitelor, sistemul rechizițiilor militare, eliberarea unor acte etc., au fost însoțite în unele cazuri de amenințări ce vizau nu respectarea legii, ci preocuparea de realizare a unor venituri ilicite. Toate aceste abuzuri nu trebuie nici trecute sub tăcere, nici supradimensionate.

O serie de greutăți – care a generat, dacă nu abuzuri propriu-zise, o stare tensionată – se explică prin contradicțiile dintre starea generală a provinciei sub regimul rusesc și politica statului român de racordare a acesteia la procesul de modernizare de după Unire. Nu au fost utilizate întotdeauna metodele cele mai potrivite, poate s-a manifestat și o oarecare

grabă, după cum este posibil ca anumite schimbări (introducerea învățământului primar obligatoriu, a serviciului militar, a noului sistem de impozitare și alcătuire a bugetelor locale ș.a., cu sancțiunile prevăzute de legile respective) să se fi lovit de o anumită inerție, în anumite categorii ale populației, inerție ce și-a pierdut treptat din intensitate.

Aceste greutăți, obiective și subiective, ale integrării Basarabiei în statul național unitar (unele dintre ele s-au manifestat, cu accente diferite, și în alte teritorii ce s-au unit cu țara) nu pot pune sub semnul întrebării nici caracterul Actului de Unire, nici esența politicii promovate de statul român în perioada următoare.

Categoria legilor de unificare este mult mai largă, cuprinzând și pe cele referitoare la economie, la raporturile de muncă, la învățământ, la regimul general al cultelor și altele. Chiar dacă unele probleme nu au primit rezolvarea sau rezolvarea deplină așteptată, intervalul 1918-1928 poate fi considerat *deceniul unificării*. Multe din rezultatele obținute în unificarea legislativă și administrativă au fost evidente chiar din acei ani, altele vor fi mai evidente în anii următori.

Note

¹C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare*, vol. XI-XII, 1922-1926, 1 223 p.

²Vezi studiul lui Gh. Iancu, *Unificarea legislativă. Sistemul administrativ al României (1919-1939)*, în vol. *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939. Culegere de studii* (coordonatori Vasile Pușcaș și Vasile Vesa), București, 1988, p. 39-67. A se vedea și lucrările unor specialiști în domeniu, citați de autor: Andrei Rădulescu, Ovid Sachelar, Valentin Al. Georgescu, G.P. Docan, Valeriu Pop, A.R. Ionașcu, Camil Negrea, Victor Onișor ș.a.

³*Ibidem*, p. 42-43. "În funcție de principiile stabilite și de amploarea acțiunii de unificare se pot, totuși, circumscrie două etape ale acestui proces: una, până la Constituția din 1923 și a doua, după promulgarea legii fundamentale a statului român" (*Ibidem*, p. 43). În legătură cu implicațiile noii Constituții în problema noastră, vezi, pe larg: Angela Banciu, *Rolul Constituției de la 1923 în consolidarea unității naționale*, București, 1988.

⁴*Ibidem*, p. 43; idem, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985, *passim*.

⁵Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 44. În domeniul dreptului civil, pentru Regat a continuat să fie aplicat Codul din 1864, în timp ce în Transilvania era în vigoare Codul civil austriac din 1911, completat cu dispoziții ale legislației adoptate în Austria și Ungaria. În procesul unificării legislative, metoda extinderii s-a folosit mai ales în domeniul dreptului constituțional și a dreptului penal. În ce privește dreptul civil, s-a menținut mai mult timp reglementarea paralelă. Prin folosirea celor două metode s-a creat, în cele din urmă, sistemul de drept al României. Cornelia Neagu, *Guvernul liberal Ion I.C. Brătianu (28 noiembrie/12 decembrie 1918 - 27 septembrie 1919). Politica internă*, Iași, 1998, p. 98; Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, 1993, p. 249.

⁶G.P. Docan, *Interdependența legilor provinciale și de unificare*, în "Pandectele Române", 22, 1943, partea a IV-a, p. 8 (după Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 44).

⁷Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 44-45. Cele două direcții s-au întrepătruns și s-au intercondiționat reciproc. Astfel, în Basarabia mersul reformei agrare a fost mai rapid; după Unire, în ședința din 26-27 noiembrie/9-10 decembrie 1918, Sfatul Țării a votat Legea agrară pentru Basarabia, cu un pronunțat caracter democratic, prima dintre actele legislative de acest fel adoptate în România întregită (Gh.E. Cojocaru, *Sfatul Țării*, Chișinău, 1998, p. 155). Imediat după votarea legii, Sfatul Țării a adoptat declarația de "unire necondiționată a Basarabiei cu România Mamă", după care s-a autodizolvat; Consiliul de Directori a demisionat. Unirea necondiționată reliefa decizia cercurilor politice basarabene de integrare ireversibilă în cadrul statului român întregit (*Ibidem*). La scurt timp au fost elaborate decretule-legi de expropriere, din decembrie 1918, pentru vechiul Regat și Basarabia, pornindu-se de la art. 19 din Constituția modificată în 1917 și de la Legea agrară votată de Sfatul Țării (vezi și Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii...*, Iași, 1999, p. 103). După unirea necondiționată, în Basarabia s-au introdus, prin extindere, codurile comercial, penal și de procedură penală românești (Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 44-45; C. Neagu, *op. cit.*, p. 99).

⁸C. Neagu, *op. cit.*, p. 97.

⁹Numeroase greutăți s-au manifestat în Basarabia, o parte însemnată a populației refuzând să admită "calendarul îndreptat". "Introducerea noului calendar s-a făcut fără pregătirea necesară, în grabă, dându-se dovadă de o necunoaștere a stării de lucruri în Basarabia și de inconsecvență în acțiunile organelor de stat și a instituțiilor bisericești centrale" (Gh. Palade, *Basarabia în perioada 1918-1940*, în I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Chișinău, 1993, p. 103). În general, autoritățile centrale și cele locale (îndeobște prefectii) au permis în mod expres (practic, nici nu puteau împiedica) marcarea sărbătorilor religioase pe stil vechi, numai că această atitudine venea în contradicție cu eforturile întreprinse de episcopiile din Basarabia în direcția trecerii la noul stil. Este posibil ca o anumită stare de spirit să fi fost întreținută din exterior; imediat după 27 martie/9 aprilie 1918, câpiva ierarhi ortodocși ruși, în frunte cu arhiepiscopul Anastasie al Chișinăului, n-au vrut să recunoască situația de drept creată prin unire și în materie de biserică și au refuzat să participe la ședințele Sf. Sinod, plecând la Moscova, "unde a primit să lucreze într-un Sinod străin de Biserica națională a păstoriților săi" (*Cartea pastorală a Sfântului Sinod al Bisericii Autocefale Române dreptslăvitoare de Răsărit către clerul și norodul Basarabiei*, Iași, 16 iunie 1918; I. Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România...*, p. 11-111; Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, București-Chișinău, 1996, p. 80).

¹⁰Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 47.

¹¹*Ibidem*.

¹²C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 20-21 și 30. În prelegerea susținută la Institutul Social Român la 12 februarie 1922, în ciclul dedicat noii Constituții a României, prof. univ. Cesar Partheniu insistase asupra necesității unui Consiliu Legislativ, care, între altele, trebuia să înlăture "empirismul băjbăitor și șovăitor" din modul de legiferare, să asigure "o dublă elaborare, atât tehnică, cât și genetică", să devină "adevăratul regulator al vieții politice, primindu-și inspirațiile de la masele populare, dar filtrându-le cu ajutorul unei largi experiențe și al unei înțelegeri reflectate a lucrurilor [...]. Realizarea acestei instituții înseamnă mai mult adevăr, mai multă dreptate" (*Consiliul de Stat cu atribuții legislative, în Constituția din 1923 în dezbaterea contemporanilor*, București, 1990, p. 189-205).

¹³C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 20-21.

¹⁴*Ibidem*, p. 53.

¹⁵ Andrei Rădulescu, *Puterea judecătorească, în Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor...*, p. 278-314.

¹⁶ *Ibidem*, p. 291-294.

¹⁷ *Ibidem*, p. 313.

¹⁸ C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 50-106.

¹⁹ Textul legii era însoțit de un *Tablou pentru reședințele și circumscripțiile tribunalelor, precum și pentru reședințele judecătorilor*. De exemplu, la Curtea de apel din Iași figurau următoarele tribunale și, respectiv, judecătorii: Bacău (Bacău mixtă, Bacău rurală, Moinești, Onești, Parincea, Răcăciuni, Scorțeni, Tg. Ocna), Bălți (Balotina rurală, Bălți urbană, Bălți rurală, Chișcăreni, Copăceni, Cornești, Fălești, Glodeni, Pepeni), Botoșani (Botoșani urbană, Botoșani rurală, Bucecea, Hârlău, Todireni, Trușești), Fălciu (Fălciu, Huși I, Huși II, Răducăneni, Vutcani), Fălțiceni (Boroaia, Fălțiceni, Lespezi, Liteni, Pașcani), Iași I și Iași II urbane, Iași I și Iași II mixte, Podu-Iloaiei, Sculeni, Șipote, Tg. Frumos, Țigănași, Ungheni, Voinești), Neamț (Bălățești, Bușteni, Buhuși, Hangu, Piatra Neamț, Tulgheș), Roman (Băcești, Băra, Dămieniști, Mircești, Porcești, Roman mixtă, Roman rurală), Vaslui (Codăești, Negrești, Pungești, Scânteia, Solești, Țibănești, Vaslui mixtă, Vaslui rurală) – în total 9 tribunale și 68 judecătorii.

²⁰ Art. 219 conținea următoarele: "Orice serviciu va fi de asemenea suspendat la toate instanțele judecătorești, precum și sedințele orfanale și serviciile auxiliare justiției în zilele de duminică și sărbătorile legale, care sunt următoarele: 1) Sf. Vasile la 1 Ianuarie; 2) Botezul Domnului la 6 Ianuarie; 3) Sf. Ioan Botezătorul la 7 Ianuarie; 4) Serbarea Unirii tuturor Românilor la 24 Ianuarie; 5) Întâmpinarea Domnului la 2 Februarie; 6) Buna Vestire la 25 Martie; 7) Opt zile începând de joi înainte de Paști până vineri exclusiv după Paști; 8) Sf. Marele Martir Gheorghe la 23 Aprilie; 9) 1 Mai; 10) Proclamarea Independenței și a Regatului la 10 Mai; 11) Înălțarea Domnului la 40 zile după Paști; 12) Sf. Împărați Constantin și Elena la 21 Mai; 13) Sf. Treime la 50 zile după Paști, duminică; 14) Sf. Apostoli Petru și Pavel la 29 Iunie; 15) Adormirea Maicii Domnului la 15 august; 16) Nașterea Maicii Domnului la 8 septembrie; 17) Înălțarea Sf. Cruci la 14 septembrie; 18) Sf. Marele Martir Dimitrie la 26 octombrie; 19) Sf. Arhangheli Mihail și Gavril la 8 noiembrie; 20) Sf. Nicolae la 6 Decembrie; 21) Opt zile socotite din ajunul Crăciunului" (C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 88).

²¹ *Ibidem*, p. 123 și urm.

²² C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, p. 338-403.

²³ Anibal Teodorescu, *Tratat de drept administrativ*, vol. II, București, 1935, p. 324 și urm. Dobrogea veche, ca și cea nouă, a fost supusă, deși sub forme uneori diferite, aceluiași regim de centralizare administrativă "foarte accentuată" (*Ibidem*, p. 343 și 346).

²⁴ *Idem*, *Viitoarea organizare administrativă a României, în Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor...*, p. 407. "... Regimul administrativ aplicabil Basarabiei sub ruși și care a precedat pe cel rezultat din unire a avut la bază o foarte largă autonomie locală, atât de largă încât locuitorii, preocupați în centrele lor de nevoile mărunte ale administrației locale, să nu simtă lipsa libertăților publice și a celor politice și ca atare, să nu nutrească gândul de a participa la conducerea superioară a statului" (*idem*, *Tratat de drept administrativ...*, p. 353-354).

²⁵ *Idem*, *Viitoarea organizare administrativă...*, p. 407.

²⁶ Erau în total 22 de comitate, dintre care 15 în Transilvania, 2 în Banat, 4 în Crișana și 1 în Maramureș, precum și 6 orașe cu drept municipal: Oradea Mare, Satu Mare, Arad, Timișoara, Cluj și Tg. Mureș (*idem*, *Tratat de drept administrativ*, p. 367).

²⁷ Comitatele și municipiile aveau drept scop: a) a realiza autonomia administrativă; b) a face legătura între centru și localnici și c) a se ocupa de chestiuni de interes general, aducându-le la cunoștința autorităților constituite în stat. "Guvernului central îi erau rezervate anumite ramuri de

administrațiune, care rămăneau astfel centralizate: instrucțiunea publică, finanțele, starea civilă, lucrările publice, serviciul sanitar (cu excepțiunea celui comunal) și poliția" (*Ibidem*).

²⁸*Idem*, *Viitoarea organizare administrativă...*, p. 408.

²⁹I.C. Filitti și I.G. Vântu, *Administrația locală în România*, în *Enciclopedia Română*, vol. I, p. 306. Vezi și C. Neagu, *op. cit.*, p. 136-138.

³⁰Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 52.

³¹*Ibidem*; Svetlana Suveică, *Integrarea administrativă a Basarabiei în România (1918-1925)*, în "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iași", XXXVI, 1999, p. 125.

³²"Este incontestabil că legiuitorul constituant nu a putut să se gândească a opri pe legiuitorul ordinar ca să creeze și alte circumscripțiuni administrative, ori de câte ori organizarea administrativă ar cere-o. Dovadă stă faptul că, în legea pentru unificarea administrațiunii din 1925, aceleași camere care votaseră Constituțiunea din 1923, au menținut plasa ca circumscripțiune administrativă teritorială, iar, prin legi diferite, se creează circumscripțiuni teritoriale pentru interese de învățământ, drumuri, sănătate etc." (Paul Negulescu, *Drept administrativ*, vol. I, București, 1934, p. 113-114).

³³C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 346-347.

³⁴*Ibidem*, p. 403-409.

³⁵*Ibidem*, p. 406.

³⁶M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, 1918-1933, București, 1968, p. 787.

³⁷Paul Negulescu, *Tratat de drept administrativ*, p. 560.

³⁸*Ibidem*, p. 563.

³⁹*Ibidem*, p. 563-564.

⁴⁰*Ibidem*, p. 376-377.

⁴¹Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 57; I. Scurtu, C. Mocanu, Doina Smârcea, *Documentele privind istoria României între anii 1918 și 1944*, București, 1995, p. 73 și urm.

⁴²Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 53-54. Pe provincii, tabloul județelor și al reședințelor lor se prezenta astfel: *Transilvania*: Brașov (Brașov), Făgăraș (Făgăraș), Sibiu (Sibiu), Târnava-Mare (Sighișoara), Târnava-Mică (Blaj), Trei-Scaune (Sf. Gheorghe), Odorhei (Odorhei), Ciuc (Miercurea Ciuc), Mureș (Tg. Mureș), Năsăud (Bistrița), Someș (Dej), Cluj (Cluj), Turda (Turda), Alba (Alba Iulia), Hunedoara (Deva); *Maramureș*: Maramureș (Sighetu Marmației); *Crișana*: Satu Mare (Satu Mare), Sălaj (Zalău), Bihor (Oradea), Arad (Arad); *Banat*: Severin (Lugoj), Caraș (Oravița), Timiș-Torontal (Timișoara); *Oltenia*: Mehedinți (Turnu Severin), Gorj (Tg. Jiu), Dolj (Craiova), Romanați (Caracal), Vâlcea (Râmnicu Vâlcea); *Muntenia*: Argeș (Pitești), Olt (Slatina), Teleorman (Turnu Măgurele), Vlașca (Giurgiu), Muscel (Câmpulung), Dâmbovița (Târgoviște), Prahova (Ploiești), Ilfov (București), Ialomița (Călărași), Buzău (Buzău), Râmnicu Sărat (Râmnicu Sărat), Brăila (Brăila); *Dobrogea*: Tulcea (Tulcea); Constanța (Constanța), Durostor (Siliștră); *Caliacra* (Bazargic); *Moldova*: Covurlui (Galați), Tecuci (Tecuci), Putna (Focșani), Bacău (Bacău), Tutova (Bârlad), Vaslui (Vaslui), Fălciu (Huși), Iași (Iași), Roman (Roman), Neamț (Piatra Neamț), Baia (Fălticeni), Botoșani (Botoșani), Dorohoi (Dorohoi); *Basarabia*: Ismail (Ismail), Cahul (Cahul), Cetatea Albă (Cetatea Albă), Tighina (Tighina), Lăpușna (Chișinău), Orhei (Orhei), Bălți (Bălți), Soroca (Soroca), Hotin (Hotin); *Bucovina*: Suceava (Suceava), Câmpulung (Câmpulung), Rădăuți (Rădăuți), Storojineț (Storojineț), Cernăuți (Cernăuți). Vezi: *Enciclopedia României*, vol. II, *passim*; I. Agrigoroaiei, D.D. Rusu, *Istoria românilor. Epoca contemporană*, Chișinău-Galați, 1992, p. 9-10.

⁴³Vezi și: I. Scurtu, D. Almaș, Ar. Goșu, I. Pavelescu, Gh.I. Ioniță, I. Șișcanu, N. Enciu, Gh.E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998; I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*, Chișinău, 1993; Gh.E. Cojocaru, *In-*

tegrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923), București, 1997; Svetlana Suveică, *op. cit.*, p. 125-145.

⁴⁴S. Suveică, *op. cit.*, p. 131.

⁴⁵*Ibidem*, p. 136-137.

⁴⁶La 9 decembrie 1925, Gh. Tătărescu a expus în fața deputaților concluziile desprinse în urma desfășurării anchetei și pronunțării sentinței asupra celor implicați în rebeliunea de la Tatar-Bunar: "Justiția a încheiat misiunea și guvernul poate vorbi fără nici o stânjenire pentru a lămurii parlamentul. Și nu numai parlamentul; anumite interese au denaturat, sistematic, în ultimul timp faptele în legătură cu acest proces, căutând să deformeze adevărul. Pentru susținerea unei anumite teze și pentru utilitatea unei anumite cauze, s-au făurit, pe de-a-ntregul, versiuni contradictorii și neadevărate în jurul acestui proces; iar dincolo de graniță, interese străine de neamul nostru, interese ostile neamului nostru au creat o serie întreagă de legende, menite să tulbure bunul simț și dreapta judecată a oamenilor de bună-credință. Este timpul ca și parlamentul și opinia publică să fie coborâte din lumea informațiilor fanteziste și a legendelor și să fie puse în fața realității. Este ceasul să se cunoască adevărul." Ampla și documentata expunere a fost publicată sub titlul *Internaționala a III-a și Basarabia* (vezi și Gh. Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*. Ediție îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, Cuvânt înainte de Șerban Tanașoca, București, 1996, p. 75-109).

⁴⁷Anumite măsuri se impuneau ca urmare a unor cazuri de funcționari plătiți de stat sau comună, care figurau în fruntea "comitetelor revoluționare", de învățători și directori de școală care colaborau cu comuniștii (S. Suveică, *op. cit.*, p. 137).

⁴⁸*Ibidem*, p. 135.

⁴⁹*Ibidem*, p. 140.

⁵⁰*Ibidem*, p. 140-142.

Résumé

Une préoccupation importante des milieux dirigeants roumains immédiatement après la réalisation de la Grande Union, ce fut de la consolider, grâce à une série de mesures; leur rôle était de contribuer, directement ou indirectement, à instituer le cadre juridique unitaire, absolument nécessaire au déroulement d'une vie publique normale dans un Etat souverain. Mise à part l'adoption de la nouvelle Constitution en mars 1923 – dont le rôle était décisif dans ce sens –, on doit signaler l'organisation du Conseil Législatif, la promulgation de la loi du Contentieux Administratif, la loi pour l'organisation judiciaire, pour celle du corps d'avocats, etc. Une mesure importante s'avéra également la loi pour l'unification administrative adoptée en juin 1925 et mise en œuvre le 1er janvier de l'année suivante, qui introduisit sur le territoire entier de l'Etat le même système d'organisation administrative, ayant pour modèle les réalités de l'ancienne Roumanie.

L'éventail des lois d'unification est beaucoup plus large, en englobant également celles du domaine touchant à l'économie, aux rapports de travail, à l'enseignement, au régime des cultes, etc. Même si pour certains problèmes on ne trouva pas la solution attendue, l'intervalle 1918-1928 peut être appelé *la décennie de l'unification*. Bien des résultats obtenus dans l'unification législative administrative furent évidents dès cette période même, d'autres le seront davantage dans les années à venir.

Dumitru D. Rusu

NICOLAE IORGA ÎN APĂRAREA STATULUI
NAȚIONAL UNITAR ROMÂN, 1939-1940

Evenimentele din vara anului 1940, marcate profund de rapturile și cedările teritoriale succesive, nu puteau rămâne fără ecou în sufletul și scrisul marilor personalități ale epocii, printre care, în prim plan, se va situa Nicolae Iorga¹. Istoricul și patriotul total, omul politic și al cetății, Nicolae Iorga va resimți, prin toată ființa, cutremurul național de-a dreptul devastator pentru edificiul statal constituit după propria-i expresie, în "granițele sale naturale, etnice și istorice", în urmă doar cu aproape 22 de ani. Este dificil de separat opinia istoricului de glasul omului de cultură, atitudinea parlamentului de vocea temătoare a marelui gazetar, o prezență constantă în fața publicului, direct sau prin intermediul radioului. La nivelul unei personalități – unică, în felul ei, pentru istoria și știința istorică românească – expresia în problematica național-statală este de o mare diversitate, incluzând scrierile istoricului, creația literară, o bogată publicistică curentă. Din tot ceea ce a reprezentat opera de atitudine a savantului ne îngăduim să luăm în discuție doar un segment – adevărat, pe deplin reprezentativ și sigur cel mai răspândit și cunoscut în epocă – publicistica, și anume intervențiile savantului din propriile publicații, "Neamul românesc", "Neamul românesc pentru popor. Buletinul Ligii Culturale" și "Cuget clar" (Noul "Sămănător")². Fiind vorba de publicistică trebuie să avem în vedere specificitatea documentului de presă, prin natura lui pasibil de un grad mai ridicat de subiectivism, fapt recunoscut și de Nicolae Iorga, care, într-un editorial, semnificativ prin titlu – "Țara gazetelor și țara adevărată" – menționa faptul că "țara gazetelor e una azi și alte mâine. Acesta e adevărul"³. Dar, în cazul operei publicistice a lui Nicolae Iorga, recunoaștem argumentația istoricului, probitatea omului de știință, ținuta

morală desăvârșită, preocuparea, după propria mărturisire, "a ni supraveghea orice rând scriem noi, cari putem avea vre-o influență asupra opiniei publice, lăsând suveranității conștiinței noastre judecata neclintită a laturii morale și umane a "grozăviilor" războiului și urmărilor acestuia"⁴. "*E o regulă elementară să nu judecăm în ce scapă priceperii noastre*", se nota în alt articol al cărui final este iarăși edificator. "Se cenzurează scrisul. Ce bine ar fi dacă am ajunge a ni cenzura noi înșine gândul"⁵. Pentru a lovi "cu tăiușul vorbei sale" acele "vânturi de cotropitoare pofte", după expresia unui contemporan epocii, "la astfel de faptă se cere să fii un sfânt în viața publică și privată, cum este Iorga și să ai înălțatul prestigiu al unui creator de știință, frumusețe artistică și viață națională"⁶. La amenințările externe față de unitatea națională, integritatea teritorială – consemna același – Nicolae Iorga răspunde "cu solemnă demnitate, cu documente fără de greș și cu liniștea conștiinței celei mai luminate, afirmând temeinicia românimii și a drepturilor ei de a sălășlui deapururi pe pământul României"⁷. De asemenea, editorialele din publicațiile menționate – sursa principală pentru demersul nostru – prin conținut și modul de prezentare sunt mult mai aproape de ceea ce reprezintă documentul istoric decât obișnuitul articol destinat presei cotidiene. Nu exagerăm dacă, și prin publicistica lui Nicolae Iorga, vedem istoricul, același neîntrecut cunoscător al trecutului neamului și al omenirii și apoi gazetarul redutabil, de o probitate exemplară. Editorialele din cele două principale publicații – "Neamul românesc" și "Neamul românesc pentru popor. Buletinul Ligii Culturale" – sunt operă de istoric, tablete – document care în puține rânduri condensează o vastă încărcătură de adevăr istoric din epoca pe care o reflectă.

Documentele de presă, ce ne-au stat la îndemână, constituie expresia clară a modului în care – odată cu declanșarea conflictului mondial, la 1 septembrie 1939, amenințător și pentru România – Nicolae Iorga, direct sau într-o manieră aluzivă, se va situa ferm, ca și prin întreaga viață și operă, în frontul marilor apărători de neam și țară.

Într-un articol, publicat la 3 septembrie 1939, invocând experiența istoricului, Iorga vine cu o "îndoită profetie": "Nu va învinge tehnica superioară, ci inteligența conducătorilor, însuflețită de convingerea că luptă pentru dreptate și umanitate. Si orice speranță de lovituri răpezi și decisive se va sfărâma de rezistențele de care sânt capabile numai popoarele care au cultul onoarei și deprinderea, de atâtea ori seculară, a jertfei"⁸; Urmează, în continuare, un vehement atac la adresa statelor mari agresoare, care în

numele "spațiului vital" devin o reală amenințare pentru statele mici considerate ca și "pe vremea când un stat era numai o întâmplătoare legătură de teritorii și de grupe omenеști care se puteau distruge sau preface după bunul plac"⁹. Încă de la începutul războiului, cu o constanță de-a dreptul impresionantă, vine în apărarea integrității teritoriale cu unul dintre cele mai temeinice argumente și anume că "după biruința principiului național, statele, cît de mici, sânt națiuni"¹⁰. Mai departe, argumentele și logica istoricului vin și exprimă tăria națiunii, forma supremă de organizare a omenirii; "*Iar națiunile sânt o formă organică a umanității*. Nici o metodă nu le poate nimici, cum ele nu sunt rezultate din exercițiul niciunei metode. Ele sânt "născute iar nu făcute"¹¹. Acesta este, în sinteză, laitmotivul concepției despre națiune și stat național, concepție afirmată de Iorga, cu mai multă insistență și destul de frecvent, în publicistica din anii la care ne referim. Suntem în fața unui naționalism ponderat, constructiv, care avea în vedere poporul român în integritatea sa, afirmarea culturală, morală și materială fără a discrimina diversele naționalități. "Adevărul naționalism", în antiteză cu "naționalismul care sinucide" – aluzia viza Germania agresoare – "este și o stare sufletească de care sânt capabile numai sufletele nobile"¹². Nu doar publicistica ci întreaga operă a savantului este dominată de arderea credinței sale în aspirațiile și drepturile naționale ale românilor.

Apărarea cauzei Poloniei ocupate, reliefaarea rezistenței finlandeze la agresiunea sovietică, condamnarea fățișă a cotropirii – în prima jumătate a anului 1940 – a Danemarcei și Norvegiei, apoi a Olandei, Belgiei și Franței, pledoaria repetată pentru triumful "forței dreptului" se constituie în tot atâtea argumente, de logică și istorie, în apărarea integrității teritoriale a României. După invadarea Poloniei și de către Uniunea Sovietică (invazie față de care nu manifestă nici o îngăduință; "Si logica pretinde neapărat un lucru: să nu ridici revendicații naționale atunci când ții în lanțuri un întreg popor și când ai aruncat prietenilor bucăți din alt corp național"¹³), Nicolae Iorga exprima pentru polonezi "ca popor, cea mai deplină admirație și cea mai duioasă compătimire, iar pentru cei aduși să caute ospitalitatea noastră, cea mai frățască atitudine"¹⁴. Față cu aceeași situație – dispariția statului Polonez¹⁵ – Iorga, într-o conferință ținută la radio în ziua de 6 octombrie 1939, lua în discuție perturbările care pot interveni în existența statelor și națiunilor. În afara sentimentelor, mergând "numai pe linia experienței istorice și a judecăților logice care le întregesc", se

recunoaște posibilitatea dispariției statului în raport cu statutul “de eternitate (...) a națiunilor”¹⁶. În același context Iorga nu ezita să constate faptul că Uniunea Sovietică “peste sovietism, reia tradițiile imperiale ale vechii Rusii”¹⁷.

În condițiile conflictului deja mondializat, care începuse să suprima popoare întregi, se declanșează o veritabilă campanie de presă în apărarea României față de pericolul unei agresiuni din partea Uniunii Sovietice și a celorlalți vecini ale căror tendințe revizioniste erau mai mult decât simple afirmații. Intervențiile repetate ale savantului în propriile publicații sau găzduirea, în același loc, a unor materiale aparținând altor publiciști întrețin trează conștiința pericolului care trebuia contracarat. Atâta timp cât asupra țării vin amenințări din toate părțile – “se aruncă de la o țară la alta vorbe care înveninează” – cât dușmanii neamului din apus și răsărit “urlă după prada pământului românesc”, pentru a-i împiedeca “de a ne sfâșia țara” trebuie, spunea Iorga să “ne pregătim, și, dacă va fi nevoie, ne vom apăra cu arma”¹⁸. În fața acelor “câteva capete neliniștite cu gând ca așa dintr-odată să schimbe totul, așezăminte și hotare” românii “n-au alt gând decât acela de a-și apăra țara moștenită și crescută prin cele mai grele jertfe”¹⁹. Nu este lipsită de însemnătate includerea în “Neamul românesc” – cotidian cu o anumită răspândire – a impresiilor proaspete ale unui oaspete francez “asupra acestei vechi Mesopotamii dintre Nistru și Prut (...). Aici în Basarabia – încheie autorul însemnărilor – ne găsim deci pe pământ autentic moldovenesc (se înțelege, românesc – n.n. D.R.)”²⁰.

Dintre intervențiile istoricului, către sfârșitul anului 1939, ne reține atenția o amplă conferință susținută la Liga Culturală din Brașov și publicată apoi în două numere din “Cuget clar” (Noul “Sămănător”). Prin titlul semnificativ, *Ce durează*, se aveau în vedere națiunile și statele naționale. Se pleacă de la hotarele stabilite după primul război mondial – fapt care ne-ar îngădui “să socotim granița noastră ca asigurată pentru totdeauna” – pentru a comenta pericolul renașterii imperiilor, cazul tipic al Uniunii Sovietice în epoca interbelică, continuarea practicilor expansioniste ale țarismului (“sânt imperii care, după o desființare aparentă, s-au făcut la loc”). De această dată pericolul revizionismului sovietic este fățiș exprimat; “cuvintele auzite acum câteva zile că la Baltică se reface Rusia de la 1914 cu voia Germaniei, și vă puteți închipui ce înseamnă Rusia de la 1914 pentru noi, fiindcă, dacă se începe într-o parte, când este momentul favorabil se vor ridica pretenții și pentru alte regiuni”²¹. Continuând analiza, după că-

teva considerații asupra noilor conducători sovietici (departe de a fi "pacifiști și de onestitate deosebită" cum se credea), se menționa: "Iar cum tendințele de odinioară, tendința de suprimare a naționalităților, tendința de invadare a teritoriilor străine, au revenit, nu vedem care este avantajul pentru toată lumea să se întâlnească astfel tot cu presupusul mort de ieri, care, după ce a trecut printr-o perioadă de stafie nelămurită, se transformă într-o ființă tot așa de amenințătoare ca și cea de odinioară"²². Faptul că sistemul sovietic a revenit la practicile expansioniste ale țarismului nu lasă nici un dubiu; numai că "s-a găsit mijlocul de ipocrizie elegantă de a face așa, încât aparența să se mai păstreze, iar fondul să fie schimbat"²³.

Drept soluție pentru a contracara revizionismul sovietic se aducea, din nou, în discuție și argumentul referitor la trăinicia națiunilor. Plecând de la ce "se crede azi", despre națiuni, de către unele state mari, cu tendințe expansioniste – că "națiunea este un lucru artificial. Faci cu dânsa ce vrei: o formezi, o desfaci, o transformi"²⁴ – se repetă o amplă și convingătoare pledoarie asupra trăinicieii acestei structuri umane. "Am spus – continua N. Iorga – că și națiunea și individul sânt formațiuni misterioase, divine, care nu se pot nu numai maltrata, dar nu se pot trata, oricât de delicat ar fi degetul nostru, cu presiunea și sila. Cu atât mai puțin națiunile se omoară. Toți aceștia care cred că au isprăvit cu dânsese se înșeală: *ei vor muri, națiunile vor trăi*, și acela este mai cuminte care le respectă în esența lor, iar nu nebunul care crede că le poate desființa împotriva voinței secolelor și împotriva voinții puterii misterioase care hotărăște. Națiuni moarte? Nu avem decât să ne uităm în lume"²⁵. Astfel, în privința expansionismului sovietic, pe seama teritoriilor românești, textul conferinței devine un document de referință.

Datorită și unor similitudini între Finlanda și România în raporturile lor cu Uniunea Sovietică – cel puțin pericolul expansionist sovietic era comun – Nicolae Iorga nu va pregeta să apere cauza "micului și eroicului popor finlandez". Plecând de la convingerea potrivit căreia "izvorul puterii" se regăsea "în marea lor tradiție milenară" și eroismul cu adevărat popular, în ianuarie 1940, se consemna: "Cele ce se petrec în Extremul Nord cu eroicele isprăvi ale celor așa de puțini și până acum așa de puțin ajutați, și care totuși păstrează cu supreme eforturi biata lor țară săracă de ape înghețate, chiamă gândirea noastră asupra izvoarelor puterii, ca să înțelegem și ce se petrece, mai puțin nimicitor, aiurea"²⁶. Prin comparație, atacând direct revizionismul maghiar, Iorga scria, în februarie același an; În-

Finlanda se lupta "pentru singura moșie din partea unui popor care n-a anexat și desnaționalizat pe nimeni". În schimb în Ungaria se manifesta "lăcomia de a recăpăta pământuri străine răpite și sclavi umani cari abia au gustat libertatea"²⁷.

Noul an 1940 – cu adevărat tragic pentru existența României – amplifică îngrijorarea istoricului pentru soarta țării și a neamului românesc. Prima jumătate a anului ni-l înfățișează pe Nicolae Iorga încă sub semnul speranței, fără însă a ocoli primejdia războiului devastator – "fără folos pentru patrii" – și a unei posibile agresiuni la adresa României. Iorga atacă direct "planurile de refacere mecanică și egoistă a Europei pe care fiecare vrea s-o aibă așa cum îi convine, fără să-i pese că aceasta înseamnă a tăgădui întâi și, dacă se poate, pe urmă a călca în picioare, dacă nu și a desființa pentru totdeauna, națiunile"²⁸, cât și aserțiunea "odioasă" potrivit căreia "Wilsonianismul ar fi fost o iluzie, și acuma vine realitatea cu puterea ei crudă. Vine și se impune"²⁹. Sceptic în privința unor schimbări în bine, odată cu noul an 1940, N. Iorga nota: "An nou pentru suflete nu este încă. El poate să fie numai când s-ar pierde tot ceia ce astăzi este în lume nedreptate, batjocură și cruzime", când neamurile, deci și români, "n-ar mai fi la îndemâna tuturor poftelor, lăcomiilor și obrazniciilor din partea altora. Ar fi An Nou când fiecare ar fi sigur că, nesupărând pe nimeni în dreptul lui, și el ar fi sigur în marginile dreptului său"³⁰.

Odată cu începutul anului 1940, în condițiile amplificării amenințărilor la integritatea teritorială a României proferate de vecini, în complicitate fățișă cu mari puteri europene, determină noi luări de poziții și în presă pe un ton care denotă fermitate și îngrijorare, condamnarea tendințelor de agresiune. Din nou este atacată "teoria dreptului absolut și nestânjenit de nicio credință, de nicio idee, de niciun sentiment, al forței", "un lucru păgân și odios"³¹. Îngrijorat de o asemenea amenințare la adresa României, N. Iorga era neiertător: "*A se închina cineva acestei doctrine și a ni-o predica, aceasta înseamnă a legitima orice acțiune de silă care s-ar dezlanțui asupra noastră*"³². Revenind asupra ideii triumfului dreptului asupra forței sunt invocate "anumite formule de drept, pe care și cei mai puternici monarhi le-au recunoscut, orice deviere de la dănsese considerându-se ca un păcat, pe care istoria are datoria de a-l infiera, și istoricii au făcut-o cu prisosință"³³. Reluând apoi – veritabil laitmotiv – apărarea dreptului "națiunilor de a-și avea statele" se va apela și la argumente geopolitice în sprijinul "categoricului imperativ național"; România, se afir-

ma limpede, "are la gurile Dunării un rol care nu poate fi încredințat nimănui. Germania, de o parte, ori Rusia de alta, nu pot stăpâni aici decât în dauna unor interese care sânt ale tuturor statelor Europene"³⁴. Ca un avertisment față de modesta prestație guvernamentală în această privință, se constata: "E un lucru care, dacă am ști să vorbim de drepturile noastre, ar trebui să fie continuu amintit"³⁵.

Recurgând iarăși la arma istoricului – prin invocarea argumentului vechimii și continuității de locuire a românilor – în apărarea "unei țări *asediate*", N. Iorga, revoltat de asemenea amenințări, scria: "Am crescut și trăit două mii de ani în marginea pustiului și a sălbaticiei. Peste noi s-a aruncat cine a vrut. Am văzut trecând toate neamurile care erau, cu lăcomia și cruzimea lor, în starea celor mai de jos animale. Am trăit. A fost nu o minune a soartei, ci o minune a noastră. Azi avem aceiași liniște, de toate răbdătoare, ca și în tot acest lung șir de veacuri ale muceniciei. Suntem siguri de dreptul nostru, ne pregătim până la ultima limită a sacrificiilor, ne oferim, fără trufie, primejdiei, oricare ar fi. Și știm un lucru: – spune Iorga în încheiere – supt acest stat e nația. Și națiile, orice li s-ar întâmpla, revin la ceea ce trebuie să fie"³⁶.

Un avertisment ferm față de pretențiile revizioniste ale Ungariei este lansat, din ianuarie 1940, contrapunându-i ipoteticul sprijin din partea Italiei – ca țară latină – pentru noi, "popor latin, rămas de straja Romei aici în Orient". Articolul *Ce ni poate spune Italia* – arătând că minoritarii maghiari "au școli, au ziare, au organizații singuri de tot felul" iar orașele noastre de la granița de Vest, Oradea, Arad, Timișoara, "nu sunt creații naționale ungurești" – considera că "Italia are un rol, și unul mare. Acela de a rechema la realitate pe cine a pierdut simțul ei – se înțelege este vorba despre Ungaria (n.n. – D.D.R.) – și de a da o lecție de înțelepciune română cui n-a avut a face niciodată cu sacra Romă, a Italiei și a noastră"³⁷. Demnă de reținut este și judecata echilibrată referitoare la minorități, pornind de la principiile avute în vedere imediat după război când "s-au putut comite și greșeli, care desigur trebuie corectate, și aceasta înseamnă revizionismul onest". Dar, cu referire directă la România, editorialul continua, "smulgerea minorităților înconjurată din toate părțile de națiunea dominantă – ca, la noi, Secuii, – e o imposibilitate de fapt; ele (minoritățile – n.n. D.D.R.) nici nu s-ar putea nutri"³⁸.

O amplă abordare a istoricului N. Iorga, referitoare la gravele amenințări la adresa României de la începutul anului 1940, va fi prilejuită de dis-

cuția la Adresa de Răspuns la Mesajul Tronului din Senatul României. Discursul savantului, din ziua de 18 martie 1940³⁹, pornea de la ideea că chiar în război "victoria trebuie să fie a dreptului"⁴⁰, trebuie să triumfe cei care-și apără propriul pământ. Din nou se pleaca de la autohtonismul românilor; "noi suntem nu numai, în retorică, fiii acestui popor, dar noi cu toții împreună, acești frați români, sântem fiii pământului acestuia, unde au fost așezați din cele mai îndepărtate vremuri cei mai depărtați dintre strămoșii noștri, și din vloga căruia am răsărit, din vloga căruia ne-am ținut și de vloga căruia suntem legați"⁴¹, de aceea "noi plângem pentru fiecare bucată de pământ"⁴². De aici și expresia sintetică a devenirii țării; "Hotărul nostru este o religie. Vă rog, nu este o situație politică momentană. Și însăși povestea neamului nostru arată cum s-a format această țară. Noi n-am luat nimănui nimic; suntem singurul popor pe lume, poate, căruia nu i se poate reproșa că a luat ceva dincolo de dreptul său"⁴³. Către finalul discursului, o invocare a modului cum era percepută, în secolul trecut, inclusiv în exterior, unirea teritoriilor românești consemna: "Dacă se întemeiază statul românesc, statul acesta românesc va avea fără îndoială Bucovina și Basarabia"⁴⁴. Încheierea, care nu excludea lupta armată pentru apărarea dreptului asupra pământului românesc, este edificatoare; "Pe baza acestei dreptăți, trebuie să navigăm în această apă tulbure, gata ca în orice moment, diplomația să lase locul acelor cari, când diplomația nu poate izbuti, sânt în stare să afirme drepturile nezgduite ale unui popor"⁴⁵.

Drama rapturilor teritoriale la adresa țării noastre, din ce în ce mai plauzibilă în condițiile de izolare externă, fără putință de a fi contracarate – orice încercare de rezistență armată putea rămâne ca simbol al hotărârii de a nu ceda din pământ strămoșesc⁴⁶ – această gravă umilință pentru orice națiune, venea să exalte spiritualitatea românească, într-o unanimă condamnare a samavolniciei. În cadrul reacției generale de apărare, în cursul lunilor mai și iunie 1940, Iorga inițiază o amplă campanie publicistică, cu un numitor comun, apărarea națiunii în măsură să conserve sau să refacă statul. "Ea [națiunea] nu se poate umili pentru totdeauna și nu se poate nimici de nimeni, nici de-a lungul sutelor de ani (...). De la dânsa vine totul". De aici îndemnul "înapoi la națiune!"⁴⁷.

Îngrijorat de război – considerat "cel mai mare holocaust voit pe care l-a uneltit Infernul"⁴⁸ sau "teribil moment de uriașă tragedie istorică"⁴⁹ – comparabil, prin presupusele rezultate cu invaziile tătarăști din evul mediu – terminate prin "nici o cucerire durabilă"⁵⁰, Nicolae Iorga declanșea-

ză o nouă serie de atacuri la adresa celui "mai mare blăstăm pe care-l înseamnă istoria". O întrebare semnificativă din 21 mai, "Și acest holocaust *pentru ce?* E cineva care să-mi explice mie pentru ce?"⁵¹, este reluată, în aceiași termeni, peste câteva zile: "Am vrea să știm încotro merge această umanitate care nu-și va mai putea găsi legăturile pe care le-a rupt un paroxism de nebunie unică în istorie. Și am vrea să știm încă un lucru: În ce colț pierdut de lume mai poate trăi astăzi în pace cineva cu ideile noastre de odinioară"⁵². Aproape că nu existau dubii în privința dramei pe care urma s-o trăiască România; "Și soarta face ca noi să fim, înșine supt amenințări, spectatorii ei îndurerați, dar neputincioși"⁵³. Cu realism și îngrijorare, la mijlocul lunii iunie 1940, Iorga consemna: "Urmările vor fi multe și grele. În acest război și după. Se va vedea cine va supraviețui acestui teribil moment?"⁵⁴.

Nicolae Iorga, în condițiile expansiunii germane în vestul și nordul Europei, presimțind apropierea atacului sovietic la adresa României considera că "fiecare se va sprijini de acum pe ce poate el însuși: ca forță și ca spirit". Anticipând poziția oficială față de ultimatumul sovietic, în continuare, aprecia natura, predominant morală, a acesteia: "Ca spirit, care e veșnic, mai mult decât ca forță, care e un lucru trecător"⁵⁵. În condițiile apropierei răpirii a Basarabiei și Nordului Bucovinei, invocându-se "fibra" neamului drept suport pentru apărare, aceasta se regăsește și în faptul că "cel mai mare examen la un popor e clipa celei mai depline înfrângeri. Puține-l pot trece, dar acelea merită toată admirația noastră"⁵⁶. Conștientizând apropierea pericolului unei intervenții în forță contra României, Nicolae Iorga, la mijlocul lunii mai 1940, într-un editorial cu titlu semnificativ – "Să stăm ca pentru orice fel de vreme" – avertiza asupra faptului că dincolo de normalitate cu toții trebuie "*să stăm ca pentru orice fel de vreme*, gătiți și de luptele cele mai grele ca să ni păstrăm ființa și avutul nostru, dar să apărăm această țară în hotarele ei, acest neam în dreptul celor are. *Oricând poate veni chemarea*, și ea trebuie să ne găsească treji și hotărâți, lăsând, cu durere de inimă, totul în urmă ca să alergăm unde s-ar aprinde focul ca să ne audă"⁵⁷.

În a treia decadă a lunii iunie 1940, care marca începutul dramei rapturilor teritoriale, în fața "teribilei tragedii a neamului nostru" – după expresia lui Iorga – acesta revine asupra faptului istoric, "întinzându-se peste aproape două mii de ani", drept argument pentru trăinicia neamului și capacitatea sa de a înfrunta și cele mai neașteptat vicisitudini. Sub un titlu

semnificativ, *Cetind istoria românilor*, se face o caracterizare de-a dreptul celebră, unică în felul ei, pentru întreaga noastră devenire istorică. Am reușit să facem față tuturor încercărilor și nu puține și ușoare, "cu sabia în mână de strajă la toate zărilor, iar, când s-a frânt o clipă, ca să se lege din nou, tainic, oțelul, am întins brutalității arma subțire a inteligenței noastre. Si, iată, sântem tot acasă"⁵⁸. În aceeași notă de îngrijorare, sugerând neputința noastră în fața unei lumi în care domnea "lipsa de orice valoare și a declarațiilor și chiar a învoielilor scrise a măgurilor ca și a amenințărilor", în consecință, noi românii, "să nu ne lăsăm asigurați de nici o făgăduială și să nu fim impresionați de nici o sfidare". N. Iorga arăta limpede că "totul se va hotărâ" de cei "câțiva mai puternici" "iar aceasta se va face în dauna acelor singuri cari nu vor ști să-și apere dreptul așa, cu arma în mână până la ultimul sacrificiu"⁵⁹.

Cele două note ultimative ale U.R.S.S. – veritabile declarații de război la adresa României – prin care ni se cerea cedarea Basarabiei și a "părții de nord a Bucovinei", vor găsi în N. Iorga apărătorul, cu orice preț, al integrității teritoriale. Partizan al luptei armate pentru apărarea granițelor și în cea de a doua întrunire a Consiliului de Coroană din seara zilei de 27 iunie 1940, Iorga rămâne printre puținii susținători ai opoziției prin forță față de actul agresiv al Uniunii Sovietice; "blestem pe noi dacă nu ne batem; o Țară riscă totul dacă cedează fără luptă o parte din teritoriul ei".

Față de marea nedreptate istorică făcută României de către Uniunea Sovietică cu acceptul Germaniei hitleriste și al Italiei fasciste, totodată, și ultim pretext pentru Ungaria – care declarase că, atunci când "*fără a se bate* România ar ceda Basarabia Rusiei și Dobrogea Bulgariei, Ungaria va interveni și va revendica Transilvania"⁶⁰ – Iorga amplifică campania de presă, cu atacuri necruțătoare la adresa agresorului sovietic și a celor care au înlesnit agresiunea. Dintre zecile de articole din "Neamul românesc" și "Neamul românesc pentru popor", un prim articol de fond, publicat în ambele gazete⁶¹, intitulat semnificativ *Cea mai mare durere*, venea să constate: "S-a luat României noastre prin silă toată Moldova de răsărit și ținuturile de peste Prut ale vechilor răzeși bucovineni. O mai mare durere decât aceasta n-o pot cuprinde inimile noastre"; Istoricul nu lasă deoparte semnificația Marii Uniri din 1918, când "Basarabia celor trei milioane de țărani români a venit de la sine către noi în zilele de cumplită neorânduială când împărăția rusă se destrăma", nici faptul că "noi am făcut pentru dânsa [Basarabia – n.n. D.D.R.] ce era în puterile noastre și isprava noas-

tră se vede. Acuma, alții se vor bucura de dânsa (...) cari o sug și o seacă”. Iorga încheia totuși într-o notă de speranță: “Dar este o vorbă pentru astfel de ceasuri: «Morile lui Dumnezeu macină încet, dar sigur»”⁶².

Un alt editorial, *Ce rămâne* – se înțelege sub ocupație sovietică –, publicat la 2 iulie 1940, când evacuarea forțată a Basarabiei și Nordului Bucovinei era aproape încheiată, se întreba “ce rămâne în acel pământ pe care noi l-am deschis civilizației cu străvechii noștri Moldoveni, din nou robiți în mormintele lor”. Răspunsul era edificator și nu lipsit de speranțe: “Rămân trei milioane de țărani înfiți acolo din vremile preistorice ale celor mai depărtați dintre strămoși”. Rămân “cu limba lor minunată pe care n-au vrut s-o schimbe”, rămân cu “datinile lor”, “rămân cu simțământul atât de prețios și cuprinzând toate făgăduielile de viitor, că ei sânt la dânsii acasă”⁶³. “Rămâne, – continua Nicolae Iorga – în orașe, amintirea unui sfert de veac de libertate, rămâne o generație crescută de noi, păstrând în cap și în inimi aceleași gânduri și simțiri ca noi”. “Rămâne o întreagă emigrație de intelectuali cari nu pot avea decât un singur gând” revenirea la dreptul lor și al nostru”⁶⁴. Pentru toți aceeași speranță “așteptând «plinirea vremilor» care nu înșală niciodată”⁶⁵.

Amărăciunea în fața raptului teritorial din partea Uniunii Sovietice și, totodată, condamnarea acestei samavolnicii se regăsesc și în zecile de articole din “Neamul Românesc”, publicate în lunile iulie și august 1940, între care editorialele aparținând lui Nicolae Iorga domnia prin ton și argumentație. Se exprimă, în egală măsură, nedumerirea și durerea, disperarea și speranța, încrederea într-un viitor – adevărat imprezvizibil – care să repare grava nedreptate comisă la adresa României.

După evacuarea în forță a Basarabiei și nordului Bucovinei, la 4 iulie 1940, un întreg număr din “Neamul Românesc” apărea sub emblema “Doliul României”⁶⁶, în chenar negru pe întreaga primă pagină a ziarului. În esență materialele publicate aici deplâng situația României, condamnă agresiunea sovietică dar lasă loc și speranței într-un viitor care va putea repara, după expresia lui Nicolae Iorga, “marea nedreptate, cumplita silnicie”⁶⁷. Editorialul “Zi de doliu”, care prin titlu spunea totul, consemna, prin puține și sugestive cuvinte; momentul tragic al raptului Basarabiei și Nordului Bucovinei: “Se smulge din trupul României scumpe pământul moldovenesc (...). Un vecin puternic cere pământul strămoșilor noștri; îl rupe cu dreptul forței căreia nu i s-a ridicat împotrivirea noastră militară. E Marea zi îndoliată a României. Să o avem în sufletele noastre

cernite până în ceasul când nădăjduim că va triumfa Dreptatea”⁶⁸. Propaganda sovietică, făcută prin presa scrisă și radio, referitoare la “binele care s-ar fi făcut Basarabiei izgonind pe odioșii «boieri»” români este contracaraată prin reliefaarea justetei actului unionist din 1918, când Basarabia și Bucovina “nu le-am luat prin altceva decât prin drepturile noastre. Poporul român – continua apelul – manifest cu titlul “Așa să ne ajute Dumnezeu” – trăind pe acele pământuri a voit și a cerut în ceasuri solemne să se unească cu frații lui din țara-mamă. Norod al Bucovinei și conștiinții gospodari basarabeni s-au adunat însuflețiți și au făcut ei, Unirea. Noi i-am primit frățeste și de atunci în colo au rămas cu noi, între noi, tovarăși la Bucurii și la nevoi, fii buni ai aceluiași neam românesc”⁶⁹.

De asemenea, și cealaltă cunoscută publicație a lui Nicolae Iorga, “Neamul Românesc pentru popor”, va consacra acestui eveniment, integral, nr. 14-15 din 15 iulie-1 august 1940. Cele 18 pagini încep cu editorialul scris de Iorga, “Păcat de munca noastră!” care fixa exact dimensiunea raptului sovietic: “Printr-o nedreptate fără pereche i s-a luat țării noastre toată Moldova de peste Prut, unele sate bucovinene curat românești și s-a știrbit și un colț din județul Dorohoi”⁷⁰. Condamnând lăcomia Rusiei “cea nesfârșit de mare, întinsă până în adâncurile Asiei”, se conchidea că: “E păcat de atâta lume (românească – n.n. D.D.R.) rămasă din nou căzută pradă străvechiului dușman. Și e păcat de munca noastră”⁷¹. Restul articolelor, aparținând lui Nicolae Iorga, I. Agârbiceanu, R. Seșanu invocau semnificativ: “Durerea românismului”, “Drepturile noastre”, “Basarabia pământ românesc”⁷².

Reliefaarea actului nedrept, abuziv este constant însoțită de speranța fermă că va veni și vremea reîntrării în normalitate. Să reținem exprimarea repetată, din partea lui Nicolae Iorga, a credinței nestrămutate în refacerea României Mari, expresia patriotismului dar și glasul autoritar al istoricului, bazat pe argumente indubitabile oferite de știința istorică. Astfel, numărul din “Neamul Românesc”, amintit mai sus, nu ocolea caracterul imprescriptibil al drepturilor naționale; “În chestiunea teritoriilor naționale – menționa o sinteză din ziar – drepturile niciodată nu se prescriu; iar dreptatea unui Neam întotdeauna triumfă. Istoria ne-o dodevește cu prisosință. De aceia avem inimile însângerate, dar nu deznădăjduite. Marile dureri sânt mute (...). Doliul îl purtăm cu demnitate și în tăcere. Nu ne uităm frații și nu îi vom uita niciodată. Vitregia vremurilor o vom birui cu vrednicie și cu hotărâre”⁷³.

Încrederea în dreptatea istorică capătă diferite expresii cu un punct de convergență "orice dreptate învie și orice muncă – și cere răsplată"⁷⁴. Luarea Basarabiei și nordului Bucovinei "poate sta alături cu alte răpiri și va avea soarta, mâine, poimâne, cândva, a tot ce este clădit pe singura silă. Cei de acolo vor face ce vor putea, și mare este puterea rezistențelor pasive ale sufletului omenesc jignit"⁷⁵. Sau, invocându-se vechimea românismului și în Basarabia, se consemna: "Pleacă împreună cu noi, o religie de două ori milenară, pe care o împărtășim și o respectăm. Vor tăcea clopotele între Prut și Nistru. Vor tăcea cu toatele până la... Până la cea de-a doua înviere, care va veni!"⁷⁶.

În cadrul aceleiași campanii de apărare a drepturilor României asupra Basarabiei și nordului Bucovinei, Nicolae Iorga va începe, chiar din 3 iulie 1940, să publice "largi extrase de mare interes și de acută actualitate", din lucrarea *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei*, apărută în 1922⁷⁷. Apoi, în continuare, din 26 iulie, se va întreprinde un fapt similar cu lucrarea *Neamul Românesc din Basarabia*⁷⁸.

În întreaga lună iulie, apoi, sporadic, în lunile august și septembrie, "Neamul Românesc" va cuprinde zeci de articole în apărarea pământului românesc răpit de sovietici. Alături de editorialele lui Nicolae Iorga⁷⁹ și contribuțiile altor publiciști⁸⁰ se referă, pe lângă elemente cu caracter istoric, la situația de fapt și la unele luări de poziții din publicațiile străine. Totuși din ampla problematică cuprinsă în publicația lui Nicolae Iorga merită subliniată fermitatea răspunsurilor la susținuta propagandă rusească, prin radio și presa scrisă de la Moscova, care vorbea "neconținut" "de binele care s-ar fi făcut Basarabiei izgonind pe odioșii «boieri»" (așa erau considerați românii – n.n. D.D.R.)⁸¹, sau despre "pământul smuls unității politice a Rusiei țariste"⁸². Atacurilor la adresa propagandei sovietice – potrivit căreia administrația românească a patronat numeroase abuzuri în școli, sănătate, economie și alte domenii – li se va răspunde prin veritabile studii despre situația domeniilor menționate în cei aproape 22 de ani cât Basarabia a aparținut României⁸³. Se condamnă, la fel, și susținerea unirii Moldovei dintre Prut "cu acea Moldovă de peste Nistru" considerată a fi "o jucărie a câtorva intelectuali" străini de neamul românesc un act provocator din partea U.R.S.S.⁸⁴. În realitate este vorba despre o alipire anormală deoarece, considera Iorga "această Moldovă [cea de peste Nistru – n.n. D.D.R.] e creată ca să se opue României. Dar, precum România va cere «Moldova», «Moldova» acum adăugită, nu se poate să nu se ceară din nou la România"⁸⁵.

Printre actele publice ale savantului, de condamnare a raptului nedrept se înscrie și activitatea Universității Populare de la Vălenii de Munte din intervalul 15 iulie-15 august 1940. Subiectul dominant al conferințelor lui Nicolae Iorga, rășluirea samavolnică a teritoriului României, este sintetizat prin cuvintele unui participant care consemna: "Avem *drepturi* așa de sigure, că n-avem nevoie să ne jelim. *Să se jelească vinovații*. Să jelească păcatul lor". "Nici un popor nu este învins, decât când se dă învins în sufletul lui"⁸⁶. Speranța în sprijinul Occidentului, căruia îi aparținem "prin originea noastră, prin forma noastră de Stat și prin condițiile culturii noastre", rezidă în faptul potrivit căruia "El [Occidentul european – n.n. D.D.R.] trebuie să-și reclame dreptul în aceste regiuni care sunt iarăși poarta adevăratei Europe. Știu ca istoric că, de câte ori a fost o luptă între Occidentul European și Asia, Occidentul a biruit. Și noi vom intra acolo din nou, ca avangardă a acestui occident, recuperându-ni dreptul și misiunea"⁸⁷.

După pierderea Basarabiei și Nordului Bucovinei, cu toată reținerea de sine, Iorga dă expresia credințelor sale care "*au rămas întregi*", acestea bazându-se pe libertatea fiecăruia, după conștiință, să contribuie "pentru binele țării și al nației"⁸⁸. În fața ofensivei propagandistice și diplomatice din partea Ungariei și Bulgariei, care, aprecia Iorga, "se îmbată cu teorii care n-au nimic a face nu numai cu trecutul, dar nici măcar cu ființa lor intimă", condamnă faptul grav al acelora cari "nu se pot desface din amintirile unui trecut cu totul mort. Umblă după anexări de suflete libere atunci când însăși ființa lor poate fi pusă în discuție la fiecare moment"⁸⁹.

Întristat de pierderea Basarabiei și Nordului Bucovinei, presimțind iminenta rășluire teritorială din nord-vestul și sudul țării, Iorga va publica, la mijlocul lunii august, un editorial întru totul edificator prin titlu, "Să nu nădăjduim zile bune de la nimeni!". "Uneori nedreptatea cea mai crâncenă se unește cu păcate de care lumea nu și-a dat seamă până n-a venit clipea plătirii lor, pentru ca să arunce în nenorocire un popor bun, dar nepăsător pentru ce i se poate întâmpla. Așa e astăzi cu noi. Din toate părțile vechile dușmăanii, care s-au înțeles între dânsese, ni înfățișează socoteli cu mult mai mari decât aceia ce s-ar putea socoti ca o datorie, cel mai vădit drept al nostru e călcat în picioare". Finalul surprinde, pe bună dreptate, că nu putem aștepta nimic de la nimeni, "să ne deprindem cu acest gând: la noi e mântuirea"⁹⁰. Concomitent "Neamul Românesc", prin același glas autoritar al lui N. Iorga, avertiza asupra pericolului desbinării; "Desbina-

rea noastră e cel mai sigur ajutor al străinului. Ea se încearcă prin toate mijloacele". Referirea concretă avea în vedere "considerațiile măgulitoare" ale unui arheolog maghiar despre "români și daci în Ardeal"⁹¹.

Pe lângă propriile editoriale, N. Iorga va găzdui în gazetele sale articole ale diverșilor specialiști pledând argumentat pentru aceeași cauză. Articolul *Între Români și Unguri*, publicat în "Neamul Românesc" din 15 august, se constituia într-un aspru rechizitoriu la adresa propagandei și diplomației maghiare; Plecînd de la adevărul axiomatic potrivit căruia "vecinii noștri n-au nici un temei juridic serios pentru pretențiile lor" se reliefa tristul adevăr: "Realitatea e că ungurii neavînd nici un temei pentru revendicările lor, nici juridic, nici de orice altă natură, vor să se folosească de împrejurări, pe care le cred prielnice pentru dînșii. Apa e tulbure – aceasta e, nu temei juridic, ci prilej – și ungurii vor să pescuiască cât vor putea mai mult în apă tulbure. Dar s-o spuie pe șleu, mai bine decât să invoce justificări ridicole care nu înseală pe nimeni"⁹². Chiar în zilele impunerii Dictatului "Neamul românesc" insera articole în apărarea cauzei românești⁹³.

Valul acaparator pornit de sovietici, prin actul samavolnic de la finele lunii iunie, nu mai putea fi oprit. În iulie 1940, Ungaria și Bulgaria, încurajate de Germania hitleristă și Italia fascistă, au formulat, în termeni ultimativi, pretenții teritoriale la adresa României. Rezultatele sunt cunoscute; Prin odiosul dictat italo-german, de la Viena, din 30 august 1940, "pumnalul" Ungariei hortiste se înfîngea pînă în inima Transilvaniei, socotită, pe drept cuvînt, de toți marii istorici români, "leagănul de obârșie al neamului Românesc". Cedarea sudului Dobrogei prin înțelegerea româno-bulgară din 7 septembrie același an, întregia imaginea dezastrului național cu consecințele interne și internaționale manifestate imediat. O altă structură totalitară, regimul antonesciano-legionar, înlocuia regimul cvasi similar, carlist.

Noua fază de rapt teritorial la adresa României îl situa pe Nicolae Iorga între cei mai vehemenți judecători ai marilor nedreptăți care se făceau țării. În cel de al doilea Consiliu de Coroană, din noaptea de 30 spre 31 august 1940, în fața unei realități pecetluite, care nu mai putea, deocamdată, presupune opoziția prin forța armelor, Iorga își încheia intervenția pe un ton realist fără să reprezinte defetismul în fața tragediei naționale; "Prin urmare – conchidea savantul – eu închei cu un apel către poporul românesc de acolo nu pentru o rezistență armată, de care s-a vorbit și care

este imposibilă, față de mijloacele actuale de luptă, dar sistemul acesta de stăpânire a națiunii cu impunere de sus, acesta nu poate dura decât în vremuri de revoluție și în vremuri de război; îndată ce se va reveni la o stare de lucruri cât de cât constituțională, cum a fost înainte, stăpânitorii aceștia care prin vicleșug s-au strecurat, vor întâlni rezistența poporului românesc și aceasta face mai mult de cât tot ce am fost în stare, sau n-am fost în stare să facem cu armata noastră”⁹⁴.

Începutul toamnei anului 1940 ni-l înfățișează pe Nicolae Iorga îngrijorat de situația de-a dreptul dramatică din țară. Îngrijorat dar nu desnădăjduit, marcat profund de criza care pusese stăpânire pe țară dar cu speranța în timpuri mai bune, Nicolae Iorga în câteva editoriale din cele două publicații – “Neamul Românesc” și “Neamul Românesc pentru popor” – venea cu îndemnul de a nu ceda chiar în acele momente când țara, după expresia generalului Antonescu, era “pe marginea prăpastiei”. Astfel, după schimbările politice de la începutul lunii septembrie 1940 Nicolae Iorga, în pofida amenințărilor și calomniilor la care începe să fie supus de către extrema dreaptă aflată la guvernare, amenințări care-i anunța parcă fatalul destin, va fi la fel de hotărât în apărarea cauzei naționale. În consecință, să reținem aprecieri cu caracter fundamental; Dacă statul român a fost nevoit să cedeze în fața Ungariei, unde “o clasă socială bogată, dibace, care a știut întrebuinta o contingentă europeană trecătoare”, să nu se uite că “Statul e una și Nația e alta”; Reluând o idee deja enunțată se insistă pe marele adevăr că națiunile nu pot fi distruse atât de lesne; Ele asigură perpetuarea unui neam, unui popor, sânt premisele și factorul principal care asigură reîntregirea statului. “Vitează și deșteaptă cum e națiunea română – continua Iorga – înfășurându-și trupul rănit în tricolorul tuturor speranțelor, *“intră acum în front”*”⁹⁵. Din nou, aproape obsesiv, Iorga încheia cu convingerea că “Dreptatea Neamului va izbuti să înfrângă cumplita nedreptate a oamenilor”.

De asemenea, imediat după Dictatul de la Viena, la 1 septembrie 1940, Nicolae Iorga, ferm în apărarea interesului național, relua argumentele de natură geopolitică fie și pentru a încerca să explice neputința de a contracara agresiunea dar și pentru a cultiva speranța în mai bine atâta timp cât avem, fie și ciuntită, “o țară și un steag”⁹⁶.

Pentru a întregi imaginea unei țări grav amputată teritorial la începutul lunii septembrie, Nicolae Iorga, venea cu acea neîntrecută expresie metaforică la adresa neamului nostru, titlul unui editorial din “Neamul româ-

nesc", *Drumeț în calea lupilor*⁹⁷; în puține cuvinte este sugerată drama unei perpetui urmăriri, lupta pentru a ține "fiara" la distanță, efortul pentru a nu ne lăsa înghițiți cu totul. "Așa mergem din veac în veac, ca drumețul din calea lupilor". Lupta noastră era cu atât mai grea și mai nedreaptă cu cât "lupii erau mulți" și ne-au prins "din toate părțile"; În aceste condiții, orice încercare de rezistență militară devenea iluzorie, după cum era respinsă și ideea "lașității" neamului⁹⁸. De altfel, mijlocul lunii septembrie cunoaște noi atacuri la adresa nedreptăților făcute României, sunt condamnate abuzurile administrației maghiare în Transilvania ocupată. "O problemă răsturnată", editorial din 15 septembrie, consemna faptul că "Fixarea noii granițe care dă României o configurație diformă și absurdă schimbă cu totul raportul de până acum între Români și Unguri (...). Acuma, vre-o 300.000 de Unguri mai sânt la noi, iar la ei avem cel puțin 1.200.000 de Români"⁹⁹. Concluzia venea firesc: "*Dreptul de a protesta și de a lucra pentru a reparație națională a trecut astfel la noi (...).* Și nici o putere din lume nu va fi în stare să distrugă, împreună cu acest drept tot ce decurge în chip firesc de la dânsul"¹⁰⁰. Avertizând clasa dominantă maghiară asupra faptului că "marele câștig căpătat" de Ungaria va aduce acesteia "greutăți pe care nu și le poate închipui" se venea și cu argumentul de necontestat: "Românii [cei din nord-vestul Transilvaniei ocupate de Ungaria – n.n. D.D.R.], un milion și o sută de mii, au în inimă, orice ar fi siliți a spune, România din care, după tot dreptul, au făcut parte. Toate acestea formează ceea ce conții de la Pesta nu vor putea digera"¹⁰¹. Pentru partea din Ardeal "ce ni-a rămas (...)" o puternică viață românească trebuie să se închege, mult mai puternică decât aceia de până acum". Aceasta se poate face, sugera Nicolae Iorga, "cu disciplină și metodă de toți oamenii de frunte, fiecare în rostul și cu priceperea lui, prin conferințe sau prin acel minunat mijloc care e *radio-presa*". Deci "un ziar pentru Ardeal" "*ziarul tuturor, al nației!*"¹⁰². Deja periodicele editate de Iorga, pe lângă propriile editoriale, cuprindeau destule articole – unele în serial – referitoare la caracterul autentic românesc ale pământului Transilvaniei¹⁰³.

Față de tratatul cu Bulgaria, din 7 septembrie 1940, – al cărui text este publicat, pe 10 septembrie, și în "Neamul Românesc" – Iorga operează cu adevărul istoric considerând, prin faptul că "am restituit Bulgariei ceea ce i s-a luat ca urmare a Războiului Balcanic", "s-a lichidat acum încă o parte din moștenirea vechilor partide Românești"¹⁰⁴. Mai mult, în 1913, "în-

tinderea hotarelor în Sud “a fost “acea acțiune greșită” mai ales “când aspirațiile noastre ținteau Carpații”. Am luat un ținut “care nu făcea parte din raza noastră națională” și cautare “ni-am simțit străini acolo”¹⁰⁵.

Peste o lună, la 1 octombrie 1940, subliniind iarăși tragedia națiunii române în urma pierderilor de teritorii și populație, Nicolae Iorga deplângea faptul că “s-a îngustat cu peste o treime pământul țării noastre și trei-patru milioane dintre ai noștri au ajuns să fie iarăși, după abia vre-o douăzeci de ani de libertate, supt o stăpânire străină, care se arată de la început, și la Răsărit și la Apus, deosebit de aspră”. Credința în comunitatea și perenitatea de simțire românească, indiferent de vremelnice stăpâniri străine, este exprimată limpede în finalul editorialului: “Cu dânsii să fie inima noastră! Prin tainele care leagă pe oameni, ei vor simți-o. Și speranțele lor se vor uni cu pregătirile de viitor ale noastre”¹⁰⁶.

Nu este lipsită de interes, pentru tema în discuție, inclusiv lirica lui Nicolae Iorga. Multe din poeziile publicate în ultimile luni de viață ale savantului tematic se circumscriu apărării intereselor naționale.

Toamna anului 1940, cu o Românie în pragul colapsului, se regăsește în neliniștea istoricului, marcat de gânduri sumbre. Sfârșitul mai mult decât tragic al savantului capătă conotația tragediei neamului din anul de tristă amintire – 1940. Incredibila crimă din noiembrie venea să ne dea dimensiunea degringoladei în care intrase țara.

Un editorial cu titlu profetic, *Măcar să nu uităm*, ca idee valabil acum și peste veac, sintetiza devenirea noastră istorică, atât de agitată, și îndemna la speranță: “Așezați unde sântem, în bătaia tuturor vânturilor, ca și cum ni-ar fi fost menirea să stăm de strajă în fața și împotriva celor mai sălbatice vijelii, toată viața noastră de aproape două mii de ani n-a fost altceva decât o trântă cu primejdia. Am biruit adesea, dar cea mai mare biruință e că avem, în ciuda tuturor, un pământ și un steag pe care ai noștri au fost vrednici să le apere. Dar sânt și la neamul cel mai dărz întru apărarea lucrurilor sale și ceasuri rele pentru care nu noi, și nu noi toți, sântem vinovați. Să nu le lăsăm să treacă fără urmă. Dacă n-am putut plăti atunci răul ce ni s-a făcut, de atâta să avem grijă: *măcar să nu uităm!*”¹⁰⁷.

Considerăm, în prezent, că este momentul nu pentru a demitiza o legendă autentică a neamului nostru – martirul N. Iorga – ci de a reactualiza aportul marelui român la clădirea și apărarea neamului și statului național, la impunerea României în cadrul plenar european. Iată cum îl percepeau contemporanii – se înțelege, cei de bună credință – cu prilejul aceluia ultim

6 decembrie 1939 din viața savantului – ziua numelui – pe care i-a fost dat să-l trăiască; “Veșnic în stare de veghe, privind adânc înăuntru și dincolo de fruntarii, profesorul Nicolae Iorga este Straja noastră neobosită și necruțătoare contra tuturor pornirilor din mijlocul țării și din afară.

Neprețuite foloase, ce numai târziu de tot, după stingerea generației de față, se vor cunoaște în amănuntele lor încă tainice, în aceste vremuri grele de mare cumpănă nouă și civilizației mediteraniene, aduce patriei profesorul Nicolae Iorga cu facla orbitoare a minții și cu biciul de foc al verbului său”. În finalul articolului, cu caracter omagial, era surprins naționalismul constructiv al marelui istoric: “Acțiunea naționalistă a lui Iorga este o mândrie a neamului nostru, în același timp folosește tuturor popoarelor mai mici amenințate în existența lor națională”¹⁰⁸.

În aceeași notă de prețuire din partea contemporanilor, la începutul lunii septembrie 1940, sub titlu semnificativ – “D. prof. N. Iorga în preajma vârstei de 70 de ani” – nu mai puțin cunoscutul istoric, pe atunci tânărul Vasile Netea, referindu-se la “personalitatea magnifică al celui mai entuziast animator al neamului românesc”, conchidea: “Acesta este N. Iorga la șaptezeci de ani: prietenos, amabil, harnic ca totdeauna, iubindu-și neamul cu patimă, optimist în viitorul lui, servindu-l cu un devotament atât de pilduitor, având o singură satisfacție, și aceea plecată din inima sa însăși: bucuria de a-și fi făcut datoria”¹⁰⁹.

Respectul și venerația noastră față de Nicolae Iorga acced printr-o unică legătură cu glia și istoria neamului. Enciclopedismul, pătrunderea și reflectarea în scris a evoluției societății de pe cele mai îndepărtate și neașteptate puncte ale terrei, toate asociate întregii istorii a neamului, istorie surprinsă în absolut toate ipostazele, procesele, timpurile, momentele vitale, cuceririle și valențele sale, sânt tot atâtea temeuri pentru a înțelege și valoarea de verdict dată de Nicolae Iorga marilor determinante ale istoriei românilor și celei universale, între care trăinicia națiunilor și a statelor naționale, apărarea hotarelor, devin o adevărată religie. Să încheiem citând o caracterizare a poporului român și, totodată, un avertisment adresat parcă contemporanietății: “Sântem cel mai răbdător popor din lume. Suferim să ni se spuie orice și uităm de a doua zi jignirile. E o înfîrmitate, una periculoasă, dar n-o putem lecu. Oricum, un lucru se poate cere: să nu fim batjocoriți în țara noastră, pe banii noștri”¹¹⁰.

Note

¹ Pentru unele date vezi și: Dumitru D. Rusu, *Nicolae Iorga și România anului 1940*, în volumul: *Național și social în Istoria Românilor*, Analele Științifice ale Universității "Al.I.Cuza" Iași, supliment 1996-1997, Editura Universității, pag. 187-191; Idem, *Nicolae Iorga fuță de raptul Basarabiei și Nordului Bucovinei*, în volumul: *Romanitate și românitate la nord de Balcani*, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie, Chișinău – 2000, pag. 166-170.

² Parte din editorialele și poeziile lui N. Iorga publicate în "Neamul românesc" și "Cuget clar" (Noul "Sămănător"), în intervalul septembrie 1939-noiembrie 1940, au fost adunate într-un valoros volum prefăcut și editat de istoricul Stelian Neagoe (N. Iorga, *Ultimele*, Ediție și comentariu introductiv de Stelian Neagoe, Craiova, Scrisul Românesc, 1978, 227 p.).

³ "Neamul românesc", nr. 209, 20 septembrie 1940.

⁴ Ibidem, nr. 194, 3 septembrie 1939.

⁵ Ibidem, nr. 230, 18 noiembrie 1939; Ideea răspunderii față de cuvântul vorbit sau scris reapare adesea la N. Iorga. O conferință publică, din octombrie 1939, începea cu următoarele considerații: "dacă am vorbi mai limpede decât cum îngăduie împrejurările și atitudinea țării noastre față de marea nenorocire mondială care este războiul actual și dacă eu n-aș avea o îndoită situație oficială din care una mai ales, cea care nu este de profesor, nu-mi permite să vorbesc, așa cum sânt obișnuit, cu toată sinceritatea și cu toată hotărârea, dacă n-ar fi, zic, lucrurile acestea, care mă împiedică și care oarecum mă înrăduresc desigur că ar putea fi o expunere foarte interesantă" ("Cuget clar" (Noul "Sămănător"), IV, nr. 24, 21 decembrie 1939, p. 375.

⁶ "Neamul românesc", nr. 269, 6 decembrie 1939.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, nr. 194, 3 septembrie 1939.

⁹ Ibidem, nr. 199, 9 septembrie 1939.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem; Pentru alte detalii referitoare la poziția lui N. Iorga față de problema "triumfului națiunii" a se vedea și Stelian Neagoe, *Comentariu introductiv* la volumul N. Iorga, *Ultimele*, p. XX-XXVII; De asemenea, la începutul anului 1940 alte editoriale aparținând lui N. Iorga susțin ideea "tăriei națiunilor" și apără integritatea național-statală a României, a acelor "hotare recunoscute" internațional: *Alt principiu decât cel național?* ("Neamul românesc", nr. 31, 9 februarie 1940); *Programe politice și mici impertinențe* (Ibidem, nr. 32, 10 februarie 1940); *Ca să nu fim mincinoși* (Ibidem, nr. 34, 13 februarie 1940); *Civilizația nu mai e o asigurare* (Ibidem, nr. 42, 22 februarie 1940); *Ce nu se poate tăcea* (Ibidem, nr. 43, 23 februarie 1940); *Nu națiunile ci principiile* (Ibidem, nr. 55, 8 martie 1940).

¹² "Neamul românesc", nr. 11, 14 ianuarie 1940.

¹³ "Neamul românesc", nr. 206, 19 septembrie 1939.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Referitor la dispariția Poloniei ca stat, N. Iorga lăsa loc încrederei în revenirea la normalitate: "Este sigur un duh rău care trece asupra lumii. State pentru a căror întemeiere au luptat atâtea rânduri de oameni se dărmă dintr-o dată, deși sântem încredințați că nu pentru totdeauna. Popoare mândre de dănsle ajung într-o umilitoare robie, de care deocamdată nu se pot desface" ("Neamul românesc pentru popor", 15 noiembrie 1939, p. 337).

¹⁶ "Neamul românesc", nr. 223, 8 octombrie 1939.

¹⁷ Ibidem, nr. 234, 22 octombrie 1939, p. 1.

¹⁸ "Neamul românesc pentru popor", 15 august-1 septembrie 1939, p. 241.

¹⁹ Ibidem, 15 decembrie 1939, p. 369.

²⁰ Loc.cit., nr. 238, 28 octombrie 1939.

- ²¹ "Cuget clar", (Noul "Sămănător"), IV, nr. 24, 21 decembrie 1939, p. 376.
- ²² Ibidem, p. 376-377.
- ²³ Ibidem, p. 377.
- ²⁴ Ibidem, p. 379.
- ²⁵ Ibidem, nr. 25, 28 decembrie 1939, p. 390.
- ²⁶ "Neamul românesc", nr. 5, 6 ianuarie 1940.
- ²⁷ Ibidem, nr. 37, 16 februarie 1940.
- ²⁸ Ibidem, nr. 1, 1 ianuarie 1940.
- ²⁹ Ibidem.
- ³⁰ "Neamul românesc pentru popor", nr. 1-2, 1-15 ianuarie 1940.
- ³¹ "Neamul românesc", nr. 13, 17 ianuarie, 1940.
- ³² Ibidem.
- ³³ Ibidem, nr. 105, 14 mai 1940.
- ³⁴ Ibidem, nr. 22, 18 ianuarie 1940.
- ³⁵ Ibidem.
- ³⁶ Ibidem, nr. 25, 1 februarie 1940. Tot în argumentația istorică, N. Iorga consideră *indestructibilă* "expresia actuală a unui popor care a trăit veacuri întregi" (Ibidem, nr. 73, 30 martie 1940). Un editorial intitulat semnificativ *Popoare tinere?*, cu referire și la Iugoslavia, consemna: "Și romanismul românilor ar ajunge ca să trebuiască să fie așezați între neamurile vechi. Și e bine că așa stau lucrurile. Căci, în această vreme când «rasele superioare» se cred în drept să suprimă pe celelalte, considerându-le cu disprețul lor, această origine arhaică ni permite să li arătăm că, pe când alții erau numai pe drum, noi ne găseam de mult pe locurile ce se încearcă a ni se răpi, iar în rusticitatea noastră stă ascunsă o străveche civilizație pe lângă care târzii și modeste au fost începuturile lor" (Ibidem, nr. 81, 9 aprilie 1940).
- ³⁷ Ibidem, nr. 8, 11 ianuarie 1940 și nr. 45, 25 februarie 1940.
- ³⁸ Ibidem, nr. 29, 7 februarie 1940.
- ³⁹ "Monitorul oficial". Dezbaterile Senatului, XXI, nr. 6, 6 mai 1940, p. 96-102.
- ⁴⁰ Ibidem, p. 98.
- ⁴¹ Ibidem, p. 100.
- ⁴² Ibidem, p. 101.
- ⁴³ Ibidem.
- ⁴⁴ Ibidem.
- ⁴⁵ Ibidem, p. 101-102.
- ⁴⁶ Referitor la imposibilitatea oricărei rezistențe armate reținem aprecierile Președintelui Consiliului de Miniștri, Gheorghe Tătărăscu (Gheorghe Tătărăscu, *Mărturie pentru istorie*, Ediție îngrijită de Sanda Tătărăscu-Negropontes, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 256, 258, 266, 269) ale Ministerului Afacerilor Externe, I. Gigurtu (Mircea Mușat, *Drama României Mari*, București, Editura Fundației România Mare, 1992, p. 68), regelui Carol al II-lea (*Carol al II-lea - Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. II (1939-1940), București, Editura "Sansa", 1996, p. 199).
- ⁴⁷ "Neamul românesc", nr. 108, 17 mai 1940.
- ⁴⁸ Ibidem, nr. 114, 25 mai 1940.
- ⁴⁹ Ibidem, nr. 133, 20 iunie 1940.
- ⁵⁰ Ibidem, nr. 115, 26 mai 1940.
- ⁵¹ Ibidem, nr. 111, 21 mai 1940.
- ⁵² Ibidem, nr. 113, 24 mai 1940.
- ⁵³ Ibidem, nr. 112, 23 mai 1940.
- ⁵⁴ Ibidem, nr. 130, 15 iunie 1940.
- ⁵⁵ Ibidem, nr. 133, 20 iunie 1940.

- ⁵⁶ Ibidem, nr. 134, 21 iunie 1940.
- ⁵⁷ "Neamul românesc pentru popor", 10/15 mai 1940, p. 153.
- ⁵⁸ "Neamul românesc", nr. 136, 23 iunie 1940.
- ⁵⁹ Ibidem, nr. 137, 25 iunie 1940.
- ⁶⁰ După: Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 364.
- ⁶¹ "Neamul românesc pentru popor", 13/1 iulie 1940, p. 202; "Neamul românesc", nr. 147, 8 iulie 1940, p. 4.
- ⁶² Ibidem.
- ⁶³ "Neamul românesc", nr. 142, 2 iulie 1940.
- ⁶⁴ Ibidem.
- ⁶⁵ Ibidem.
- ⁶⁶ Ibidem, nr. 144, 4 iulie 1940.
- ⁶⁷ Ibidem.
- ⁶⁸ Ibidem.
- ⁶⁹ Ibidem.
- ⁷⁰ "Neamul Românesc pentru popor", nr. 14-15/15 iulie-1 august 1940, p. 217.
- ⁷¹ Ibidem.
- ⁷² Ibidem, p. 219-222; Se mai publică, în continuare, extrase din două lucrări aparținând lui N. Iorga: *În Basarabia* (din cartea: *România cum era până la 1918 - Moldova*) și *Sate în Bucovina* (din cartea: *Românismul în trecutul Bucovinei*), Ibidem, p. 226-234.
- ⁷³ "Neamul românesc", nr. 144, 4 iulie 1940.
- ⁷⁴ "Neamul românesc pentru popor", 14-15/15 iulie-1 august 1940, p. 218.
- ⁷⁵ "Neamul românesc", nr. 145, 5 iulie 1940.
- ⁷⁶ Ibidem, nr. 147, 7 iulie 1940.
- ⁷⁷ Ibidem, nr. 143-159, 3-23 iulie 1940; În primul număr cu care începe publicarea celor 14 episoade din lucrarea *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei* ("Neamul românesc", nr. 143, 3 iulie 1940) se dă următoarea explicație: "Dintr-o mai veche lucrare cu acest titlu a d-lui profesor N. Iorga, apărută în 1922, dăm aceste largi extrase de mare interes și de acută actualitate". La sfârșitul lunii august se anunța apariția cărții *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei* de N. Iorga, traducere din franceză (Ibidem, nr. 192, 31 august 1940).
- ⁷⁸ Ibidem, nr. 162-200, din 26 iulie-10 septembrie 1946.
- ⁷⁹ Dintre zecile de editoriale publicate de Nicolae Iorga în "Neamul românesc", iulie-septembrie 1940, cităm câteva mai semnificative prin titlu: *Ce va fi după noi* (nr. 148, 9 iulie 1940); *Asia Basarabeană* (nr. 149, 10 iulie 1940); *Cari vor fi stăpâni?* (nr. 150, 11 iulie 1940); *Ce lăsăm la Cernăuți?* (nr. 151, 12 iulie 1940); *Cum se batjocorește munca românească* (nr. 153, 14 iulie 1940); *Bălți, al doilea oraș al Basarabiei* (nr. 155, 17 iulie 1940); *Adevărul asupra populației Basarabene* (nr. 156, 18 iulie 1940).
- ⁸⁰ Dintre articolele publicate în "Neamul Românesc", în intervalul iulie-septembrie 1940, aparținând unor specialiști cităm: Șt. Cosmulescu, *Grija și sacrificiile României pentru Basarabia* (nr. 146, 6 iulie 1940, pag. 2); *Basarabia noastră demografică în iunie 1940* (nr. 149, 10 iulie 1940, pag. 1); *Situația sanitară a Basarabiei sub regimul rusesc și cel românesc* (nr. 150, 11 iulie 1940, pag. 3); *Românii și rușii în Basarabia. Ce spune "Observatore Romano" ziarul oficial al Vaticanului* (nr. 153, 14 iulie 1940, pag. 2); G. Dimitriu-Focșani, *Viața Românească în Basarabia* (nr. 154, 16 iulie 1940, pag. 3); *Legături ce nu se pot rupe - Românii din toate provinciile o singură spiritualitate* (nr. 157, 19 iulie 1940); *Ce reprezintă Basarabia pentru noi - Conferința lui N.A. Constantinescu la Universitatea populară Vălenii de Munte* (nr. 169, 3 august 1940); Petre N. Țurcanu, *Marea dramă a Basarabiei (I și II)* (nr. 208 și 209 din 19 și 20 septembrie 1940).
- ⁸¹ "Neamul românesc", nr. 144, 4 iulie 1940.

⁸² Ibidem, nr. 160, 24 iulie 1940.

⁸³ Referitor la situația Basarabiei din perioada 1918-1940 a se vedea și notele nr. 79 și 80 la care mai adăugăm din "Neamul românesc": *Basarabia românească* (nr. 146, 6 iulie 1940, pag. 1); *Populația de vârstă școlară a Basarabiei* (nr. 147, 7 iulie 1940, pag. 3); *Situația sanitară a Basarabiei sub stăpânirea românească* (nr. 153, 14 iulie 1940, pag. 3); *Tipografii din Cernăuți și Chișinău în Uniunea Breslelor* (nr. 153, 14 iulie 1940, pag. 3); *Cum a fost finanțată cooperarea de credit în Basarabia* (nr. 154, 16 iulie 1940, pag. 4).

⁸⁴ "Neamul românesc", nr. 157, 19 iulie 1940.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem, nr. 162, 26 iulie 1940, pag. 2.

⁸⁷ Ibidem, nr. 158, 20 iulie 1940, pag. 2.

⁸⁸ Ibidem, nr. 170, 4 august 1940.

⁸⁹ Ibidem, nr. 172, 7 august 1940.

⁹⁰ "Neamul românesc pentru popor", nr. 16, 15 august 1940, pag. 249.

⁹¹ "Neamul românesc", nr. 175, 10 august 1940, pag. 1.

⁹² Ibidem, nr. 179, 15 august 1940, pag. 1.

⁹³ Prof. Andrei Crăciun, *Drepturile românilor asupra Daciei-Traiane* (Ibidem, nr. 190, 29 august 1940, pag. 2) și dr. Ilie Dăianu, *Continuitatea românilor în Dacia recunoscută în secolul XVII* (Ibidem, nr. 191, 30 august 1940, pag. 1).

⁹⁴ După Petre Turlea, *op.cit.*, pag. 366-367.

⁹⁵ "Neamul românesc", nr. 194, 3 septembrie 1940.

⁹⁶ "Neamul românesc pentru popor", nr. 17, 1 septembrie 1940, pag. 265.

⁹⁷ "Neamul românesc", nr. 195, 4 septembrie 1940.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem, nr. 205, 15 septembrie 1940.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem, nr. 210, 21 septembrie 1940.

¹⁰² Ibidem, nr. 211, 22 septembrie 1940.

¹⁰³ Dintre articolele referitoare la raptul Transilvaniei publicate în "Neamul Românesc" reținem: *La Viena s-a săvârșit o mare nedreptate* (nr. 196, 5 septembrie 1940, pag. 3-4); *Hotarele fixate României prin sențița de la Viena* (Ibidem); Octavian Goga, *Avram Iancu* (nr. 197, 6 septembrie 1940, pag. 3); *Comemorarea Crăișorului munților - 116 ani de la nașterea eroului ardelean (I și II)* (nr. 206 și 207, din 17 și 18 septembrie 1940); Ștefan Meteș, *Populația maghiară din Transilvania* (nr. 198, 7 septembrie 1940, pag. 3); *De ce se dorea la Budapesta întregul Ardeal* (Ibidem, pag. 4); *Ungaria și pământul nostru - o broșură care trebuie citită* (nr. 199, 8 septembrie 1940, pag. 2); *Atrocitățile bandelor maghiare din teritoriile românești cedate Ungariei* (nr. 210, 21 septembrie 1940).

¹⁰⁴ "Neamul românesc", nr. 206, 17 septembrie 1940.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ "Neamul românesc pentru popor", nr. 19, 1 octombrie 1940, pag. 297.

¹⁰⁷ Ibidem, nr. 17, 1 septembrie 1940, pag. 265.

¹⁰⁸ Ibidem, nr. 269, 6 decembrie 1939, pag. 1.

¹⁰⁹ Ibidem, nr. 195, 4 septembrie 1940.

¹¹⁰ Ibidem, nr. 98, 4 mai 1940.

Summary

At the beginning of the Second World War the territory of Romania was endangered by neighbour revisionists states – The Soviet Union, Hungary and Bulgaria. In June – September 1940 the abovementioned states seized parts of Romanian territory, this causing large protest from the great historian and politician Nicolae Iorga. From the written works concerning the scientist's protest, we have chosen to discuss in this paper only the articles from his own publications: "Romanian Nation" ("Neamul Românesc"); "Romanian Nation for Romanian People, The Bulletin of the Cultural League" ("Neamul Românesc pentru popor. Buletinul Ligii Culturale"); "Clear Conscience" ("Cuget clar") that appeared from September 1939 till October 1940.

Since September 1939, he strongly condemned the aggression done on Romania on behalf of "vital space". Nicolae Iorga, foreseeing the threat of territorial Romanian integrity, started a sustained press campaign in defence of the Romanian nation and of the national unitary Romanian State. The territorial aggression in the summer of 1940 – that caused the lost of Basarabia, north Bucovina, Herța province, north-west of Transilvania and the south of Dobrogea in favor of the abovementioned revisionists states – determined an ample and systematic publicistic campaign against it, to condemn the big injustice that was done to Romania. But those articles expressed as well the scientist's trust in a future that should change the consequences of the abusive acts of June – September 1940.

Svetlana Suveică

"KRASNYI ARHIV" DESPRE PERSECUȚIA CATOLICILOR ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ

În faza inițială a instaurării regimului sovietic în spațiul românesc, Biserica a reprezentat un obstacol în implantarea cu forță a modelului. Dacă în România partidul comunist nu s-a conformat întru totul "soluției moscovite" și a trebuit s-o tolereze în limitele legii¹, apoi în R.S.S. Moldovenească s-au aplicat diverse metode pentru a înnăbuși credința și a nimici sfintele lăcașuri care constituiau unicul refugiu împotriva contaminării de comunism. Represiunile religioase s-au ținut lănt, figurând pe ordinea zilei a organelor de stat și de partid.

În ultimii ani au apărut o serie de publicații la subiectul politicii autorităților sovietice față de confesiunile religioase din R.S.S.M. în anii 50-60². Studiul de față vine să reliefeze un aspect absolut necunoscut al problemei, e vorba de situația catolicilor din Republica Moldovenească sub regim totalitar. Documentele din fondul "Krasnyi Arhiv", păstrate în Arhiva pentru o Societate Deschisă (Open Society Archives) din Budapesta, dezvăluie tragismul persecuției bisericii catolice din R.S.S.M. la sfârșitul anilor 70 ai secolului trecut.

După anexarea teritoriilor românești la statul sovietic a început o campanie antireligioasă, organizată în special împotriva bisericii ortodoxe care reprezenta confesiunea majoritară. Evenimentele produse în R.S.S.M., practic în întreaga perioadă de ocupație sovietică, sunt parte componentă și efect al valului de atrocități contra credincioșilor. Este vorba nu numai de ortodocși, dar și de catolici, luterani, musulmani, sectanți. În special în anii 70, sursele occidentale de informare în masă înregistrează o creștere simțitoare a interesului cetățenilor U.R.S.S. (în mod deosebit, a intelectualilor și tineretului) față de religie. Mișcarea pentru libertatea cultelor se

înscrisa în contextul general al mișcării pentru libertățile și drepturile omului. Apar proteste frecvente, îndreptate împotriva persecuției credincioșilor care erau semnate nu numai de membrii sectelor neînregistrate dar și de membrii bisericii oficiale.

În decembrie 1975, preotul ortodox rus Gleb Yakunin și mireanul Lev Regelson au adresat o scrisoare delegaților Asambleei a VI-a a Consiliului Mondial al Bisericilor, care și-a desfășurat lucrările la Nairobi (Kenia) în noiembrie-decembrie 1975. Autorii apelului atenționau opinia publică mondială asupra fenomenului persecuției credincioșilor din U.R.S.S. și a situației dificile, în care se afla Biserica Ortodoxă Rusă³. La 6 martie 1975, într-o scrisoare adresată Dr. Philip Potter, Secretar General al Consiliului Mondial al Bisericilor, aceiași autori analizează noua lege a cultelor din 1975. Legea ratifica de fapt restricțiile religioase, aflate în vigoare în anii 60, și reprezenta dovada evidentă pentru oricine a existenței discriminării religioase în U.R.S.S.

Alt exemplu elocvent al mișcării de rezistență a credincioșilor este apelul semnat de reprezentanții Bisericii Ortodoxe Ruse, a Bisericii Catolice Lituaniene, adventiștilor de Ziua a 7-a, baptiștilor, bisericii fundamentaliste a crucii și penticostaliștilor, adresat Sovietului Suprem al U.R.S.S.⁴ În iunie 1976, Igor Șafarevici, cunoscut disident rus, comunică textul primului apel ecumenic, alcătuit de credincioșii din țară și adresat forului suprem. În aceeași lună, KGB-ul interzice brusc desfășurarea unei serii de seminare cu tematică filosofico-religioasă, organizată de un grup de tineri din Leningrad. Unul dintre membrii grupului, Aleksandr Argentov, a fost internat în mod forțat într-un spital de psihiatrie, pentru "tratament". În speranța stopării presiunilor, organizatorul seminarelor, Alexandr Orgorodnikov, a adresat un apel disperat Secretarului General al Consiliului Mondial al Bisericilor, Dr. Potter.

Cu scop de a contracara presiunea crescândă a credincioșilor și a demonstra prezența principiului libertății cultelor în U.R.S.S., autoritățile sovietice inițiază o campanie largă de propagandă. Startul campaniei a fost dat de către Președintele Consiliului pentru probleme cultelor pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S., V.A. Kuroedov care publică un lung articol cu titlul *Legea sovietică și libertatea conștiinței*. La 15 aprilie 1976, Împuternicitul pentru problemele cultelor pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S. Ucrainene, K.Litvin, susținut de Kuroedov, a publicat în "Visti z Ukraini" un articol cu un subiect similar⁵. Au urmat o serie de in-

terviuri și articole, semnate de Patriarhul Pimen, Mitropolitul Nikodim, Exarhul Mitropoliei ucrainene Filaret, Rabinul moscovit Fishman care negau cu voce tare existența vreunei persecuții a credincioșilor în U.R.S.S. Din luna august 1976, campania oficială a autorităților sovietice capătă susținători printre capii bisericilor de peste hotare. După ce s-a reîntors din vizita în U.R.S.S. în calitate de oaspete al Patriarhiei moscovite, Patriarhul de Alexandria și Africa Nicolai al VI-lea susținea ideea inexistenței vreunei opresiuni a drepturilor omului sau a libertății religiilor în U.R.S.S.

Obiectivele propagandei oficiale – de a convinge opinia publică din țară și de peste hotare despre funcționarea în Uniunea Sovietică a “celor mai umane legi din lume”, conform afirmației lui Kuroedov – nu au fost atinse. După vizita întreprinsă în U.R.S.S., Roger Etchegaray, Arhiepiscopul de Marseille și capul Bisericii Catolice Franceze, scria: “Intensitatea vieții religioase în Uniunea Sovietică [...] este în afara oricărei îndoieli, cel mai mare vulcan e al creștinătății, vulcanul care azi bubuie cu o voce patetică a intelectualilor și tinerilor”⁶.

La începutul lui ianuarie 1978, reprezentanții minorităților germană și poloneză din R.S.S.M. au semnat o adresă Preasfințeniei Sale Papa Pavel al VI-lea, în care explicau situația tragică a catolicilor, solicitându-i, în același timp, sprijinul. În adresă, între altele, era scris: “Până la instaurarea Puterii Sovietice în Moldova, în multe sate și orașe existau biserici catolice și preoți; Puterea Sovietică a închis toate bisericile catolice, multe dintre ele fiind distruse, au lăsat doar o clopotniță la un cimitir din Chișinău – capitala R.S.S. Moldovenești. Chișinăul a avut o biserică frumoasă și spațioasă, dar ea a fost închisă, astfel încât în clopotniță lumea nu încapă și duminicile este nevoită să stea afară, deseori pe timp de ploaie sau frig, neavând posibilitatea nici să vadă altarul.”⁷ Unicul preot în republică era Vladislav Zaval’niuk.

Din autobiografia pastorului Zaval’niuk care, la data scrierii ei, împlinise 28 de ani, aflăm că s-a născut în Ucraina, regiunea Vinița. După absolvirea școlii medii, în repetate rânduri a susținut concursul la facultatea Seminarului duhovnicesc din Riga, fiind înmatriculat abia în 1969, sub motiv că era venit din altă republică. În 1973 este ridicat la rangul de diacon, peste un an devine preot. Este trimis în Moldova, unde la acea dată nu exista preot catolic (preotul care deservea întreaga Moldovă, Bronislav Hodanenko, murise în 1973). Împuternicitul pentru problemele cultelor

din R.S.S.M. i-a eliberat lui Zaval'niuk un certificat, în baza căruia preotul urma să deservească toți credincioșii catolici din republică. Dar, atunci când tot mai mulți catolici veneau din toate colțurile Moldovei pentru a asculta serviciul divin, certificatul a fost substituit cu unul care limita aria servirii catolicilor la orașul Chișinău. Zaval'niuk se simțea obligat să răspundă la rugămintele celor bolnavi și bătrâni din republică, fapt pentru care plătea amenzi și primea avertizări, pierzând timp la sovietele satești și cele raionale⁸.

La finele primului an de ședere a lui Zaval'niuk în Moldova, autoritățile au decis să-l recheme în serviciul militar obligatoriu, cu toate că starea sănătății lui nu corespundea cerințelor. A fost "însănătoșit" și, la 15 mai 1975, obligat să se prezinte la punctul de recruți. Aflând despre acestea, catolicii din republică au organizat o demonstrație de protest pe străzile capitalei. Multe mame rugau autoritățile să le recruteze fiii, pentru a-i ține locul la oaste preotului. Zaval'niuk a fost scutit de serviciul militar, dar trebuia să urmeze o serie de restricții: pentru a beneficia de serviciile preotului, persoanele bolnave erau obligate să prezinte cinci certificate, eliberate în prealabil de medic, de Comitetul executiv raional și orășănesc și de Împuternicitul pentru problemele cultelor Vikonskij. Era foarte dificil, dacă nu imposibil, de a dobândi astfel de certificate care ar fi permis solicitarea preotului la domiciliu. Era obligatoriu, de asemenea, și avizul telefonic favorabil de la instanța superioară, dat preotului. Nimeni dintre catolici nu reușea să obțină toate actele necesare, deaceia oamenii mureau fără a primi spovedania și fără a li se ține slujba de pomenire⁹. De altfel, drept răspuns la reclamațiile credincioșilor, autoritățile afirmău că formalitățile le-ar fi inventat însuși preotul, pentru a tensiona relația dintre autorități și populație. În pofida obstacolelor, preotul Zaval'niuk răspundea la solicitările credincioșilor, chiar dacă nu putea evita reținerea în drum, percheziția, arestările și reținerea lui pentru câteva zile la miliție. I-au fost luate permisul de conducere și numerele de înmatriculare a mașinii, sub motiv că preotul ar fi furat caroseria¹⁰.

Legislația permitea înregistrarea de obști ale catolicilor; cu toate că în Moldova erau localități unde locuiau de la 20 la 300 de catolici, se invoca tot felul de obstacole pentru a se efectua formalitățile de înregistrare. Unii credincioși trebuiau să parcurgă o distanță de peste 200 km până la

Chișinău, pentru a lua parte la mesele ținute de preotul Zaval'niuk în limbile germană și poloneză. Cu referire la apelul catolicilor către Papă, se menționa efortul pe care-l depunea zi de zi preotul, parcurgând în fiecare dimineață distanța de 7-8 km depărtare de la clopotnița unde era așteptat de credincioșii din toată republica¹¹. Catolicii menționau existența bisericilor în Bălți, Bender, Grigorăuca, Rașcov, Andrieșeuca ș.a. localități unde ei continuau să se adune zilnic pentru a petrece rugăciunea. În Moldova religia catolică a căpătat viață din moment ce preotul Zaval'niuk a început să viziteze localitățile pentru a ține mesa sau spovedania. În apel era scris: "Suntem indignați de atitudinea batjocoritoare față de noi, credincioșii, dar autoritățile nu numai că nu reacționează, dar îl și amenință pe preot că îi vor lua legitimația de preot."¹²

Cazul din satul Rașcov a indignat opinia publică din U.R.S.S. și de peste hotare. Papa Pavel al VI-lea a fost informat despre faptul că în Rașcov, la 170 km de Chișinău, unde polonezii-catolici aveau o casă de rugăciuni (oferită de o catolică) și euharistie, erau organizate mese zilnice, iar o dată pe lună aici venea preotul pentru a efectua spovedania. Catolicii au decis ridicarea cu forțele proprii a unei biserici, despre care secretarul Comitetului raional executiv Camenca, Cojuhari, va aminti într-un alt context, atunci când va critica pe cei care construiau de câțiva ani, fără rezultate vizibile, clubul din Rașcov¹³. Autoritățile încercau cu orice preț să creeze obstacole, arestând-o de câteva ori pe Valentina Olejnik, cea care a oferit casa proprie pentru fondarea lăcașului sfânt. În final, s-a decis impunerea ei la un tratament forțat, sub motiv că ar fi bolnavă mintal.

La 25 noiembrie 1977, autoritățile au distrus biserica din Rașcov. În aceea zi, la poarta fiecărei case au fost plasați câte 3-5 milițieni care urmau să rețină pe locuitorii hotărâți de a apăra biserica. Copiii au fost chemați la școală cu o oră mai devreme, unde 15 milițieni le barau ieșirea din încăperea. V. Olejnik și alte șapte femei care păzeau în permanență biserica au fost urcate cu forța într-o mașină și transportate în Ucraina. De la orele 9.00 până la 16.00 milițienii din patru raioane și ostașii au distrus clădirea bisericii. Toate attributele bisericesti au fost aruncate într-un grajd, veșmintele și icoanele au fost atârinate de stâlpi, euharistia a fost aruncată pe jos, iar cupele duse la biroul colhozului. Credincioșii scriau: "Cel mai dureros pentru noi a fost faptul ca sfintele ținute au fost aruncate, și noi, cu suspine, adunam trupul lui Isus [...]. Este imposibil de a reda prin cuvinte această durere și priveliște, când oamenii, adunați seara la locul pustiu,

cădeau la pământ acolo unde s-a aflat altarul și, plângând în hohote, cereau de la Dumnezeu iertare.”¹⁴ Preotul a cerut permisiunea de a veni în Rașcov și a restabili euharistia, dar cererea i-a fost strict refuzată.

Autorii apelului accentuau expedierea unei serii de plângeri autorităților moscovite, dar acestea susțineau comportamentul administrației locale, mai mult, amenințau pe preot cu pedeapsa pentru acțiunile sale care au contribuit la renașterea religiei în Moldova. Ei implorau înalta față bisericească să influențeze autoritățile pentru a permite libertatea conștiinței și a cultelor în R.S.S. Moldovenească. De asemenea, pentru preot se cerea permisiunea de a deservi catolicii din republică, cifra cărora se ridica la 15.000. Credincioșii își exprimau convingerea că influența și autoritatea Papei va putea apăra preotul de amenințările autorităților, pentru a nu rămâne fără un părinte duhovnicesc. Documentul este pătruns de disperare, unica speranță a credincioșilor fiind îndreptată spre Papă.

Cazul de la Rașcov, parte componentă a politicii de persecuție a catolicilor din Moldova, și-a găsit răsunetul departe de hotarele ei. În perioada decembrie 1978 – februarie 1979, “Cronica Bisericii Catolice Lituaniene” a publicat șapte rapoarte ale Comitetului Catolic pentru Apărarea Drepturilor Credincioșilor din U.R.S.S., în care găsim o analiză detaliată a evenimentelor din R.S.S.M., precum și poziția comitetului față de ele¹⁵. La 21 iulie 1978, “Cronica Bisericii Catolice Lituaniene” a publicat un supliment de 5 pagini, dedicat persecuției religiei catolice în Moldova¹⁶. În afară de detaliile descrise mai sus, privitoare la distrugerea bisericii din Rașcov, se menționa faptul că Președintele Sovietului sâtesc I.M. Bogor a amenințat câțiva credincioși că vor fi lichidați dacă vor continua să susțină protestul. Locuitorii satului au fost speriați cu deportări în Siberia, în cazul în care o vor urma pe V. Olejnik care a alcătuit o petiție în adresa autorităților de la Chișinău¹⁷. Locuitorii satului erau aproape convinși că vor fi deportați în Siberia dacă vor îndrăzni să o urmeze pe V. Olejnic. Copiii lui V. Olejnic s-au adresat la organizația Crucii Roșii, cu sediul la Moscova, pentru a cere sprijin. Cererea a fost transmisă Consiliului pentru afaceri religioase din R.S.S.M. La 13 septembrie 1978, Olejnic a primit un răspuns, semnat de A.I. Raneta, reprezentantul consiliului, care sublinia faptul că problema acordării permisiunii preotului de a vizita localitățile din raionul Camenca ținea de competența autorităților locale. Într-un alt refuz tipic, trimis locuitorilor satului Rașcov și semnat de același Raneta, între altele, era scris: “Drept răspuns la scrisoarea Dv., adresată

Comitetului Central al P.C.U.S., ținem să vă informăm că, în absența oricărei comunități catolice, înregistrate în raionul Camenca, decizia invitării preotului va ține de autoritățile locale."¹⁸ Cronica lituaniană scria că acestea din urmă ar considera vizita preotului în satele din Moldova nu numai un drept, dar și o datorie. Semnalarea contrariului impune pe autorii raportului să se întrebe: "Oare cât va mai dura această batjocorire a celor mai sacre sentimente ale credincioșilor?"

Maltratări similare suportau catolicii din alte republici unionale: Cronica lituaniană descrie cazul Bielorusiei. De exemplu, biserica catolică din Starije Vsilisi, "una dintre cele mai frumoase biserici din Bielorusia", a fost distrusă după un an de la moartea preotului din localitatea Prišmont. Credincioșii au semnat și adresat o mulțime de apeluri, însoțite de numeroase călătorii la Minsk și Moscova, dar se alegeau numai cu explicații evazive sau simple negații¹⁹.

La 21 noiembrie 1978, preotul V. Zaval'niuk a fost chemat în raionul Camenca de ruđa unei bolnave. Aproape de destinație a observat că mașina sa este supusă urmăririi. La intrare în orășel, au fost stopați și însoțiți la sediul poliției, unde șoferului i-a fost interzis să-l mai urmeze pe preot²⁰.

Erau cunoscute acțiuni concrete ale reprezentanților administrației sovietice cu scop de a interzice copiilor să viziteze capela catolică din Chișinău. Astfel, secretarul Comitetului Executiv raional Chișinău Trofimova cerea preotului să interzică apropierea copiilor de altar și participarea lor la mese. Trofimova vizita în mod regulat capela, unde putea să interogheze pe oricine, erau verificate pașapoartele tinerilor, pentru a interzice apropierea de altar a adolescenților de până la 18 ani²¹.

În orașul Tiraspol pedagogii erau obligați să depisteze familiile de credincioși, inclusiv catolici, și să poarte discuții individuale cu elevii și membrii familiilor lor. De asemenea, se pune accentul pe educația ateistă la lecții și în afara orelor, precum și la grădinițele de copii. Într-un raport al Comitetului executiv orășănesc Tiraspol, întocmit la 6 septembrie 1978 și intitulat *Despre măsurile de întărire a controlului asupra respectării legislației cultelor din orașul Tiraspol*, se menționa intensificarea activității obștilor religioase din localitate. Cauza fenomenului era depistată în slaba activitate individuală a șefilor de întreprinderi, organelor de administrație și a organizațiilor obștești, efectuată în rândurile credincioșilor, la locul de reședință și în serviciu. Comisia orășănească pentru respectarea legislației cultelor nu asigură pe deplin coordonarea acțiunii întreprinderi-

lor și organismelor obștești în vederea realizării "Instrucțiunii cultelor în R.S.S.M.", adoptată la 19 mai 1977. Printre deciziile comitetului orășenesc figura și necesitatea studierii continue a esenței propagandei religioase, evitarea influenței religioase a copiilor și adolescenților, interzicerea desfășurării întrunirilor sectelor și grupurilor religioase, aplicarea de măsuri administrative și obștești față de cei care încalcă legislația cultelor²².

Raportul constată caracterul iluzoriu al concesiilor oferite catolicilor de către autorități. La 26 aprilie 1978, A. Vikonski, despre care am amintit anterior, l-a chemat pe preotul Zaval'niuk la oficiul său și, în prezența reprezentanților KGB-ului, a negat despre acordarea permisiunii preotului de a deservi alți credincioși, în afară de cei bolnavi. La spital, vizitatorii bolnavului urmau să obțină permisiunea autorităților de a asista la rugăciune. Încălcarea acestor restricții putea servi drept motiv pentru arestarea preotului. Cu altă ocazie, Vikonski a subliniat faptul că singura biserică romano-catolică din Moldova, împreună cu preotul ei, a cauzat mai mare durere de cap decât cele 150 de biserici ortodoxe cu cei 200 de preoți ai săi²³.

Simpozionul internațional pentru problemele păcii și dezarmării, care s-a desfășurat la Chișinău între 24-26 aprilie 1978, a contribuit la captarea atenției opiniei publice mondiale asupra discriminărilor aplicate față de catolicii din Moldova. Preoții și nunții din Austria, Cehoslovacia, Germania și S.U.A. care au vizitat capela de la Chișinău și au purtat discuții cu credincioșii, au rămas stupefiați de faptul că în întreaga republică nu exista decât o capelă care oferea serviciul unui singur preot²⁴.

Într-un articol despre viața catolicilor din Moldova, intitulat *Die Begegnung*, autorii puneau la îndoială veridicitatea informației publicate de Cronica lituaniană. Mai mult, ei negau informația dintr-un alt articol, apărut în cotidianul catolic berlinez "Petrusblatt", precum că catolicilor ucraineni, bieloruși și de alte naționalități nu li se permitea studierea teologiei în Kaunas sau Riga. Drept argument este analizat cazul lui Zaval'niuk care a absolvit seminarul teologic din Riga. Cronica lituaniană sugerează faptul că înainte de a acuza pe alții de furnizarea de informații false, autorii articolului ar fi trebuit să țină cont de faptul că majoritatea cetățenilor din republicile baltice nu pot obține permisiunea de a studia teologia și că procedura admiterii lor e mai dificilă decât pentru cetățenii din alte republici. Se menționa și despre dictatul KGB-ului în recrutarea seminariștilor²⁵.

Chiar dacă este evident faptul că politica sovietică față de culte era direcționată prioritar în contra religiei ortodoxe, persecuțiile catolicilor în R.S.S.M. și din alte republici unionale, comentate pe larg în a doua jumătate a anilor 70 în presa și de posturile de radio occidentale, sunt un argument în plus al intoleranței puterii sovietice față de orice tip de religie care, într-un mod sau altul, ar fi putut submina credința în "zeul" comunismului, ar fi reînviat spiritele și credința în valorile general-umane.

Note

¹ Dennis Deletant, *Ceaușescu și securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, București, Humanitas, 1995, p.34-35.

² M. Păcurariu, *Basarabia - aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, Iași, 1993; V. Beșleagă, *Bisericele și mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM, 1950-1960*, în "Destin Românesc", 1996, nr. 1, 3 și 4; L. Tihonov, *Unele aspecte ale politicii bolșevicilor față de biserica ortodoxă din Basarabia (iunie 1940 - iunie 1941)*, în "Analele Universității de Stat din Moldova". Seria Științe socio-umane, 1999, ș.a.

³ *Recent Progress in the Drive for Religious Freedom*, 411/76, September 10, 1976, 126, Soviet ("Red") Archives 80, Fonds 300 Records of the Research Institute of Radio Free Europe/Radio Liberty, Open Society Archives, Budapest, Hungary (în continuare, 300/80/1/126, HU-OSA).

⁴ *Katoliki Moldavskoj SSR. Obraščenie k «Ego Preosvjaščennstvu Pape Pavlu VI» s proz'boj vystupit' v zaščitu ih ksendza V. Zaval'niuka*, AC No. 3324, uil 10.01.1978, 300/80/1/949, HU-OSA.

⁵ Comentariu publicat în "Izvestija", 31 martie 1976.

⁶ Vladislav Zaval'niuk, *ksendz M.S.S.R. Avtobiografija*, AC No. 3323, Pervaja polovina 1978g., 300/80/1/949, HU-OSA.

⁷ *Katoliki Moldavskoj SSR...*

⁸ Vladislav Zaval'niuk, *ksendz M.S.S.R...*

⁹ *Katoliki Moldavskoj SSR...*

¹⁰ Vladislav Zaval'niuk, *ksendz M.S.S.R...*

¹¹ *Ibidem*

¹² *The Fourth Report of the Lituianian Chronicle on Moldavian Catholics*, Radio Liberty Research, 68/79, March 1, 1979, 300/80/1/949, HU-OSA.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *New Documents of the Catholic Committee for the Defence of the Rights of Believers in the USSR*, by Jonas Papartis, October 23, 1979, RL 318/79, 300/80/1/949, HU-OSA.

¹⁵ Comitetul a fost fondat la 13 noiembrie 1978 în Lituania și se compunea din cinci preoți.

¹⁶ *The Lituianian Chronicle Issues a Report on Moldavian Catholics*, Radio Liberty Research, 167/78, July 21, 1978, 300/80/1/949, HU-OSA.

¹⁷ *The Lituianian Chronicle Reports Further on Moldavian Catholics*, Radio Liberty Research, 239/78, October 27, 1978, 300/80/1/949, HU-OSA.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *The Fifth Report of the Lituianian Chronicle on Moldavian and Belorussian Catholics*, Radio Liberty Report, 130/79, April 24, 1979, 300/80/1/949, HU-OSA.

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *The Lituanian Chronicle Reports Further...*

²² *Rešenje Tiraspol'skogo Gorispolkoma "O merah po usileniju kontrolja za sobljudeniem zakonodatel'stva o religioznih kul'tah v gorode Tiraspole"*, 6.09.1978, AC nr.3633, 300/80/1/949, HU-OSA.

²³ *The Lituanian Chronicle Reports Further...*

²⁴ *Atitudini publicate in "München Katolische Kirchenzeitung" din martie 28, 1978. The Fifth Report of the Lituanian Chronicle...*

²⁵ *The Fifth Report of the Lituanian Chronicle...*

Summary

During the 1970th years, two parallel developments in Soviet religious life have gained a perceptible momentum. First, the interest of Soviet citizens in religion, especially young people and intellectuals, seemed to be spreading. What is more, this interest was often being professed in public. In a drive for greater religious movement in the USSR, ever more frequent protests against the persecution of believers were being voiced not only by members of unregistered sects but also by members of the official churches. "The Chronicle of the Lituanian Catholic Church" (Open Society Archives, Budapest, Hungary) has published four reports on discrimination against Roman Catholics in Moldavian SSR. One of the reports focuses on the village of Rashkov, whereas small church built by local Roman Catholics was razed to the ground in November, 1977 by the soviet authorities. Father Vladislav Zavalnyuk, the only Roman Catholic priest allowed to perform his functions in MSSR, has had the permission to visit only patients, while the others must obtain special permits to be present. Any disregard of the restrictions might lead to the arrest of the priest. These and other facts explain the intolerance of the official policy not only to the Orthodox Moldavian Church but also to each religion, which propagates the general human values.

Dumitru Șandru

ARESTĂRILE DIN ROMÂNIA ANULUI 1947

La 11 martie 1947, într-o perioadă în care organele de ordine publică ale guvernului Petru Groza continuau seria arestărilor în rândurile fruntașilor național-țărăniști, începute în acea lună, liderul partidului, Iuliu Maniu, împreună cu secretarul general al acestuia, Nicolae Penescu, au avut o întrevedere cu reprezentantul politic al Statelor Unite ale Americii în România, Burton Y. Berry. Potrivit declarațiilor ziaristului clujean Vasile Munteanu, unul din intimii lui Maniu, aflat atunci la București, făcute într-un cerc de prieteni, liderul Partidului Național Țărănesc i-ar fi predat reprezentantului politic al S.U.A. în România un memoriu privitor la arestările efectuate în Capitală și în provincie printre fruntașii partidului condus de el și la problema ratificării Tratatului de pace¹. Maniu și-ar fi exprimat nemulțumirea față de atitudinea adoptată de Washington, în legătură cu ultimele evenimente interne. El i-ar fi spus lui Berry că, potrivit sugestiilor primite, Partidul Național Țărănesc trecuse la organizarea masivă a cadrelor, însă, în urma acestui fapt, guvernul a început să opereze arestări printre membrii lui mai de vază. Se relatea, apoi, că P.N.Ț. și celelalte formațiuni politice din opoziție protestaseră pe lângă miniștri de externe reușiți la Moscova, dar că nici șeful diplomației britanice, Bevin, nici cel al diplomației americane, Marshall, nu au intervenit. "Burton Berry a răspuns că nu poate explica de ce secretarul Departamentului de Stat nu a luat nici o atitudine până acum, dar că poate preciza că în planul de acțiune imediată al Departamentului de Stat este trecută și problema României, față de care Statele Unite manifestă un interes foarte viu. În consecință, ar mai fi spus Burton Berry – Iuliu Maniu trebuie să mai aștepte pentru că, în orice caz, până în octombrie anul crt. va fi rezolvată și problema României" (subl. autorului)².

În această perioadă, liderul național-tărănist a făcut și alte intervenții la factorii de la care spera să obțină sprijin. Potrivit unei note din 19 martie 1947, înregistrată K.66, notă, păstrată în arhiva personală a președintelui partidului (redactată, probabil, de Siguranță), care relatează vizita făcută de Iuliu Maniu la suveranul României, se menționa că se aflase, din surse apropiate lui Ion Mihalache, că șeful P.N.Ț. adusese la cunoștința regelui perchezițiile și arestările ce fuseseră efectuate din ordinul Ministerului Afacerilor Interne numai în rândurile național-tărăniștilor și a partizanilor săi. Maniu i-a precizat că guvernul, adică partidul comunist, căuta să determine pe partizanii formațiunii condusă de el să renunțe la orice fel de acțiune politică³. O altă notă, strict secretă, relatează, apoi, despre declarațiile făcute de același Maniu în dimineața zilei de 4 aprilie 1947 reprezentanților presei străine. După ce a expus politica guvernului din perioada 6 martie 1945 – 19 noiembrie 1946 (de la instalarea cabinetului prezidat de Petru Groza până la alegerile parlamentare), liderul partidului a insistat asupra situației tragice a țării, determinată de metodele întrebuintate de puterea executivă, care amenința întreaga opoziție și în mod particular Partidul Național-Tărănesc⁴. Maniu le-a declarat că închisorile și lagărele de concentrare, ca cel de la Pitești, erau umplute cu deținuți, care nici măcar nu erau judecați. Toate măsurile arbitrarie și ilegale tindeau să intimideze pe membrii P.N.Ț., pentru a-i pune în imposibilitate de a-și desfășura acțiunile politice specifice opoziției⁵.

Anul 1947 a reprezentat, de fapt, pentru comuniștii din România o etapă nouă, diferită de cea a anilor precedenți, a luptei lor pentru distrugerea forțelor opoziției. În primele luni ale acestuia, Ministerul Afacerilor Interne a emis câteva ordine care reintroduceau o serie de norme care fuseseră în vigoare în perioada războiului, limitând și mai mult drepturile cetățenești și favorizând privarea de libertate a multora din cetățenii țării. Astfel, prin ordinul nr. 46 300 S, din 10 ianuarie 1947, erau instituite certificate de călătorie pe calea ferată și controlul călătorilor din gări și din trenuri⁶. Apoi, la 27 februarie, același departament a emis ordinul nr. 50 000 S, care va furniza autorităților comuniste temeiuri pentru arestările operate în lunile următoare. După ce cauzele situației economice dezastruoase a României erau găsite în război și în seceta din ultimii doi ani, se menționa că de pe urma ei căutau să profite două categorii de persoane: "marii speculanți și agitatorii politici reacționari care, sfidând suferințele poporului, urmăresc realizarea de beneficii materiale personale sau interese politice

de clică. Marii speculanți achiziționează clandestin, plătind supraprețuri, alimente de primă necesitate de la locuitorii din regiunile excedentare, stocându-le, spre a le vinde la prețuri de jaf, direct sau prin intermediari. Pe de altă parte, lansează știri false în legătură cu lipsurile economice, în scopul dezorientării consumatorilor și urcării prețurilor. Instigatorii politici reacționari își desfășoară acțiunea la orașe și mai ales la sate, în scopul de a sabota măsurile de redresare economică luate de guvern, de a provoca o stare de alarmare a populației, mergând până la tulburarea ordinii publice și chiar de a compromite bunele relații între marii aliați. Cei mai mulți instigatori se găsesc în rândurile partidului N.Ț. Maniu, P.N.L. Brătianu și P.S.D.I. Unii conducători și membri principali ai acestor partide, împinși de o înverșunată dușmănie împotriva regimului democrat, nu se dau în lături de a lansa zvonuri provocatoare, pentru a crea dezordine în opinia publică și a o instiga, neținând seama că această acțiune a lor constituie o crimă împotriva liniștii de care poporul are nevoie în aceste momente economice grele prin care trece țara. Pentru curmarea acestei situațiuni, Ministerul Af. Interne ordonă măsuri imediate pentru identificarea marilor speculanți, precum și (a) instigatorilor reacționari, care își desfășoară acțiunea prin întruniri publice politice sau promisiuni (sindicate) etc. sau prin deplasări la sate, procedându-se la arestarea lor". În continuare, ordinul, după ce expunea pe larg maniera de identificare a categoriilor de persoane vizate, dispunea ca acestea, împreună cu actele încheiate, să fie trimise chesturilor de poliție, care le vor înainta Direcției Generale a Poliției, operația trebuind să fie efectuată săptămânal, atât în privința speculanților și instigatorilor, cât și în aceea a infractorilor incidentali și expeditată în fiecare sâmbătă până la ora 12⁷.

Mai mult decât atât, în februarie 1947, organele noului regim își vor exprima nemulțumirea nu numai față de Partidul Social-Democrat Independent, condus de Titel Petrescu, ci și față de activitatea unora dintre membrii Partidului Social-Democrat din cadrul Blocului Partidelor Democrate, devenit după 23 august 1944 un satelit al Partidului Comunist, care nu duceau "o politică sinceră, pentru sprijinirea guvernului și a regimului democrat", Inspectoratul de Jandarmi București descoperind mai multe cazuri când aceștia activau pentru opoziție și în special pentru Partidul Național-Țărănesc (Maniu)⁸.

La 10 februarie 1947, România a semnat Tratatul de Pace de la Paris. Clauzele lui politice nu erau însă suficient de precise în privința unor defi-

niții, astfel că ele ofereau posibilitatea Ministerului de Interne al României să dea interpretări suficient de elastice unor expresii ori noțiuni, precum “organizație de tip fascist” și “criminal de război”. Ziaristul britanic Archie Gibson observa că “nu se face nici o mențiune despre un organ judecătoresc care să judece procesele intentate acestor organizații și criminalilor de război, iar acest lucru i-a permis guvernului Groza să pornească război împotriva național-țărăniștilor și național-liberalilor ca «fasciști» și «criminali de război»”⁹.

Dispozițiile emise de Ministerul Afacerilor Interne la începutul anului 1947, au fost completate cu ordinul ultrasecret nr. 18 000/1947, semnat de titularul aceluiasi departament, Teohari Georgescu, în temeiul căruia, în cursul lunii martie s-au operat numeroase arestări în rândurile opozanților regimului, în special printre național-țărăniști, persoanele reținute fiind închise la Pitești și Aiud¹⁰. Referindu-se la această operație, fostul premier român, generalul Constantin Sănătescu, nota laconic în *Jurnalul* său: “9 martie 1947. Numeroase arestări, mai ales în rândurile Partidului Național-Țărănesc, au fost săvârșite în ultimele nopți. Deținuții politici au fost transportați în lanțuri la Aiud”¹¹. Numărul celor arestați în acea lună nu este cunoscut, dar dacă avem în vedere că numai în data de 20 martie au fost private de libertate 315 de persoane din rândul partidelor democratice¹² și că operația s-a desfășurat pe parcursul mai multor zile, putem aprecia că el a fost mult mai mare.

Autoritățile guvernamentale nu s-au arătat satisfăcute însă de amploarea acțiunii. La sfârșitul lunii martie, Inspectoratul General al Jandarmiei informa Inspectoratele Regionale și legiunile din structura sa, prin ordinul nr. 15 268/1947, că, deși fuseseră transmise repetate ordine în legătură cu urmărirea și arestarea instigatorilor care, prin colportarea zvonurilor tendențioase, întrețineau o stare de spirit dăunătoare regimului democratic, guvernului și armatei sovietice aflate în țară, în loc ca această acțiune să fi fost împiedicată, se constata, din contra, o frecvență mult mai mare a zvonurilor alarmiste. Autorul ordinului releva că tendința de denigrare a conducerii statului ajunsese atât de departe încât nu exista local public în care să nu se fi făcut astfel de aprecieri “dăunătoare ordinii, liniștii și prosperității economice”. Or, formațiunile de jandarmi nu raportaseră nici un caz care să precizeze că dispozițiile ordinului nr. 50 000/1947 al Ministerului Afacerilor Interne ar fi fost aplicate, iar tulburătorii ordinii de stat și sabotorii operei de refacere patronată de guvern să fi fost trimiși

sub stare de arest la Direcția Generală a Poliției. Concluzia acestor constatări – preciza ordinul – nu poate fi alta decât aceea că unii jandarmi nu numai că tolerează asemenea manifestări, dar că, prin pasivitatea de care dau dovadă, chiar le favorizează¹³.

La 28 februarie 1947, ordinul circular nr. 161 412 al Inspectoratului General al Jandarmeriei, semnat de inspectorul general al jandarmeriei, generalul I. Alistar și de inspectorul general adjunct, generalul Nicolae Stoicescu, aducea la cunoștința organelor din teritoriu că, potrivit ordinului nr. 50 000 S, dispozițiile ordinului nr. 46 300 S, din 10 ianuarie 1947 rămâneau în vigoare, menținându-se obligativitatea certificatelor de călătorie pentru călătoria în orice tren pe liniile: București – Timișoara, București – Teiuș – Arad, București – Teiuș – Cluj – Oradea – Carei – Satu Mare, București – Mărășești – Dărmănești, București – Mărășești – Tecuci – Iași, București – Urziceni – Făurei – Brăila – Galați, București – Constanța, București – Giurgiu, București – Arad – Oradea, Piatra Olt – Sibiu – Copșa Mică, Barboși – Tecuci – Ciceu – Deda – Târgu Mureș, Ciceu – Sfântul Gheorghe – Brașov, Odorhei – Vânători, Buzău – Mehedinți (?), Buzău – Nehoiășu, Buzău – Făurei, Galați – Bârlad, Mărășești – Panciu, Bacău – Piatra Neamț, Buhăești – Roman, Zorleni – Fălciu, Crasna – Huși, Iași – Pașcani, Iași – Dorohoi, Podu Iloaiei – Hârlău, Verești – Dorohoi, Leorda – Botoșani, Dolhasca – Fălticeni. Certificatele de călătorie erau de două feluri: cu valabilitate cuprinsă între 30 și 60 de zile și permanente și ele puteau fi emise de directorul poliției administrative din Prefectura Poliției Capitalei și de chestorii de poliție din reședințele de județe ale țării. Controlul certificatelor se făcea de către personalul C.F.R. de resort, care trebuia însoțit, în mod obligatoriu, de un ofițer sau subofițer din garda permanentă a trenului¹⁴.

După alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946, cu un organ legislativ dominat de forțele politice de extremă stângă și cu pozițiile consolidate aparatul administrației de stat, comuniștii au dispus de și mai multe mijloace de presiune care să le permită intensificarea politicii de șubrezire a forțelor opoziției. Ca urmare, după emiterea ordinelor ministeriale din ianuarie și februarie 1947, organele de ordine publică au operat, în cursul lunii martie, pe cuprinsul întregii țări, numeroase arestări printre oponenții guvernului, cu precădere din rândurile național-tărăniștilor și a celor care îi făcuseră opoziție în campania electorală. Efectul natural al acestei măsuri a constatat în principal în intimidarea multora dintre locuitorii țării care

nu manifestau nici un fel de simpatie față de noul regim. Astfel, în nota informativă a Inspectoratului de Jandarmi Cluj, nr. 462, din 24 martie 1947, comunicată Inspectoratului General al Jandarmeriei se arăta că printre național-țărăniștii din oraș și de pe raza Inspectoratului se manifesta o mare panică în urma arestărilor, neștiindu-se după ce criterii se făcuseră ridicări. Din această cauză, nu numai membrii, ci chiar mulți dintre simpatizanții Partidului Național-Țărănesc au fugit de la domiciliile lor¹⁵.

Scopurile urmărite de conducerea comunistă de la București prin arestările operate în cursul lunii martie 1947 erau corect sesizate de reprezentantul Statelor Unite ale Americii la București, Burton Y. Berry, în raportul trimis la 12 aprilie 1947 secretarului de stat american, consacrat programului comuniștilor români de desființare a opoziției. Berry reliefa, de altfel, cu multă veridicitate acțiunea dirijată atunci de Partidul Comunist Român. "S-au acumulat – arăta el – suficiente probe pentru a justifica analiza, probe demonstrând implacabil și rapid că partidul comunist se îndreaptă spre controlul deschis și nestânjenit asupra României, având obiectivul identic cu cel din Bulgaria, de a confrunta pe semnatarii păcii cu un fapt împlinit atunci când se vor fi încheiat ratificările Tratatului. Programul comuniștilor români este desfășurat pe trei etape. Prima: arestări în masă ale membrilor partidelor de opoziție, în scopul de a înnăbuși opoziția, ca necesitate preliminară a programului; a doua: forțarea acțiunii de excludere a socialiștilor și a liberalilor lui Gheorghe Tătărescu din guvern, care ezitau de a urma linia comandată de comuniști prin metode brutale, precum atacurile împotriva miniștrilor lor din cabinetul condus de Petru Groza, amenințările la adresa liderilor lor politici compromiși și insistarea asupra unei acțiuni în trombă în legătură cu legislația "obligatorie", precum legea reorganizării industriei și comerțului; a treia: adoptarea unei politici de creștere a salariilor și a prețurilor în proporții atât de astronomice, încât să aducă economia națională la limita colapsului. Acest punct a făcut pe un remarcabil industriaș român să remarce aseară că, în actualele condiții, în câteva săptămâni va deveni inevitabilă naționalizarea principalelor industrii, ca singură modalitate de a continua operațiile.

"Abia acum – continua Burton Y. Berry – masele încep să evalueze pe deplin implicațiile evoluției comuniste, căci acum aceasta afectează economic toate clasele. Țăranii, pierzându-și pentru prima oară încrederea în moneda națională, refuză să vândă produse ori, dacă vând, încearcă să cumpere valută sau aur. Aceasta a făcut ca joi leul să scadă la 900 000 la

dolar. Neliniștea crește, iar confuzia și nemulțumirea populară este foarte aproape de limită. În neliniștea populară mocnesc tulburările, dincolo de solidul front puternic mediatizat al guvernului”¹⁶.

După arestările din martie 1947, un alt val de internări s-a produs peste mai puțin de două luni, în temeiul ordinului nr. 50 000/1947¹⁷. Arestările declanșate în noaptea de 4/5 mai 1947 au avut o amploare mai mare decât cele precedente, iar cei mai mulți dintre deținuți au provenit din rândurile partidelor “istorice”, dar dispozițiile ordinului nr. 50 000 au fost extinse și asupra altor categorii de persoane, fiind internați și membri ai formațiunilor politice aflate atunci la cârma statului, unii dintre ei chiar ai Partidului Comunist Român și ele au continuat vreme de câteva luni. Astfel, de pe raza Inspectoratului de Jandarmi Brașov fuseseră arestate în noaptea de 4/5 mai 1947 în total 34 de persoane, din care 30 au fost trimise la Gherla, două la Miercurea Ciuc, iar două au reușit să evadeze în timpul transportului. Din punctul de vedere al apartenenței politice, ei reprezentau toate formațiunile mai importante ce activau în acea perioadă în România: 11 național-tărăniști (Maniu), un național-liberal (Brătianu), un membru al Partidului Socialist Independent, șapte ai Uniunii Populare Maghiare, doi ai Partidului Comunist Român, patru apolitici etc.¹⁸.

Persoanele arestate la începutul acestei luni și pe parcursul celor următoare au fost închise în penitenciarele Gherla, Pitești, Miercurea Ciuc și Craiova. La Gherla, de exemplu, au fost aduse 596 în total, majoritatea bărbați, dar și câteva femei, printre care și soția proprietarului fabricii de ciment din Turda. În rândul arestaților figurau un general, cinci profesori universitari, numeroși profesori secundari, medici, farmaciști, preoți, învățători, țărani. Documentele de arhivă evidențiază pentru o parte dintre cei închiși motivele care determinaseră privarea lor de libertate personală. Prezentarea câtorva asemenea cazuri o apreciem drept necesară pentru a putea înțelege optica executanților ordinelor emise de liderii regimului. Un oarecare Iancu Gh. Ilie, din comuna Ogretin, județul Prahova, fusese arestat la 5 mai și trimis la Gherla pe motiv că adusese injurii primarului și pentru că tot timpul “sabotase” acțiunile guvernului. Studentul Dan Mircea, din comuna Ogrezeni, județul Ilfov, închis la Pitești, a tipărit, în locuința sa, împreună cu Petru Calpot, din aceeași localitate, manifeste contra guvernului Petru Groza, pe care le-a și difuzat¹⁹. La 17 septembrie 1947, de pe raza județului Bacău au fost trimise în lagărul de la Miercurea Ciuc, în baza aceluiași ordin al Ministerului de Interne, trei persoane, că-

roră li se aduseseră următoarele învinuiri: Constantin Covoriu, din comuna Domnița Maria, de 31 de ani, de profesie muncitor, fost simpatizant al legionarilor și, în perioada arestării, militant al Partidului Național-Tărănesc (Maniu), pentru instigare contra guvernului; Marin Simionescu, din comuna Mănăstirea Cașin, de 35 de ani, liber profesionist, fost șef de sector și primar sub regimul legionar, iar la data arestării membru al Partidului Comunist Român, pentru că a instigat populația la devastarea pădurilor; Constantin Coreliade, din comuna Băhnășeni, de 56 de ani, agricultor, pentru că făcuse propagandă împotriva guvernului²⁰.

Alți locuitori au fost întemnițați pentru că s-au opus colectărilor de bunuri agricole. La 8 iulie 1947, Legiunea de jandarmi Ilfov, răspunzând ordinului Inspectoratului General al Jandarmeriei nr. 34 552/1947, prin care i se solicitase explicații la cererea reprezentanților Blocului Partidelor Democrate din comuna Bolintinu din Vale de eliberare a opt persoane reținute pe temeiul ordinului nr. 50 000/1947, relatează următoarele: În ziua de 20 aprilie, la ora 14, a venit în comună, de la București, o mașină cu reprezentantul partidului comunist din plasa Pârlita, Demirul Xenofon, pentru a ridica grâul colectat, potrivit dispozițiilor Oficiului Economic al județului Ilfov. Notarul comunei a trimis doi săteni cu bicicletele, pentru a chema pe localnici la primărie, întrucât cei sosiți încercau să le ia grâul. S-au adunat bărbați, femei și copii. Primarul a informat pe delegatul comunei că grâul trebuia împărțit localnicilor. Atunci, un oarecare Vasile Dumitrescu a cerut să le fie distribuit imediat, declarând că, dacă el ar fi fost primar, așa ar fi procedat. Ca urmare, o țărăncă, Maria Feraru, a strigat: "Îl vrem primar pe Vasile Dumitrescu" și toate celelalte femei au început să îl aplaude. Apoi, opt persoane au plecat spre pretură, cu intenția de a cere administrației de plasă să le distribuie imediat grâul. Ele au intrat în local și au solicitat secretarului preturii să emită un atare ordin. Pe de altă parte, o femeie din mulțime a propus ca sătenii să meargă acasă la cel ce deținea cheile magaziei și urmarea a fost aceea că circa o mie de persoane au pornit spre locuința magazinerului.

Cu prilejul cercetărilor ulterioare s-a constatat că preotul, care se afla în mulțime, a cerut să i se pună în sarcina lui toate acuzațiile, motivând că, fiind preot, autoritățile nu aveau ce îi face. Legiunea raporta că toți cei opt arestați se făcuseră vinovați "de instigarea populației contra siguranței de stat" și că se încadrau în dispozițiile ordinului nr. 50 000/1947. Preotul Nicolae Pâslaru a fost pus ulterior în libertate, printr-o dispoziție a Minis-

terului de Interne, iar cei opt au fost închiși la centrul de internare Pitești²¹.

În rândurile celor arestați în mai 1947 au figurat și mulți dintre cei care făcuseră opoziție față Blocului Partidelor Democratice în campania pentru alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946²². O parte din cauzele principale ale internărilor efectuate pe baza ordinului nr. 50 000/1947 al Ministerului Afacerilor Interne sunt menționate și într-o notă informativă a Legiunii de jandarmi Mureș, din 26 mai 1947, în care se arată că legiunea arestase pe cei ce desfășuraseră o activitate cu scop de a sabota măsurile de redresare economică adoptate de guvern și pe cei ce provocau stare de alarmă în rândul populației, care ajungea până la tulburarea liniștii publice²³, fără a se specifica însă în mod precis în ce constase acțiunile persoanelor private atunci de libertate.

Dispozițiile ordinului nr. 50 000/1947 s-au aplicat pe scară largă în noaptea de 4/5 mai 1947, însă arestările operate în baza lui au continuat, pe o scară mai redusă însă, și în lunile următoare, până în octombrie inclusiv. Prin ordinul nr. 32 971, din 16 mai 1947, trimis telefonic de directorul Siguranței și Ordinii Publice din Inspectoratul General al Jandarmeriei, generalul Nicolae Stoicescu, toate Inspectoratele Regionale de Jandarmi primeau instrucțiuni de continuare a acțiunii începute în noaptea de 4/5 mai. "Urmare la ordinul nr. 50 000/1947 al M. A. I., luați măsuri ca pe viitor persoanele care se încadrează în prevederile acestui ordin să fie înaintate de către legiunile care le-au reținut la unul din centrele de internare, care este mai aproape de formațiunea respectivă, iar actele dresate să fie trimise în justiție. Fiecare caz trebuie raportat telefonic Inspectoratului General al Jandarmeriei, arătându-se motivul reținerii". Săptămânal, Inspectoratele Regionale trebuiau să înainteze Inspectoratului General dări de seamă, ca și în trecut, iar ordinul nr. 32 971 trebuia adus la cunoștința legiunilor, secțiilor și posturilor de jandarmi²⁴.

Cu prilejul aplicării dispozițiilor ordinului nr. 50 000, în noaptea de 24/25 mai 1947, a fost arestat Nichifor Crainic, care se ascunsese în comuna Cerchind, județul Mureș, la locuința preoptului Ion Sânmărgăhitan, sub numele de Ion Dobre, ca refugiat din nordul Bucovinei²⁵, iar la 6 august generalul Ermil Gheorghiu, descoperit în comuna Butimanu, județul Ilfov, pe lotul său de pământ obținut de la stat, în calitate de cavaler al ordinului "Mihai Viteazul"²⁶. În dimineața zilei de 9 octombrie, Serviciul de Siguranță Someș a arestat pe avocatul dr. Casiu Pop, din orașul Gherla,

considerat de organul respectiv că se încadra în prevederile ordinului nr. 18 000/1947, el "mai fiind vinovat și pentru agitație împotriva U.R.S.S. și a Generalisimului Stalin"²⁷.

Organele de ordine publică au prezentat în mod diferit arestările declanșate în mai 1947 și starea de spirit creată de ele în rândul populației. Inspectoratul de Jandarmi Sibiu raporta, la 5 mai 1947, că populația considera că inițiatorul acestor măsuri era Partidul Comunist, fiindcă "ridicările noaptea sunt un procedeu sovietic pe care acest partid caută a le aplica în țara noastră"²⁸. Comandantul Inspectoratului de Jandarmi București, colonelul Mihail Schipor, relatea, în nota informativă nr. 624, din 22 mai 1947, că în cercurile politice ale opoziției și în sânul populației din județele arondate Inspectoratului, arestările din ultima vreme erau comentate sub aspectul unor acțiuni întreprinse pentru a crea o stare favorabilă rămănerii Partidului Comunist la conducere, care să-și pună în aplicare concepția de organizare a statului. În sânul acelorași cercuri se credea că arestările vor spori ca număr și circula chiar zvonul că în Transilvania era pe cale de a fi înființat un lagăr în care ar fi urmat să fie internați ofițerii români din cadrele epurate ale armatei. Arestările operate în rândurile țărănimii și printre locuitorii nevoiași ai satelor erau comentate în mod defavorabil de populația rurală, în sensul că acțiunea fusese îndreptată împotriva acelora care nu vedeau cu ochi buni regimul de atunci²⁹.

Pe de altă parte, Inspectoratul de Jandarmi Brașov făcea, la 5 mai 1947, următoarea apreciere asupra arestărilor din aceeași zi: "Faptul că printre cei reținuți figurau și membri ai partidelor de la guvern, nu numai opoziționiști, a contribuit ca cetățenii cinstiți să nu comenteze această măsură ca discriminatorie"³⁰, iar Inspectoratul General Administrativ Cluj raporta Ministerului Afacerilor Interne că în circumscripția sa starea de spirit era liniștită, excepție făcând județul Năsăud, unde arestările din noaptea de 4/5 mai produsese teamă printre cetățeni³¹. Or, rapoartele ulterioare ale Legiunii Someș, tot de pe raza Inspectoratului Cluj, din 28 și 29 mai 1947, consemnau pe teritoriul orașului Gherla și a Târgului Lăpuș o situație similară cu cea referitoare la comunele din Năsăud. La rândul său, Inspectoratul de Jandarmi Suceava aprecia, în nota informativă din 6 mai 1947, că, "în urma aplicării ordinului nr. 50 000/1947, al M.A.I., pe teritoriul urban și rural, în ziua de 5 mai, ora 4, și ridicarea de la domiciliu a indivizilor care prin propagandă și răspândiri de zvonuri otrăvesc mințile populației rurale și în special a țăranilor, s-a provocat ca

prim efect o panică și frică. Atât la orașe, cât și la sate au dispărut pe timp de 2-4 zile persoane ce nu se încadrau în ordinul nr. 50 000/1947, care fac însă parte din Partidul N.Ț. (Maniu) sau P.N.L. (Brătianu) și chiar P.N.L. (Tătărescu)”³².

Întemnițările operate în noaptea de 4/5 mai 1947 au determinat pretutindeni în țară, la fel ca și cele din martie, pe lângă comentarii de tot felul asupra scopurilor urmărite de regimul comunist prin înfăptuirea lor, răspândirea zvonurilor despre viitoare arestări și, totodată, dispariția din localitățile în care trăiau a multora din cei ce făceau parte din categoriile sociale neagreate de noua autoritate de stat, precum și a acelor care se manifestaseră împotriva guvernului³³. Șeful postului de jandarmi din comuna Frumosu, județul Câmpulung, consemna, la 13 mai 1947, că, din informațiile primite de la agenții acoperiți, rezulta că, în urma ridicării din 4/5 mai a “reacționarilor fasciști”, a apărut zvonul că urmau a fi internați și alți “fasciști” și în special cei ce făcuseră în timpul campaniei electorale politică de opoziție manistă, din care cauză, reprezentanții Partidului Național-Țărănesc (Maniu) își părăsiseră domiciliile, astfel că nici noaptea nu dormeau acasă, de frică să nu fie ridicați. Verificând informația, el a constatat că era reală; persista zvonul, răspândit de șeful celulei Partidului Comunist Român din comuna Vama, județul Câmpulung, Cramarciuc, că urmau să se facă și alte arestări, iar fugarii fuseseră influențați și de dispariția “reacționarilor” din comuna Vatra Moldoviței, care hoinăreau prin munți³⁴. Legiunea de jandarmi Someș preciza, în nota informativă din 28 mai 1947, că populația din orașul Gherla era neliniștită deoarece circula zvonul că în curând aveau să fie operate noi arestări, astfel că mulți localnici nu mai dormeau noaptea prin case, ci prin păduri ori prin podurile locuințelor³⁵.

În ziua de 13 mai 1947, Legiunea Mureș consemna că populația rurală se arăta foarte îngrijorată din cauza arestărilor, comentând că fuseseră închise numai persoane nevinovate. Cea mai mare răspândire o avea zvonul potrivit căruia în curând vor fi făcute noi arestări în masă. Această stare de îngrijorare – nota comandantul Legiunii – se observă mai mult la intelectualii și la locuitorii înstăriți din toate comunele, atât în cele cu populație maghiară, cât și în cele cu populație românească. În urma zvonurilor referitoare la noi arestări, o parte dintre intelectualii și oamenii mai înstăriți au început să fie fugari, de teama autorităților. Locuitorii nu mai aveau încredere în jandarmi, atunci când aceștia încercau să îi convingă că ase-

menea zvonuri erau false. Fugari pe câmp și prin păduri s-au înregistrat din rândurile locuitorilor din comunele Teaca, Ocnița, Brătieni, Sângeorgiu de Pădure, care comunicau doar prin agenți despre toate mișcările întreprinse de către autorități³⁶. La 29 mai 1947, Inspectoratul de Jandarmi Cluj, verificând, prin intermediul legiunilor din subordine, starea de spirit a populației creată de arestările din acea lună, a constatat că, după internarea a două persoane din Târgu Lăpușului, județul Someș, alte cinci din aceeași localitate dispăruseră: protopopul greco-catolic, cantorul, un contabil, un proprietar de pământ și un teolog, care se adăposteau în colibe, de frică să nu fie ridicați și ei. După 48 de ore, primii patru s-au înapoiat, dar teologul s-a refugiat la Deva, pe proprietatea lui Petru Groza, unde mai fusese și în 1946. Alți locuitori fugiseră în Munții Rodnei, dar ulterior și aceștia au revenit în satele de origine³⁷. La începutul lui iunie 1947, un informator al Inspectoratului de Jandarmi Cluj a comunicat comandantului că, după aplicarea ordinului nr. 50 000/1947, avocatul Nicola Andrei, din comuna Iara, județul Turda, dispăruse din localitate și că în situația lui se mai aflau și alți indivizi urmăriți. Avocatul trecuse pe celălalt versant al muntelui, în comuna Runc, județul Turda, de lângă Câmpeni, unde se angajase ca cioban la oi³⁸.

Nota informativă a Legiunii Vlașca, nr. 155, din 7 iunie 1947, a înserat atât zvonurile care circulau în legătură cu arestările din luna precedentă, cât și efectele lor asupra stării de spirit a populației. Unele zvonuri erau aduse de locuitorii din regiunile lovite de secetă ale Moldovei veniți în județ după cereale. Se discuta că urmau a fi trimiși în închisori și în lagăre toți șefii notorii ai Partidului Național-Țărănesc (Maniu) și ai Partidului Național-Liberal (Brătianu). În comuna Roata se răspândise zvonul că anumiți localnici puteau fi arestați și urmarea a fost că cei vizați s-au ascuns pentru a evita întemnițarea. În comuna Cartojani, țăranii comentau că în curând va veni "duba neagră" și îi va ridica pe preoți, pe învățători și pe unii dintre locuitorii mai de vază ai comunității. Toți cei ce presupuneau că puteau fi ridicați nu mai dormeau acasă, ascunzându-se. Comandantul Legiunii mai relata că un oarecare Iulian Bortea, din comuna Blăjești, membru al Partidului Național-Liberal, s-a prezentat la postul de jandarmi, cerând să depună o declarație care să ateste că nu mai făcea parte din acea formațiune politică³⁹.

De altfel, Direcția Generală a Poliției recunoștea, într-o notă privitoare la atmosfera din întreaga țară provocată de arestările din mai 1947 comu-

nicată Inspectoratului General al Jandarmeriei, prin ordinul nr. 9 660 S, din 20 iunie 1947, că, în urma recentelor rețineri de persoane făcute în temeiul ordinului nr. 50 000/1947 al Ministerului de Interne, unii dintre intelectuali și fruntași localităților își părăsiseră casele, refugiindu-se prin munți, de teamă să nu fie ridicați. Cei ce au procedat așa – insinua autorul ordinului – ori au ceva pe conștiință, ori au fost influențați de cineva cu suficientă priză asupra lor⁴⁰.

Deși cele două valuri de arestări din primăvara anului 1947 au diminuat forța opozanților Partidului Comunist, prin faptul că au timorat pe unii dintre cei ce nu aveau nici o simpatie pentru conducerea de atunci a României și pentru politica promovată de aceasta, pe de altă parte, ele au generat, totuși, o stare de neliniște în rândurile liderilor comuniști. În condițiile de atunci, când în unele zone ale țării, în special în cele montane, activau nu puține organizații clandestine, ai căror membri luptau cu arma în mână împotriva noului regim⁴¹, apărea perspectiva naturală ca o parte din persoanele care dispărușeră pentru a evita internarea să se alăture combatanților.

Or, arestările din mai 1947, ca și celelalte, de altfel, nu au avut în toate cazurile drept efect intimidarea populației, ci și o intensificare a rezistenței ei. Semnificativă în acest sens apare reacția locuitorilor din județul Mureș, care comentau că dacă ar fi știut că se vor opera arestări s-ar fi opus la întregi unități militare, chiar cu riscul vieții lor⁴². La 29 mai 1947, Inspectoratul de Jandarmi Cluj relatează că mai multe persoane ce se simțeau urmărite de către organele de siguranță ale statului se refugiaseră în pădurile de lângă Târgu Lăpușului, județul Someș, și în Munții Rodnei, cu intenția de a forma grupe de rezistență. De aceea, Inspectoratul ordona legiunilor să urmărească îndeaproape problema, pentru ca fugarii să nu se poată organiza în asemenea grupuri⁴³.

Arestările începute în noaptea de 4/5 mai 1947 aveau să devină motiv de protest chiar din partea vicepreședintelui guvernului, Gheorghe Tătărescu. La 24 mai 1947, acesta a prezentat membrilor cabinetului și șefilor de partide guvernamentale un amplu memoriu privitor la stările de lucruri din România acelei perioade și la soluțiile ce se impuneau pentru restaurarea ordinii și legalității. După o cercetare a realităților – preciza el – se poate constata că marile realizări ale guvernului nu au fost suficiente ca să sădească în sufletul poporului român mulțumirea și nu au reușit să întărească poziția guvernului. O cercetare obiectivă a stării de spirit care stă-

pânește azi toate categoriile sociale și toate categoriile producătoare aduce, dimpotrivă, concluzia că în întreaga țară se ridică împotriva guvernului un val de nemulțumire, care sporește zi de zi și în ultimul timp începe să ia proporții îngrijorătoare. Elementele constitutive ale acestei stări de spirit au la bază, în primul rând, rezultatele negative ale întregii noastre politici economice. Deficitul producției stă astfel la baza întregului marasm economic și financiar al țării și stă, deci, la baza nemulțumirilor generale care frământă sufletul ei. Alături de această cauză a nemulțumirilor generale se înșiră și altele, la loc de frunte situându-se excesele regimului de excepție care mai dăinuiește încă. Și, în primul rând, excesele arestărilor preventive. Aceste arestări sunt dictate, desigur, de rațiuni majore, dar modul cum se execută duce la abuzuri și instaurează în întreaga țară un climat de neliniște și de nesiguranță, care crează o atmosferă de nemulțumire și chiar de ură crescândă împotriva întregii noastre guvernări. Sunt arestați oameni absolut nevinovați și din considerente care n-au nici o legătură cu liniștea și ordinea publică. Se crează astfel o atmosferă prielnică înfiripării unei legende după care nu am fi decât un regim care se menține prin forță și teroare, un regim impopular și nedemocratic. Se înfiripează legenda că ne temem de manifestările libere ale țării și de aceea suntem siliți să căutăm remediul prin acte de violență. Rezultatele obținute prin aceste arestări sunt cu totul altele decât cele nădăjduite. Arestările în masă nu au fost niciodată și nu sunt nici azi stavilă împotriva curentelor subversive. Arestările în masă recrutează noi elemente în slujba agitației și a tulburării și, în orice caz, ele crează guvernului o atmosferă neprielnică. Președintele Consiliului a făgăduit înaintea alegerilor o amnistie pentru delictе politice. Nu a urmat nici o amnistie, ci numai o recrudescență a politicii de represiune. În aceeași ordine de preocupări se așează și reacțiile sufletești defavorabile guvernului create de tratamentul arestaților și condamnaților politic. Familiile acestora, la curent cu tratamentul aplicat, difuzează, firește amplificat, regimul la care sunt supuși încarcerării de toate categoriile⁴⁴.

Opinia șefului liberalilor dizidenți privitoare la arestări vine în contradicție totală cu declarația făcută de Gheorghe Tătărescu la 14 februarie 1945, la întâlnirea avută cu consilierul politic al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România, A.P. Pavlov. Întrebat fiind atunci, între altele, care era atitudinea lui în problema democratizării țării și a epurării aparatului de stat de elementele fasciste, el a răspuns că "această problemă

poate fi rezolvată în două ore. O parte dintre ei îi vom băga în pușcărie, pe unii îi lichidăm, pe alții îi deportăm”⁴⁵.

Tătărescu nu exagera, însă, atunci când afirma, în memoriul din 24 mai 1947, că erau arestați “oameni absolut nevinovați”, afirmația lui fiind confirmată de documente din arhive. Astfel, la verificarea dosarelor celor internați la începutul lunii mai la penitenciarul Gherla, care s-a desfășurat pe parcursul mai multor luni, s-a constatat că aici fusese trimisă o persoană căreia nu i se putea aduce nici o învinuire, arestarea ei fiind urmarea înscrierii din eroare în tabelul celor internabili. Aceasta, un miner de 50 de ani, cu numele de Nicolae Rusu, din comuna Tărățel, județul Hunedoara, a fost închis la Gherla din mai până la 30 septembrie 1947, când, descoperindu-se greșeala, a fost pus în libertate. Pe de altă parte, la 14 noiembrie 1947, tot de la Gherla a fost eliberat un oarecare Ioan Radu, agricultor, în vârstă de 26 de ani, din comuna Fideș, județul Sălaj, la verificarea dosarului căruia organul de anchetă a constatat că el trebuia menținut în stare de detenție, motiv pentru care, la 3 decembrie 1947 Legiunea de jandarmi Sălaj cerea reinternarea lui⁴⁶.

După ce o parte dintre liderii Partidului Național-Țărănesc au fost arestați, la 14 iulie 1947, pe aeroportul de la Tămădău, din apropierea Capitalei, între aceștia Ion Mihalache, Nicolae Penescu, Ilie Lazăr, Nicolae Carandino⁴⁷, un nou val de internări a avut loc la sfârșitul aceleiași luni și în lunile următoare, în urma dizolvării Partidului Național-Țărănesc. Pregătirea terenului pentru inițierea unor asemenea măsuri s-a făcut în anii anteriori, printr-o agresivă propagandă a comuniștilor, care țintea să compromită pe liderii partidelor din opoziție, pentru a putea justifica măsura arestării lor. În ședința consiliului Frontului Național Democrat din 31 ianuarie 1945, Gheorghe Gheorghiu-Dej, după ce sugera ca Gheorghe Tătărescu să fie convins “să ia poziție împotriva lui Maniu”, adăuga: “Vă pot declara deschis că la Moscova nu se face deosebire între Maniu și bestiiile de Antonescu. Locul lui este aici și el va fi judecat de popor. Să nu-și închiuie că va putea să se ascundă sub masca democrației. Noi nu am fost în stare să arătăm rolul lui pe lângă Antonescu și cum a deschis drumul dictaturii la noi în țară. Maniu a lucrat intens, făcând un pact de neagresiune cu Garda de Fier. Dar câte nu sunt!”⁴⁸.

După mai bine de o jumătate de an, un alt lider comunist, Alexandru Moghioroș, expunea la consfătuirea Regionalei Banat a Partidului Comunist din România, ținută la Timișoara, la 20 noiembrie 1945, cu o mai ma-

re claritate intențiile acestui partid față de Iuliu Maniu. Când unul dintre delegați a solicitat arestarea conducătorilor P.N.Ț. și P.N.L., reprezentantul comitetului central i-a răspuns: "Deocamdată cu Maniu și Brătianu nu e nimic, nu sunt arestați. Ca să ajungem la arestarea lor, trebuie în primul rând să îi izolăm de la mase, ca oamenii lor să-i părăsească și să ia atitudine împotriva lor. Ei vor fi arestați când lupta politică va ajunge la culme, când campania noastră va cuprinde sute de mii de oameni, când masele sunt gata să lupte, când se termină definitiv cu influența lor asupra maseilor. Aceasta nu e însă complet făcut (sic!). Până atunci trebuie să le urmărim să nu poată face nimic (sic!). Depinde de noi dacă vom fi în stare să mobilizăm masele ca să fie arestați cât mai repede. Vinovăția lor e clară. Ei au luat parte la război împotriva Uniunii Sovietice. Ei sunt marii bogătași. Maniu e reprezentat în minele de aur de la Baia Mare, în întreprinderi comerciale, industriale și bancare, în timpul lui Antonescu a contribuit cu sume fabuloase pentru susținerea războiului. El trebuie să fie socotit ca un susținător al războiului, un criminal de război, care a cerut susținerea războiului până la Nistru, cu toate că știa foarte bine că odată încadrați în armata germană, nu se mai poate opri la Nistru. Pentru rolul lui în ceea ce privește împușcarea muncitorilor de la Lupeni, Grivița (sic!), el nu poate scăpa de pedeapsă. Trebuie să ducem mai departe lupta, să ridicăm masele și atunci va fi realizată această dorință",⁴⁹.

După aproape o lună de la scoaterea Partidului Național-Țărănesc în afara legii, la 27 august 1947, Ministerul Afacerilor Interne explica Direcției Generale a Poliției, printr-o notă fără număr, motivele care duseseră la emiterea ordinelor nr. 18 000 și 50 000/1947. La data transmiterii acestora, situația din țară se caracteriza prin lipsuri mari pe care populația trebuia să le suporte într-o iarnă grea, iar primăvara nu se arăta deloc promițătoare. "De această situație grea economică au voit să profite cercurile reacționare trădătoare a partidelor reacționare și a altor elemente reacționare din țară". Ca urmare, Partidul Național-Țărănesc (Maniu) a pregătit plecarea și a început să trimită peste hotare o parte din conducerea sa, iar planul a fost sfârșit. Cum elemente instigatoare se aflau nu numai în Partidul Național-Țărănesc, Partidul Național-Liberal și Partidul Social-Democrat, se cerea organelor Siguranței ca, la urmărirea elementelor din ultima grupare să se dea o atenție deosebită, iar când un membru din organizațiile ce formau Blocul Partidelor Democratice ducea o acțiune dăunătoare intereselor țării, măsura arestării acestuia nu trebuia să se ia fără avi-

zul Direcției Siguranței Statului, în afară de cazul de flagrant delict sau când existau motive că persoana ar putea să dispară. Pentru a exemplifica urmările unor acțiuni de arestări nejuste, ministrul de resort, Teohari Georgescu, menționa, drept cazuri edificatoare, pe cele făcute în rândurile Partidului Social-Democrat în ultimele luni: "Un număr oarecare dintre membrii acestui partid au fost arestați de organele locale ale Siguranței pentru diverse acuzații, unele întemeiate, altele mai puțin. Aceasta a dat ocazie aripii drepte a Partidului Social-Democrat să agite această chestiune, reușind să solidarizeze și unele elemente democratice, cinstite din Partidul Social-Democrat cu ramura dreaptă a acestui partid". Arestarea lor se cerea a fi făcută pe viitor numai cu avizul Direcției Generale a Poliției⁵⁰.

Privarea de libertate a național-țărăniștilor nu a întârziat să se producă, dar ea nu a avut în vedere decât a parte a membrilor acestui partid cu influență mai mare asupra maselor, restul fiind mult prea numeroși pentru s putea fi închiși, au fost ținuți îndeaproape sub supraveghere de către organele de ordine publică⁵¹. Prefectura județului Caraș raporta în acest sens Inspectoratului General Administrativ Timișoara că poliția și jandarmeria ridicaseră imediat după dizolvare pe membrii Partidului Național-Țărănesc considerați periculoși, pentru a-i trimite în lagăr⁵².

Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1 027, din 29 iulie 1947, care a scos partidul în afara legii, fiind urmat de o serie de ordine menite a reprima orice act de rezistență față de această măsură, a avut drept impact o timorare a multora dintre membrii și simpatizanții acestei formațiuni politice, ca, de altfel, și a celor atașați de Partidul Național-Liberal, care a mers de la desolidarizarea lor de formațiunea din care făcuseră parte ori încercarea de a se înregimenta în organizațiile patronate de comuniști până la acuzarea ei⁵³. În același timp, destul de frecvente au fost și acțiunile inițiate de numeroși locuitori de condamnare a guvernului, de incitare a populației la luptă împotriva regimului sau de sprijinire a celor condamnați⁵⁴. Inspectoratul Regional de Siguranță Cluj, de exemplu, informa Direcția Generală a Siguranței, la 2 noiembrie 1947, că pe raza județului cu același nume partidele istorice își pierdeau la orașe tot mai mult membrii și simpatizanții, însă pe teritoriul rural, "datorită spiritului reacționar menținut de către preoți și învățători, țărani se arată refractari noii orientări progresiste". Inspectoratului i se semnalase că în regiunea muntoasă a județului, după începerea procesului împotriva liderilor național-țărăniști, la beție ori în zilele de târg moții strigau "Trăiască Maniu", lansând zvonul că vor merge la București pentru a-l elibera⁵⁵.

Concomitent, s-au înregistrat și unele forme de rezistență activă. Astfel, în comuna Sârbi, județul Maramureș, o parte dintre săteni au atacat și au maltratât pe comisarul adjunct Ioan Sofinet și pe un gardian public, care veniseră în localitate pentru a aresta, pe baza ordinului nr. 18 000, pe fruntașul național-țărănist Ioan Nemeș⁵⁶. La școala normală de băieți din Deva, unde sala de festivități fusese special pregătită de către activiștii organizației județene A.R.L.U.S. pentru un bal, în noaptea de 3 spre 4 octombrie 1947 trei elevi ai liceului Decebal din același oraș au rupt tablourile lui Stalin și Lenin și au scris lozinci antiguvernamentale⁵⁷. În noaptea de 7/8 octombrie 1947, în comuna Borsec, județul Mureș, persoane nedescoperite au șablonat lozinci, în limba maghiară, împotriva guvernului și au răspândit manifeste scrise de mână în limbile română și maghiară, cu lozinca "Trăiască Maniu"⁵⁸. Legiunea județului Buzău informa, la 24 octombrie 1947, sectoarele din subordine că Inspectoratul General al Jandarmeriei era încunostiințat că membrii fostului P.N.Ț.-Maniu colportau printre locuitorii din mediul rural "manifestul intitulat MAREȘALUL ARDEALULUI prin care se îndemna populația să intensifice lupta pentru promovarea ideologiei P.N.Ț.-Maniu, la care erau îndemnați să participe ofițeri și subofițeri trecuți în rezervă, precum și toți funcționarii comprimați. Manifestul se încheia printr-o serie de insulte aduse guvernului și regimului. Întrucât asemenea elemente "reacționare" ar fi încercat pe această cale să submineze guvernul și opera de reconstrucție întreprinsă de el, Legiunea ordona să se ia măsuri de descoperire a colportorilor, să îi aresteze și să le dresseze acte pentru trimiterea în judecată"⁵⁹.

După circa o lună de la înlăturarea din guvern a miniștrilor liberali ai dizidenței lui Gheorghe Tătărescu, comuniștii au pus la cale planul de îndepărtare a regelui din fruntea statului român. Pregătirile pentru această acțiune au început în prima decadă a lunii decembrie. În ziua de 10 a acelei luni, Statul Major al Inspectoratului General al Jandarmeriei a aprobat, cu ordinul nr. 103 782, înființarea, din momentul primirii lui, unui post special de jandarmi pe Domeniul Coroanei din Broșteni, județul Neamț, a patru posturi fixe la fermele familiei regale Chirnoși, Mănăstirea Căldărușani, Moara Domnească și Cernica, toate din județul Ilfov, a două posturi de pază la spitalul Pantelimon și la ștrandul Kiselef, dependente de Legiunea de jandarmi București, a unui post special de pază la Castelul Bran, județul Brașov, și a unui post special de gardă în incinta fabricii de zahăr Bod, din același județ, acesta din urmă după ce s-ar fi terminat campania

de fabricare a zahărului⁶⁰. Ordinul de mai sus nu explică motivația măsurii, dar, dacă avem în vedere că în zonele respective familia regală deținea importante proprietăți imobiliare, el viza, de fapt, preîntâmpinarea unor eventuale reacții din partea susținătorilor monarhului în aceste zone.

În perioada premergătoare îndepărtării regelui de la tronul României și în zilele următoare s-au efectuat cele din urmă arestări de pe parcursul anului 1947, acestea vizând în principal persoane cu vederi promonarhiste evidente, însă reținerea lor a fost de scurtă durată. Or, de fapt, la data respectivă comuniștii dețineau controlul asupra tuturor pârgھیilor de putere în stat, inclusiv asupra armatei, astfel că o acțiune de reacție deschisă a populației devenise atunci, practic, aproape imposibilă⁶¹.

Odată cu abdicarea regelui Mihai I și cu proclamarea Republicii Populare Române, la 30 decembrie 1947, se încheia cea dintâi etapă a comunizării României, nu însă și opoziția locuitorilor țării și procesul privării de libertate personală a cetățenilor ei, care va continua pe parcursul anilor următori, de pe urma lui având de suferit acum persoane din cele mai diverse straturi ale societății noastre, chiar și din rândurile acelor categorii sociale pe care comuniștii pretindeau că le protejează.

Note

¹ Arhivele Naționale București, fond Iuliu Maniu, dosar 9/1945-1947, f. 23. Maniu nu i-a oferit lui Vasile Munteanu nici un detaliu în legătură cu discuția privitoare la Tratatul de Pace. În seara zilei următoare, 12 martie, Iuliu Maniu s-a întâlnit cu Dinu Brătianu și cu Constantin Titel Petrescu, punându-i la curent cu ceea ce discutasese cu reprezentantul american (*ibidem*, f. 24).

² *Ibidem*, f. 16.

³ *Ibidem*, f. 17.

⁴ *Ibidem*, f. 10.

⁵ *Ibidem*, f. 11-12.

⁶ Arhivele Naționale Buzău, fond Legiunea de jandarmi Buzău, dosar 34/1946, f. 64.

⁷ Idem, dosar 73/1947-1948, f. 81-82.

⁸ Idem, dosar 93/1947, f. 7.

⁹ Apud Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, 1997, p. 59.

¹⁰ Vezi Nicolas Penesco, *La Roumanie de la démocratie au totalitarisme, 1938-1948*, Bruxelles, 1981, p. 190; Arhivele Naționale București, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 19/1947, f. 10.

¹¹ Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, 1993, p. 244.

¹² Apud Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 59.

¹³ Arhivele Naționale Buzău, fond Legiunea de jandarmi Buzău, dosar 73/1947, f. 80. Se solicita legiunilor să întreprindă cercetări și să comunice rezultatele până la 1 martie 1947.

¹⁴ Idem, dosar 34/1946, f. 64.

¹⁵ Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 39/1947, vol. II, f. 168.

- ¹⁶ *România. Viața politică în documente, 1947*, București, 1994, p. 150 - 151.
- ¹⁷ Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 27/1947, f. 7.
- ¹⁸ *Ibidem*, f. 161-162. În județul Tulcea a fost arestat atunci președintele organizației județene a Partidului Social-Democrat (Titel Petrescu), învățătorul Gheorghe Mantu (Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 4077, f. 185).
- ¹⁹ Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. IV, f. 148, 151, 248-250.
- ²⁰ Arhivele Naționale Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 121/1947, f. 57.
- ²¹ Vezi Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. III, f. 321-322; vol. IV, f. 32-33.
- ²² *Idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 172/1944-1947, vol. I, f. 26.
- ²³ *Ibidem*, vol. II, f. 9; *idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 39/1947, vol. IV, f. 6.
- ²⁴ *Idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosarele 27/1947, f. 46; 39/1947, vol. III, f. 97.
- ²⁵ *Idem*, dosar 39/1947, vol. III, f. 97.
- ²⁶ *Idem*, dosar 81/1946-1947, vol. IV, f. 115-119 și 175-178.
- ²⁷ Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 4276, f. 216.
- ²⁸ Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 27/1947, f. 262. Autorul raportului nu cunoștea, probabil, că arestări de persoane în cursul nopților se practicaseră și în anii regimului mareșalului Ion Antonescu, în special în rândurile țiganilor atunci când au fost deportați în Transnistria.
- ²⁹ *Idem*, dosar 81/1946-1947, vol. II, f. 403.
- ³⁰ *Idem*, dosar 27/1947, f. 161-162.
- ³¹ *Idem*, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 37/1947, f. 18.
- ³² *Idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 27/1947, f. 7.
- ³³ *Idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 172/1944-1947, vol. I, f. 159.
- ³⁴ *Ibidem*, f. 26.
- ³⁵ *Idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 39/1947, vol. IV, f. 5.
- ³⁶ *Ibidem*, f. 6.
- ³⁷ *Ibidem*, vol. III, f. 260.
- ³⁸ *Ibidem*, vol. IV, f. 195.
- ³⁹ *Idem*, dosar 81/1946-1947, vol. III, f. 41.
- ⁴⁰ *Idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 172/1944-1947, vol. II, f. 46.
- ⁴¹ *Idem*, dosarele 172/1944-1947, vol. I, f. 23 și 76; vol. II, f. 84 și 143-144; 223/1945, f. 213-214; *idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosarele 24/1946, f. 80; 81/1946-1947, vol. V, f. 206; 21/1948, f. 104.
- ⁴² *Idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 39/1947, vol. IV, f. 6.
- ⁴³ *Ibidem*, vol. III, f. 260.
- ⁴⁴ *România. Viața politică în documente, 1947*, p. 160-168. Rudolf E. Schoenfeld, reprezentantul S.U.A. în România, relatează, în raportul secret trimis din București secretarului de stat, la 17 noiembrie 1947, privitor la îndepărtarea din guvern a lui Gheorghe Tătărescu și la viitorul partidului său, despre capcana în care fusese atras de către ruși prin acest memoriu. Schoenfeld a aflat, din surse de încredere, că rușii i-au încurajat acțiunea, astfel că Tătărescu înainte de a-l aduce la cunoștința colegilor săi din cabinet, i l-a arătat ambasadorului sovietic, Kavtaradze, și, probabil, vicepreședintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, generalului-colonel Ivan Z. Susaikov. Kavtaradze s-a declarat de acord cu conținutul lui, astfel că autorul memoriului, jubilând, l-a supus

atenției guvernului și l-a încredințat presei. Curând, Tătărescu a înțeles în ce cursă a fost implicat, iar din acel moment poziția lui a fost iremediabil compromisă, astfel că prăbușirea lui a devenit doar o chestie de timp (*ibidem*, p. 275).

⁴⁵ *Misiunile lui A.I. Vășinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944-1946)*. Documente secrete, București, 1997, p. 121.

⁴⁶ Vezi Dumitru Șandru, *Deșinuții politici de la Gherla în 1947*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", 1995, p. 275.

⁴⁷ Vezi Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Tărănesc*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1994, p. 451-453.

⁴⁸ *România. Viața politică în documente. 1945*, București, 1994, p. 102-103.

⁴⁹ Arhivele Naționale Timișoara, fond I, Comitetul regional P.C.R. Banat, dosar 3 A/1945, f. 112-113.

⁵⁰ Vezi ordinul menționat în Arhivele Naționale București, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 66/1945.

⁵¹ Vezi Arhivele Naționale Oradea, fond Legiunea de jandarmi Bihor, dosar 16/1947-1948, f. 739.

⁵² Arhivele Naționale Timișoara, fond Inspectoratul General Administrativ Timișoara, dosar 34/1947, f. 13.

⁵³ Pentru detalii vezi Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosarele 4276, f. 178-184, 213, 834-835; 4277, f. 155-157 și 248; Arhivele Naționale București, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 38/1947, f. 99.

⁵⁴ Pentru detalii vezi Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. II, f. 177; vol. V, f. 239; *idem*, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 26/1947, f. 13; Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosarele 4276, f. 184 și 841; 4277, f. 302; Arhivele Naționale Buzău, fond Legiunea de jandarmi Buzău, dosar 73/1947-1948, f. 390.

⁵⁵ Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 4276, f. 834.

⁵⁶ *Idem*, dosar 4277, f. 157.

⁵⁷ *Idem*, dosar 4276, f. 184.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 213.

⁵⁹ Arhivele Naționale Buzău, fond Legiunea de jandarmi Buzău, dosar 73/1947-1948, f. 390. Manifeste care îndemnau populația să se răscoale pentru a-l salva pe Maniu au fost descoperite și în județul Someș (Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 4276, f. 841).

⁶⁰ Arhivele Naționale Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 5/1947-1948, f. 439.

⁶¹ Vezi Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 61; *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947. Preliminarii militare, consecințe politice*, București, 1997.

Summary

With the signing of the final peace treaty between the Allies and România in February 10, 1947, all Western diplomatic controls over Communist action were removed, and so the Romanian Communist Party could now move decisively against the remaining opposition. In the same month, February 1947, two secret orders issued by the Ministry for Internal Affairs – no. 18 000 and no. 50 000 – permitted and asked the local Police Departments and the Gendarmerie Legions to send to prison any member of the opposition parties.

As a result, during that year has been no slackening in the wave of arrests and there can be no question but that the Government has been determined to beat down all opposition by any method within its power; questioning proceeds twenty four hours a day with the prisoners awakened repeatedly during the night for further grilling, and those detained were subject to the crudest forms

of torture and were left entirely without adequate food or medical attention. Prison conditions were appalling: no contact with the outside world was permitted the prisoners and family parcels of food, medicine, and clothing only on the rarest exceptions reach the person for whom intended.

While the Government has been proceeding against the opposition parties for several months, beginning from March until December 1947, a considerable number of arrests of members not only of the National Peasant but also of the Liberal and Independent Socialist Parties, the Romanian people were by no means prepared for the shock they received in the arrest of Maniu and his highest assistants. So, in a move designed to break the National Peasant Party, the Government in July arrested Iuliu Maniu and Ion Mihalache; they were accused of conspiring with United States of America intelligence agents to organize a revolt and to establish in Romania American air bases. On the other hand, all the time the Government continue to put pressure on members of the opposition parties in order to intimidate them.

At the end of 1947, the Romanian Communists compelled King Michael to abdicate. It was the last step which completed the destruction of Romanian opposition, and so from now on Romania was completely under Communist control.

Florian Banu

PAȘI SPRE AUTONOMIA R.P. ROMÂNE DESFIINȚAREA SOVROMURILOR

SOVROM – “sub acest nume benign, se duc în Rusia cele mai de seamă bogății de tot felul ale țării noastre, pe prețuri derizorii, în timp ce pe piețele noastre lipsesc cele mai necesare articole sau suntem nevoiți să le plătim înzecit mai mult decât le plătesc sovietele”¹. Această apreciere a lui Onisifor Ghibu este inserată într-un memoriu adresat lui Petru Groza în 1949, într-o vreme în care mass media din România și discursurile liderilor politici români abundau în elogi aduse noului mod de “într-ajutorare” a României de către “marele prieten de la Răsărit”.

Printre numeroasele probleme ale istoriei contemporane a României supuse unui control ideologic riguros de către partidul comunist s-a aflat și aceea a formelor în care s-au materializat relațiile de “colaborare” economică româno-sovietice în perioada 1945-1956. În rândurile de față ne-am propus analizarea procesului de desființare a societăților mixte româno-sovietice cunoscute sub numele de *sovromuri*, etapă ce a precedat retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României, marcând astfel, în opinia noastră, primul pas în direcția distanțării comuniștilor români față de Moscova și a conturării unui drum propriu spre socialism.

Înainte de a trece la analiza condițiilor în care s-a petrecut desființarea sovromurilor, considerăm că este necesară schițarea contextului în care au fost create și a modalității de funcționare a acestui tip de societăți mixte sovieto-române.

Bazele juridice ale fondării primelor sovromuri pot fi identificate în primăvara anului 1945 când sovieticii, după ce-și asiguraseră controlul scenei politice din România prin impunerea guvernului Groza, urmăreau să își constituie pârgii eficiente de control și exploatare a economiei ro-

mânești. Primele acorduri cu U.R.S.S. au fost semnate la 16 ianuarie 1945 la Moscova, determinând reluarea circulației feroviare, civile și militare, dintre România și U.R.S.S.² După instalarea guvernului Groza la 6 martie 1945 se pune problema stabilirii unor relații comerciale de durată cu Uniunea Sovietică și, în acest scop, o delegație română a fost pregătită în luna aprilie să plece la Moscova. Aici s-au desfășurat, între 25 aprilie și 8 mai 1945, tratative între delegația română condusă de ministrul finanțelor, Mircea Durmă, și delegația sovietică în fruntea căreia se afla A.I. Mikoian, Comisarul Poporului pentru Comerț Exterior. Acesta a prezentat punctul de vedere sovietic în ședința comisiei mixte din 7 mai 1945. Prioritare se vedeau a fi propunerile făcute de români în domeniul petrolului, în domeniul bancar și al transporturilor pe apă și aerian. Aspectele vizând dezvoltarea unor ramuri neinteresante pentru sovietici (în special ținând de agricultură) au fost elegant amânate prin promisiunea că problemele vor fi studiate atent. În chestiunea industriei metalurgice de la Reșița și a exploatării lemnului, rușii au afirmat că nu dețin încă suficiente date concrete dar se vor documenta întrucât sunt interesați în aceste domenii.³

Ca urmare a tratativelor, s-a ajuns la 8 mai la încheierea a două acorduri⁴ (un acord comercial și de schimb de mărfuri și un acord de colaborare economică) însoțite de trei protocoale:

- un acord de colaborare economică între România și Uniunea Sovietică,
- un protocol confidențial la acordul de colaborare,
- un acord privind livrarea reciprocă de mărfuri între România și Uniunea Sovietică cuprinzând două liste de export și de import (confidențiale),
- un protocol anexă privitor la stabilirea prețurilor,
- un protocol de lichidare a conturilor vechi (în sumă redusă) rămase de la fostul acord româno-sovietic din 1941.

Colaborarea economică urma a se materializa și în agricultură, dar mai ales în industrie. U.R.S.S. dorea participarea la prospecțiuni, explorări, exploatare petrolifere și metalifere, dar și în vederea exploatării, industrializării și comercializării lemnului, în transporturi aeriene și căi navigabile, comerț de bancă. S-a stabilit ca modalitățile de colaborare între organisme desemnate de România și Uniunea Sovietică să fie concretizate în următoarele posibilități de realizare: fie prin exploatarea mijloacelor de activitate a unor întreprinderi sau organisme existente, fie prin constituirea de organisme cu participarea mixtă cărora li se pot acorda direct concesiuni sau exploatare (viitoarele sovromuri).

Importanța acordurilor semnate la Moscova la 8 mai 1945 a fost imediat sesizată atât de oamenii politici și de afaceri români cât și de reprezentanții anglo-americani din România. Burton Berry, reprezentantul diplomatic american din Comisia Aliată (Sovietică) de Control (C.A.I.C.) din România, își nota în jurnal la 17 mai 1945 întoarcerea delegației române de la Moscova având semnate un acord pentru schimburi economice și unul pentru o colaborare economică pe timp de cinci ani⁵. Generalul Schuyler, reprezentantul militar american în cadrul C.A.I.C., l-a rugat pe Ion Christu, fostul președinte al Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului și un apreciat economist, să evalueze acordurile încheiate la Moscova. Acesta i-a spus că "acordul de asistență economică imediată acordată României era excelent, se asigură materiile prime necesare producătorilor români pentru a-și continua activitatea și, în general, se asigură ambelor națiuni avantaje egale"⁶. Ce îl îngrijora pe Christu era acordul de colaborare încheiat pe cinci ani deoarece "acele părți ale acordului care stipulează profituri clare pentru Rusia sunt formulate cu grijă, astfel încât aceste câștiguri să sporească aproape imediat. În schimb, acele părți ale acordului care ar putea aduce beneficii României sunt foarte vag formulate și, în fiecare caz în parte, există scăpări care pot duce la întârzieri sau amânări pe termen nelimitat ale încasării acestor câștiguri de către România"⁷.

Acordurile de la Moscova au intrat în vigoare în urma publicării unui decret-lege în Monitorul Oficial din 15 iunie 1945⁸. Între timp, Consiliul Frontului Național Democrat (F.N.D.) se preocupa de realizarea studiilor necesare în vederea înființării cât mai rapide a primelor societăți mixte. Petru Groza se dovedea a fi foarte interesat în demararea cât mai urgentă a acestor proiecte fiind îngrijorat, întrucât susținea că "actualmente se încearcă la noi o manevră de acaparare de diferite bunuri de către interesați străini, ceea ce trebuie negreșit înfrânat"⁹.

În lunile mai și iunie, la București s-a desfășurat o activitate febrilă pentru întocmirea unor proiecte de înființare a întreprinderilor mixte în domeniile pe care rușii lăsaseră să se înțeleagă că le consideră prioritare¹⁰. La începutul lunii iunie a sosit la București o delegație sovietică pentru a stabili detaliile întemeierii întreprinderilor mixte din domeniul petrolier, bancar, al transporturilor navale și aeriene.

La 17 iulie 1945 s-a încheiat o primă convenție între guvernul român și guvernul U.R.S.S. privind constituirea Societății Sovieto-Române de Pe-

trol "Sovrompetrol". După numai două zile se semna o nouă convenție prin care se stabilea înființarea Societății pe acțiuni de Navigație Sovieto-Română "Sovromtransport". La scurtă vreme, în 8 august, este semnată o convenție pentru înființarea Societății Sovieto-Române de Aviație Civilă, sub denumirea Societatea de Transporturi Aeriene Româno-Sovietică "TARS". La 14 august 1945 a fost semnată și convenția prin care erau stabilite condițiile de înființare a Băncii Sovieto-Române, având ca anexă actul constitutiv și statutul societății, sub formă de societate anonimă denumită "Sovrombanc".

Promulgarea de către regele Mihai a decretelor-legi care confereau valabilitate acestor convenții a trenat și nu întâmplător. În această perioadă pregătirile pentru Conferința de la Potsdam intraseră în linie dreaptă și erau de așteptat unele schimbări în atitudinea Occidentului față de Uniunea Sovietică. În urma insistențelor premierului Groza, regele a semnat, în 28 iulie 1945, un decret-lege prin care ratifica convenția de înființare a Sovromtransportului¹¹ urmat, la scurt timp, de unul privind societatea Sovrompetrol (Legea nr. 676/1945). În ce privește celelalte două convenții, regele a adoptat o tactică de expectativă prudentă. O mărturie în acest sens oferă chiar Ana Pauker. Aceasta, la obiecția lui Rădăceanu privind faptul că legea electorală trebuie sancționată de rege, a replicat: "Ea poate să fie discutată și apoi o iscălește. Așa a fost și cu Sovrom, unde a spus «să circule și apoi semnez eu»"¹².

Intrarea în "greva regală" a întârziat și mai mult sancționarea convențiilor deja semnate. Autorizarea funcționării societăților mixte sovieto-române s-a făcut prin elaborarea unor jurnale ale Consiliului de Miniștri din luna octombrie 1945: Jurnalul Consiliului de Miniștri (JCM) nr. 1337/1945 pentru Sovrompetrol¹³, JCM nr. 1346/1945 pentru Sovrombanc și JCM nr. 1347/1945 pentru TARS¹⁴.

Activitatea sovromurilor a fost marcată de ilegalități și practici abuzive încă de la înființare. În 18 iunie 1945 Lucrețiu Pătrășcanu elabora Decretul-lege pentru reglementarea transferului acțiunilor trecute în patrimoniul U.R.S.S. (Legea nr.573).¹⁵ Potrivit art.1 din lege „acțiunile societăților petroliere și bancare (...) ce au aparținut persoanelor fizice sau juridice de naționalitate germană și care au trecut în patrimoniul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste pentru acoperirea daunelor de război provocate de Germania se vor transfera în registrele de acționari ale societăților respective și anume: acțiunile societăților petroliere pe numele „Obiedinenie

Ucrneft", iar acțiunile bancare pe numele băncii de creditare pe termen lung a industriei și electrificării „Prombank” URSS”. Trebuie subliniat că textul de lege nu explica pe ce bază juridică „au trecut în patrimoniul U.R.S.S.” aceste acțiuni, având în vedere că tocmai în această perioadă (17 iulie-2 august) se desfășurau lucrările Conferinței de la Potsdam în cadrul căreia Anglia și S.U.A. au recunoscut drepturile U.R.S.S. asupra proprietăților germane din zonele ocupate de Armata Roșie.

În fapt, înființarea sovromurilor s-a făcut prin preluarea tuturor proprietăților persoanelor fizice și juridice de naționalitate germană¹⁶ și aducerea acestora în cadrul noilor societăți mixte drept contribuție a statului sovietic. Acestora li se adăugau o serie de instalații, utilaje și materii prime preluate de către Armata Roșie, în primele luni de ocupație a României, cu titlul de “trofee de război”. Potrivit unei adrese a Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului către Comisia Aliata de Control din 20 ianuarie 1945, fuseseră ridicate numai din depozitele societăților petroliere următoarele cantități: material tubular – 46 273 tone, reprezentând aproape 80% din totalitatea stocurilor societăților, mașini, motoare și pompe – 98 bucăți, diverse materiale – 1 111 tone.¹⁷ La acestea se adăuga și ridicarea laminorului mare al fabricii „Malaxa” împreună cu materia primă aferentă (14 000 tone)¹⁸.

Parcursând cu atenție textele convențiilor de înființare, ale actelor constitutive și ale statutelor noilor societăți mixte, un cititor obiectiv își putea da lesne seama că sovromurilor aveau un statut privilegiat și urmau să joace un rol important în economia românească.

Participarea cu capital urma să fie făcută, conform actelor constitutive, în procente egale: 50%-50%. Toate societățile se înființau pe o durată nelimitată și erau scutite de orice taxe de timbru și înregistrare către stat, județ, comună sau Camera de Comerț, atât în ceea ce privește capitalul cât și în ceea ce privește acțiunile emise. Deși în statutele societăților se prevedea o paritate în cadrul consiliilor de administrație, în fapt, conducerea sovromurilor era rusească. Directorii generali și majoritatea funcțiilor cheie erau deținute de ruși¹⁹. Românii le erau rezervate funcțiile de execuție iar discriminarea era continuată și în domeniul politicii salariale. Un specialist sovietic era de trei-patru ori mai bine plătit decât omologii săi români.

Pericolul pe care îl reprezentau sovromurile pentru economia românească dar și pentru pozițiile capitalului occidental în România au fost

sesizate imediat după înființarea acestora. Generalul Schuyler nota în 15 august: "...noile societăți sunt suficient de bine organizate încât să dețină monopolul total sau parțial în domeniile respective. Acest lucru este adevărat îndeosebi în cadrul companiilor de navigație și aviație, unde nu va mai rămâne nici o concurență particulară demnă de luat în seamă. Atât în domeniul petrolier cât și în cel bancar, anumite societăți cu capital privat vor continua să funcționeze, în special societățile petroliere, asupra cărora, fiind proprietate străină, nu se poate interveni deocamdată. Totuși perspectiva este destul de sumbră, deoarece noilor societăți mixte li se fac concesiuni deosebite de toate tipurile."²⁰

Mircea Durmă, fost ministru de finanțe, îi atrăgea atenția lui Gheorghe Tătărescu, în septembrie 1945, asupra faptului că "banca Sovrom, deși o bancă nouă, va deveni un concern care va controla aproape toate băncile mari din România". El sublinia și pericolul reprezentat de condiția impusă de sovietici ca Banca Națională a României să fie la dispoziția noii bănci pentru redecontări. Tătărescu argumenta că aceste concesiuni sunt necesare întrucât se speră la obținerea unei ameliorări a condițiilor de armistițiu²¹.

Omul de afaceri român Alexandru Ștefănescu considera că, prin înființarea sovromurilor, U.R.S.S. tratează România ca pe "un vasal cucerit"²². Nici chiar oamenii politici de stânga nu au scăpat adevăratul sens al implicării sovieticilor în România. În raportul intitulat "Modificări în economia românească", Herbert (Bellu) Zilber – la acea vreme, director al Institutului Românesc pentru Studiul Conjuncturii – o informa pe Ana Pauker că "Armistițiul, Acordul de colaborare și bunurile inamice preluate ca despăgubiri, dau Uniunii Sovietice o poziție dominantă în economia românească pentru o perioadă îndelungată. Direct și indirect, economia noastră se va resimți până în ultimele unghere de politica planificată sovietică"²³.

Realitatea dureroasă a unei Români îngenuncheată politic și economic era percepută cu exactitate și de trimisul președintelui Truman în România, Mark Ethridge. În raportul întocmit pentru președinte, în decembrie 1945, acesta atenționa că "România este în situația unui animal intrat pe trei sferturi în gura unui piton. Tot ce mai putem întreprinde acum, în lipsa unui tratat general, ar fi să-i ținem strâns picioarele din spate"²⁴.

Din păcate, România fusese cedată sferei de influență sovietice prin aranjamentele postbelice dintre Marile Puteri iar U.R.S.S. înțelegea să dispună pe deplin de resursele statelor satelit. În anii care au urmat au fost

înființate în România o serie de noi întreprinderi mixte sovieto-române, în domeniul de activitate diverse. La 20 martie 1946²⁵ a fost înființată Societatea "Sovromlemn", în urma semnării "Convenției pentru exploatarea, industrializarea și valorificarea materialelor lemnoase". La aceeași dată era înființată și societatea "Sovromgaz". La 1 noiembrie 1948 au fost semnate, într-un cadru festiv, convențiile pentru fondarea a două noi societăți: "Sovromchim" și "Sovromtractor".

Desigur, pătrunderea sovieticilor în diverse ramuri ale economiei românești era prezentată opiniei publice ca fiind o adevărată realizare a regimului. În acest sens, la 1 noiembrie 1948, Vasile Luca, ministru de finanțe, preciza: "Noi, prin această colaborare, construim o fabrică de tractoare și înființăm și alte întreprinderi. Aceasta înseamnă că pornim pe drumul rezolvării concrete a tehnicizării agriculturii noastre; aceasta înseamnă pregătirea pătrunderii socialismului la sate; aceasta înseamnă dezvoltarea unei industrii grele în țara noastră; aceasta înseamnă întărirea independenței economice și politice a țării noastre"²⁶.

Șeful delegației sovietice, Iatrov, sublinia rolul de binefăcător al Uniunii Sovietice: "colaborarea noastră economică este o formă nouă de relații economice între țări, bazată pe principiul nou al parității, al egalității în aporturi, în conducere și pe principiul suveranității depline a țărilor noastre"²⁷.

În 4 iulie 1949 au fost semnate convențiile de înființare a încă trei sovromuri: Sovromcărbune, Sovrommetal și Sovromconstrucții²⁸. În luna septembrie 1949, societățile de asigurări naționalizate au fost incluse într-o societate mixtă intitulată Sovromasigurare²⁹, ce își propunea organizarea asigurărilor din România "pe baze socialiste", după model sovietic³⁰.

Ultimele sovromuri au fost înființate în anul 1952 și erau în număr de trei: Sovromutilajpetrolifer, Sovromnaval, Sovromquarțit³¹. Primele două proveneau, de fapt, din scoaterea unor întreprinderi de producție utilaj petrolifer din cadrul Sovrompetrol și reunirea lor cu alte întreprinderi de profil într-o nouă societate mixtă, precum și din scoaterea șantierelor navale din cadrul societății Sovromtransport. Cu caracter de noutate era doar Sovromquarțit, denumire care legenda activitatea de exploatare a zăcămintelor de uraniu din România.

Înființarea sovromurilor din 1952 a reprezentat ultima etapă a pătrunderii acestui tip de societăți în economia românească. Conducerea comunistă de la București luase deja în calcul desființarea unora dintre sovrom-

muri, dar trebuia așteptat un moment prielnic pentru deschiderea negocierilor în acest sens. Activitatea lor se dovedise atât de păguboasă încât liderii români au înțeles că trebuie pus capăt unei astfel de forme de "întrajutorare frățească internaționalistă".

Modul în care sovieticii au înțeles să "ajute" România prin intermediul societăților mixte a fost cu totul original. Ghiță Ionescu aprecia că guvernul sovietic, prin intermediul sovromurilor, "nu numai că a controlat ci chiar a luat în stăpânire și a exploatat direct toate sursele de venit ale României"³². Victor Frunză consideră că "sovromurile au reprezentat de fapt cea mai nemiloasă exploatare a economiei românești, în care egalitatea era exprimată prin formula: "un cal –un salam". Calul îl dădea țara noastră."³³ Vlad Georgescu oferea și el o definiție concisă și extrem de elocventă: "Sovromurile- formă mascată de jefuire a resurselor economice românești de către ruși"³⁴. Nu vom dezvolta aici o analiză asupra multiplelor fațete ale problemei exploatării economiei românești de către Uniunea Sovietică prin intermediul sovromurilor dar vom reda, succint, un episod al confruntării tacite care începea să se contureze încă din 1947 pe tema colaborării economice.

Între 15 ianuarie și 20 februarie 1947 s-au desfășurat la Moscova tratative economice între o delegație română și una sovietică³⁵.

În ședința comisiilor de colaborare economică din 28 ianuarie 1947 au fost abordate probleme legate de funcționarea sovromurilor. Cu acest prilej, partea sovietică a cerut 2 081 354 \$ pentru produsele petroliere preluate de statul român de la Sovrompetrol în 1946, 2 163 000 \$ pentru acoperirea amortizării utilajului și suma de 2 500 000 \$ ca beneficiu de care a fost lipsită până la 1 ianuarie 1947 (era vorba de o sumă globală, deoarece, așa cum recunoșteau și sovieticii, suma exactă era imposibil de stabilit).

Cu ocazia acestor negocieri, Ion Gh. Maurer a cerut cu insistență formarea unei comisii de supraveghere a sovromurilor și a dorit să se precizeze că sovromurile sunt societăți românești și că se supun jurisdicției românești ca orice alte societăți. Reprezentantul sovietic, vizibil iritat, a cerut să cunoască ce anume a determinat punerea acestei probleme. Maurer a folosit ca exemplu modul în care Sovromtransport utiliza devizele obținute fără să le predea Băncii Naționale, potrivit legilor românești și potrivit propunerii sovietice de a împărți beneficiul în devize al sovromului între ambele părți. Al doilea argument, strecurat cu finețe, arăta că în România mai sunt și alte întreprinderi cu capital străin și, în conformitate cu

clauza națiunii celei mai favorizate prevăzută în tratatul de pace de la Paris, ar trebui să li se acorde și lor același regim³⁶, lucru neconvenabil din punct de vedere politic. Dezbaterile au fost destul de aprinse dar s-au încheiat printr-un compromis care reprezenta pentru România un mic pas spre emancipare.

După o perioadă de obediență deplină față de Kremlin, perioadă în care dogma de căpetenie a P.C.R. era cea care stabilea că "piatra de încercare a internaționalismului proletar este prietenia cu Uniunea Sovietică"³⁷, România a intrat, începând din anii 1952-1953, într-un proces lent, foarte prudent, de distanțare față de Moscova. Consolidarea poziției interne din cadrul partidului, prin eliminarea "grupului antipartinic" Ana Pauker, Teohari Georgescu și Vasile Luca, precum și moartea lui Stalin, i-au permis lui Gheorghiu Dej inițierea procesului de desprindere de Uniunea Sovietică. Nu vom analiza aici care au fost motivațiile acestui gest, interesul național și/sau prezervarea puterii personale, ci vom încerca să prezentăm resorturile acționate pentru a desființa sovromurile.

În ședința Biroului Politic al P.M.R. din 24 februarie 1953 au fost trase liniile pe care trebuie abordată problema desființării sovromurilor de către delegația care pleca la Moscova sub conducerea lui Miron Constantinescu. La Moscova urma să aibă loc o ședință a Biroului Consiliului de Asistență Economică Reciprocă și, cu această ocazie, trebuia abordată problema sovromurilor.

La 7 martie 1953 Miron Constantinescu a prezentat în cadrul unei ședințe rezultatele discuțiilor de la Moscova. Din partea conducerii partidului erau prezenți Gheorghiu Dej, Chivu Stoica, Alexandru Moghioroș și Dumitru Coliu. Se ajunsese la o înțelegere conform căreia opt întreprinderi mixte sovieto-române urmau să treacă în patrimoniul statului român, adică partea sovietică a acestor întreprinderi să fie răscumpărată de România. Aceste sovromuri erau: Sovrommetal-Reșița, Sovromchim-Ucea, Sovromtractor-Brașov, Sovromlemn, Sovromcârbune, Sovromgaz, Sovrombanc și Sovromconstrucții³⁸. Rămăneau să funcționeze în continuare: Sovrompetrol, Sovromutilajpetrolifer, Sovromnaval, Sovromtransport, TARS și Sovromquartit³⁹.

Convențiile nu fuseseră încă semnate, dar guvernul român dăduse deja dispoziții ministerelor care tutelau aceste sovromuri să pregătească schema de organizare și să propună cadrele care să preia posturile de răspundere din aceste întreprinderi. Cel mai rapid urma să fie desființat Sovrom-

cărbune. La începutul lunii martie 1953 inginerii sovietici primiseră deja ordinul să predea delegaților români funcțiile pe care le îndeplineau.

Liderii români se temeau de eventuale sabotaje care ar fi "dovedit" incapacitatea părții române de a administra aceste întreprinderi. Pentru a preveni orice "accidente", Ministerul Cărbunelui trimisese în Valea Jiului un ministru adjunct iar la Anina și Șotânga doi directori din minister. Gheorghiu Dej se preocupa personal de aceste aspecte: "În asemenea momente de schimbări se găsesc oameni care să tulbure apele. Trebuie avut grijă de lucrul acesta și demascați orice încercare de a tulbura liniștea (...) Conducerile acestor întreprinderi trebuie să fie în saltar, în casa de fier a Biroului Regional; să-i știți pe nume, să-i cunoașteți, să stați de vorbă cu ei, să-i chemați la Biroul Regional de partid, să-i înconjurați cu atenție, să-i sprijiniți, să fie documentați, să simtă că comitetul regional de partid se interesează de soarta întreprinderii"⁴⁰.

În ceea ce privește motivele ce au fost invocate de partea română pentru a susține ideea desființării sovromurilor, ele pot fi rezumate astfel:

- necesitatea subordonării acestor întreprinderi față de statul român și respectarea legislației românești precum și a unui control mai eficient din partea statului român,
- necesitatea unor investiții socio-culturale la întreprinderile din cadrul sovromurilor,
- pierderile pe care le înregistrau unele sovromuri,
- dificultățile în asigurarea forței de muncă pentru sovromuri⁴¹,
- capacitatea statului român, grație ajutorului sovietic de până atunci, de a dezvolta singur anumite ramuri industriale.

În privința modalității de abordare a tratativelor, Emil Bodnăraș se arăta a fi cel mai direct: "Toate trebuie arătate fără rezerve și fără jenă. Discutăm cu tovarăși și să le arătăm clar situația. Cred că conducerea lor nu este complet informată"⁴².

Probleme mari în procesul de preluare a sovromurilor de către statul român au apărut în momentul când s-a trecut la evaluarea lor. Partea română a fost nevoită să recunoască faptul că nu deține date certe despre valoarea și modul de funcționare a sovromurilor înainte de 1949. Gheorghiu Dej, discutând un material despre o evaluare provizorie a sovromurilor, sublinia: "în ce privește activitatea până în 1949 trebuie adăugat că nu avem datele, că datele pe care le dăm aici au unele deficiențe, nu sunt probabil complete. Trebuie arătat așa cum este realitatea pentru că este

posibil ca tovarășii să aibă date mai bune decât noi. Trebuie menționat că sunt «evaluări estimative»⁴³.

Printr-un protocol semnat la 6 noiembrie 1956 la Moscova se prevedea ca evaluările inițiale, făcute la înființarea fiecărui sovrom, să fie considerate definitive pentru cinci din cele opt sovromuri propuse pentru desființare. Evaluarea celorlalte trei sovromuri trebuia făcută de experții Ministerului Comerțului Exterior al U.R.S.S. și ai Ministerului Finanțelor din România. Problemele au trenat, astfel că în 19 ianuarie 1954 încă se discuta predarea către România a Sovromtractor, Sovrommetal, Sovromchim și Sovromlemn⁴⁴.

Începutul anului 1954 a însemnat o nouă rundă de convorbiri româno-sovietice în problema desființării sovromurilor. O delegație guvernamentală, formată din Dej, Miron Constantinescu, Chivu Stoica, Dumitru Petrescu și Alexandru Bârlădeanu, a plecat la Moscova în 23 ianuarie 1954. Din delegație mai făceau parte Stancu Marin, de la Ministerul Agriculturii și Silviculturii, și Manea Mănescu, de la Direcția Centrală a Statisticii. Ședințele cu conducerea P.C.U.S. s-au desfășurat între 26 ianuarie și 1 februarie 1954. Problemele sovromurilor au fost abordate în ședințele din 27 ianuarie și 1 februarie.

Din discuții a reieșit necesitatea restituirii creditelor vechi date în plus de partea română unor sovromuri, găsirea unei "soluții juste și echitabile" pentru răscumpărarea celor opt sovromuri precum și ameliorarea situației Sovromquarțit-ului⁴⁵. Se propunea reexaminarea prețurilor plătite Sovromquarțit-ului deoarece existau inechități. Varianta aleasă era de adoptare a prețurilor interne din România iar beneficiul să fie majorat de la 8% la 10%⁴⁶. Beneficiile sovromurilor urmau a fi stabilite în lei și transferate în mărfuri, socotite la prețurile interne românești.

Sumele rezultate din răscumpărarea sovromurilor de către statul român urmau a fi folosite pentru a plăti valoarea producției Sovromquarțit și pentru alte cheltuieli ale statului sovietic în România. Inițial, se considera că va rămâne o diferență în favoarea U.R.S.S., care va trebui acoperită prin livrarea de mărfuri românești. Alexandru Bârlădeanu a anunțat, la sfârșitul lunii februarie 1954, că, după ultimele calcule, toate fondurile în lei, pe care le realizează statul sovietic în România din răscumpărarea celor opt sovromuri și din veniturile celor care rămân, nu pot acoperi costul Sovromquarțitului și partea sovietică trebuie să aducă, pentru anul 1954, 50 milioane ruble-marfă⁴⁷. Protocolul de preluare a primelor opt sovromuri a fost semnat la 31 martie 1954.

La începutul lunii august 1954, Inozemțev, reprezentant al guvernului sovietic, i-a comunicat lui Gheorghiu Dej propunerea U.R.S.S. de a trece încă patru sovromuri în proprietatea statului român: Sovromutilajpetrolifer, Sovromnaval, Sovromtransport și TARS. Din cadrul Sovromutilajpetrolifer întreprinderile "1 Mai", Poiana Cămpina, cele din Târgoviște și Bacău urmau să formeze "un trust metalurgic" care să deservească Sovrompetrol. Condițiile de preluare de către România urmau să fie identice cu cele stabilite pentru celelalte opt sovromuri. Motivația sovietică a acestui transfer era aceea că "au crescut cadre române, capabile să conducă aceste întreprinderi. Guvernul sovietic consideră că aceste întreprinderi pot fi predate statului român întrucât există cheazășia că statul român este în măsură să conducă și să dezvolte activitatea acestora"⁴⁸. O altă propunere surprinzătoare a Moscovei era aceea de a preda guvernului român valuta luată ca trofeu în timpul războiului.

Dezbaterea acestor propuneri s-a făcut în ședința Biroului Politic al P.M.R. din 13 august 1954. Gheorghiu Dej a propus în cadrul acestei ședințe ca preluarea sovromurilor să se facă după încheierea bilanțului pe anul 1954, adică preluarea efectivă să se producă în 1955. Motivația acestei propuneri era dată de faptul că plata răscumpărării începea să se facă după un an de la momentul predării. În formula propusă de Dej, plata începea din 1956 deoarece acesta considera că "1955 este un an foarte încărcat și greu și nu știu dacă am putea face acest lucru"⁴⁹.

Decizia finală de preluare a celor patru sovromuri a fost luată în ședința Biroului Politic din 14 septembrie 1954. Miron Constantinescu a fost însărcinat să semneze la Moscova, în numele guvernului român, protocoalele de preluare⁵⁰. Semnarea protocoalelor de către ministrul Comerțului Exterior al U.R.S.S. și Miron Constantinescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri a avut loc la 18 septembrie. Presa română a publicat "Comunicatul sovieto-român privind predarea către Republica Populară Română a cotei de participație sovietică în societățile mixte sovieto-române" în care se specifică "activitatea rodnică a societăților menționate a avut un rol pozitiv în refacerea și dezvoltarea economiei naționale a Republicii Populare Române și a pregătit condițiile pentru trecerea conducerii în mâinile organizațiilor de stat din România. Astfel, societățile mixte sovieto-române și-au îndeplinit sarcinile care le-au fost trasate și, în legătură cu aceasta, guvernul U.R.S.S. și guvernul R.P.R. au examinat problema acestor societăți și au convenit asupra predării către Republica Populară Ro-

mână a părții de participație sovietice din douăsprezece societăți”⁵¹. Odată cu semnarea acestor protocoale, cea mai mare parte a sovromurilor erau desființate și guvernul de la București putea considera aceasta ca pe o victorie diplomatică.

Explicarea “gestului de bunăvoință” al Uniunii Sovietice este dificilă. Varianta oficială care prezenta acordurile de lichidare drept rezultatul relațiilor de prietenie este puțin credibilă și, ca atare, nu merită analizată. Atitudinea părții române, de a reclama retragerea U.R.S.S. din aceste societăți, este perfect justificată, date fiind rezultatele economice negative cu care s-a soldat activitatea acestor sovromuri precum și permanenta lor insubordonare față de autoritățile de la București. Dar de ce a dat Uniunea Sovietică curs propunerilor venite de la București?

Este evident că situația internațională, cât și cea internă a U.R.S.S., era diferită de cea din anii 1945-1946. Totuși, dispariția lui Stalin nu a modificat peste noapte raportul de subordonare a comuniștilor români față de Moscova, iar războiul rece era departe de a cunoaște o relaxare. O explicație credem că poate fi oferită de analiza evoluției ulterioare a atitudinii U.R.S.S. față de celelalte “țări frățești”. Sovieticii au simțit că sistemul societăților mixte, ca formă de dominare economică, nu mai este adecvat realităților economice și sociale din statele comuniste. Abandonarea acestui sistem se dorea a fi înlocuită printr-o formă mai rafinată: colaborarea strânsă în cadrul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.), organizație dirijată cu mână sigură de Moscova. Deci, într-o primă etapă, 1953-1956, oferirea unor concesiuni față de guvernele țărilor satelit, pentru a marca o distanțare față de epoca lui Stalin, urmată apoi de o etapă în care Uniunea Sovietică a urmărit restabilirea dominației economice folosind pârghiile oferite de C.A.E.R.

Necesitatea schimbării modului de abordare a relațiilor economice a fost sesizată de conducerea sovietică și datorită reacțiilor tot mai vehemente ale liderilor de la București. Gheorghe Apostol, unul din “baronii” lui Dej își amintește cum acesta a “deschis conflictul pe tema sovromurilor”. După recepția dată de ambasada sovietică cu ocazia zilei de 7 noiembrie 1952 a urmat la domiciliul lui Dej o întâlnire la care a participat și reprezentantul sovietic pentru problemele sovromurilor. Gh. Apostol relatează că:

“La un moment dat, Dej l-a întrebat pe ăla:

– Ce înseamnă export de capital?

– De ce vrei să știi de la mine? (...)
 – Vreau să știu de la dumneata pentru că nu ești un economist ca oricare altul. Nu pe oricine trimite tovarășul Stalin să coordoneze și să răspundă de sovromurile din România.

– Păi, export de capital nu face decât imperialismul american în colonii. (...)

– Dar ce faceți dumneavoastră în România, cum se poate numi? (...) Nu considerați România ca pe o colonie, așa cum consideră imperialiștii țările din Africa și din Asia?⁵²

Atitudinea lui Gheorghiu Dej în problema sovromurilor este confirmată și de N.S. Hrușciov. Acesta își amintea că: "acolo (în România – n.ns. F.B.) lucra Sovrum – societate sovieto-română care se ocupa îndeosebi cu obținerea de minereu de uraniu (...). Dar ea i-a jignit pe români și când noi, după moartea lui Stalin, am lichidat această asociație, dacă a venit vorba de ea, Dej, cu o oarecare furie, tot repeta, ca un blestem, «Sovrum, Sovrum!». Noi am desființat asemenea societăți mixte în toate țările frățesti, pentru că înțelesesem că erau ca niște bătători pe degetele de la picioare și răneau sentimentele naționale producând neînțelegeri în lagărul nostru"⁵³.

Resentimentele românilor în problema sovromurilor au fost de durată. Alexandru Bărlădeanu relatează că, în timpul unor negocieri mai aprinse purtate la Moscova în 1963, "am avut ocazia să le spunem unele adevăruri. Eu le-am plasat problema Sovrom-urilor (...) că au spoliat economia națională prin sovrom-uri. Cât ne-au păgubit prin această formulă de cooperare. Kosâghin s-a supărat atât de tare încât nici n-a vrut să-mi mai dea mâna (...) Când ne-am întors de la Moscova, Dej mi-a spus la telefon: «Bravo, măi! Sunt foarte mulțumit de felul cum ai ridicat tu problema Sovrom-urilor. Am citit stenograma.»"⁵⁴.

Desființarea ultimelor două sovromuri (Sovrompetrol și Sovromquart) a avut loc în anul 1956. Discuțiile pe această temă au debutat în luna iulie, dar convenția de preluare de către România a fost semnată abia la 22 octombrie 1956.

Noua politică adoptată de Uniunea Sovietică era reflectată și în "Declarația guvernului U.R.S.S. cu privire la bazele dezvoltării și întăririi prieteniei și colaborării între U.R.S.S. și celelalte țări socialiste" din 30 octombrie 1956. În acest document se aprecia că "în procesul instaurării noii orânduiri și al profundelor transformări revoluționare ale relațiilor

sociale, au existat numeroase dificultăți, sarcini nerezolvate și greșeli fățișe, printre care și greșeli în relațiile dintre țările socialiste, încălcări și greșeli care au făcut să diminueze valoarea principiului egalității în drepturi în relațiile dintre statele socialiste”⁵⁵. Guvernul sovietic se declara gata să discute împreună cu guvernele celorlalte țări socialiste măsuri care să înlăture “orice posibilitate de încălcare a principiului suveranității naționale, al avantajului reciproc și egalității în drepturi în relațiile economice”⁵⁶.

Ca un nou semn de bunăvoință, guvernul sovietic a stabilit reducerea cu 4,3 miliarde lei a sumei prevăzută anterior drept răscumpărare pentru întreprinderile trecute în proprietatea statului român, din care 1,5 miliarde lei pentru averile foste germane. Valoarea părții de participare sovietică urma să fie răscumpărată în rate anuale, egale, eșalonate pe timp de 15 ani, suma de plată fiind considerată un credit fără dobândă acordat României de către Uniunea Sovietică⁵⁷. Această atitudine făcea presa din România să remarce faptul că, în procesul colaborării româno-sovietice, “toate problemele care s-au ivit au fost rezolvate întotdeauna în spirit to-vărășesc, ca între prieteni egali în drepturi”⁵⁸.

În acest mod, “colaborarea frățească” româno-sovietică în cadrul sovromurilor lua sfârșit. Conducerea de la București, printr-o politică abilă, a reușit să obțină din partea “ursului” de la Kremlin o primă retragere din România: retragerea din principalele sectoare ale economiei românești. Petrecută cu patru ani mai devreme decât retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României această repliere a sovieticilor a fost o adevărată surpriză atât pentru analiștii occidentali cât și pentru cetățenii României populare.

După ce vreme de un deceniu din România s-au scurs enorme cantități de produse spre colosul de la răsărit, românii constatau, cu surprindere, că robinetul este închis iar acest act, conjugat cu retorica oficială ce căpăta accente tot mai naționaliste, a fost de natură să seducă o parte din populație. Deziluzionați de promisiunile fără acoperire ale Occidentului precum și de abandonarea Ungariei în fața represiunii Armatei Roșii, tot mai mulți români au fost înclinați să vadă în conducerea de la București un soi de absolutism luminat, capabil să-i pună la adăpost de tendințele acaparatoare ale Moscovei. Antirusismul tradițional al românilor a fost speculat, cu abilitate, de regimul comunist de la București pentru consolidarea propriilor poziții și pentru proiectarea în sânul poporului a unei imagini seducătoare. După represiunea fără discernământ, la București începea să se

profileze tactica inoculării iubirii față de Big Brother, așa cum într-un mod genial a descris-o George Orwell, încă din deceniul cinci al secolului trecut.

Note

- ¹ Onisifor Ghibu, *Chemare la judecata istoriei*, București, 1992, vol. I, p. 102-103.
- ² Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944-1947*, București, 1979, p. 173.
- ³ Arhivele Istorie Centrale București (A.I.C.B.), fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 35/1945, f. 3-4.
- ⁴ Pentru textele proiectului românesc al tratatului, al tratatului propriu-zis, al protocolului la acordul de colaborare, anexele A și B cuprinzând lista mărfurilor de livrat de către România și de către U.R.S.S. precum și al protocolului confidențial privind prețurile vezi A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Secția Economică, dosar nr. 18/1945, f. 1-27; idem, fond Casa Regală, dosar nr. 38/1945.
- ⁵ Burton Y. Berry, *Romanian Diaries. 1944-1947*, Iași, 2 000, p. 143.
- ⁶ C.V.R. Schuyler, *Misiune dificilă*, București, 1997, p. 119.
- ⁷ *ibidem*.
- ⁸ "Monitorul Oficial" (M.O.), nr. 133, 15 iunie 1945, p. 5 029-5 030.
- ⁹ A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 46/1945, f. 4.
- ¹⁰ idem, dosar nr. 40/1945, f. 1-5.
- ¹¹ M.O., nr. 172, 1 august 1945, p. 6 583-6 586.
- ¹² A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 94/1945, f. 7.
- ¹³ M.O., nr. 243, 24 octombrie 1945, p. 9 333.
- ¹⁴ M.O., nr. 245, 26 octombrie 1945, p. 9 429-9 442.
- ¹⁵ M.O., nr. 161, 19 iulie 1945, p. 6 158-6 159.
- ¹⁶ Aceste proprietăți intrau în prevederile art.8 din Convenția de Armistițiu semnată la 12 septembrie 1944 și care avea următoarea formulare: "Guvernul și Înalțul Comandament Român se obligă să nu permită exportul sau exproprierea, a oricărei forme de proprietate (inclusiv obiecte de valoare și bani) aparținând Germaniei și Ungariei sau naționalilor lor, sau persoanelor cu reședința în teritoriile lor, sau în teritoriile ocupate de ele, fără autorizația Înalțului Comandament Aliat (Sovietic). Guvernul și Înalțul Comandament Român vor păstra aceste bunuri în condițiile ce urmează a se stabili de Înalțul Comandament Aliat (Sovietic)." în M.O., nr. 219, 22 septembrie 1944.
- ¹⁷ Marin Radu Mocanu (coord.), *România și Armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, București, 1995, vol. II, p. 171-172.
- ¹⁸ *ibidem*, p. 121-124.
- ¹⁹ Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, București, 1996, p. 393.
- ²⁰ C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, p. 178.
- ²¹ Ulrich Burger, *Misiunea Ethridge în România*, București, 2 000, p. 204.
- ²² *ibidem*, p. 199.
- ²³ A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Secția Economică, dosar nr. 67/1945, f. 4.
- ²⁴ Ulrich Burger, *op. cit.*, p. 118.
- ²⁵ M.O., nr. 101, 1 mai 1946, p. 4 402-4 407.
- ²⁶ A.I.C.B., fond P.C.M.-stenograme, dosar nr. 11/1948, f. 5.
- ²⁷ *ibidem*, f. 6.
- ²⁸ *** , *Economia României între anii 1944-1959*, București, 1959, p. 534.
- ²⁹ Sovieticii preluaseră societățile de asigurare germane încă din 1946 dar, în timp, apăruseră unele conflicte de interese cu Regia Autonomă a Asigurărilor de Stat. Aceasta era acuzată că aduce prejudicii U.R.S.S. prin crearea monopolului asigurării bunurilor statului român și că face o con-

curență neloială societăților preluate de sovietici, prin perceperea unor prime mai mici. Pentru a înlătura astfel de probleme, s-a recurs la soluția "Sovromasigare"- A.I.C.B., fond Ministerul Afacerilor Interne-Direcția Administrației de Stat, dosar nr. 22/1948, f. 49-50.

³⁰ *** , *Economia României între anii 1944-1959*, București, 1959, p. 535.

³¹ Convenția pentru înființarea Sovromquarțit a fost semnată la 30 decembrie 1951.

³² Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, 1994, p. 142.

³³ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p. 381.

³⁴ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Los Angeles, 1989, p. 279.

³⁵ A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Secția Economică, dosar nr. 12/1947, f. 1-5.

³⁶ *ibidem*, f. 4.

³⁷ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 403.

³⁸ A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 20/1953, f. 1-3.

³⁹ Sovromasigare își înceta activitatea, pe baza unei alte înțelegeri, la 1 iulie 1953 - *idem*, dosar nr. 21/1954, f. 10.

⁴⁰ *idem*, dosar nr. 20/1953, f. 4.

⁴¹ 50% din efectivele de muncitori de la Sovromcărbune și Sovromconstrucții erau asigurate de soldați ai armatei române. Un număr mare de soldați lucrau și în exploatarea forestieră ale Sovromlemn-ului. Așa cum se exprima Miron Constantinescu, "toți cu mare răspundere, sovietici, au afirmat că acest lucru trebuie să înceteze pentru că nu este convenabil politiceste ca ostași români să lucreze la sovromuri." - *ibidem*, f. 7.

⁴² *ibidem*, f. 12

⁴³ *ibidem*

⁴⁴ *idem*, dosar nr. 7/1954

⁴⁵ *idem*, dosar nr. 153/1954, f. 19-20.

⁴⁶ Capitalul social al Sovromquarțitului fusese majorat, în toamna anului 1953, cu 81,5 milioane ruble, prin aport al ambelor state - *idem*, dosar nr. 22/1953, f. 3.

⁴⁷ *idem*, dosar nr. 21/1954, f. 14.

⁴⁸ *idem*, dosar nr. 94/1954, f. 40.

⁴⁹ *ibidem*, f. 41.

⁵⁰ *idem*, dosar nr. 103/1954, f. 3.

⁵¹ "România liberă", 26 septembrie 1956.

⁵² Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri - mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995, p. 261.

⁵³ "Magazin istoric", nr. 2/1997, p. 29; Hrușciiov prezintă în memoriile sale considerentele care l-au făcut să acorde concesiuni sateliților astfel: "...după război, Stalin a tratat foarte dur aceste țări. El le-a dictat voința sa. În ochii săi ei nu erau prieteni adevărați. El îi trata ca supuși ai Uniunii Sovietice, nu ca aliați. Noi, conducerea post-stalinistă, am preluat lucrurile așa cum le aranjase el. Din cauza unor sentimente dure și chiar antagonism din partea aliaților noștri, era greu pentru noi să realizăm un monolit în lagărul socialist" - apud Arhivele Naționale ale României, *Retragerea trupelor sovietice*, 1958, București, 1996, p. 233.

⁵⁴ Lavinia Betea, *Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, 1997, p. 134.

⁵⁵ apud Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici*, București, 1986, p. 217.

⁵⁶ *ibidem*.

⁵⁷ "Scântea", 5 decembrie 1956.

⁵⁸ *ibidem*.

Summary

This paper is the result of our concern with the context in which the communist regime from Bucharest strives to get first departure from Kremlin in the economic area. Drown in debts to Moscow, immediately after the war, the Romanian communist leadership accepted without any restraints both the presence of the soviet troops within the national territory (being in the same time the guarantee of the new communist power and a merciless economic exploitation of Romania through a series of mix soviet-romanian companies, known as *Sovroms*).

These companies have been founded in economic areas of great interest for Soviet Union: oil and gas, coal, wood exploitation, machine building industry, transports, banks and insurance company, uranium exploitation. From the very beginning was clear that, in spite of 50%-50% shares, these societies worked, actually, in USSR's benefit. The soviet share of 50% from the capital was taken from the former German properties in Romania and from materials received as war winnings and the real benefits resulted after these links remained unknown by Romanian side.

Until 1948 there were only approximate data regarding the function and the profits of those mixt companies but the unhappiness from Romanian part came to light only now and then, during some mutual treaties. The consolidation of Bucharest regime, either within and external facilitates the economic relations romanian-soviet on new basis. In this way, the communist leaders as Ion Gheorghe Maurer, Miron Constantinescu and Emil Bodnaras renegotiations, under Dej's coordination, the problem of economic trade fair either from Romanian part and for soviet one.

Having a difficult beginning, these treaties were to finished, after Stalin's death, with a Russian withdraw from these mix companies by selling their percent to Romanians. This process knew two moments: the leaving of the less important sovroms in 1954 followed in 1956 by the total destruction of this form of collaboration.

We consider that this move of the Bucharest represented the first step on the path of distancing of Moscow followed then by the soviet troops withdraw from Romania and by the well known Declaration from April 1964. In other words, the Romania's tendencies of autonomization in communist camp have deep roots, back to the beginning of fifties, in the measures taken in the economic trade area.

Cătălin Turliuc

NAȚIUNILE UNITE ȘI LIGA ARABĂ ÎN FAȚA PROBLEMEI PALESTINIENE (1945-1948)

Anul 1945, anul în care cea de-a doua mare conflagrație mondială a luat sfârșit, a găsit întreaga lume în efortul de a croi umanității un drum nou pe calea păcii, în efortul de înlăturare a sechelelor războiului.

Una din importante probleme care a stat în fața comunității internaționale în această frământată perioadă a fost și problema Orientului Mijlociu și, în special, problema Palestinei, devenită cronică încă de la Conferința de pace de la Paris din 1919-1920.

Întrepătrunderea sferelor de interese ale marilor puteri în această regiune (conflictul nedeclarat franco-englez¹ și încercarea de penetrare americană), desenul complicat al evoluției situației interne (divergențele intercomunitare – arabo-evreiești –, efortul – de multe ori contradictoriu – de stăpânire a dezvoltărilor conflictuale venit din partea puterii mandatare² etc.) au condus la o situație explozivă în teritoriul palestinian aflat sub control britanic.

Vom încerca pe parcursul acestei lucrări să prezentăm notele esențiale ale dialogului internațional cu privire la statutul și viitorul Palestinei, dialog din perioada 1945-1948, purtat îndeosebi în cadrul a două organizații: una internațională O.N.U. și cealaltă regională, Liga Arabă. În demersul nostru, vom insista și asupra elementelor de istorie evenimentială în evoluția lor cronologică, deoarece, în lucrările ce abordează (din păcate, în marea majoritate a cazurilor superficial) această tematică publicate în țara noastră³, unele date cu semnificație majoră sunt omise sau greșit plasate în timp.

La 22 martie 1945, la Cairo, statele arabe din regiune – Siria, Transiordania (viitoarea Iordanie), Irak, Arabia Saudită, Liban, Yemen și Egipt –

întrunite într-o conferință la nivel înalt, semnează Pactul Ligii Statelor Arabe (statutul fundamental al Ligii Arabe). La aceeași conferință a participat și un reprezentant al poporului arab din Palestina, care însă nu a semnat Pactul, nefiind reprezentantul unui stat recunoscut. Totuși, conform prevederilor Pactului, reprezentantul poporului palestinian face parte de drept din Consiliul Ligii Arabe cu vot deliberativ⁴. Într-un plan prezentat în 1945, la puțin timp după crearea Ligii Arabe, Musa Alami⁵, reprezentantul Palestinei, propunea redobândirea unor părți a teritoriului palestinian prin cumpărarea lor de la proprietarii evrei⁶. Deși criticat, planul propus de Alami a demarat prin vărsarea unor sume de bani Fondului Național Arab. Războiul arabo-israelian din 1948 a determinat însă scăderea importanței acestui plan și, până la urmă, abandonarea lui⁷.

Între timp, la 1 august 1945, în capitala britanică s-au deschis lucrările primei Conferințe sioniste mondiale de după anul 1939. Chaim Weizmann, președintele organizației, adresează Națiunilor Unite cererea de a se înființa un stat evreiesc în Palestina, ca unul din rezultatele victoriei în cel de-al doilea război mondial. Conferința propune totodată un program care urma a fi adresat guvernului britanic de către Agenția evreiască⁸.

Situația internă din Palestina se agravează din ce în ce mai mult, astfel încât în luna octombrie – mai precis la 5 octombrie – încep primele tulburări din seria celor postbelice. În fața situației create în Palestina și a activităților Agenției evreiești de persuadare a guvernelor marilor puteri pentru crearea unui stat evreiesc, legațiile din Washington ale unor țări membre ale Ligii Arabe previn, la 12 octombrie, printr-un memorandum, guvernul S.U.A. asupra încercării de a se crea un stat evreiesc independent în Palestina, situație generatoare de război⁹ în opinia acestora.

Un important act internațional survine la 13 noiembrie 1945, când, guvernele american și britanic fac publică declarația comună Truman-Bevin care prevedea constituirea unui Comitet mixt anglo-american însărcinat cu studierea problemei palestinienilor¹⁰. În raportul prezentat de Comitet, la 20 aprilie 1946, se sublinia că populația Palestinei a atins la sfârșitul anului 1944 cifra de 1.765.000 persoane, numărul locuitorilor evrei reprezentând 31% – 554.000 – din totalul populației. În concluziile formulate de Comitet se arată: "După părerea noastră, nici o împărțire nu ar fi viabilă, decât dacă este fundamental acceptabilă pentru evrei și arabi, dar nimic nu arată astăzi că aceasta ar fi situația... Deocamdată, Palestina trebuie să rămână sub o responsabilitate garantată de Națiunile Unite"¹¹. În timp ce

Comitetul mixt anglo-american¹² își desfășura ancheta în Palestina, la 9 ianuarie 1946, Înaltul Comitet Arab respingea propunerea britanică privind acordarea unei permisiuni provizorii evreilor de imigrare în Palestina.

La 2 martie 1946, Liga Arabă anunță oficial că se va opune prin toate mijloacele creării unui stat evreu în Palestina pentru ca, la 24 mai, Înaltul Comitet Arab să ceară Angliei și S.U.A. abrogarea mandatului britanic, încetarea imigrării evreiești și retragerea trupelor străine – în speță britanice – din acest teritoriu. Pe linia aceleiași poziții intransigente, într-o reuniune desfășurată la Bludan în Siria – în perioada 8-12 iunie¹³ – Liga Arabă hotărăște crearea unui Comitet pentru Palestina și recomandă dezarmarea grupărilor evreiești aflate în acest teritoriu, precum și interzicerea vânzării de terenuri evreilor. Eforturile țărilor membre ale Ligii Arabe pentru soluționarea în favoarea arabilor a problemei Palestinei continuă; o notă adresată guvernului britanic, la 24 iulie 1946, în care se cerea instaurarea unui nou regim în Palestina înainte de sesiunea Adunării Generale a O.N.U. din toamnă, confirmând înalta preocupare a acestei Ligi pentru viitorul Palestinei.

În urma respingerii propunerilor formulate de Comitetul mixt anglo-american asupra Palestinei¹⁴, atât de către Înaltul Comitet Arab, cât și de către Organizația sionistă mondială, se ajunge la un moment de impas în dialog, secondat de o recrudescență a violenței în Palestina. Pusă în fața unei astfel de complicate situații, Londra convoacă, la 10 septembrie 1946, o conferință cu participarea statelor membre ale Ligii Arabe și a Agenției evreiești. Delegații acesteia din urmă nu se prezintă la lucrări și astfel acest nou și ultim efort al Londrei eșuează¹⁵.

Presiunile americane asupra Londrei sporesc. La 4 octombrie 1946, președintele S.U.A., Harry Truman, lansează guvernului britanic un apel în care se cere imperativ permiterea unei imigrări evreiești "substanțiale" și "imediate" în Palestina, exprimându-se, totodată, acordul S.U.A. pentru planul organizațiilor internaționale evreiești privind stabilirea unui "stat evreiesc viabil" într-o parte a Palestinei¹⁶.

În fața imposibilității găsirii unei rezolvări acceptabile pentru toate părțile implicate în spinoasa problemă (neacceptarea de către părți a planurilor "Morrison" și "Bevin"), premierul britanic, Ernest Bevin, va recunoaște, într-o declarație făcută la 18 februarie 1947, în Camera Comunelor (declarația a survenit după ce la 12 februarie se anunțase la Londra sfârșitul fără rezultat al negocierilor cu privire la Palestina), eșecul guver-

nului britanic și intenția Marii Britanii de a remite mandatul Națiunilor Unite¹⁷. Și astfel, la 2 aprilie, cabinetul britanic a cerut secretarului general al O.N.U. (Trygve Lie – Norvegia) să includă problema Palestinei pe ordinea de zi a Adunării Generale la următoarea sesiune ordinară. Pe de altă parte, la 21 aprilie, Egiptul, Irakul, Siria, Libanul și Arabia Saudită (țări membre ale Ligii Arabe) au adresat și ele secretarului general cererea de a înscrie următorul punct pe ordinea de zi: “Sfârșitul mandatului asupra Palestinei și proclamarea independenței ei”. În vederea dezbaterii acestei probleme, Adunarea generală a numit într-o sesiune extraordinară, desfășurată în perioada 28 aprilie-15 mai 1947¹⁸, o Comisie specială – U.N.S.C.O.P. – formată din 11 țări: Australia, Canada, Guatemala, India, Iran, Olanda, Peru, Suedia, Cehoslovacia, Uruguay și Iugoslavia, Comisie a cărei menire era cercetarea situației din Palestina la fața locului. În raportul prezentat Adunării generale, la 31 august, Comisia care și-a desfășurat activitatea în perioada 16 iunie-17 iulie în Palestina, după 16 ședințe plenare și 86 întâlniri de lucru, s-a pronunțat pentru suspendarea imediată a mandatului britanic, prezentând două planuri cu privire la viitorul Palestinei: un plan majoritar (susținut de Canada, Guatemala, Olanda, Peru, Suedia, Cehoslovacia și Uruguay) de împărțire a Palestinei în două state, legate printr-o uniune economică și un plan minoritar (susținut de India, Iran, Iugoslavia), preconizând crearea unui stat federal. Planul majoritar prevedea împărțirea Palestinei într-un stat arab, un stat evreu, iar regiunea Ierusalim și împrejurimile sale să fie declarate zonă internațională sub administrația O.N.U. Viitoarele state urmau să-și câștige independența după o perioadă de tranziție de doi ani¹⁹. Din punct de vedere teritorial, Palestina urma să fie împărțită în șase regiuni principale: trei regiuni reprezentând 56% din suprafața totală formau statul evreu; celelalte trei regiuni – inclusiv enclava Jaffa – reprezentând 43% din totalul teritoriului formau statul arab. Ierusalimul și împrejurimile reprezentând 0,65% din suprafață erau declarate zonă internațională sub administrația O.N.U. În ce privește populația, se prevedea ca statul evreu să cuprindă 498.000 evrei și 497.000 arabi; statul arab 725.000 arabi și 10.000 evrei, iar Ierusalimul 100.000 evrei și 100.000 arabi²⁰.

Planul minoritar prevedea crearea unui stat federal și o perioadă de tranziție spre independență de trei ani.

Raportul și concluziile U.N.S.C.O.P. au fost examinate de o comisie *ad-hoc*. Comisia a respins planul minoritar și a adoptat, după lungi delibe-

rări, planul majoritar de împărțire, introdus într-un proiect de rezoluție votat cu 25 voturi pentru, 13 contra și 17 abțineri. Acest proiect de rezoluție a fost înaintat la 26 noiembrie 1947 Adunării Generale O.N.U.

În timp ce organele specializate ale O.N.U. dezbăteau aspectele legate de problema Palestinei, Consiliul Ligii Arabe, întrunit la Aaley în Liban, recomanda statelor membre să trimită trupe la granița cu Palestina pentru a acorda ajutor populației arabe în cazul retragerii trupelor britanice.

Rareori, scurta istorie a O.N.U. a cunoscut asemenea dezbateri furtunoase și pasionante ca în cazul dezbaterilor legate de problema Palestinei. Cele 57 de state membre ale organizației trebuiau să hotărască soarta acestui teritoriu care avea deja o istorie îndelung controversată²¹. Prelungirea discuțiilor a dus la amânarea votului până la 29 noiembrie când rezoluția de împărțire a întrunit 33 de voturi pentru, 13 contra și 10 abțineri. (Rezoluția a fost înregistrată în documentele O.N.U. cu numărul 181/11). Statele arabe au votat împotriva, iar dintre marile puteri membre permanente ale Consiliului de Securitate O.N.U. Franța, S.U.A. și U.R.S.S. au votat pentru, Marea Britanie abținându-se. Rezoluția a stabilit și o Comisie a Națiunilor Unite formată din cinci state – Bolivia, Cehoslovacia, Danemarca, Filipine și Panama – în vederea îndeplinirii planului privitor la Palestina. Conform aceleiași rezoluții, trupele britanice trebuiau evacuate până la 1 august 1948, când se sfârșea și mandatul englez asupra Palestinei.

În urma acestei rezoluții a Adunării Generale a O.N.U., în sesiunea din 8-13 decembrie a Ligii Arabe de la Cairo, s-a hotărât adoptarea de măsuri imediate pentru împiedicarea realizării planului de împărțire a Palestinei²².

La 11 decembrie, Marea Britanie face publică hotărârea de a depune mandatul său asupra Palestinei la 15 mai 1948, când cele două state palestinienne, cel arab și cel evreu, urmau să devină independente²³.

Odată cu anunțarea hotărârii O.N.U., violențele din Palestina reizbucnesc și se amplifică tot mai mult (numai în ziua de 25 decembrie s-au înregistrat peste 100 de morți²⁴) astfel încât Comisia celor cinci – creată pentru asigurarea transferului puterilor – solicită Consiliului de Securitate trupe care să asigure ordinea.

La 15 ianuarie 1948, Liga Arabă anunță că armatele regulate ale membrilor săi vor ocupa Palestina în întregime după retragerea trupelor britanice.

Evoluțiile din zonă determină ca în perioada 16 aprilie-14 mai 1948 să fie convocată cea de-a doua sesiune extraordinară a Adunării Generale în

problema Palestinei. La 26 aprilie are loc ultima conferință a șefilor de state arabi la Amman înainte de constituirea statului Israel (14 mai 1948). Conferința se pronunță definitiv împotriva creării unui stat evreiesc în Palestina și își afirmă intenția de a i se opune cu forța²⁵.

La 14 mai 1948, la miezul nopții, membrii Consiliului național, reprezentând poporul evreu din Palestina și mișcarea sionistă mondială, proclamă crearea statului evreu al Palestinei care se va numi Israel. Primul ministru al noului stat a fost ales David Ben Gurion, iar președinte provizoriu dr. Chaim Weizmann. Noul stat a fost recunoscut de S.U.A. la 11 minute după constituirea lui²⁶ și de către U.R.S.S. două zile mai târziu, la 17 mai 1948.

În chiar ziua proclamării statului Israel se declanșează primul război israeliano-arab care marchează, de altfel, transformarea problemei Palestinei în problema crizei israelo-arabe și a refugiaților palestinieni.

Desigur, o serie de constatări se impun cu evidentă. În încercarea de rezolvare a problemei Palestinei, care a marcat atât de profund relațiile internaționale în perioada 1945-1948 și, în special, activitatea O.N.U. și a Ligii Arabe, ca principale foruri de dezbateră a problemei, se poate remarca întreaga strategie politică a marilor puteri interesate în zonă, precum și inițiativa politică a țărilor membre ale Ligii Arabe, aflate în efortul de sprijinire a poporului palestinian arab. Se impune remarca că atât Liga Arabă, ca organizație regională, cât și O.N.U. nu au reușit să ofere o soluție reciproc acceptată de părțile aflate în conflict în Palestina, lucru ce se va repercuta negativ asupra evoluției ulterioare din regiune. De asemenea, putem remarca, *vis-à-vis* de politica britanică în zonă, incapacitatea și ineficiența acesteia, caracterul ei duplicitar. Un element interesant pentru dreptul internațional este modalitatea propusă și adoptată de O.N.U. cu privire la soluționarea problemei, aceasta constituind primul caz în care o organizație internațională de mărimea Națiunilor Unite desenează harta unor viitoare state independente pe baza recomandărilor făcute de o Comisie internațională de anchetă.

Nu putem încheia fără a sublinia, încă o dată, faptul că problema Orientului Mijlociu și, în special, problema Palestinei s-au înscris pe agenda relațiilor internaționale ca probleme majore de rezolvare a căroră a depins și depinde și astăzi soarta securității și a păcii în lume.

Note

¹ La 20 mai 1945, trupele franceze debarcă în Levant (Siria și Liban) pe coasta orientală a Mediteranei, fapt care provoacă izbucnirea revoltei armate în Siria contra trupelor franceze. La 30 mai, Marea Britanic cere Franței încetarea focului în Siria și transferul comandamentului general al trupelor din Levant în mâinile sale. La 31 mai, Franța acceptă ultimatumul britanic, iar în zilele de 1-2 iunie 1945 trupele britanice ocupă Libanul și Siria. Abia la 25 iulie 1945 intervine un acord franco-britanic asupra Levantului. Pentru amănunte vezi: *Relații internaționale postbelice*, vol. 1, 1945-1964, Editura Politică, București, 1983, pp. 19-20; G.E. Kirk, *A Short History of the Middle East*, F.A. Praeger Publishers, New York, 1959, pp. 195-230; P.K. Hitti, *History of Arabs. From the Earliest Times to the Present*, MacMillan and Co., London, 1963, p. 234 și urm.; G. Lenczowski, *The Middle East in World Affairs? Fourth Edition*, Ithaca and London, Cornell Univ. Press, 1981, cap. Siria și cap. Liban etc.

² Vezi Maxime Rodinson, *Israel and the Arabs*, Penguin Books, 1982, pp. 7-37.

³ Vom oferi spre edificare exemplul lucrării M. Georgescu, R. Georgescu, *Dosarul problemei palestinienilor*, Editura Politică, București, 1977.

⁴ *Relații internaționale postbelice*, vol. 1, 1945-1964, Editura Politică București, 1983, pp. 14-15.

⁵ Om politic palestinian cunoscut pentru vederile sale progresiste și naționalismul său moderat.

⁶ Se estimau cheltuieli de 5.000.000 dolari pe an. Pentru amănunte vezi: J. Hartahi, *Palestinians and Israel*, Keter Publishing House, Jerusalem, 1974, pp. 38-39.

⁷ R. Ward, D. Perez, E.M. Wilson, *The Palestine State. A National Approach*, Kennikat Press, London, 1977, p. 12.

⁸ Două precizări sunt necesare: În mod practic, sintagma "Agenția evreiască" desemnează Organizația Sionistă Mondială. Am preferat această denumire pentru largă circulație de care s-a bucurat în epocă. Programul prezentat cuprindea: 1. Crearea unui stat evreiesc în Palestina; 2. Împunerea Agenției evreiești de a instala cât mai mulți evrei în Palestina; 3. Acordarea unui împrumut internațional și a altor ajutoare pentru transferul primului milion de evrei în Palestina; 4. Împunerea de despăgubiri Germaniei; 5. Crearea de facilități internaționale pentru cei ce doresc să se stabilească în Palestina.

⁹ În S.U.A. preocupările pentru situația din Palestina erau mai vechi. Amintim numai câteva dintre ele: în primăvara anului 1941 s-a constituit un Comitet, la care au aderat 270 de membri ai Congresului, pentru susținerea morală a creării unui cămin național evreiesc în Palestina; în anul 1944 atât democrații, cât și republicanii au înscris în programele lor electorale un punct prin care se aprobă programul Biltmore adoptat la Conferința reprezentanților evreilor sioniști din America, Europa și Asia desfășurată la New York în 1942 la 12 decembrie 1945, Comitetul pentru relații externe a Senatului a înaintat o rezoluție (S. Con. Res. 49) prin care se cerea sporirea ajutorului american către evrei și libera imigrare a acestora în Palestina. Pentru mai multe amănunte vezi: E. Dimitriev, *La tragédie du peuple palestinien*, Editions Novosti, Moscou, 1984, pp. 18-21 și *The Middle East*, Fifth Edition, Congressional Quarterly Inc., Washington, 1981, p. 197.

¹⁰ Pe lângă crearea Comitetului mixt, declarația britanică specifică: Palestina urmează să devină stat sub tutela O.N.U., iar emigrația evreilor în Palestina va depăși cifra menționată în "Cartea Albă" din 1939 cu 1500 de persoane. Vezi: *Relații...*, Editura Politică, București, 1983, pp. 28-29, și *Les Palestiniens et la crise israélo-arabe*, Editions Sociales, Paris, 1974, p. 230 și urm.

¹¹ *Les Palestiniens et la crise israélo-arabe*, Editions Sociales, Paris, 1974, p. 241.

¹² Tot acest Comitet mixt va propune la 30 aprilie 1946 admiterea emigrării a 100.000 de evrei europeni în Palestina. Din nou Înalțul Comitet Arab protestează energic.

¹³ Reuniunea a fost precedată de o întâlnire interarabă la nivel înalt desfășurată la Cairo în 29 mai cu participarea regelui Farouk (Egipt), regelui Abdullah (Transiordania), prințului moștenitor Emir Saud (Arabia Saudită), prințului moștenitor Emir Abdul Illah (Irak), Emir Seif al Islam (frațele regelui Yemenului), președintelui Shukri al Kuwatly (Siria) și președintelui Bechra al Khourny (Liban). La această întâlnire s-a căzut de acord asupra respingerii imigrării evreilor în Palestina precum și asupra eliberării Libiei și a altor țări arabe.

¹⁴ Se impunea împărțirea Palestinei în trei zone: arabă, evreiască și a guvernului central. Primele două urmau să aibă Adunări proprii (în fapt o autonomie limitată), iar ultima trebuia să cuprindă Ierusalimul, Bethlehemul și districtul Negev administrate de guvernul central controlat de puterea mandatară.

¹⁵ R. Georgescu, M. Georgescu, *op. cit.*, p. 28.

¹⁶ *The Middle East*, Fifth Edition, Congressional Quarterly Inc., Washington, 1981, p. 197.

¹⁷ Este interesant de relevat poziția oscilantă, "nehotărâtă" pe care o aveau unii lideri britanici în fața problemei Palestinei. Se poate aprecia că și acest lucru a contribuit la eșuarea încercărilor de rezolvare a chestiunii inițiate de Londra. În acest sens vezi: I. Ludo, *Democrația engleză la porțile Ierusalimului*, Editura Răspântia, București, 1947, pp. 152-157; A. Chouraqui, *L'état d'Israel*, Presses Univ. de France, Paris, 1978, p. 21 și urm.

¹⁸ Adunarea a dezbătut trei propuneri: 1. Cererea britanică de a se institui un comitet de anchetă; 2. Cererea statelor arabe de a se discuta independența Palestinei; 3. Cererile unor organizații evreiești internaționale de a participa la discuții. La 15 mai se aprobă propunerea engleză și se naște U.N.S.C.O.P.

¹⁹ Înaintea declarării efective a independenței cele două state trebuiau să adopte o constituție, să prezinte O.N.U. o declarație cuprinzând unele garanții și să semneze un tratat care să stabilească un sistem de colaborare economică care să ducă la uniunea economică a Palestinei. Vezi și: P.M. Holt, *Studies in the History of the Near East*, Frank Cass, London, 1973, pp. 131-148; Mircea Malița (coord.), *Mecanisme de reglementare pașnică a diferendelor dintre state*, Editura Politică, București, 1982, pp. 116+124.

²⁰ R. Georgescu, M. Georgescu, *op. cit.*, p. 31.

²¹ *Ibidem*, p. 33.

²² Mircea Malița (coord.), *op. cit.*, p. 119.

²³ *Relații internaționale postbelice*, vol. I, 1945-1964, Editura Politică, București, 1983, p. 68.

²⁴ *Le Monde*, 7 iunie 1967. Violența în zonă a înregistrat cote tot mai înalte. Astfel, numai în perioada imediat următoare Rezoluției O.N.U. 181/11, și, până la constituirea statului Israel, istoria a consemnat o serie de lupte acerbe dintre care amintim: la 27 aprilie formațiuni armate sioniste au pătruns într-un sat arab din apropierea orașului Jaffa alungând 5.000 de arabi, în aceeași zi grupări armate sioniste au ocupat mai multe cartiere din Ierusalim alungând peste 30.000 de arabi; la 28 aprilie, trupe sioniste au ocupat mai multe sate arabe din Galilea expulzând prin forță toți locuitorii arabi; în intervalul 3-6 mai 1948, formațiile de luptă sioniste au atacat satele arabe în districtul Beith Shean; la 11 mai grupările sioniste au desfășurat acțiuni de luptă generalizate care au dus la expulzarea a 82.000 de arabi; la 14 mai, în preziua proclamării statului Israel, în cadrul operației "Ben Ami" desfășurată de grupările armate sioniste, au fost ocupate orașul Accra și împrejurimile, fiind expulzați peste 30.000 de arabi. A rămas de tristă memorie în istoria poporului arab palestinian masacrul de la Derr Yassin (desfășurat în noaptea de 9/10 aprilie) comis de trupe ale organizațiilor sioniste teroriste "Irgun" și "Stern" sub conducerea lui Menahem Begin. Nathan Weinstock în lucrarea sa *Le sionisme contre Israel*, estimează la 250.000 numărul arabilor palestinieni constrânși să părăsească țara înainte de proclamarea statului Israel. Pentru mai multe amănunte privind luptele din zonă și situația creată astfel vezi: E. Dimitriev, *op. cit.*, pp. 17-31; Y. Harel, *Viața lui Moshe Dayan*, Editura Bimat Moked, Tel Aviv, 1967, pp. 81-109; Yousef al Khatib, *Agenda*

Palestiniene, Maison de Publication de la Palestine, Damasc, 1975; A. Chouraqui, *op. cit.*, pp. 23-32; Menachem Begin, *Revoluta*, Editura Dab, Iași, f.a. etc.

²⁵ *Relații internaționale postbelice*, vol. I, 1945-1964, Editura Politică, București, 1983, p. 77. Vezi și R. Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. III, "Le XXe siècle - de 1914 à nos jours", Editions du Seuil, Paris, 1974, p. 258.

²⁶ În declarația făcută de președintele H. Truman se afirma: "Guvernul a fost informat că un stat evreu a fost proclamat în Palestina și recunoașterea lui a fost solicitată de guvernul provizoriu al acelui stat. Statele Unite recunosc guvernul provizoriu ca autoritate *de facto* a noului stat Israel". Vezi: H.S. Commager, *Documents of American History*, 8th Edition, vol. I-II, Appellton Century Crofts, New York, 1968, pp. 551-552.

Summary

The present paper is concerned with a very heated debate in the aftermath of the Second World War, namely the Palestinian Question. The chronological limits of the paper are 1945-1948, the dawns of the establishment of the Israeli state. The main focus of the research is the diplomatic history concerned with the Palestinian topic from the U.N. and Arab League perspectives. The paper explores the "diplomatic ballet" and also the reactions in the international arena regarding the different political solutions offered in order to solve the Middle East crisis. A special attention is pointed to the diplomatic efforts engaged by the Mandatory Power in order to preserve the relationships with both Arabic community and countries, and also with the Jewish community and its political and military organizations.

The U.N. involvement is also widely discussed as being the crucial factor in the settlement of the problem. The author wants also to point out that the Arab unity was structured at the end of the Second World War in deep connection with the Palestinian problem; which transformed itself from a local and regional question to a global one. We certainly can find some of the roots and manifestations of the Cold War in this specific area.

Finally, the paper tries to illuminate certain diplomatic aspects which were not discussed until now in the Romanian historiography in order to facilitate a better understanding of the conditions which propelled the Arab - Israeli military conflicts in the post WW II period.

Liviu Țăranu

ROMÂNIA ÎN C.A.E.R. (1954-1964)

În 1963, puțini erau cei care analizând situația din lagărul socialist realizaseră cât de departe ajunsese în tendințele sale de autonomie regimul de la București. Pentru lumea întreagă, România însemna în continuare un satelit "sfios" al Uniunii Sovietice care era departe de orice tendință de rezistență sau revoltă prezentă de pildă în Ungaria și Polonia. Aceasta prezentă "ștearsă" pe mapamond se regăsea, spun unii cercetători, în maniera mult mai "sofisticată" a revoltei românești diferită cu mult ca formă și manifestare de revoltele populare din Polonia sau Ungaria¹. Revolta românească nu a fost mai puțin manifestă sau lipsită de mai multă intensitate decât revoltele din țările vecine dornice să se desfacă din "frățesca îmbrățișare" cu care U.R.S.S. le fericise. Tactul și prudența revoltei românești vor ieși la suprafață din 1964 când lumea va afla despre schimbările consistente în relațiile dintre Uniunea Sovietică și România.

În aprilie 1964, membrii Comitetului Central al P.M.R. s-au întrunit în plenară cu autoritățile locale pentru a asculta și aproba punctul de vedere al conducerii de partid asupra relațiilor dintre țările comuniste. Câteva zile mai târziu partidul publica textul unei rezoluții aprobată de Comitetul Central și care se intitula drept o "Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale"; aceasta era, în fapt, o declarație de independență a comuniștilor români care șubrezea și ridica semne de întrebare asupra autorității Moscovei în lumea comunistă. Era, în același timp, o platformă program pentru politica externă pe care Bucureștiul înțelegea să o pună în practică din acel moment.

La prima lectură, Declarația pare să aibă ca subiect principal disputa dintre sovietici și chinezi, în care liderii români își asumaseră un rol de

mediere. Începutul declarației conține o scurtă apreciere asupra eforturilor românești de a opri polemica chino-sovietică precum și o relatare a vizitei primului ministru Ion Gheorghe Maurer în China, Coreea de Nord și Crimeea. Ultima parte conține un insistent apel către toate partidele comuniste, în special către cel sovietic și chinez, să rezolve diferențele dintre ele și să îndrepte eforturile lor spre a evita o ruptură în lumea comunistă. Cuprinsă între aceste două secțiuni, o secțiune mult mai importantă era aceea a relațiilor economice dintre statele comuniste, cu referiri clare la ceea ce în cadrul C.A.E.R. reprezenta legătura economică dintre Uniunea Sovietică și țările comuniste din Europa de est. În esență această secțiune cuprindea printre altele câteva observații importante prin prisma rolului transnațional al proletariatului susținut de Moscova: "construirea noii societăți este opera istorică a poporului din țara respectivă, rodul activității sale creatoare al eforturilor și muncii sale". Trecând la lucruri precise se aprecia că "în problema colaborării economice, țările socialiste membre ale C.A.E.R. au stabilit ca mijlocul principal de înfăptuire a diviziunii internaționale a muncii, forma principală de colaborare între economiile lor naționale este coordonarea planurilor pe baza înțelegerilor bi și multilaterale. Pe parcursul dezvoltării relațiilor de colaborare între țările membre ale C.A.E.R. s-au preconizat forme și măsuri ca planul unic și organul unic de planificare comun pentru țările membre, uniunile interstatale tehnico-productive de ramură, întreprinderile de proprietate comună a mai multor țări, complexe economice interstatale...". În continuare se arăta că P.M.R. "și-a exprimat cu toată claritatea punctul de vedere arătând că întrucât esența măsurilor preconizate consta în trecerea unor funcții de conducere economică din competența statului respectiv în atribuțiile unor organisme suprastatale ele nu sunt corespunzătoare principiilor care stau la baza relațiilor dintre țărilor socialiste. Ideea organului unic de planificare comun pentru toate țările din C.A.E.R. comportă implicații economice și politice dintre cele mai serioase. Conducerea planificată a economiei naționale este unul din attributele fundamentale esențiale și inalienabile ale suveranității statului socialist – planul de stat fiind principalul instrument prin care acesta își realizează obiectivele sale politice și social-economice, stabilește direcțiile și ritmul de dezvoltare a economiei naționale, proporțiile ei fundamentale, acumulările măsurile pentru ridicarea nivelului de trai material și cultural al poporului"².

Declarația din aprilie 1964 nu reprezenta începutul unui proces de clarificare pe care Bucureștiul îl realiza vis-a-vis de rolul C.A.E.R. cât mai degrabă rezultatul unor lungi controverse între țările din sistem și precizarea în final a poziției românești fără putință ca aceasta să mai fie ocrotită sau ignorată.

Declarația era o consecință a controverselor la care România a luat parte de nevoie și în care s-a implicat destul de târziu, atunci când atacurile la adresa politicii economice românești au devenit străvezii și chiar directe. Liderii de la București au tratat tema cu multă precauție și până în 1958 – momentul retragerii trupelor sovietice, au evitat să se implice într-o contracara a acelor atacuri. De altfel polemica chino-sovietică oferea o pildă excelentă în acest sens. O nouă polemică în cadrul blocului era nedorită la Moscova și la București voința acesteia era mult prea mult prețuită, încă, pentru ca să poată fi nesocotită. În fine, ceea ce unii au numit “bătălia din C.A.E.R.” a fost un război pentru țară și grupul Dej a reușit datorită abilității și prudenței să asigure în final României o poziție importantă care să impună respectarea unor principii – marxiste, evident și să apere în acest fel suveranitatea și libertatea de decizie în plan economic, acestea fiind pârghiile principale prin care s-a reușit o creștere economică unică în istoria României – realitate ilustrată de statisticile economice. Studiile făcute de cercetătorii din occident confirmă întru totul o asemenea aserțiune³. Nivelul de trai crescuse în 1964, depășindu-l suficient pe cel interbelic, accesul la școli și noul peisaj industrial elimina, fără îndoială, orice urme semifeudale, care după unii autori, au fost prezente în România până la cel de-al doilea război mondial. Rămânea însă problema închisorilor pline de deținuți politici, precum și respectarea unor drepturi fundamentale ale omului...⁴.

Studiul de față își propune o analiză a etapelor și controverselor dintre 1954-1964, care au marcat traseul sinuos al specializării în cadrul blocului comunist, bazată pe diviziunea internațională a muncii. Ideea specializării și integrării tot mai profunde în C.A.E.R. a fost promovată de cehoslovaci și estgermani. Sovieticii au fost atrași de aceste planuri în momentul în care în vestul Europei se înregistrau primele succese ale Pieței Comune. Diferențele între est și vest atât în privința sistemelor politice dar și a metodelor de integrare erau însă în mod categoric foarte consistente.

Integrarea concomitentă cu specializarea țărilor comuniste pe anumite ramuri economice era gândită în unele cercuri politice ca un avantaj pen-

tru anumite țări (îndeosebi cele cu o industrie bine dezvoltată), în timp ce Kremlinul nu putea să nu vadă în C.A.E.R. un instrument cum nu se poate mai bun pentru a controla economiile țărilor satelite.

Poziția României s-a conturat în timp, pe măsură ce specializarea în cadrul C.A.E.R. a început să fie tot mai clar definită, dovedindu-se în dezavantajul propriu, Bucureștiul observând că țării sale i se rezerva un rol nu tocmai meritoriu, acela al unei "grădini de zarzavat" pentru C.A.E.R., în timp ce țări precum R.D.G. și Cehoslovacia urmau să dezvolte industrii de vârf.

În primăvara anului 1949, Stalin, în replică la Planul Marshall, a hotărât crearea unui organism cu atribuții oarecum similare celui american. Crearea la Moscova a Consiliului pentru Ajutor Economic Reciproc s-a făcut fără prea mare publicitate, cu participarea țărilor din estul Europei – exceptând Iugoslavia și Albania, care au fost intitulate alături de U.R.S.S. drept țări fondatoare.

De la fondare până în 1960 C.A.E.R. nu a avut un statut, Declarația de fondare cuprinzând câteva prevederi despre organizare extinse printr-o rezoluție în urma sesiunii din 1954 care definea baza legală pentru activitatea sa. Sintetizând lucrurile, până în 1960 au existat trei faze ale activității C.A.E.R.: a) faza acordurilor bi și trilaterale în domeniul schimburilor economice și a celor de asistență tehnică. Această fază de început a fost marcată de înregistrarea de către C.A.E.R. a acordurilor comerciale între membrii săi. b) În a doua fază s-a trecut la revizuirea planurilor de dezvoltare a fiecărei țări socialiste, la indicația sovietică, în sensul unei intensificări a dezvoltării industriei de război, rezultat direct al războiului din Coreea (1953). c) A treia fază începe după moartea lui Stalin, când are loc desființarea companiilor mixte din țările satelite (sovromuri, în România), se diminuează accentul pus pe industria grea, în favoarea industriei bunurilor de consum, toate aceste schimbări căpătând contur în politica de tip Malenkov în Uniunea Sovietică, iar în Europa de est, acestea fiind cuprinse în ceea ce s-a numit Noul Curs.

Din 1949 până în martie 1954 comunicatele oficiale asupra întrunirilor C.A.E.R. au lipsit cu desăvârșire. Între 1950-1953 în presa sovietică nu apare nici un cuvânt despre activitatea Consiliului. La Conferința economică internațională de la Moscova din 1952 nu s-a făcut deloc referire la C.A.E.R.; Imre Nagy aprecia în 1956 că "activitatea C.A.E.R.-ului din punct de vedere al producției industriale și al dezvoltării economice a fost

exceptional limitată în perioada primului plan cincinal (1950-1954)⁵. În 1949 a fost creat nucleul organizatoric al Consiliului deși, timp de 10 ani existența sa formală deriva doar din comunicatul de fondare. Primele reuniuni s-au ținut la Moscova unde și-a avut sediul și primul secretariat al C.A.E.R.. La început obiectivele erau limitate doar la schimburile comerciale și asistența tehnică între membri. A doua reuniune s-a ținut la Sofia unde s-au făcut primele recomandări: crearea unor agenții pentru cooperare tehnică și științifică, a unor comisii mixte în aceste domenii, realizarea unor acorduri de schimb pe termen lung între membrii lagărului socialist.

Chestiunea specializării internaționale a fost pusă pentru prima dată la a patra sesiune a C.A.E.R. din iunie 1954 de la Moscova când s-a luat în discuție problema investițiilor în fiecare plan național, pe termen lung. În comunicatul final se menționa doar că s-au discutat "problemele dezvoltării accelerate a diverselor ramuri ale industriei și agriculturii pe baza cooperării între statele membre"⁶. Ideea coordonării planurilor industriale și a schimburilor de către Consiliu apare în 1955 cu toate că teza susținută până atunci a acordurilor bilaterale intra în conflict cu noul principiu al coordonării văzut ca menire de bază a C.A.E.R.. Până în 1956, specializarea pe anumite tipuri de produse s-a produs mai curând în cadrul acordurilor bilaterale, decât sub auspiciile acestuia. La consfătuirea reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările membre ale C.A.E.R. care a avut loc în mai 1958 la Moscova la care au participat ca invitați și reprezentanți ai partidelor comuniste din Asia s-a ajuns la concluzia că "adâncirea specializării și cooperării în producție în ramurile interdependente ale economiei naționale a țărilor lagărului socialist capătă o importanță deosebit de mare"⁷. Consfătuirea a scos în evidență avantajele mari pe care le prezintă "organizarea cooperării juste și specializării și sporirea productivității muncii sociale, folosirea cât mai rațională a resurselor naturale și a condițiilor economice ale țărilor socialiste pentru accelerarea ritmului de lărgire a reproducerii socialiste"⁸. Aceeași consfătuire a atras atenția asupra necesității întăririi continue a cooperării și specializării în construcția de mașini, ceea ce dă posibilitatea să se treacă la o producție mai perfecționată de masă și de mare serie, reducându-se astfel cheltuielile de producție pe unitatea de produs. În acest domeniu se regăsește o primă cauză a fricțiunilor din C.A.E.R. – refuzul țărilor industrializate de a ceda unele activități industriale standardizate țărilor rămase în urmă din punct de vedere economic.

Primele surse de conflict în domeniul economic au apărut între Cehoslovacia și R.D.G., pe de o parte și România, Bulgaria și Polonia pe de altă parte, primele pledând de la începutul anilor '50 pentru o creștere a gradului de specializare între țările comuniste.

Primele divergențe apar între țările industriale și cele agricole; Cehoslovacia și Germania de est în căutare de piețe de desfacere pentru propriile produse industriale, produse finite și mașini susțin specializarea în cadrul C.A.E.R. singura structură care le putea asigura desfacerea unor produse care pe alte piețe nu erau competitive. Problema principală care măcina unitatea Consiliului era dorința țărilor dezvoltate din bloc de a obține în schimbul propriilor produse, materii prime și produse alimentare însă la prețurile de pe piața mondială, nu la prețuri reglementate în cadrul sistemului. Avantajul decurgea din prețul ridicat la produsele finite și utilaje și un preț modest la materiile prime.

Țările producătoare și exportatoare de materii prime (petrol, cherestea, produse alimentare) precum România și Bulgaria puternic animate de ideea creării propriei industrii, preferau să obțină din Vest utilaje performante și de calitate superioară celor cehoslovace sau est-germane. Tendința era de a stopa programele de industrializare ale acestor țări, potențiale rivale și ale căror produse nu ar fi făcut decât să aglomereze piața C.A.E.R. și să elimine piețele de desfacere ale țărilor dezvoltate din cadrul blocului. Conflictele de interese dintre membrii Consiliului au apărut din relațiile lor economice iar dezacordurile teoretice au tins să se bazeze pe acestea; au existat însă și surse externe de discordie care au agravat antagonismele din cadrul blocului. De pildă în privința discordiei dintre România și U.R.S.S. motivele au fost politice, experiența reparațiilor de război și crunta exploatare a economiei românești prin intermediul sovromurilor, ajutorul limitat pentru industrializare pe care sovieticii l-au dat (10\$/cap locuitor, față de Bulgaria cu 73\$, Germania de Est cu 78\$, Polonia cu 33\$, Ungaria cu 38\$), umilirea politică apăsătoare a liderilor români de către consilierii sovietici⁹. Fricțiunile politice au crescut din această moștenire apăsătoare.

Pentru aproape o decadă după al doilea război mondial exporturile românești către țările din blocul sovietic erau aproape exclusiv formate din materii prime, semifabricate și produse alimentare în timp ce jumătate din importurile României constau din mașini și produse finite, procurate mai ales din Cehoslovacia, Germania de Est și U.R.S.S. Schimburile între

țările socialiste aveau loc pe baza prețurilor de pe piața mondială, însă după 1950 s-a decis în cadrul blocului prevenirea "creșterilor speculative" din prețurile mondiale la materii prime și instituirea unei proceduri de stopare a prețurilor (stop prices)¹⁰. Din această inițiativă aveau de câștigat țările industrializate din cadrul blocului, care procurau astfel materii prime la prețuri mai mici decât cele mondiale. România, Polonia și Bulgaria erau obligate să livreze materii prime la aceste prețuri – Gogu Rădulescu scria în 1958 că dacă Cehoslovacia ar fi cumpărat materii prime, la prețurile mondiale, între 1951 – 1953 ar fi pierdut mai mult de un miliard de dolari. Procedura de stopare a prețurilor avea menirea de a ajusta acordurile de schimb între câteva țări din C.A.E.R. pentru a intra în linie cu nivelul mondial și pentru a evita "diferențele în profitabilitatea schimburilor pe piața socialistă și capitalistă pentru fiecare țară"¹¹. România cu structura exportului său avea numai de pierdut de pe urma procedurii de stopare a prețurilor dar posibilitatea de a se împotrivi acestui fapt era improbabilă atât timp cât la Kremlin trona Stalin iar obediența comuniștilor români față de acesta era totală.

Disputa în problema prețurilor a continuat cu o altă controversă asupra "schimburilor neechivalente" și care aveau în centru potențialul dezavantaj pentru țările rămase în urmă din punct de vedere al industrializării în schimburile cu economiile industriale mature demonstrat de faptul că primele trebuiau să cheltuiască mai multă muncă și timp pentru a produce o unitate de valoare la prețurile mondiale decât partenerii lor avansați care produc exporturile proprii cu o productivitate a muncii mult mai mare. Economiiști sovietici arătau în studiile lor că "în blocul socialist nu există și nici nu pot exista schimburi neechivalente", în timp ce unii experți cehoslovaci au arătat că schimburile conduse după prețurile mondiale pot fi echivalente atât timp cât aceste prețuri nu sunt influențate de elemente monopoliste sau alte deviații de la "valoarea mondială"¹². "Deși neechivalența poate apărea oricând, scria J. Tauchman, unul dintre cei mai influenți economiști cehi în domeniu, schimburile totale de bunuri între Cehoslovacia și toate celelalte țări socialiste între 1950 și 1956 au fost pe deplin echivalente"¹³. J. Tauchman refuza categoric ideea promovată de "câțiva autori" și pusă în circulație în cursul unor negocieri, de aplicare a unui sistem dublu de stabilire a prețurilor, care să oblige țările dezvoltate să ofere clienților mai puțin dezvoltati termeni mai favorabili de schimb decât cei existenți pe piața mondială. Pe termen lung, argumenta Tauchman, o astfel de schemă poate lucra în defavoarea țărilor mai puțin dez-

voltate, aparent pentru ca aceasta poate obliga națiunile industrializate să le cumpere materiile prime și să vândă produsele lor (mașini și echipamente industriale) pe piața capitalistă.

În mai 1958 la sesiunea C.A.E.R. de la București, problema echivalenței a fost dezbătută și s-a decis studierea unor măsuri care să asigure pieței socialiste "un preț de bază propriu". Cehoslovacii s-au opus acestei schimbări argumentând că orice alt sistem al prețurilor poate "inhiba schimburile între țările socialiste și cauza dezintegrarea pieței socialiste". Experiența, arătau însă bulgarii, refuză în mod esențial acest punct de vedere, în sensul că "prețurile au deviat în multe cazuri fără a tulbura relațiile comerciale"¹⁴. Delegația română a fost de partea bulgarilor.

În publicistica cehoslovacă au apărut afirmații, după 1956, conform cărora eșecul în negocierile pentru acordurile comerciale româno-cehoslovace nu a putut avea decât "consecințe adverse" pentru ambele părți. Insistența în a dezvolta toate ramurile economiei naționale incluzând și pe acelea pentru care nu exista bază de materii prime era criticată de Cehoslovacia. Aceasta era singura țară – în opinia experților cehoslovaci, care a adoptat o structură de export bazată pe industria construcțiilor de mașini, excelentă pentru a servi nevoile clienților săi mai puțin dezvoltați. Cu toate acestea după 1953 surplusurile sale de producție aveau drept cauză revirimentul economic al țărilor precum România, Polonia și Bulgaria dar și scăderea investițiilor din aceste țări în industria siderurgică considerată până în 1953 ca prioritară. În timp ce exporturile românești de produse alimentare și alte bunuri de consum au fost drastic reduse după 1954 pentru a crește consumul intern, exporturile cehoslovace au scăzut drastic după 1953. Confruntat cu această dificultate de a vinde produsele industriei grele în care Cehoslovacia s-a specializat, Partidul Comunist Cehoslovac a promulgat în mod ostentativ, în numele ajutorului pentru industrializarea partenerilor mai puțin dezvoltați, o declarație în februarie 1956 chemând la un studiu științific asupra unei "politici economice a diviziunii muncii între țările din blocul socialist"¹⁵. În presa cehoslovacă au apărut ulterior o serie de articole semnate de V. Kaigl, D. Manchova, B. Maly și J. Mervart care pentru prima dată au pus în public probleme cruciale care împiedicau schimburile în cadrul blocului și care divizau țările C.A.E.R.. Nu este astfel o surpriză că primul articol (din 1954) scris de un economist român pe probleme teoretice ale specializării a ales unul din articolele economiștilor cehi pentru contraargumentație.

Conflictele de interese între economiile mai dezvoltate și cele mai puțin dezvoltate din cadrul blocului socialist s-au reliefat deja la a șaptea sesiune a C.A.E.R. din mai 1956 unde specializarea în producția de mașini a fost discutată în premieră. Autorii cehi au arătat ulterior ca specializarea poate fi susținută dacă nu ar fi "vederea îngustă a câtorva oficialități economice"¹⁶. Totuși se atrăgea atenția că în calea specializării nu țările mai puțin dezvoltate sunt obstacolele ci liderii din țările socialiste dezvoltate incluzând Cehoslovacia care nu au înțeles necesitatea transferării producției de mașini către țările mai puțin dezvoltate (produse cu o tehnologie mai puțin complicată, tractoare și mașini agricole).

Trei teme, toate din caracterul "internaționalist" al revoluției proletare, s-au regăsit în literatura cehoslovacă din această perioadă: 1) tendințele autarhice sunt "direct contrare legilor din sistemul socialist" (politica protecționistă este împotriva socialismului), 2) specializarea internațională este cea mai bună cale de a înlătura diferențele existente în nivelurile de dezvoltare între țările socialiste, 3) principiul după care exporturile de mijloace de producție trebuie să crească mai mult decât exportul de produse de consum (principiu inspirat din operele lui Marx) nu are nevoie să opereze în fiecare țară separat, ci trebuie aplicat blocului socialist în ansamblul lucru care poate fi mult mai avantajos "pentru țările cu un nivel mai slab dezvoltare care pot să-și folosească propriile resurse pentru o mai mare expansiune a producției de bunuri de consum și să schimbe o parte a acestei producții cu instrumentele de producție de care au nevoie pentru dezvoltarea sectoarelor prioritare"¹⁷. Toate acestea aveau legătură și cu faptul că românii au micșorat drastic importul de mașini și echipamente industriale între 1953 și 1958. În fața unei severe crize a balanței de plăți, Bucureștiul a impulsionat totuși industrializarea țării cu accent pe industria grea, în linie cu doctrina la modă din blocul sovietic.

Primele declarații sau manifestări în sens protecționist din publicistica românească au apărut în revista de specialitate "Probleme economice" care în 1957 publica opinia tranșantă a unor economiști români: "Desigur că dacă indicele de rentabilitate al importului ar fi hotărâtor, o țară cu industria slab dezvoltată va găsi că importul celor mai multe produse finite este mai avantajos din străinătate decât producerea lor în țară. O astfel de concluzie ar însemna renunțarea la procesul de industrializare"¹⁸. În aprilie 1958, M. Horovitz aducea o nouă contribuție la seria de argumente protecționiste promovate de conducerea de la București: "Comerțul efec-

tuat pe baza prețurilor mondiale este un schimb echivalent privit prin prisma valorii internaționale și neechivalent privit prin prisma valorii naționale a mărfurilor. Valoarea națională a unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă socialmente necesară pentru producerea ei în cadrul unei economii naționale. Valoarea de piață a unei mărfi pe plan internațional este determinată de cantitatea de muncă socialmente necesară pentru producerea ei în țările care livrează pe piața mondială cea mai mare parte din această marfă". Pentru a justifica protecționismul românesc, M. Horovitz spune: "faptul că se fabrică în țară produse care necesită o cheltuială de muncă socială mai mare decât în alte țări se datorește în primul rând următorilor factori: 1) politica de industrializare a țărilor socialiste prin care se pun în producție produse noi, care vor avea pentru o anumită perioadă o valoare națională superioară valorii lor internaționale, 2) politica de discriminare a țărilor capitaliste în comerțul cu țările socialiste, care deși cauzează mari pagube în economia națională a țărilor capitaliste obligă țările socialiste să producă anumite produse cu o cheltuială mai mare de muncă, 3) lipsa de disponibilități de plată a importurilor necesare"¹⁹.

Cehii au răspuns în iunie 1959, prin Vladimir Kaigl care observa că "cea mai bună cale de a elimina un deficit în balanța de plăți este să se obțină o înaltă productivitate a muncii" adăugând că interesele lumii socialiste cer ca specializarea să corespundă diferențelor în productivitatea muncii iar în consecință construcția de mașini poate fi concentrată în țările cu îndelungată tradiție în acest sector. Ca urmare cea mai bună cale este importul de mașini din țări cu experiență în producerea lor, așa cum este Cehoslovacia și, astfel să realizeze o creștere a productivității muncii.

La sesiunile C.A.E.R. – București, iulie 1958 și Praga, decembrie același an s-a deliberat în legătură cu perspectiva dezvoltării industriilor metalurgice și chimice în fiecare stat membru – acest fapt a creat una din cele mai delicate probleme politice în următorii doi ani. Dezbaterile s-a intensificat și ca urmare a unei noi chestiuni ideologice care este pusă în această perioadă (1958) aceea a tranziției mai mult sau mai puțin "simultană spre comunism". Acest principiu evocat prima dată de Ts. A. Stepanyan, care susținea că diferența de nivel de dezvoltare a țărilor și popoarelor poate dispărea gradual "așa cum sistemul socialist s-a extins în procesul de ajutor reciproc și colaborare a tuturor țărilor socialiste". Ts. A. Stepanyan a specificat totuși că "țările socialiste europene unite într-un singur Consiliu pentru ajutor economic reciproc; pot fi primele care să intre în

comunism ca un grup, în timp ce națiunile asiatice pot păși în comunism dar la o dată ulterioară²⁰. Nikita Hrușciiov a confirmat tezele lui Ts. A. Stepanyan la Congresul XX al P.C.U.S. în ianuarie 1959.

Pe această linie, a intrării rapide în comunism se înscria și doctrina industrializării prin toate mijloacele promovată intens și sistematic de autoritățile de la București, cu un accent special pe industria construcțiilor de mașini. Dacă până în 1960 sovieticii au susținut această politică de puternică industrializare după 1960 poziția lor se va schimba conducând într-o direcție contrară. Liderii de la București au manifestat însă deschis intenția lor de industrializare după ce au obținut în 1960, împrumuturi și asigurări de livrări cu materii prime din partea sovieticilor pentru programul lor de industrializare prevăzut în planul șesenal dintre 1961-1965.

Ajutorul economic reciproc dintre țările socialiste se manifesta sub o formă "deosebit de eficace" prin acordarea de credite, care se caracterizau prin destinația lor productivă și prin caracterul lor avantajos. În general, creditele se acordau pe termen lung și se restituiau în multe cazuri în produse ale întreprinderilor construite cu aceste credite. Dobânda maximă era de 2%, iar uneori se acordau fără dobânzi, sau cu scutirea de dobânzi în primii ani de folosire a creditelor. Uniunea Sovietică, bineînțeles cel mai important creditor din tot lagărul socialist, a acordat până în 1957 credite tuturor țărilor socialiste în sumă totală de 28 miliarde de ruble. România a beneficiat de pildă de credite importante din partea U.R.S.S. pentru dezvoltarea producției industriale. Astfel creditul acordat în 1956 pentru dezvoltarea industriei chimice în valoare de 270 milioane de ruble urma să fie achitat prin livrarea de mărfuri produse de întreprinderile ce erau utilizate cu mașini și instalații importate din U.R.S.S. în contul acestui credit. Termenul de rambursare a creditului era de 10 ani cu începere din momentul intrării în funcțiune a acelor întreprinderi. Pe baza creditelor primite din partea Uniunii Sovietice de către România s-au primit instalațiile pentru termocentralele de la Borzești, Comănești, Ovidiu, Sângeorgiu, Paroșeni, laminorul de la Roman, fabrica de antibiotice de la Iași, combinatul chimic de la Borzești. România a mai primit credite din partea Cehoslovaciei, R.D.G., Poloniei și Ungariei și a acordat la rândul ei asemenea credite Albaniei, Ungariei, R.P.D. Coreene și R.D. Vietnam²¹.

În plenara din 1958, Gheorghe Gheorghiu-Dej a anunțat că pentru a dezvolta industria chimică va solicita un credit important din Uniunea Sovietică pentru obținerea de echipament industrial. Ulterior tot el va anunța

că a "am primit o scrisoare de la tovarășul Hrușciiov prin care ne aduce la cunoștință că Guvernul Sovietic este de acord să ne dea un nou ajutor la dezvoltarea industriei chimice, urmând ca în cursul lunii decembrie să plece la Moscova o delegație pentru a încheia acordul corespunzător"²². Cu toate acestea nu va mai apărea nici un semn că acest acord a fost încheiat și ajutorul trimis. Un acord comercial între România și U.R.S.S. semnat în februarie 1959 menționa doar schimburi obișnuite de bunuri dar nici un credit. Totuși în primăvara aceluiași an se încheia un acord pentru livrare de materii prime și echipament industrial pe credit în același condiții cu cele din decembrie 1956²³. În acord cu o sursă sovietică târzie "R.P.R. a primit 61 milioane de ruble, în 1956, pentru industria chimică, după care în cursul realizării acordului, creditul urma să crească la 83,5 milioane de ruble"²⁴.

Dar Uniunea Sovietică nu era chiar singura sursă de credite pentru România. În noiembrie 1958 înainte de *speech*-ul lui Gh. Gheorghiu-Dej despre ajutorul sovietic, *Scântea* tipărea un interviu acordat de premierul Chivu Stoica ziarului *The Washington Post*, în care acesta susținea că "reputate firme din occident erau dispuse să ne acorde credite" și că, România va accepta aceste credite dacă ele sunt în interesul țării²⁵. Probabil plenara din 1958 a marcat reorientarea spre Vest, iar în primăvara anului 1959 premierul I. Gh. Maurer a făcut un discret tur în occident pentru a explora posibilitățile de extindere a schimburilor și obținerea de credite.

În mai puțin de un an, România a negociat compensațiile pe termen lung (despăgubirile pentru naționalizările din 1947-1948) cu câteva țări din vest inclusiv cu S.U.A. și Marea Britanie²⁶.

Expansiunea industrială a României începe din 1958, facilitată și de creșterea disponibilității pentru schimburi externe, în care o largă creștere a importurilor de mașini și utilaje putea fi finanțată din exterior. Importurile și echipamentele importate din Cehoslovacia și R.D.G. au scăzut, crescând cu mult cele din Vest și Uniunea Sovietică. Exporturile către partenerii din C.A.E.R. au crescut, ceea ce a dus la neînțelegeri și conflicte de interese tot mai clare. Cehii și estgermanii au acuzat românii de politică economică autarhică. Românii s-au pronunțat clar, refuzând "absolutizarea" principiului după care doar acele ramuri industriale pot fi dezvoltate în care materiile prime sunt disponibile doar în plan intern (așa cum încercau să demonstreze cehii și germanii). Era dezaprobat principiul după care prioritatea este expansiunea industriei grele și a construcției de

mașini realizabilă în sistemul socialist mondial ca un întreg iar nu în fiecare țară în parte. Bucureștiul susținea că interesele lagărului socialist cer ca principiul să funcționeze în fiecare țară socialistă "dezvoltarea a câtorva industrii extractive sau energetice – așa numita industrializare de stambă", nu înseamnă în mod real industrializare. Aceasta nu poate genera progresul tehnic necesar pentru extinderea producției în toate ramurile economiei²⁷.

În timpul acestor dezbateri regimul de la București urgenta dezvoltarea și expansiunea complexului construcțiilor de mașini, incluzând industria siderurgică și metalurgică. Deja în 1959 la a XII-a sesiune a C.A.E.R.-ului de la Sofia oprobiul sovietic față de industrializarea românească era evident; pe lista țărilor din cadrul Consiliului care urmau să-și extindă exporturile de oțel din 1961-1965 numele României a fost omis. În martie și aprilie Al. Bârlădeanu negocia la Moscova cu experții sovietici planurile de dezvoltare ale României, ajutorul sovietic și schimburile sovieto-române pe următorii cinci ani. Semnificativ este că industrializarea țării, includea un export planificat de 3,3 milioane tone de oțel anual și o creștere de 120% în exporturile industriei construcțiilor de mașini. Aceste țeluri au putut fi aprobate de guvernul sovietic, probabil datorită creșterii importurilor de minereu de fier și alte materiale din Uniunea Sovietică. La al III-lea Congres al P.M.R. din iunie 1960, Gh. Gheorghiu-Dej a arătat că Uniunea Sovietică poate ajuta în construcția unui combinat siderurgic, un proiect de 10 ani cu o producție de cca. 4 milioane tone oțel anual.

La 11 noiembrie 1960 România și U.R.S.S. au semnat un acord comercial pentru următorii cinci ani, care prevedea ajutor tehnic sovietic în construcția combinatului de la Galați dar nici o mențiune de livrare de echipament. N.S. Hrușciiov a ignorat subiectul Galați în *speech*-ul său la Congresul din iunie deși a făcut promisiuni în sensul unui ajutor tehnic. Ceea ce a constituit o injurie la adresa românilor a fost semnarea unui acord sovieto-bulgar pe 31 decembrie același an care menționa un credit de numai puțin de 650 milioane de ruble pentru a extinde lucrările la combinatul de la Kremikovți. Probabil una din cauzele acestui tratament de care s-au "bucurat" românii poate fi explicat și prin sugestia pe care reprezentanții sovietici în C.A.E.R. au făcut-o românilor în sensul unor eforturi mai mari pentru extinderea producției de cereale în anii ce urmau și creșterea exportului de porumb pe piața socialistă mai mult decât se viza în planul

de șase ani. N.S. Hrușciov care avea o bine cunoscută pasiune pentru cultivarea porumbului, a accentuat aceasta și în vizitele sale în România²⁸. Românii nu intenționau să rămână, însă, grâнарul Europei Centrale în schimbul produselor manufacturate cehoslovace și est-germane.

Din decembrie 1960 discuțiile și acuzațiile publice din C.A.E.R. au crescut în intensitate, comuniștii români deschizând o nouă rundă a dezbaterii cu un subiect care ținea de ajutorul economic sovietic și de colaborarea economică între țările socialiste. Erau vizate refuzul sovietic de a acorda credite pentru industria românească și dezavantajele din specializarea economică a țărilor socialiste. Românii au contraatacat puternic teza estgermană după care costurile sociale care intră în prețul unui produs nu trebuie luate în considerare, precum și faptul că țările mai puțin dezvoltate puteau să-și rezerve rolul de furnizoare de materii prime și de produse alimentare; era criticată exagerarea rolului legii valorii în schimburile internaționale bazată pe "legea dezvoltării proporționale".

Plenara C.C. al P.M.R. din noiembrie-decembrie 1961, pe lângă subiectul facțiunii moscovite a dezbătut problemele referitoare la schimburile în cadrul C.A.E.R. precum și chestiunea specializării, Gh. Gaston Marin, șeful Comisiei de Planificare, condamnând "acele teorii eronate care (...) în fapt neagă necesitatea creării bazei tehnice și materiale a socialismului și prezintă într-o manieră distorsionată principiile specializării și cooperării în cadrul diviziunii internaționale a muncii"²⁹.

Poziția sovietică a tins să se apropie de cea a Cehoslovaciei și R.D.G.. În februarie sovieticii arătau că deși volumul schimburilor externe ale țărilor socialiste a crescut, au rămas totuși disparități în extinderea participării la comerțul internațional a unor economii socialiste, multe țări nu folosesc la maximum posibilitățile diviziunii internaționale a muncii pentru propria dezvoltare. I. Dudinski unul dintre economiștii sovietici cu autoritate susținând legea valorii în schimburile internaționale arăta că pe "piața socialistă mondială nu există un spirit mercantil sau speculativ, nici schimburi neechivalente, caracteristice schimburilor dintre țările capitaliste"³⁰. Teza susținută de români și bulgari pentru un sistem de prețuri separat în lumea socialistă, era contraatacată de I. Dudinski care susținea că nu era necesar un astfel de sistem. În noiembrie 1961 cea mai clară dovadă a noii viziuni economice sovietice este dată de discursul sovietic în C.A.E.R. prin care sunt minimalizate costurile sociale (teză susținută de cehi până în 1958), chestiunea profitabilității fiind dominantă în acest discurs. Intro-

ducerea în cadrul schimburilor internaționale a profitabilității economiilor naționale însemna introducerea unui element mercantil în acest cadru.

Schimbarea atitudinii Uniunii Sovietice față de țările slab dezvoltate din sud-estul Europei precum și diminuarea susținerii economice pentru acestea s-a datorat, probabil și problemelor economice interne cu care se confrunta Kremlinul exprimate foarte bine prin deficitul balanței de plăți. U.R.S.S. se confrunta deja cu o scădere serioasă a ritmului de creștere economică începută de la sfârșitul anilor '50.

Contra României a intrat în competiție și Cehoslovacia, în presa căreia apăreau acuzații după care "câteva țări" neglijează acordurile lor de comerț exterior afectând astfel realizarea planurilor de schimb ale partenerilor (acuzațiile vizau și România). Aceste acuze apăreau în momentul în care al treilea plan cincinal cehoslovac (1961-1965) era deja în pericol de a intra în colaps, datorat și dificultății în obținerea de materii prime care fusseră într-adevăr contractate cu țări socialiste. În aprilie 1962 apăreau primele chemări pentru o creștere mai mare a participării în diviziunea internațională a muncii a țărilor mai puțin dezvoltate ale căror exporturi cu greu respectau recomandările C.A.E.R. de specializare. Se susținea că o mai mare specializare poate ajuta creșterea acestor țări și poate favoriza țările mai dezvoltate să integreze economiile lor mai bine în sistemul socialist mondial. Toate acestea erau legate și de nivelul de trai, de venitul național pe cap de locuitor în fiecare din aceste țări care pentru țările mai puțin dezvoltate putea crește pe seama împrumutului din țările socialiste dezvoltate. În 1962, la Consfătuirea de la Moscova, s-au elaborat "Principiile fundamentale ale diviziunii internaționale a muncii" cu precizarea specializărilor pe țări pentru anume industrii cu coordonarea direcțiilor de cercetare științifică precum și cu construcția în comun de mari obiective economice. Aceste principii reprezentau coordonarea planurilor economice ale tuturor statelor socialiste începută în 1954, care își propunea lichidarea diferențelor de nivel economic dintre țările esteuropene. S-au creat astfel organisme subsumate C.A.E.R.: Direcția centrală pentru dispeceri a sistemelor energetice intercontinentale, Banca internațională de colaborare economică, Institutul unificat de la Dubna pentru cercetarea energiei nucleare ș.a.³¹. Unele prevederi cuprindeau o serie de condiții puse de sovietici care arătau ca pe viitor coordonarea în C.A.E.R. va cuprinde măsuri de a asigura realizarea contractelor cu precizări clare în privința volumului, datei de livrare, calității și nivelului tehnic al produsului ce urma să fie livrat.

În august 1962 apare celebrul articol al lui N.S. Hrușciiov publicat în revista *Kommunist*, principala publicație politică a P.C.U.S. Apariția articolului a fost urmată aproape imediat de o importantă reuniune la Moscova a liderilor din toate țările C.A.E.R. convocată pentru a discuta modalitatea de a pune pe picioare în mod efectiv Consiliul. Propunerile lui N.S. Hrușciiov erau de amploare și demonstau încă o dată intenția Kremlinului de a ține sub control deplin sateliții săi est-europeni: "țările comuniste vor forma un întreg, spune liderul sovietic atunci când se vor coace condițiile pentru creșterea cooperării politice și economice la un nou nivel. La acest nivel o semnificație specială este acordată coordonării planificărilor economiilor naționale, diviziunii internaționale socialiste a muncii prin coordonarea specializării producției care va garanta succesul dezvoltării organice a țărilor socialiste". N.S. Hrușciiov era convins că "sistemul mondial socialist a atins stadiul în care nu se mai poate preconiza o dezvoltare sănătoasă doar prin creșterea economiilor naționale". A sosit momentul de a trece la un "singur organism mondial incluzând sistemul ca un întreg, după cum a prevăzut geniul lui Lenin". Acest lucru era acum posibil susține același N.S. Hrușciiov, pentru țările comuniste care se puteau supune planificării la nivelul C.A.E.R., "țelul nostru este să construim economia lumii socialiste ca o singură entitate". Dacă acest lucru nu a fost posibil în trecut, este pentru că vechiul statut al C.A.E.R. (cel din 1960) nu a avut puterile necesare sau "instrumentele" necesare. Dar acum această situație va fi schimbată "deciziile reuniunii din iunie permit ca funcționarea Consiliului să fie organizată într-o manieră nouă"³². Pentru a concretiza propunerile sale N.S. Hrușciiov recomanda crearea unui fond comun de investiții pentru țările din C.A.E.R. dar la care să aibă acces doar țările care respectau directivele Consiliului.

Cehii, folosindu-se de articolul lui N.S. Hrușciiov au cerut în mod repetat o mai mare specializare și coordonare, toate acestea în spatele unor puternice asigurări că integrarea progresivă nu va afecta în nici un fel suveranitatea politică. Apar și acuze precum că sunt industrii recente care produc și exportă diferite tipuri de mașini standardele mondiale și ale căror costuri de producție sunt mult mai mari.

În iunie 1962 N.S. Hrușciiov vizitase Bucureștiul pentru a convinge conducerea română că planurile de reorganizare a C.A.E.R. nu reprezintă un pericol pentru suveranitatea economică a României, iar în discursurile sale nu a evitat să accentueze tema cooperării în cadrul Consiliului, dar și

simpatia sa pentru industrializarea românească³³. În septembrie la trei luni după vizita lui Hrușciov, liderul estgerman Walter Ulbricht vizita România pentru a-l convinge pe Gh. Gheorghiu-Dej să accepte integrarea în C.A.E.R.. Se pare că vizita a fost nu a fost un succes, dimpotrivă ea a înrăutățit relațiile dintre București și Pankow.

În ianuarie 1963 cehii critică producția de oțel la un cost ridicat "a câtorva țări", precum și considerarea volumului exporturilor ca un index pentru progresul economic mai degrabă decât eficiența produsului. Această eficiență depinde de condițiile naturale, care nu sunt favorabile pentru dezvoltarea unei baze a metalurgiei interne.

La mijlocul lui februarie, vice-premierii statelor membre s-au întâlnit la Moscova să discute "specializarea în piața mondială". S-a putut observa că sovieticii alături de cehi, estgermani și polonezi au făcut un ultim efort de a pune pe picioare C.A.E.R.-ul și a-l transforma într-o agenție supranațională care să poată fi capabilă să inițieze și supervizeze punerea în practică a acordurilor de specializare. Ruptura care a rezultat din această reuniune a fost destul de serioasă încât să-i îndemne pe liderii comuniști români să convoace Comitetul Central al partidului imediat după ce delegația română a revenit de la Moscova. Cu acest prilej s-a reafirmat sprijinul pentru poziția lui Al. Bârlădeanu la Conferința de la Moscova și la felicitat pentru prestația sa, fiind instalat ca membru supleant al Biroului Politic³⁴.

La scurt timp după aceasta Gaston Marin a acordat un interviu ziarului *Corriere della Sera* în care declara că "suntem în faza discuțiilor bilaterale. România a încheiat acorduri de acest tip cu sovieticii, bulgarii și polonezii pentru fabricarea câtorva tipuri de mașini. C.A.E.R. recunoaște dreptul fiecărei națiuni de a se dezvolta și planifica în conformitate cu propriile sale interese naționale. C.A.E.R. este o organizație de state suverane"³⁵.

Întâlnirea C.A.E.R. din mai 1963 nu a fost mai rodnică decât cele anterioare; dezacordurile au crescut în intensitate, iar de data aceasta Budapesta încearcă să convingă Bucureștiul să intre în corul C.A.E.R. Nicolae Ceaușescu șeful delegației române, care s-a deplasat la Budapesta ca urmare a invitației făcute de maghiari, nu a pierdut prilejul pentru a sublinia din nou importanța industriei grele cu axa principală – ramura construcțiilor de mașini, în timp ce ungurii secondați de sovietici insistau pe creșterea specializării și coordonării producției. Liderii români departe de a pleca urechea la astfel de insistențe au demonstrat încă o dată nemulțumirea lor față de C.A.E.R. prin absența totală la Conferința secretarilor de partid

de la Varșovia în iunie 1963. Această absență este legată și de refuzul liderului P.M.R., Gh. Gheorghiu-Dej care se opusese anterior să ia decizii în legătură cu integrarea României în C.A.E.R. fără a se consulta în prealabil cu organizațiile largi ale partidului (Biroul politic, Comitetul central). La conferința menționată N.S. Hrușciiov intenționa să obțină acordul unanim pentru dotarea C.A.E.R. cu instrumentele necesare supravegherii și implementării principiului specializării și integrării. Opoziția românească față de această manieră de a acționa nu putea fi exprimată mai bine decât prin absența de la lucrările conferinței. Această opoziție nu era una solitară ci una susținută, se pare, și de către chinezi. Celebra scrisoare deschisă a chinezilor din 14 iunie 1963, pe lângă exacerbară conflictului chino-sovietic susținea deschis țări precum România care se împotriveau planului unic și dictatului C.A.E.R.-ului. Unele afirmații sunt ilustrative în acest sens: "este absolut necesar pentru țările socialiste să practice asistența economică mutuală, cooperarea și schimbul economic. Astfel de cooperare economică trebuie să se bazeze pe principiile egalității, beneficiului reciproc și ajutorului tovarășesc. Dorința unei mari puteri șoviniste de a nega aceste principii de bază și, în numele diviziunii internaționale a muncii sau specializării să impună voința sa altora, încalcă independența și suveranitatea țărilor frățești sau dăunează intereselor popoarelor acestora"³⁶.

De la mijlocul anului 1963 propaganda românească a intrat într-o intensă activitate inițiind populația în poziția românească vis-a-vis de integrarea în C.A.E.R. prin metoda specializării. Revista "Viața economică" și "Scânteia" organele de presă importante ale P.M.R. au publicat articole-pledoarii în favoarea industrializării.

Atitudinea românească a fost mai mult decât rezervată față de propunerile de introducere graduală a unui plan comun pentru toate țările din C.A.E.R. I. Rachmuth din conducerea Institutului de cercetări economice din București declara că politica românească de dezvoltare tinde să "obțină cel mai înalt nivel tehnic prin cumpărarea din Vest a celor mai noi licențe de producție" (așa cum proceda de fapt R.D.G.)³⁷.

Pe 5 iunie 1964, Radio București dădea glas unor importante obiecții cu referire la comentariile unui post de radio sovietic care chemase anterior la "întărirea comunității socialiste". Ca răspuns la unele comentarii critice la adresa politicii economice românești postul de radio românesc a lansat o serie de întrebări retorice despre relațiile economice pe care multe

țări din lagărul socialist le au cu țările capitaliste (de pildă în cazul Poloniei aproximativ 40% din comerțul său exterior se realizează cu țările capitaliste). Critica sovietică se concentrase pe interesul românesc de a cumpăra mașini și echipament industrial din Vest, lucru care nu mai fusese atât de deschis criticat până atunci. Sub egida Institutului de economie al Academiei de științe a R.D.G., la Berlin, apărea o lucrare a unui economist german Willi Kunz intitulată "Probleme de bază ale colaborării economice internaționale între țările membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc". În carte se întâlneau idei conform cărora "în actuala etapă istorică principalul mijloc de adâncire planificată a diviziunii internaționale socialiste a muncii și de unire cât mai strânsă a eforturilor în producție ale țărilor socialiste îl constituie coordonarea planurilor economiei naționale". Comentată și criticată de Costin Murgescu în revista "Viața Economică" cartea scrisă de W. Kunz identifica această coordonare cu "planul unic". Costin Murgescu arăta însă "că înfăptuirea unui plan al țărilor socialiste implică în mod necesar renunțarea la atribute fundamentale esențiale și inalienabile ale suveranității lor, la mijloacele de îndeplinire practică a acestor atribute, la pârghiile de conducere a vieții economice... Din moment ce ar exista un plan unic ce ar urma să se mai coordoneze...?" Același Costin Murgescu critica ideea, ca de pildă "să se construiască întreprinderi comune" sau "să se instituie proprietatea comună interstatală". Referitor la România și dezvoltarea ei economică în cadrul specializării, W. Kunz aprecia că "producția de petrol, construcția de echipament pentru explorarea geologică a petrolului, industria prelucrătoare de petrol-petrochimia, producția de vagoane cisternă, vase cisternă – sunt cele mai bune soluții". Costin Murgescu referindu-se la aceste remarci ale economistului german marată că "a emite păreri care nu ne-au fost solicitate ... ar putea să indispuină. Economiiștii români evită sistematic să formuleze aprecieri cu privire la modul în care ar trebui s-au n-ar trebui să-și rezolve problemele dezvoltării economiile țărilor prietene"³⁸. Dezbaterile au crescut în intensitate în aceeași lună, când românii au criticat puternic în presă, recente contribuții sovietice în domeniul geografiei regiunilor economice. Critica avea la bază un articol publicat de E.B. Valev care a propus crearea unui complex economic interstatat în regiunea Dunării de jos, care îngloba o largă porțiune din România ca și teritorii din Bulgaria și U.R.S.S.. Autorul replicii românești, Costin Murgescu editor al revistei *Viața economică* realiza un amplu rechizitoriu la adresa diverselor articole scrise de

economiștii sovietici și geografii sovietici între 1962-1964, ideea principală fiind aceea că propunerile de complexe industriale, peste granițele naționale, erau susținute de autoritățile sovietice. Șirul de geografi sovietici începea cu G. Sorokin care susținuse în 1962 că "înființarea complexelor economice interstatale este un tip nou, superior și stabil al diviziunii internaționale a muncii". G. Karhin argumenta în 1963 că "ar fi oportună încă de pe acum elaborarea unei rețele de complexe economice interstatale". Același geograf nu ezita să afirme că dezvoltarea națiunilor socialiste este împiedicată de existența granițelor naționale, care tarversează regiuni economice naturale. Geograful P.M. Alampiev susținea la începutul anului 1964 dezvoltarea de complexe interstatale ca un pas în față către un mare ansamblu economic guvernat de un plan unic, neabținându-se să nu observe în sistemul socialist "processe profunde de transformare a acestui sistem de țări într-un întreg economic unic". Costin Murgescu condamna aceste idei periculoase de ștergere a granițelor cu un fragment din Lenin: "Ce înseamnă «Jos granițele?» Aici începe anarhia!", și arata că în ultimă instanță toate aceste teorii încearcă să "teoretizeze un proces de dezmembrare a economiilor naționale și a teritoriilor naționale ale câtorva state socialiste". Același editor român nu ezita să critice și propunerile făcute de unii geografi asupra posibilității unui transfer de forță de muncă din țările cu surplus către țările cu deficit al forței de muncă. Articolul semnat de E.B. Valev era o continuare logică a acestor eforturi de dezmembrare. Complexul Dunărea de jos cuprinzând după calculele lui Murgescu 86% din producția de petrol și gaze a României, 58,5% din industria construcțiilor de mașini, 51% din industria chimică, 58% din producția de grâu și 60% din cea de porumb. România venea cu peste 80% aport de teritoriu în timp ce Bulgaria contribuia cu 15% iar Uniunea Sovietică cu 5%. Proporțiile erau aproximativ aceleași în privința aportului de populație (9 milioane de locuitori din 12 cât număra complexul în total). Nemulțumirea românilor viza și faptul că producția de oțel pentru export trebuia să fie decisă de C.A.E.R. iar ca urmare România a refuzat să intre în asociația producătorilor de oțel din acest organism cunoscută sub numele de Inter-metal, care coordona structura exporturilor și desfacerea produselor metalurgice în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și R.D.G.. Costin Murgescu găsea imposibil și transferul de energie electrică dintr-o țară cu un scăzut consum pe cap/locuitor, către economii cu un nivel mai ridicat al consumului (Ungaria și Bulgaria) iar acest lucru oricum nu se împăca deloc cu

mult proslăvitele "tendențe obiective de egalizare" a nivelurilor de dezvoltare a țărilor socialiste³⁹.

Analiza articolului Valev și a contribuțiilor anterioare era menită să demonstreze indignarea românilor și faptul că era un amestec al geografilor sovietici în afacerile interne ale României, cu sau fără aprobarea conducerii sovietice. Publicarea articolului Murgescu trebuia să arate autorităților sovietice că s-a mers prea departe. Sovieticii au răspuns într-un final prin O. Bogomolov, unul dintre specialiștii sovietici de frunte în afacerile C.A.E.R., care a reglat situația printr-un articol în *Izvestia* în care E.B. Valev era criticat: "abordarea profesorului Valev, scria O. Bogolov, a fost fundamental greșită și în afara liniei cu care politica comunistă sovietică a urmărit să strângă relațiile economice cu țările frățesti pe bazele principiilor egalității în drepturi și suveranității"⁴⁰. După acest episod discuțiile nu au încetat ele continuând să aibă în vizor scrierile integraționiste din celelalte țări ale lagărului comunist, dar tonul criticii nu a mai crescut din nou după diatriba împotriva lui E.B. Valev.

O problemă instituțională a apărut începând cu 1964 adâncind ruptura între țările mai avansate și cele mai puțin industrializate; tipul de descentralizare dezvoltat în Iugoslavia prin care întreprinderile interne puteau participa direct la comerțul internațional era dorit de mult timp de țări ca R.D.G. și Cehoslovacia, Bulgaria și România nedorind să ducă descentralizarea atât de departe. România a luat totuși unele măsuri de limitare a prerogativelor Comisiei de planificare în favoarea minsterelor economice.

O analiză exhaustivă a situației din C.A.E.R. între 1954-1964 conduce la o primă observație – infrastructura conflictului din cadrul Consiliului, au constituit-o interesele economice divergente ale membrilor, iar în ce privește suprastructura (vârful aisbergului) au fost teoriile și principiile economice generate de interese. Între teorie și interese au fost, de regulă, strânse legături, în cazul Cehoslovaciei și al României. Dar există o situație care merită nuanțări – aceea a Uniunii Sovietice care nu a avut o poziție clară de la început și care cu timpul a devenit oscilantă. Pe lângă propriile interese economice, Kremlinul trebuia să țină seama și de poziția sa de lider al lagărului socialist. Unitatea blocului socialist era una din primele obsesii ale Moscovei iar rolul de arbitru neutru necesar pentru reconciliere era tot mai mult luat în serios mai ales de când China nu ezitase (după 1954) să-și atragă de partea sa multe din țările Europei de est, intensificându-și astfel propria influență într-o zonă de interes exclusiv

sovietică. U.R.S.S. era apoi principala sursă de materii prime și utilaj industrial pentru țările din zonă care aveau deficite în resurse subsolice. Este greu de explicat totuși de ce sovieticii s-au abținut dacă nu s-au opus chiar construirii combinatului de la Galați pentru care se știe că atât materia primă cât și o mare parte din instalații urmau să fie procurate din Uniunea Sovietică – această împotrivire a sovieticilor a dus la orientarea românilor către Occident pentru construcția combinatului, iar pentru materii prime către India, și în același timp este de neînțeles sprijinul sovietic masiv pentru combinatul bulgar de la Kremikovți.

O altă problemă este cea a planului unic, a alocării resurselor în C.A.E.R. socotit ca un întreg idee pe care sovieticii au susținut-o, pentru că prezenta avantajul de a promova, probabil, dezvoltarea blocului sovietic, nu parțial ci în totalitatea sa, ideea având încă un mare avantaj care nu era de neglijat pentru Kremlin, acela al adâncirii cooperării interstatale (care nu excludea controlul) și al specializării. Din momentul în care N.S. Hrușciov a luat poziție clară în favoarea unui "C.A.E.R. cu dinți", în 1962, românii au precizat și ei opoziția lor față de specializare, plan unic și diviziunea internațională a muncii, care însemnau pentru ei nu altceva decât reducerea economiei românești la funcțiile unei "grădini de zarzavat".

Decizia lui N.S. Hrușciov era menită să salveze și să întărească armonia în cadrul blocului, dar bunele sale intenții (care probabil în mod real au fost bune – o mărturisește și Al. Bârlădeanu) erau incompatibile cu dorințele liderilor de la București care se îndoiau că aceste bune intenții vor rămâne la fel în timp⁴¹. "Înstrăinarea" României față de Moscova, era probabil mult mai costisitoare pentru prestigiul și poziția acesteia în cadrul lagărului socialist, decât prețul pe care ar fi putut să-l plătească pentru a finanța construcția combinatului de la Galați sau pentru a compensa Cehoslovacia pentru pierderea pieței românești.

În privința R.D.G. trebuie menționat că au exista divergențe interne serioase între pragmatismul economic al unor oficiali din Ministerul Comerțului Exterior și "internaționalismul proletar" al unor ideologi de partid germani. Germania de Est a presat mai puțin și mult mai târziu decât Cehoslovacia în sensul întăririi C.A.E.R.-ului. Iar relația cu România pe plan economic nu a suferit prea mult, pentru că piața românească a rămas deschisă produselor germane.

Cel mai puternic, insistent și tenace competitor pentru specializarea și întărirea C.A.E.R.-ului a fost Cehoslovacia. Probabil că liderii de la Praga

au fost și cei ce au inițiat campania de întărire a C.A.E.R., iar teza specializării în consonanță directă cu interesele comerciale ale acestei țări, au fost prima dată pusă în discuție de Cehoslovacia. Cehii s-au opus prin "eforturi excesive" țărilor din categoria a doua care doreau să crească ponderea produselor manufacturate în structura exporturilor lor pentru ca aceasta în mod evident reducea cantitatea de produse alimentare și materii prime pe care le obțineau până atunci de la aceste țări. Ei au fost cei care au presat intens în direcția reorganizării C.A.E.R. soluție prin care socoteau că se va junge la o mai mare specializare între statele membre. Coordinarea planurilor naționale sub egida unei organizații înzestrate cu mari puteri executive – un punct important al pledoariei cehoslovace în cadrul întrunirilor dintre statele membre, însemna să păstreze piețele sale de desfacere a produselor finite în țările mai puțin dezvoltate din sud-estul Europei, presa din Cehoslovacia oglindea în articole ideologice sau teoretice, interesele economice ale acestei țări. Problema prețurilor era un cap de afiș al acestor articole, cehii pledând pentru prețurile de pe piața mondială deși beneficiaseră din plin de acea procedură de stopare a prețurilor din timpul războiului Coreei. În mod evident prețurile scăzute la materii prime și produse alimentare de pe piața mondială îi avantajau. Cehii și-au susținut până la capăt punctul lor de vedere, unul pragmatic și bine ancorat în interesele lor economice.

Românii nu s-au angajat în controversă cu integraționiștii din C.A.E.R. până în 1958. Această lipsă de reacție a fost în folosul propriu, nu era nimic de câștigat din iritarea disputei și, în plus, spre deosebire de cehi, care aveau nevoie de cooperarea țărilor mai puțin dezvoltate din cadrul blocului pentru a-și realiza propriile programe de industrializare, pentru români era suficientă suveranitatea ca să-și pună în practică intențiile. Guvernul român a refuzat să continue acordurile economice prin care cumpăra echipament industrial și plătea pentru acestea cu produse alimentare și materii prime Cehoslovaciei în perioada 1953-1954 când deja se aplicau coordonatele "Noului Curs". În consecință, cehii aveau destule nemulțumiri la adresa românilor, ceea ce era valabil și pentru români, care după 1958, își văd puse în primejdie planurile de industrializare de tezele vânturate tot mai insistent de cehi.

Când comuniștii români au înțeles să răspundă atacurilor împotriva politicii lor (deși nu a fost niciodată recunoscută, aceasta era una de tip protecționist) se ajunsese deja la momentul în care "dinții" implantați

C.A.E.R.-ului, puteau forța România să abandoneze efectiv industrializarea. Chiar și după intrarea lor în scenă, liderii de la București au răspuns doar acelor provocări care puteau să aibă consecințe practice. Nu s-a obiectat asupra principiului specializării unor ramuri industriale, atât timp cât grupul Dej intenționa o dezvoltare corespunzătoare a fiecărei ramuri importante a industriei care să creeze o "economie echilibrată, complexă". Trebuie făcute câteva precizări: articolele din publicațiile românești care vizau problemele integrării economice nu au criticat niciodată, cu nume, țările mai avansate precum Cehoslovacia sau R.D.G. (practică de la care acestea nu s-au abținut). Oficial România nu era în dispută cu nici una din aceste țări cu toate că în discuțiile liderilor comuniști la diferite consfățuiri au apărut nuanțe de controversă și conflict⁴².

După toate acestea, țări precum Cehoslovacia și R.D.G. erau într-o poziție nefavorabilă exportând produse manufacturate pe o piață în care acestea erau în relativă abundență (trebuie luată în considerare și oferta care venea din Vest, după 1960) – în timp ce materiile prime și produsele alimentare erau în deficit, situație care asigura României o poziție destul de bună. În mod sigur nemulțumirea unor țări precum Cehoslovacia a dus la exercitarea unor presiuni asupra Moscovei de a schimba situația. N.S. Hrușciov remarcă într-un interviu acordat unui ziar maghiar în 1957: "noi am spus cu mult timp în urmă că o mai bună cooperare poate fi stabilită între țările noastre. Este imposibil să dezvoltăm totul, oriunde simultan. Din nefericire noi am vorbit adesea în zadar. Ungurii, polonezii, românii și alții au încercat să construiască ei înșiși totul. Poate singura care nu a încercat aceasta este Albania. În Uniunea Sovietică, normal, nu se pune aceeași problemă întrucât se produce pentru o cerere foarte mare. Acest lucru e valabil în China cu imensa sa populație. Dar pentru țările mici aceasta creează foarte mari probleme, pentru care soluțiile nu pot fi găsite în cadrul național". Același lider de la Kremlin nu putea să nu remarce că "astăzi situația este că se produc tractoare și autovehicole nu numai în Uniunea Sovietică dar și în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și România. Astfel producția nu este totdeauna profitabilă"⁴³. Se pare că presiunile asupra Moscovei au reușit pentru un timp (până în 1966) să o atragă în această tabără, surpriza fiind însă creată de faptul că Polonia a fost cea care a presat asupra lui Hrușciov pentru o astfel de schimbare (Polonia nefiind socotită printre țările avansate din sistem).

Există o strânsă legătură între problemele reale cu care se confruntau fiecare din țările comuniste și teoriile fundamentate de economiștii proprii

pentru a justifica poziția conducerii de partid și a țării. La toate se adaugă încă o chestiune care, deși nu fusese lăsată să fie reflectată în presă, afecta în mod direct relațiile economice dintre partenerii din C.A.E.R.. Însăși Moscova datorită acestor probleme fusese nevoită să intensifice relațiile cu Vestul. Este vorba de calitatea și unele neajunsuri ale exporturilor țărilor mai avansate din cadrul blocului. Oficialii români au recunoscut-o în mod direct, referindu-se la întârzierile și calitatea discutabilă a unor utilaje livrate de Cehoslovacia (de exemplu oțelul din care erau confecționate unele instalații pentru industria chimică nu rezista coroziunii așa cum se specifica în contracte), și apoi la întârzierile cu care cehii terminaseră de construit unele sectoare ale unor uzine din România. În fapt aceasta este și una din cauzele majore pentru care a avut loc reorientarea în comerțul exterior românesc sau bulgar, opțiunea pentru utilajele din Vest fiind perfect justificată.

La începutul anului 1965, dependența României de C.A.E.R. era mult diminuată mai ales în privința importurilor de mașini și materii prime (în special minereu de fier) necesare industrializării procurate din altă parte decât Uniunea Sovietică. India, Brazilia și țările arabe erau deja cele care livrau o bună parte din minereul de fier și petrol necesare industriei. Consecința finală era, în principal, diminuarea dependenței de U.R.S.S. și întărirea poziției în negocierile din cadrul C.A.E.R.. Era un succes cu greu obținut de români care nu va ține însă foarte mult, moartea lui Gh. Gheorghiu-Dej însemnând și sfârșitul unei perioade de eforturi inteligente și bine susținute.

Note

¹ David Floyd, *Rumania: Russia's Dissident Ally*, New York, 1965, p. viii.

² ***, *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele comuniste și muncitorești internaționale*, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964, Editura politică, București, 1964, p. 30-33.

³ Gerd Friekenhelm, *Die rumanische Abweichung: eine Beschreibung und Analyse ihrer Entstehung*, Munster Lit., 1990, p. 168-218.

⁴ *Arhivele totalitarismului*, an III, nr.1, 1995, p. 32.

⁵ Michael Kaser, *COMECON*, London 1965, p. 40.

⁶ *Ibidem*, p. 51.

⁷ ***, *Zece ani de activitate a Consiliului de ajutor economic reciproc*, în *Probleme economice*, nr. 4, aprilie 1959, p. 3.

⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹ John Michael Montias, *Economic Development In Communist Romania*, Cambridge, 1967, p. 187.

- ¹⁰ Ibidem, p. 188.
- ¹¹ Ibid. p. 190.
- ¹² Ibid., p. 193.
- ¹³ Ibid.
- ¹⁴ Ibid.
- ¹⁵ Michael Kaser, *op. cit.* p. 46.
- ¹⁶ John Michael Montias, *op. cit.* p. 194.
- ¹⁷ Ibidem, p. 195.
- ¹⁸ T. Pavel, *Pentru o judtă calculare a rentabilității și eficacității comerțului exterior socialist, în Probleme economice*, nr. 6, iunie, 1957, p. 53.
- ¹⁹ M. Horovitz, *Despre unele particularități și limite ale acțiunii legii valorii în comerțul exterior socialist, în Probleme economice*, nr. 4, aprilie, 1958, p. 17.
- ²⁰ John Michael Montias, *op. cit.* p. 194.
- ²¹ *** , *Zece ani de activitate...* p. 6.
- ²² Arhivele Naționale București, Fond al C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar 30/1958, vol. II, fila 18.
- ²³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Situația internațională și politica externă a Republicii Populare Române, Editura politică, București, 1960*, p. 8.
- ²⁴ John Michael Montias, *op. cit.* p. 197.
- ²⁵ *Scînteia*, 13 noiembrie 1958, p. 2.
- ²⁶ Joseph F. Harington, *Romanian-American Relations During the Kennedy Administration, în East European Quarterly*, XVIII, no. 2, iunie, 1984, p. 218.
- ²⁷ John Michael Montias, *op. cit.* p. 200.
- ²⁸ Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 286.
- ²⁹ *Scînteia*, 11 decembrie 1961.
- ³⁰ John Michael Montias, *op. cit.* p. 200.
- ³¹ Titu Georgescu, *Între Yalta și Malta, Șansa srl, București, 1993*, p. 165.
- ³² David Floyd, *op. cit.* p. XI.
- ³³ Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 290.
- ³⁴ *Viața Economică*, anul I, nr. 10, 25 octombrie 1963.
- ³⁵ John Michael Montias, *op. cit.*, p. 212.
- ³⁶ Ibidem.
- ³⁷ Ibid. p. 213.
- ³⁸ Costin Murgescu, *Câteva observații pe marginea unei cărți, privind relațiile economice dintre țările socialiste, în Viața economică*, nr. 23, an II, 5 iunie, 1964, p. 10-11.
- ³⁹ *** , *Concepții potrivnice principiilor de bază ale relațiilor economice dintre țările socialiste, în Viața economică*, nr. 24, an II, 12 iunie, 1964, p. 5-12.
- ⁴⁰ John Michael Montias, *op. cit.*, p. 214.
- ⁴¹ Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizare*, Editura Ioan Slavici, Arad, 1995, p. 315.
- ⁴² Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 165.
- ⁴³ Michael Kaser, *op. cit.*, p. 46.

Summary

Stalin envisioned an interlocking economic system whereby the nations of East Europe would not only be dependent upon Moscow, but each other as well. He chose the Council for Mutual Economic Assistance (COMECON or CMEA), created in January 1949.

COMECON, however, remained largely inactive throughout much of its infancy. This changed in 1956 when the Kremlin raised the the specter of integrating satellite economies by institutionalizing specialization amongst them. Romania opposed these proposals. As early as 1957 it had determined the path to economic viability lay not in forced specialization as Khrushchev insisted but rather through intensification of national industrialization. For Khrushchev's economic policies to work he needed the support of all the satellites, including Romania. At same time the more advanced satellites, such as East Germany and Czechoslovakia, surely pressured the soviet leader to force Bucharest to embrace the new program.

Constantin Solomon

ASPECTE ALE VIEȚII POLITICE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

În ultimul deceniu al secolului XX s-au derulat procese de democratizare în țările în care supraviețuiseră regimuri autoritare. Experiența celor peste zece ani de edificare a unei societăți democratice în Republica Moldova demonstrează că eforturile ei în această direcție n-au fost zădarnice.

Pe parcursul istoriei, forța ideilor democratice a generat unele dintre cele mai profunde și mai impresionante expresii ale voinței și rațiuni umane. Actualmente cuvântul "democrație" este cel mai frecvent utilizat nu numai în științele politice, dar și în viața cotidiană.

Cuvântul "democrație" provine din limba greacă (demos – popor; kratos – putere), însemnând textual puterea poporului. Dicționarul politic ne oferă următoarea definiție a democrației: "Ordine politică și mod de funcționare a sistemului politic în care se realizează dreptul poporului de a se guverna pe sine însuși".¹

Nucleul democrației este principiul suveranității poporului, ceea ce înseamnă că guvernarea poate fi legitimată doar prin voința celor guvernați. Principala procedură ce permite punerea în evidență a voinței poporului sunt alegerile. Alte proceduri care ajută la funcționarea în bune condiții a sistemelor democratice sunt: separarea puterilor, limitarea mandatului pentru reprezentanții poporului, precizarea anumitor reguli constituționale etc.

Democrația are ca fundament respectarea ființei umane și a statului de drept. Caracterul democratic al statului și statul de drept se implică și se presupun reciproc. Aceste trăsături se pot regăsi acolo unde echilibrul puterilor este realizat, unde supremația constituției este asigurată. Pentru că, în fond, democrația poate fi definită și ca domnia dreptului.²

La începutul anilor '90, situația social-politică din RSS Moldovenească devine instabilă, conturându-se unele tendințe de destrămare a sistemului totalitar. Curentul de reformare a sistemului politic, declanșat de Mihail Gorbaciov cu scopul de a crea o imagine mai democratică a partidului unic și de a-i asigura, astfel, supraviețuirea, a cuprins și RSS Moldovenească. În timp ce la nivelul aparatului de partid exista o rezistență față de procesul de restructurare și de transformări democratice, în unele segmente ale societății civile au început să apară mișcări, asociații și organizații cu inițiative de democratizare a țării. La 3 iunie 1988 s-a constituit "Mișcarea Democratică pentru Susținerea Restructurării" care a adoptat un Proiect de Program, în care se sublinia: "Mișcarea Democratică este o uniune social-politică benevolă a cetățenilor, apărută în urma activității maselor în vederea realizării liniei partidului spre restructurare. Principiile ei de bază sunt democrația și umanismul, publicitatea și legalitatea, controlul din partea obștinii a realizării voinței poporului de către organele sovietice și de stat. Mișcarea Democratică este o garanție socială a apărării unui stat bazat pe drept care ar permite obștinii să devină o forță politică reală"³. A urmat apoi Adresarea activului organizatoric al Mișcării Democratice către Sovietul Miniștrilor al URSS în care se sublinia că activul organizatoric al "Mișcării Democratice pentru Susținerea Restructurării" s-a adresat comitetului executiv al raionului Frunze din Chișinău și comitetului executiv orășenesc Chișinău de deputați ai poporului cu rugămintea de a permite organizarea unui miting în Chișinău, însă cererea a fost respinsă dintr-o serie de motive. De aceea activul organizatoric al Mișcării Democratice: "se adresează Sovietului Miniștrilor al URSS sperând ca pe această cale să i se acorde dreptul de a organiza mitinguri și de a realiza libertățile constituționale"⁴.

La etapa incipientă de activitate, "Mișcarea Democratică pentru Susținerea Restructurării" a debutat cu cererea de a proclama limba română limbă de stat și de a reveni la grafia latină. Au urmat un șir de mitinguri, demonstrații, campanii anevoioase întru realizarea acestui deziderat. La mitingurile organizate de Mișcarea Democratică și Cenaclul muzical-literar "A. Mateevici" se cerea demisia unor demnitari din nomenclatura de stat și de partid, iar intelectualitatea din republică înainta și alte revendicări. Apar mai multe organizații obștești, formațiuni politice. Inițial, aceste formațiuni se numeau "organizații neformale", "formațiuni obștești", "uniuni", "mișcări obștești" etc.

La 20 mai 1989 a avut loc congresul de constituire a Frontului Popular din Moldova, acesta fiind un succesor al "Mișcării Democratice pentru Susținerea Restructurării". La noua organizație social-politică au aderat, păstrându-și statutul de formațiuni independente: Cenacul "A. Mateevici", Liga democratică a studenților din Moldova, Mișcarea ecologistă "Acțiunea verde" (AVE), Societatea istoricilor din Moldova, Societatea culturală "Moldova" din Moscova.⁵ Frontul Popular din Moldova a fost prima formațiune de opoziție apărută pe scena politică a Moldovei, de orientare democratică și proromână, care a desfășurat o amplă activitate în vederea oficializării limbii române și revenirii ei la alfabetul latin.

O altă formațiune politică apărută în republică a fost "Mișcarea pentru egalitate în drepturi "Unitate-Edinstvo", numită inițial "Interfront". Congresul de constituire a Mișcării a avut loc pe data de 8 iulie 1989, la care au participat 467 delegați. La baza Mișcării s-a aflat un nucleu de inițiativă reunind cercetători de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a RSSM, preponderent reprezentanți ai unor minorități etnice. Această grupare a decis să apere "conștiința de sine națională moldovenească", etnonimul "moldoveni" și glotonimul "limba moldovenească", opunându-se încercărilor de diminuare a statutului limbii ruse.⁶

Așa evenimente de mare importanță în viața națiunii ca revenirea la rădăcinile etnice și la grafia latină, renașterea spiritului național derulau pe fondul destrămării sistemului sovietic, generând tensiuni într-o societate divizată brusc în băștinași și vorbitori de limbă rusă. Fapt care a și constituit premisa apariției "Interfrontului", creat în scopul apărării intereselor unor minorități etnice din RSSM.

La 21 mai 1989 a fost constituită Mișcarea Populară "Gagauz-Halcî", iar la 2 iulie 1989 – Societatea Cultural-Obștească Bulgară "Vozrojdenie". Aceste formațiuni, ca și Frontul Popular din Moldova și Mișcarea pentru egalitate în drepturi "Unitate-Edinstvo", la început au susținut cursul conducerii de vârf a PCUS în vederea realizării restructurării. Treptat însă acestea au început să înlăture cerințe politice.⁷ Sub presiunea maselor, la 25 august 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Moldovenești a adoptat un decret special "Cu privire la modul provizoriu de înregistrare a asociațiilor obștești ale cetățenilor în RSS Moldovenească".⁸ Acest document a avut o mare importanță politică, deoarece pentru prima dată statul recunoștea dreptul la crearea și activitatea în RSS Moldovenească a unor formațiuni social-politice de alternativă. În octombrie 1989, prin Hotărârea

Guvernului RSS Moldovenești, au fost înregistrate primele patru formațiuni politice: Frontul Popular din Moldova, Mișcarea pentru egalitate în drepturi "Unitate-Edinstvo", Mișcarea Populară "Gagauz-Halcî" și Societatea Cultural-Obștească Bulgară "Vozrojdenie".⁹ Acesta a fost de fapt primul pas pe calea recunoașterii multipartidismului în republică. Aceste formațiuni au luat naștere din rândul maselor, fără careva directive din partea organelor de conducere ale Uniunii RSS sau ale republicii.¹⁰ Au fost înregistrate mai apoi Asociația istoricilor din Moldova¹¹, Societatea de cultură evreiască din RSS Moldovenească.¹² Apar de asemenea o mulțime de societăți culturale care tind să participe activ în viața politică.

În acest context de confruntare cu conducerea PCM de la de la toate nivelurile, la 27 august 1989, la Chișinău a avut loc prima Mare Adunare Națională, ce a întrunit peste 600 mii de oameni veniți din toate colțurile republicii. Adunarea a votat un Apel către Sesiunea Sovietului Suprem al RSSM, în care erau reflectate revendicările privind limba și alfabetul (limba moldovenească – limbă de stat și de comunicare interetnică), formulate de către uniunile de creație și științifice, colectivele de muncă în timpul mitingurilor și demonstrațiilor și a aprobat Documentul Final "Despre Suveranitatea Statală și Despre Dreptul Nostru la Viitor".¹³ Documentul Final stipulează necesitatea "realizării depline" "a suveranității național-statale a RSSM", în acest scop pe teritoriul republicii fiind admise să funcționeze doar legile adoptate sau ratificate de către Sovietul Suprem al RSSM.

La 31 august – 1 septembrie 1989, într-o situație politică tensionată, pe de o parte, de liderii CC al PCM, ce se împotriveau cerințelor mișcării naționale, iar, pe de altă parte, de grevele unor colective de muncă constituite din ruși, care cereau decretarea în calitate de limbă de stat și a limbii ruse, Sesiunea a treisprezecea a Sovietului Suprem al RSS Moldovenești de legislatura a unsprezecea a adoptat Legea privind acordarea statutului de limbă de stat limbii moldovenești (române) și a legiferat revenirea limbii moldovenești la grafia latină. Printr-o hotărâre specială a Parlamentului ziua de 31 august a fost declarată sărbătoarea națională "Limba noastră". La 1 septembrie 1989 Legislativul a adoptat hotărârea despre modul de punere în aplicare a Legii "Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM".¹⁴

Conform acestei Legi, precum și Legii "Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină" se preconiza ca limba de stat să funcționeze

pe baza grafiei latine și să îndeplinească funcțiile de limbă de comunicare interetnică pe teritoriul republicii. În același timp, în intenția de realiza un compromis cu conducătorii greviștilor, limba rusă devenea și ea, potrivit prevederilor acestor legi, limbă de comunicare în RSSM.

În februarie-martie 1990 au avut loc primele alegeri parlamentare, desfășurate pe principii noi în baza sistemului majoritar. Majoritatea deputaților aleși în Parlament în campania electorală a fost sprijinită de noile formațiuni politice – Frontul Popular din Moldova și Mișcarea pentru egalitate în drepturi “Unitate-Edinstvo”, precum și de Partidul Comunist al Moldovei.¹⁵

Dacă e să analizăm activitatea Sovietului Suprem vom constata că la începutul etapei de restructurare el a adoptat o serie de legi și hotărâri orientate spre democratizarea societății, afirmarea valorilor naționale și a independenței. Cele mai importante au fost hotărârea din 27 aprilie 1990 Cu privire la Drapelul de Stat al RSSM – Tricolorul – albastru-galben-roșu¹⁶, el simbolizând trecutul, prezentul și viitorul statului moldovenesc, reflectând principiile lui democratice, tradiția istorică a poporului moldovenesc, egalitatea în drepturi, prietenia și solidaritatea tuturor cetățenilor republicii, și Legea din 10 mai 1990 “Cu privire la introducerea unor modificări în art. 6, 7 și 49 din Constituția RSS Moldovenești.”¹⁷ Prin acest act a fost abrogat art.6 din constituție care stabilea că forța conducătoare și îndrumătoare a societății sovietice, nucleul sistemului ei politic, al organizațiilor de stat și obștești este PCUS, iar cetățenilor le-a fost acordat dreptul de a se asocia în partide politice și organizații obștești.

La 20 iunie 1990 Sovietul Suprem a decis dizolvarea Comitetului controlului popular din republică, iar la 21 iunie – numirea nemijlocită a directorilor generali ai principalelor organe mass-media republicane, al Radioteleviziunii și al Agenției naționale “Moldova-Press”.

O semnificație deosebită pentru afirmarea independenței a avut “Declarația cu privire la suveranitatea Republicii Sovietice Socialiste Moldova”¹⁸, adoptată la 23 iunie 1990, prin care a fost anulat statutul de republică unională și proclamată “deplinătatea puterii Republicii Sovietice Socialiste Moldova în rezolvarea problemelor vieții de stat și sociale, prioritatea Constituției și a legilor RSS Moldova pe întreg teritoriul ei. Legile și alte acte normative unionale se pun în aplicare numai după ratificarea (aprobarea) lor de către Sovietul Suprem al republicii, iar efectul celor aflate în vigoare, dar care contravin suveranității Moldovei se suspendă”.

În aceeași zi a fost votat și Avizul Comisiei pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lui pentru Basarabia și Bucovina de Nord. Avizul Comisiei Sovietului Suprem constată: "Notele ultimative ale guvernului sovietic trimise României la 26 și 27 iunie 1940 contravin normelor dreptului internațional și sunt o mostră a politicii de dictat imperial. La 28 iunie 1940 URSS a ocupat prin forță Basarabia și Bucovina de Nord, contrar voinței populației acestor ținuturi".

Avizul întregea, sub toate aspectele, semnificația profundă și amplă a Declarației suveranității republicii.

La 27 iulie 1990 Parlamentul a făcut încă un pas spre autodeterminare, adoptând Decretul cu privire la puterea de stat.¹⁹ Proclamând supremația Constituției și a legilor republicii, Decretul avea scopul să anihileze amestecul PCM în activitatea organelor de stat, a întreprinderilor și instituțiilor de învățământ, desființând "sistemul conducerii de partid și al conducerii politice".

O importanță deosebită în plan internațional are Hotărârea Parlamentului din 28 iunie 1990 "Cu privire la aderarea Moldovei la Declarația Universală a Drepturilor Omului" și ratificarea pactelor internaționale privind drepturile omului.²⁰

Însă dezvoltarea democratică a Republicii Moldova a fost grav afectată de mișcările separatiste din estul și sudul republicii. Astfel, la 19 august 1990 la Comrat, iar la 2 septembrie la Tiraspol a fost declarată formarea Republicii găgăuze și a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești Nistrene – formațiuni anticonstituționale create contrar prevederilor Declarației cu privire la suveranitatea RSS Moldova. Acțiunile distructive ale forțelor separatiste au condus la tensionarea situației social-politice, punând în pericol integritatea teritorială a statului.

În scopul consolidării ordinii constituționale și suveranității RSS Moldova, a drepturilor, libertăților și securității cetățenilor, ameliorării interacțiunii organelor centrale ale puterii de stat și ale administrației de stat, la 3 septembrie 1990 Parlamentul a adoptat Legea "Cu privire la instituirea funcției de Președinte al RSS Moldova și la introducerea unor modificări și completări în Constituția RSS Moldova".²¹ În aceeași zi în funcția de Președinte al RSS Moldova a fost ales Mircea Snegur.

Instituția prezidențială este una dintre organismele fundamentale ale puterii executive, căreia îi revine, conform statutului său precizat prin

lege, un rol de frunte în procesul de guvernare a unei societăți. Apariția acestei instituții în procesul politic din Moldova, ca o replică la acțiunile de dezmembrare teritorială a RSSM, a punctat contururile noului sistem politic pe care au tins să-l edifice elitele instalate la putere în urma alegerilor parlamentare din primăvara anului 1990.

În contextul eforturilor pentru afirmarea libertăților și independenței naționale s-a înscris adoptarea de către Legislativ la 3 noiembrie 1990 a Legii cu privire la Stema de Stat a RSS Moldova.²²

Menționăm însă că conducerea de la Moscova, în dorința de a păstra cu orice preț metropola URSS, înaintează proiectul unui nou acord unional la care urmau să adereze republicile sovietice. La 16 decembrie 1990 la Chișinău are loc a doua Mare Adunare Națională care a respins ideea aderării Republicii Moldova la noul Tratat Unional și revendică independența țării.

La 19 februarie 1991 Legislativul de la Chișinău adoptă decizia de a boicota referendumul unional preconizat pentru 17 martie, privind păstrarea Uniunii Sovietice. În pofida acestei decizii, Sovietul Suprem al URSS adoptă o altă hotărâre (ce era departe de normele unei societăți democratice), prin care Sovietelor locale și colectivelor de muncă li se permitea deschiderea secțiilor de votare.

Amplasând pe teritoriul republicii subunități militare suplimentare, conducerea URSS încurajează desfășurarea referendumului. Pe lângă unitățile militare, conducerea de la Moscova a implicat în acest spectacol și comisariatele militare – organe locale ce activau sub egida Ministerului Apărării al URSS și care funcționau în fiecare raion. La 17 martie 1991 la urne s-au prezentat circa 780 mii de cetățeni (28%) din electoralul de 2,9 mln. Rezultatele referendumului au fost, însă, declarate nule, or conform legii ele puteau fi declarate valabile doar în cazul în care la referendum ar fi participat 50%+1 din alegători, dintre care 25% să se pronunțe “pentru”.

Cu toate că cele 15 republici își proclamaseră suveranitatea, pentru ziua de 20 august 1991 era programată de centru semnarea Acordului unional între Rusia, Kazahstan, Tadjikistan, Uzbekistan, Kârgâstan. Celelalte republici, în pofida presiunilor făcute de Moscova, nu erau dispuse să-l semneze.

Un rol semnificativ în democratizarea vieții politice și depășirea sistemului totalitar, în demontarea structurilor statale vechi l-a avut schimba-

rea la 23 mai 1991 a denumirii "RSS Moldovenești" în "Republica Moldova". Tot atunci Legislativul a schimbat denumirea "Sovietul Suprem al RSS Moldova" în "Parlamentul Republicii Moldova".

Procesul de democratizare în Moldova și în alte republici unionale putea fi stopat de forțele distructive reacționare. La 19 august 1991 un grup de demnitari de partid și de stat de la Moscova organizează o lovitură de stat cu scopul de a restabili și de a păstra URSS în forma în care existase timp de peste 70 de ani. Parlamentul republicii Moldova a calificat puciul de la Moscova drept crimă de stat îndreptată împotriva suveranității republicilor. Activitatea energetică a autorităților centrale de a stopa încercarea forțelor reacționare de a restabili puterea comunistă – toate aceste acțiuni au fost apreciate pozitiv și susținute de populația republicii.

După eșecul puciului din 19-21 august 1991, în contextul proceselor ireversibile ce aveau loc în Europa Centrală și de Sud-Est pornită pe calea democratizării, la 27 august 1991 Parlamentul Republicii Moldova, cu majoritatea absolută de voturi, a adoptat, în baza deciziei Marii Adunări Naționale, "Declarația de Independență a Republicii Moldova"²³ – document de o deosebită însemnătate istorică pentru toți cetățenii Republicii Moldova. Parlamentul a proclamat solemn, în baza dreptului poporului la autodeterminare, în numele întregii populații a Republicii Moldova și în fața întregii lumi: "Republica Moldova este un stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul fără nici un amestec din afară, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale"²⁴.

În republică a fost constituit și un nou cadru legislativ. La 29 iulie 1994 Parlamentul adoptă Constituția Republicii Moldova²⁵ – prima Constituție democratică din viața tânărului stat, iar la 27 august aceasta este promulgată de Președintele țării.

Constituția proclamă Republica Moldova "un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme".²⁶ Totodată, în ea se specifică că "nici o ideologie nu poate fi instituită ca ideologie oficială a statului."²⁷

Legea Supremă consacră principiul separării puterilor: "Puterea legislativă, executivă și judecătorească sunt separate și colaborează în exercitarea prerogativelor ce le revin", legiferând schema clasică a instituțiilor statului: Parlament, Președinte, Guvern, Curtea Constituțională, Curtea

Supremă de Justiție, Consiliul Suprem al Magistraturii. Nici o lege și nici un alt act juridic care contravine prevederilor Constituției nu are putere juridică.

Constituția consfințește drepturile și libertățile fundamentale ale omului, proclamă egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii indiferent de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, ocupație etc.; garantează dreptul la viață, integritate fizică și psihică, stabilind că nimeni nu poate fi supus torturilor și tratamentelor crude, inumane ori degradante. Constituția garantează dreptul la apărare, informație, învățătură, ocrotirea sănătății, muncă.

Legea Supremă garantează inviolabilitatea domiciliului. Ea consfințește libertatea conștiinței, dreptul la opinie și exprimare. Cenzura de orice fel este interzisă. Articolul 41 proclamă dreptul cetățenilor de a se asocia liber în partide și alte organizații social-politice, care sunt egale în fața legii. Totodată, Constituția prevede o serie de îndatoriri ale cetățenilor față de Stat – devotamentul față de țară și apărarea Patriei.

La 6 iulie 1995 Parlamentul a adoptat "Legea privind organizarea judecătorească"²⁸, care modifică statutul, rolul și funcțiile instanțelor judecătorești, stabilind că "puterea judecătorească este independentă, separată de puterea executivă, are atribuții proprii, exercitate prin instanțele judecătorești în conformitate cu prevederile și dispozițiile prevăzute de Constituție și de alte legi".²⁹ Instanțele judecătorești judecă toate cauzele privind raporturile juridice, civile, administrative și penale, înfăptuiește justiția "în scopul apărării și realizării drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor și ale asociațiilor acestora, ale întreprinderilor, instituțiilor și organizațiilor..."³⁰ Legea reglementează structura instanțelor judecătorești, alcătuite din judecătorii, tribunale, Curtea de Apel, Curtea Supremă de Justiție.

După adoptarea legii numite au urmat și alte legi – "Legea cu privire la procuratură", "Legea cu privire la statutul judecătorului", "Codul jurisdicției constituționale" – care constituie fundamentul reformei judiciare din Republica Moldova, un pas important în procesul de consolidare a democrației.

Un efect benefic asupra proceselor social-politice din republică l-a avut elaborarea unei legislații electorale. "Legea cu privire la alegerile de deputați ai poporului RSS Moldovenești"³¹ din 23 noiembrie 1989 permitea înaintarea candidaților de alternativă din partea colectivelor de muncă,

organizațiilor obștești, colectivelor de elevi și studenți, adunărilor de alegători la locul de trai, ale militarilor în cadrul unităților militare. Însă alegerile din februarie-martie 1990 s-au desfășurat în condițiile vechiului sistem, ale unui pluralism neconsolidat.

La 18 septembrie 1991 a fost adoptată "Legea cu privire la alegerea Președintelui Republicii Moldova"³², prin care partidelor și formațiunilor social-politice le-a fost acordat dreptul de a înainta candidați la funcția supremă în stat. Fiecărui cetățean, indiferent de rasă, origine etnică, studii, ocupație, religie, i se garanta dreptul de vot. Totodată, legea conținea și unele restricții caracteristice țărilor cu o democrație consolidată. Astfel, candidatul la funcția de președinte al țării nu putea depăși vârsta de 60 de ani și trebuia să aibă reședință în ultimii 10 ani pe teritoriul Republicii Moldova.

După adoptarea acestei legi au mai urmat: "Legea privind alegerile pentru funcția de Președinte al Republicii Moldova" din 16 mai 1996, "Legea privind investitura Președintelui Republicii Moldova" din 27 decembrie 1996, "Legea cu privire la procedura de alegere a Președintelui Republicii Moldova" din 22 septembrie 2000.

La 14 octombrie 1993 a fost adoptată "Legea privind alegerea Parlamentului".³³ Conform legii, toți cetățenii care la data alegerii împlinise vârsta de 18 ani obțineau drept de vot, iar cetățenii având vârsta de 21 de ani aveau dreptul de a fi aleși. Totodată, în concordanță cu principiul separării puterilor în stat, legea nominalizată conținea și unele restricții. Nu aveau dreptul de a alege militarii în termen, iar militarii activi, judecătorii, angajații procuraturii, poliției, securității naționale nu puteau fi aleși. Legea stabilea modalitățile de votare, consfințind principiul reprezentării proporționale.

Ulterior au mai fost adoptate un șir de legi cu privire la Regulamentul Parlamentului (din 29 martie 1994, 2 aprilie 1996, 25 mai 2000), cu unele modificări introduse în anii 1998-1999.

Și încă un moment important în acest context. La 21 noiembrie 1997 a fost adoptat Codul Electoral,³⁴ modificat și completat în anii 1999-2000, care, de rând cu alte documente, a reglementat campaniile electorale prezidențiale, parlamentare, locale desfășurate în anii 1990, 1992, 1994, 1995, 1996, 1998, 1999, 2001.

Obținerea independenței a dat un nou impuls creării în republică a sistemului pluripartidist. În opinia științific argumentată a savanților-politologi

Gheorghe Rusnac și Valeriu Moșneaga, crearea și consolidarea sistemului pluripartit în Moldova a trecut prin trei etape succesive:

Prima etapă (perioada anilor 1988-1999) înregistrează reorientarea tot mai transparentă de la sistemul monopartidist, experiența istorică dovedindu-i inutilitatea și inviabilitatea, fiind luată cursa minimizării și reducerii din stabilitatea legislativă a Partidului Comunist.

Etapă a doua (din septembrie 1991 până în noiembrie 1993) se caracterizează prin constituirea sistemului pluripartit în Republica Moldova.

Etapă a treia (din 1994 până în prezent) se caracterizează prin consolidarea pluripartidismului, instituționalizarea lui definitivă în sistemul politic al țării.³⁵

La 17 septembrie 1991 a fost adoptată "Legea privind partidele și alte organizații social-politice"³⁶ care în anii 1993, 1996, 1998 și 2000 a fost modificată și completată. Legea garantează dreptul la asociere ca parte inalienabilă a drepturilor omului și ale cetățeanului. Ea stabilește conceptul despre partidul politic. Conform legii, fiecare partid era obligat să-și elaboreze un program care să reflecte scopul și sarcinile de bază, iar acestea nu trebuiau să vină în contradicție cu prevederile Constituției. Legea permitea o delimitare între formațiunile politice și cele sociale. În 1996 a fost adoptată "Legea cu privire la asociațiile obștești".³⁷ De rând cu aceste acte normative, Parlamentul țării a adoptat și alte acte legislative ce reglementau indirect raporturile dintre formațiunile politice și alte institute ale sistemului politic.

Membru al partidului sau al altei organizații social-politice poate fi numai un cetățean al Republicii Moldova, responsabil, care a împlinit vârsta de 18 ani. Nimeni nu poate fi concomitent membru al două sau al mai multor partide ori al altor organizații social-politice. Partidele și alte organizații social-politice au dreptul să se asocieze, pe principii benevole, în blocuri politice, în uniuni, federații, asociații.

Statul asigură respectarea drepturilor și intereselor legitime ale partidelor și ale altor organizații social-politice și, în conformitate cu Constituția Republicii Moldova, garantează condiții juridice egale necesare pentru realizarea sarcinilor statutare.

În Republica Moldova sistemul de învățământ este depolitizat, se interzice cultivarea și propagarea în școlile de toate gradele a oricăror idei de program și sarcini ale partidelor sau ale altor organizații social-politice.

În vederea realizării scopurilor și sarcinilor statutare și programatice, partidele și alte organizații social-politice sunt în drept: să difuzeze liber informația despre activitatea lor, să participe (în mod independent, în bloc sau în uniune cu alte partide și organizații) la alegerile pentru organele reprezentative ale puterii de stat de toate nivelurile și la formarea organelor administrației de stat, în perioada campaniei electorale, să se folosească cu titlu gratuit de mijloacele de informare în masă ale statului în conformitate cu legislația privind alegerile. Partidele și organizațiile social-politice beneficiază de dreptul la desfășurarea mitingurilor, demonstrațiilor, adunărilor și altor manifestări în modul stabilit de legislație.

În Moldova în ultimul timp numărul formațiunilor politice s-a redus. Astfel, dacă în 1992 în republică erau înregistrate peste 70 de partide și mișcări social-politice³⁸, apoi la 17 martie 2000 la Ministerul Justiției al Republicii Moldova erau înregistrate doar 29 de partide și organizații social-politice.³⁹ Menționăm totodată că numărul exagerat de partide și organizații social-politice este rezultatul unor confruntări de interese, fracționări de partid însoțite deseori de trecerea unor membri ai unui partid în alt partid, sau de încercarea unor lideri politici de a crea un nou partid.

Astăzi pluripartidismul în Republica Moldova s-a format, funcționează efectiv și contribuie esențial la consolidarea democrației.

Una dintre cele mai concludente forme de manifestare a democrației sunt alegerile organelor puterii. De altfel, este general recunoscut faptul că alegerile sunt o condiție inalienabilă a democrației.

Alegerile legislative reprezintă o modalitate de selecție după anumite principii și criterii a persoanelor pentru Parlament de către cei care sunt calificați, prin regulile unui sistem politic, să-și exprime opțiunea privind candidații.⁴⁰

În Moldova alegerile parlamentare s-au desfășurat în anii 1990, 1994, 1998, 2001. Primele alegeri în Sovietul Suprem al RSSM au avut loc între 25 februarie și 10 martie 1990. Ele au fost desfășurate pe principii noi, în baza sistemului majoritar.

Procesul de implementare a tradițiilor parlamentarismului în Republica Moldova a fost determinat în mare parte de alegerile parlamentare, care au avut loc la 27 februarie 1994. Pentru prima dată în istoria republicii alegerile Parlamentului au avut loc într-o singură circumscripție electorală, constituită pe întreg teritoriul republicii, cu mai multe mandate pe bază de scrutin pe lista din partea partidelor, organizațiilor social-politice, blo-

curilor electorale, în care s-au asociat acestea, precum și pe liste de candidați independenți, potrivit principiilor reprezentării proporționale.

Proportional cu procentul de voturi, locurile în Parlament au fost repartizate în felul următor: Partidul Democrat Agrar din Moldova – 56 mandate, Blocul electoral Partidul Socialist și Mișcarea “Unitate-Edinstvo” – 28 mandate, Blocul Țăranilor și Intelectualilor – 11 mandate, Alianța Frontului Popular Creștin-Democrat – 9 mandate.⁴¹

La 22 martie 1998, în republică au avut loc noi alegeri pentru Parlament. Diversele formațiuni social-politice s-au manifestat într-un spațiu comun de tematică și timp. Blocurile electorale s-au conturat în dependență de platformele electorale programate, de simpatiile și antipatiile diferitelor categorii de populație. Numărul de mandate obținute de concurenții electorali a fost stabilit în felul următor: a) Partidul Comuniștilor din Republica Moldova – 40 mandate, b) Blocul Electoral “Convenția Democratică din Moldova” – 26 mandate; c) Blocul Electoral “Pentru o Moldovă Democratică și Prosperă” – 24 mandate; d) Partidul Forțelor Democratice – 11 mandate.⁴²

În anul 2001 cetățenii Republicii Moldova au fost încadrați într-o nouă campanie electorală. Președintele țării a decretat dizolvarea Parlamentului de legislatura a XIV-a, fixând pentru 25 februarie 2001 alegeri parlamentare anticipate.

Potrivit rezultatelor definitive ale Comisiei Electorale Centrale, 50,07% din alegători și-au dat voturile pentru Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (71 mandate), 13,36% au optat pentru Blocul Electoral “Alianța Braghiș” (19 mandate), iar 8,2% au susținut Partidul Popular Creștin-Democrat (11 mandate). Restul alegătorilor (28,55%) au votat pentru 14 formațiuni și 10 candidați independenți care nu au acumulat suficiente voturi pentru a trece pragul de 6%.⁴³

De menționat că consecințele tergiversării reglementării diferendului transnistrean afectează nu numai independența statală, ci și tranziția, deoarece în cazul în care nu este asigurată suveranitatea țării ea nu poate fi realizată. Democrația este o formă de guvernare a unui stat modern, deci nici o democrație nu poate fi viabilă și lucrativă dacă nu există însuși statul. Atribuțiile de bază ale statului modern sunt în opinia lui Charles Tilly, formulate de capacitatea statului de a controla populația în teritoriu: “O organizație care controlează populația ce ocupă un anumit teritoriu este stat în măsura în care 1) acesta se deosebește de alte organizații care

operează pe același teritoriu; 2) este autonom și 3) unitățile sale sunt formal coordonate”.⁴⁴

Astfel, dacă o organizație cu asemenea atribuții de statalitate nu există într-un teritoriu definit, guvernul, chiar dacă este ales în mod democratic, nu este în stare să-și exercite monopolul asupra utilizării forței, nu este capabil să perceapă taxele și să ofere servicii publice și nu poate să asigure funcționarea sistemului juridic. Iar fără aceste capacități nu există o guvernare deplină democratică.

Problema integrității, cu care se confruntă astăzi Republica Moldova, reduce șansa democratizării și pe teritoriul controlat de autoritățile constituționale, deoarece guvernul este, de altfel, supus tentației de a impune anumite restricții exercitării dreptului de opinie sau a drepturilor mass-media independente, invocând motive ce țin de desfășurarea negocierilor cu regimul separatist. Și încă ceva. Instabilitatea politică creează un mediu nefavorabil investițiilor străine, fapt care prejudiciază dezvoltarea economiei, aflată în raport direct cu cea a democrației. Faptul că secesionismul militant devine problema fundamentală pentru existența statului demonstrează modul în care politica externă influențează procesul de tranziție democratică din Republica Moldova.⁴⁵

Cu toate că istoria Republicii Moldova ca entitate independentă pe harta politică a lumii este foarte scurtă, putem constata că țara noastră reprezintă poate unicul exemplu de trecere prin trei tipuri de regim de guvernământ în decurs de numai zece ani. La momentul obținerii independenței republicii, când în vigoare era Constituția adoptată în 1978 cu unele amendamente la ea, Republica Moldova era un stat cu un regim prezidențial (3 septembrie 1990 – 28 iulie 1994). Șeful Statului avea deci cele mai largi prerogative în stat. După adoptarea Constituției în 1994, Republica Moldova devine stat semiprezidențial-semiparlamentar (29 iulie 1994 – 4 iulie 2000). Acest regim a fost considerat mai firesc pentru realitățile actuale ale țării noastre, dar și mai în concordanță cu aspirațiile europene ale Republicii Moldova.⁴⁶ La 5 iulie 2000 Parlamentul a adoptat Legea cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova.⁴⁷ Articolul 78, alin.1, consemnează: “Președintele Republicii Moldova este ales de Parlament prin vot secret”. Astfel, a fost stabilit, de fapt, un sistem de guvernare parlamentar.

Desigur, regimul parlamentar are un aspect mai democratic, oferind o mai mare pondere instituției alese direct de popor, punând pe umerii

“aleșilor poporului” mai multe responsabilități politice. Totodată, un regim parlamentar exclude, practic, posibilitatea instaurării unui regim dictatorial, or pentru asta ar fi nevoie de o fracțiune parlamentară cvasimajoritară, care ar domina net Legislativul. Republica Moldova este un stat cu un regim parlamentar, Legislativului revenindu-i atât misiunea de a forma Guvernul, cât și de a alege Președintele republicii. Din acest moment rolul Parlamentului a crescut mult, ca și responsabilitatea cetățenilor pentru actul alegerilor parlamentare.

Actualmente democrația a devenit o necesitate în toată lumea. Democrația, însă, nu cade din ceruri și nu se învață de la sine. Dacă responsabilitățile, avantajele și beneficiile democrației nu sunt clare pentru cetățeni, democrația poate deveni în scurt timp cuvânt de ocară, fără ca oamenii să-și dea seama că ei ocărăsc cu totul altceva. Astfel se poate ajunge la situația când puțini vor fi aceia care se vor hotărî deschis să-și apere valorile.

Note

¹ Tămaș S. *Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. – București, 1996, p. 79.

² Muraru I. *Drept constituțional*. – București, 1997, p. 144.

³ Acest Proiect de Program a fost remis de către grupul de inițiativă a “Mișcării Democratice pentru Susținerea Restructurării” pentru a fi publicat în săptămânalul “Literatura și Arta” la data de 12 noiembrie 1988. CC al PCM și organele de resort au interzis publicarea acestui material. S-a păstrat doar pagina culesă și multiplicată anterior. Documentul ne-a fost pus la dispoziție de către președintele PPCD Iu. Roșca din arhiva personală.

⁴ Cernenco M., Galben A., Rusnac Gh., Solomon C. *Republica Moldova: Istoria politică (1989-2000). Documente și materiale*. Vol. II. – Chișinău: CE USM, 2000, p. 7.

⁵ *Ibidem*, pp. 13-14.

⁶ Enciu N. *Frontul Popular // Arena Politicii*, septembrie 1997, nr. 1(13), p. 7.

⁷ *Единство*. – 1996. – 28 декабря.

⁸ Moșneaga V., Rusnac Gh. *Pluripartidismul în Moldova: Etapele și tendințele de bază ale consolidării // Pluripartidismul în Moldova: esența și specificul formării*. – Chișinău, CAPTES, 2000, p. 104.

⁹ *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*. – 1989. – Nr. 8., pp. 651-653.

¹⁰ *Советская Молдавия*. – 1989. – 27 октября.

¹¹ Vezi: Михайлов В., Мошняга В., Руснак Г., Руснак В. *Партии и общественно-политические организации в Молдове // MOLDOSCOPIE. (Проблемы политического анализа)*. Выпуск 1. – Кишинев: Молд.ГУ, 1992, с. 3-20; *Pluripartidismul în Moldova: esența și specificul formării*, p. 5-150.

¹² *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*. – 1990. – Nr. 1, p. 32.

- ¹² Ibidem, Nr.2, p.95..
- ¹³ Cernencu M., Ciurea C., Serebrian O. *Alegerile într-o societate democratică*. – Chișinău, 2000, p.24.
- ¹⁴ Moldova Socialistă, 1989, 3 septembrie.
- ¹⁵ Parlamentul Republicii Moldova. Studioul de creație "Fotojurnalist". – Chișinău, 1996, p.5.
- ¹⁶ Moraru A. *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria 1812-1993*. – Chișinău, 1995, p.534.
- ¹⁷ *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*. – Chișinău, 1990. – Nr.5, p.269.
- ¹⁸ *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldova*. – Chișinău, 1990. – Nr.8, pp.498-499.
- ¹⁹ Ibidem, pp.514-515.
- ²⁰ *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldova*. – Chișinău, 1990. – Nr.8, pp.534-535.
- ²¹ *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldova*. – Chișinău, 1990. – Nr.9, pp.617-625.
- ²² Ibidem, Nr.11, p.756.
- ²³ Republica Moldova. Monitor Oficial. – 1991. – Nr.11-12, pp.60-62
- ²⁴ Republica Moldova. Monitor Oficial. – 1991. – Nr.11-12, p.61.
- ²⁵ Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. – Chișinău: Moldpres", 1994.
- ²⁶ Ibidem, p.4.
- ²⁷ Ibidem, p.5.
- ²⁸ Monitorul Oficial al Republicii Moldova. – 19 octombrie 1995. – Nr.58(79), pp.6-11.
- ²⁹ Ibidem, p.6.
- ³⁰ Ibidem.
- ³¹ Moldova Socialistă, 1989, 30 noiembrie.
- ³² Sfatul Țării, 1991, 21 septembrie.
- ³³ Monitorul Parlamentului Republicii Moldova. – octombrie 1993. – Nr.10 (partea I), pp.114-136.
- ³⁴ Codul Electoral. Ediție oficială (Modificat și completat prin Legea Nr.268-XIV din 4 februarie 1999, Monitorul Oficial 1999, nr.22-23, art.93). – Chișinău, 1999. – pp.1-90.
- ³⁵ Moșneaga V., Rusnac Gh. *Pluripartidismul în Moldova: Etapele și tendințele de bază ale consolidării // Pluripartidismul în Moldova: esența și specificul formării*. – Chișinău, CAPTES, 2000, pp.103-115.
- ³⁶ Monitorul Oficial. – 1991. – Nr.11-12, pp.30-39.
- ³⁷ Cernencu M., Galben A., Rusnac Gh., Solomon C. *Republica Moldova: Istoria politică (1989-2000). Documente și materiale*. Vol. II. – Chișinău: CE USM, 2000, pp.38-51.
- ³⁸ *Партии и общественно-политические организации в Молдове // MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа) выпуск 1*. – Кишинев, 1992, pp.8-10.
- ³⁹ Datele ne-au fost furnizate de Ministerul Justiției al Republicii Moldova.
- ⁴⁰ Tâmaș S. *Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*. Ediția a II-a, revăzută și adăugată. – București, 1996, p.21.
- ⁴¹ Moșneaga V., Rusnac Gh. *Republica Moldova: Alegerile parlamentare (1994) și geografia politică a electoratului*. – Chișinău, 1997, pp.6-7.
- ⁴² *Electorală '98. Documente și cifre*. Ediție a Comisiei Electorale Centrale. – Chișinău, 1998, p. 76.
- ⁴³ Moldova Suverană, 2001, 6 martie.
- ⁴⁴ Tilly Ch. "Reflections on the History of European Statemaking", in Tilly Charles, ed., *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975, p. 70.

⁴⁵ Frunțuș I. *Influența internațională asupra procesului de democratizare în Republica Moldova // Politica externă a Republicii Moldova: aspecte ale securității și colaborării regionale.* – Chișinău, 1998, p. 187.

⁴⁶ Cernencu M., Ciurea C., Negru E., Serebrian O. *Alegerile într-o societate democratică.* – Chișinău, 2001, p. 37.

⁴⁷ Monitorul Oficial al Republicii Moldova. – 28 iulie 2000. – Nr. 88-90, pp.3-5.

Summary

This article is dedicated to the certain fields of the democracy processes during the ten years' period of the existence of the Republic of Moldova as the independent state.

The primary source for reflecting the activity of the associations, organizations, and movements in the early period of the national revival were the documents. The author discusses the constitution of the new legal framework, highlighting the positive role of the electoral legislation in the process of the democracy development. The parliamentary and presidential elections in Moldova have been analyzed as the components of democracy.

The author motivates the constitution of the pluri-party system in Moldova, which operates efficacious and contributes to the democracy consolidation.

In spite of the short history of the Republic of Moldova as the independent entity on the world political map, it represents, maybe, the unique example in the South-Eastern Europe: during the short period of ten years, in Moldova was a succession of the following three types of the government:

- a presidential regime (September 3, 1990 – July 28, 1994);
- semipresidential – semiparliamentary regime (July 28, 1994 – July 4, 2000);
- a parliamentary regime (July 4, 2000 – ...).

PUBLISHED WEEKLY
535 N. Dearborn Ave., Chicago, Ill.

Subscription price, \$5.00 per annum in advance.

Single copies, 15 cents.

Entered as second-class matter, June 26, 1907.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Acceptance for mailing at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Postpaid by mail, at special rate of postage provided for

by Act of Congress, October 3, 1917.

Nicolae Ursulescu

VENIREA PROFESORULUI RADU VULPE LA IAȘI

Prezența profesorului Radu Vulpe la Iași, chiar dacă, din păcate, prea scurtă (datorită evenimentelor istorice nefaste de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial)¹, a marcat un moment de referință în istoria învățământului arheologic la *Alma Mater Iassiensis*, impunând un spirit nou în abordarea acestui domeniu².

Dorim să ne ocupăm mai pe larg de condițiile în care a avut loc venirea profesorului Vulpe la Iași, atât pentru faptul că sunt ilustrative în privința seriozității de care era caracterizată viața universitară din România perioadei interbelice, cât și pentru faptul că aceste condiții, privite în contextul social-politic al epocii, sunt simptomatice și pentru dificultățile pe care le-a resimțit învățământul românesc în momentul de cumpănă pentru viața democratică, din anii 1938-1939. Datele pe care le vom prezenta se bazează mai ales pe documente inedite din arhiva Facultății de Litere și Filosofie a Universității Mihăilene din Iași, păstrată la Filiala Iași a Arhivelor Statului.

La 5 noiembrie 1937 se stingea prematur din viață profesorul Orest Tafrali, decanul Facultății de Litere și Filosofie, personalitate de seamă a vieții universitare ieșene, cu largă recunoaștere în lumea savantă europeană. Ca titular al catedrei de Arheologie și Antichități, profesorul Tafrali a rămas, pentru posteritate, întemeietorul Muzeului de Antichități al Universității din Iași și editorul prestigioasei reviste "Arta și Arheologia". Cu el se încheia o etapă din evoluția concepțiilor despre arheologie – privită mai ales ca istorie a antichității (în general) și a monumentelor și artei antice (în special).

La 30 XI 1937, Senatul Universității a aprobat ca profesorul I.M. Marinescu (de la catedra de latină) să fie suplinitor al catedrei de Arheologie și

Antichități, până la îndeplinirea formalităților de ocupare de către un titular, hotărâre aprobată și de Ministerul Educației Naționale³. Ceea ce părea să fie doar o soluție provizorie a durat de fapt doi ani academici, datorită situației de incertitudine resimțită și de învățământul universitar, în urma instaurării dictaturii personale a regelui Carol al II-lea (10 februarie 1938).

Întrucât până la 18 februarie 1938 postul nu fusese ocupat "prin chemare" (de către un titular de la altă universitate), Consiliul profesoral al Facultății de Litere și Filosofie a cerut Rectoratului, la 9 martie 1938, publicarea catedrei vacante⁴. La 6 aprilie, rectorul Traian Bratu comunica Facultății de Litere publicarea vacanței Catedrei de Arheologie și Antichități în *Monitorul Oficial* nr.76/1 aprilie 1938, p. 1736⁵. Dar, profesorul Iorgu Iordan, decanul facultății, revine pe 8 aprilie cu o nouă adresă, cerând publicarea corectă a vacanței (în conformitate cu prevederile art.22, al.2 din Legea Învățământului), pentru ocuparea nu de către un titular (așa cum apăruse în *M.O.*), ci, prin concurs⁶.

Între timp însă, Radu Vulpe, docent la Facultatea de Litere și Filosofie din București, se înscrisese, pe 15 IV 1938, la concurs, anexând:

- un memoriu tipărit, referitor la titluri, studii și lucrări;
- un certificat de naștere;
- un certificat de naționalitate, eliberat de Primăria sectorului I din București;
- certificatul privind situația militară;
- diploma de doctor în Filosofie și Litere, obținută în noiembrie 1928, la Universitatea din București, cu teza "Gli Illiri dell'Italia imperiale romana";
- o serie din lucrările publicate⁷.

Ca urmare a republicării concursului de ocupare a catedrei în *Monitorul Oficial* nr. 94/22 aprilie 1938, Radu Vulpe a depus o nouă cerere de înscriere pe data de 9 mai 1938, rămânând valabile actele depuse prima dată⁸. Pe 23 mai depune o nouă cerere, pentru completarea actelor prezentate anterior, cu o adeverință din partea aceleiași primării bucureștene, din care reiese că era cetățean român și că se bucura de toate drepturile politice, precum și că își exercitase dreptul de vot la ultimele alegeri (20 dec. 1937)⁹.

Pentru același concurs s-a înscris, la 11 mai, și Dumitru Tudor, pe atunci profesor secundar la Câmpulung Muscel¹⁰, ulterior profesor și decan la facultățile de istorie ale Universităților din Iași și București. Și pro-

fesorul Tudor revine pe 26 mai cu o nouă cerere de completare a actelor depuse inițial¹¹.

Conform uzanțelor, din comisia de concurs trebuiau să facă parte, pe lângă doi reprezentanți ai Iașiului (președintele și un membru), încă trei reprezentanți ai celorlalte universități din țară. La 1 iunie, Universitatea din București, prin semnătura Decanului, profesor C. Rădulescu-Motru, a comunicat numirea profesorului Scarlat Lambrino, ca membru titular în comisie și a profesorului George Murnu, ca supleant¹². La 10 iunie, Universitatea din Cernăuți, prin semnătura Decanului, profesor Leca Morariu, a comunicat numirea profesorilor Theofil Sauciuc-Săveanu și Al. Tzigara-Samurcaș, ca membru titular, respectiv supleant¹³. În fine, la 14 iunie și Decanul Facultății de Filosofie și Litere a Universității din Cluj, Nicolae Drăgan, a comunicat numele celor doi profesori desemnați (titular și supleant): D.M. Teodorescu și Th. Naum¹⁴.

Totuși, concursul nu s-a mai ținut¹⁵, deși profesorul Săveanu de la Cernăuți își anunța sosirea la Iași, pentru dimineața zilei de 22 iunie 1938¹⁶. Cauza se pare că a reprezentat-o blocarea concursurilor de către Minister, care va elabora un prim set de măsuri restrictive la 13 august 1938. La 4 noiembrie același an a fost publicată *Legea pentru modificarea și completarea legilor privitoare la învățământul superior și special în vederea raționalizării* (cunoscută, în mod curent, sub numele de *legea raționalizării*), care, la art. 5, prevedea modalitatea de desfășurare a concursurilor pentru ocuparea posturilor vacante¹⁷.

Conform acestor prevederi, pentru postul de profesor se puteau înscrie numai candidații ce proveneau din învățământul superior. În aceste condiții, Dumitru Tudor s-a retras, cerând restituirea actelor depuse¹⁸.

Aceeași lege modificase și structura unor catedre, printre acestea aflându-se și cea care făcea obiectul concursului. Fosta catedră de *Arheologie și Antichități* devenea acum Catedra de Arheologie cu Preistorie, ceea ce elimina o serie de paralelisme cu catedra de Istorie antică și Epigrafie, conturând mai bine domeniul arheologiei și preistoriei, după cum va aprecia ulterior profesorul Radu Vulpe, în prelegerea inaugurală pe care o va ține la Facultate, la 21 octombrie 1939¹⁹.

Întrucât concursurile erau blocate în continuare (urmând să se decidă dacă posturile vacante vor fi ocupate prin transfer sau prin concurs)²⁰, noua catedră a fost încredințată, spre suplinire, tot profesorului de latină Ion M. Marinescu, pentru întregul an universitar 1938/1939²¹. Acesta va

continua să predea însă în vechea accepție a cursului, ocupându-se de problemele artei antice și de cele ale instituțiilor din Antichitatea clasică²².

De abia la 30 martie 1939 se publică în *Monitorul Oficial* (nr.76) vacanța postului de Arheologie și Preistorie, în vederea ocupării prin transfer²³. La expirarea termenului, neexistând nici o cerere de transfer, Consiliul profesoral al Facultății de Litere și Filosofie, întrunit în ședința din 21 aprilie, solicită Ministerului aprobarea pentru ocuparea prin concurs a postului²⁴. De data aceasta, publicarea în *Monitorul Oficial* (nr.94) se produce foarte repede: 24 aprilie²⁵, înscrierile urmând a se face în maximum 30 de zile de la publicare.

Radu Vulpe se înscrie din nou la concurs, luându-i-se în considerare actele depuse în 1938. Între timp, candidatul devenise, prin concurs, conferențiar definitiv la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din București; coincidența a făcut ca decizia ministerială în acest sens să fie publicată în același număr al *Monitorului Oficial* în care apăruse și anunțul pentru scoaterea la concurs a postului de profesor la Universitatea Mihăileană din Iași²⁷. La vechiul *Memoriu de titluri, studii și lucrări* din 1938 (în care erau consemnate titlurile a 33 de lucrări publicate, în afară de peste 200 de recenzii și note critice, precum și numeroase articole de popularizare și conferințe arheologice), adaugă un supliment cu cele patru lucrări apărute între timp, dintre care se remarcă sinteza *Histoire ancienne de la Dobroudja*²⁸.

Chiar în preziua expirării termenului de înscriere la concurs, pe 23 aprilie, la Facultate este înregistrată cererea de participare la concurs a lui Dumitru Berciu, doctor în Preistorie și profesor secundar. Anexa de lucrări științifice cuprindea 23 de titluri, iar candidatul obținuse premiul Academiei Române în 1936²⁹.

Decanul Facultății, prof. Iorgu Iordan, comunică Ministerului numele celor doi candidați, menționând totodată că D. Berciu nu fusese până atunci șef de lucrări sau conferențiar, așa cum prevedea art.5 al legii din 4 XI 1938. Se solicită de asemenea Ministerului să precizeze cine desemna pe cei patru membri ai comisiei de concurs, reprezentând cele patru facultăți de litere din țară³⁰.

În răspunsul său din 9 iunie, Ministerul constată că numai dl. Radu Vulpe întrunește condițiile de participare la concurs³¹ și comunică, totodată, numele membrilor comisiei, în urma propunerilor venite de la cele patru facultăți³². Președinte era profesorul Ion M. Marinescu, iar membri:

Ion Andrieșescu (București), Theofil Sauciuc-Săveanu (Cernăuți), C. Daicoviciu (Cluj) și Paul Nicorescu (Iași)³³.

La 10 iunie, Decanul Facultății de Litere și Filosofie convoacă, prin adrese personale, pe membrii comisiei pentru data de 19 iunie 1939, la Iași, în vederea declanșării concursului, informând și Ministerul, în acest sens³⁴. Profesorul I.M. Marinescu, președintele comisiei, îl convoacă la Iași pe candidatul Radu Vulpe pentru aceeași dată³⁵.

Membrii comisiei, întruniți la Iași, își prezintă rapoartele asupra activității candidatului, pe care o apreciază, în unanimitate, extrem de favorabil, acordându-i calificativul 19³⁶. În aceeași zi, seara, a avut loc colocolviul, desfășurat timp de două ore, în urma căruia a fost apreciat tot cu media 19³⁷. Totodată, candidatului i s-a dat să aleagă, dintre cele 15 subiecte întocmite de comisie, o temă pentru lecția de a doua zi. Această primă lecție a fost o disertație despre monumentul triumfal de la Adamclisi, apreciată cu aceeași medie³⁸.

În seara aceleiași zile (20 iunie), candidatul a prezentat un nou curs, despre *Evoluția științei preistorice în secolul al XIX-lea* (temă aleasă dintre alte 15 subiecte alcătuite de comisie), curs apreciat cu calificativul maxim: 20³⁹.

În fine, în dimineața zilei de 21 iunie a susținut și un seminar, cu tema *Despre criteriile de datare în Arheologie*, apreciat tot cu nota maximă⁴⁰.

De menționat că profesorul Vulpe n-a solicitat zile de pauză între probe (cum îi dădea voie regulamentul), ci a susținut lecțiile fără o pregătire specială, doar pe baza vastelor cunoștințe pe care le acumulase până la acea dată.

Pe baza celor cinci procese-verbale, redactate după fiecare probă, comisia a întocmit, la 22 iunie, raportul general către Minister, anunțând reușita candidatului Radu Vulpe, cu media generală 19,40. "Comisiunea a ținut să felicite pe domnul Radu Vulpe pentru pregătirea sa excelentă, care este o cheazășie a activității rodnice ce va depune la catedra la care a candidat" – se specifica în acest raport⁴¹.

Vrem să subliniem și un amănunt semnificativ pentru ținuta morală a membrilor comisiei. Deși regulamentul de desfășurare lăsa toate cheltuielile de desfășurare a concursului pe seama candidatului, profesorii din afara Iașului (Ion Andrieșescu, Constantin Daicoviciu și Theofil Sauciuc-Săveanu) au înaintat Ministerului decontul cheltuielilor de deplasare, refuzând ca diurnele să le fie plătite de candidat⁴².

Noul profesor era o personalitate deja bine cunoscută în țară și peste hotare. Fusesse membru al Școlilor Române de la Roma (1924-1926) și din Franța (1928-1929), unde elaborase două importante lucrări: *La civil-
tă del ferro in Illiria* și *L'âge du fer dans les régions thraces de la Pé-
ninsule Balkanique*. Doctoratul și-l dăduse încă din 1927 (la vârsta de 28
de ani), iar din ultimul an de studenție (1923) fusesse asistent la Muzeul
Național de Antichități. De la 1 octombrie 1926 devenise asistent la Semi-
narul de Istorie antică, Epigrafie și Antichități greco-romane al Universi-
tății din București, fiind confirmat definitiv pe acest post în 1933, iar în
anul concursului pentru Iași devenise și conferențiar definitiv la aceeași
Universitate. Era membru în Comitetul Asociației Istoricilor Români (din
1931) și în Comitetul Colegiului Arheologic Român (din 1935), iar pe
plan internațional era secretar pentru România în Comitetul permanent al
Congresului Internațional de Științe Preistorice și Protoistorice (din
1932), participând la congresele de la Londra (1932) și Oslo (1936)⁴³. De
Moldova era deja legat prin cercetările arheologice pe care le întreprin-
sesse în zona Neamțului, mai ales în stațiunea Izvoare, unde a descoperit
cultura Precucuteni și etapele inițiale ale civilizației cucuteniene.

Prin Decretul Regal nr.2831/1939, Radu Vulpe a devenit profesor titu-
lar la catedra de Arheologie cu Preistorie a Universității Mihăilene din
Iași, începând de la 1 octombrie 1939⁴⁴.

Cu acest prilej, decanul Facultății, profesorul Iorgu Iordan, afirma:
"Suntem convinși cu toții că Facultatea noastră a făcut o bună achiziție în
persoana celui mai recent membru al corpului didactic"⁴⁵.

Noul profesor își va preciza concepția despre conținutul cursului pe
care urma să-l predea, ca și despre viitorul program de activitate, în prele-
gerea inaugurală, susținută la 21 octombrie 1939: *Concepțiile moderne
despre arheologie și preistorie*. Unele lucruri din cele pe care și le propu-
nea atunci a reușit să le înlăptuiască, mai ales că, în scurt timp, a devenit
și prodecanul Facultății de Litere și Filosofie din Iași. Altele, însă, s-au
lovit de greutatea inerente vremurilor de război și sacrificii care au zg-
duit societatea românească între 1940 și 1945.

Note

¹ Dănuț Doboș, *Dosarul epurărilor de la Universitatea "Cuza Vodă" din Iași. Cazul Radu Vulpe (1945)*, SCIVA, 45, 1994, 4, p. 357-362.

² M. Petrescu-Dîmbovița, in: *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, II, 1960, p. 206-207; V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, Iași, 1985, p.101-102; N. Ursulescu, *Il periodo di Iași nella formazione e nell'attività di Meluța Marin*, SAA, V, 1998, p. 200-202.

³ *Anuarul Universității Mihailene din Iași pentru anul 1937-1938*, vol. 23, Iași, 1939, p. 19 și 58.

⁴ Arh. St. Iași - Facultatea de Litere, dos. 8/1938, f. 166 (adresa nr. 165/10 III 1938).

⁵ *Ib.*, dos. 2/1938, f. 80 (adresa nr. 1339/6 IV 1938).

⁶ *Ib.*, dos. 8/1938, f.44 (adresa nr. 276/8 IV 1938).

⁷ *Ib.*, dos. 2/1938, f. 40 (cererea nr. 697).

⁸ *Ib.*, dos. 3/1938, f. 217 (cererea nr.781).

⁹ *Ib.*, dos. 3/1938, f. 157 (cererea nr. 835).

¹⁰ *Ib.*, dos. 3/1938, f. 212.

¹¹ *Ib.*, dos. 3/1938, f. 152 (cererea nr. 844).

¹² *Ib.*, dos. 3/1938, f. 97 (înregistrată la Iași pe 7 iunie).

¹³ *Ib.*, dos. 3/1938, f. 74 (înregistrată la Iași pe 14 iunie).

¹⁴ *Ib.*, dos. 3/1938, f. 65 (înregistrată la Iași pe 17 iunie).

¹⁵ *Anuarul 1937/1938*, vol.2 3, Iași, 1939, p. 116.

¹⁶ Arh. St.Iași, Fac.Litere, dos. 3/1938, f. 9 (telegrama nr. 58/21 VI 1938).

¹⁷ *Ib.*, dos. 4/1939, f. 19, 107.

¹⁸ *Ib.*, dos. 1/1939, f. 210 (cererea nr. 452/21 I 1939).

¹⁹ R. Vulpe, *Concepțiile moderne despre arheologie și preistorie*, Iași, 1940, p. 3.

²⁰ Arh. St. Iași, Fac. Litere, dos. 12/1938, f. 25.

²¹ *Ib.*, dos. 12/1938, f. 29-30, 58, 83, 88; 8/1938, f. 106; *Anuarul 1938/1939*, 24, Iași, 1939, p. 52.

²² *Ib.*, dos. 5/1938, f. 77-78.

²³ *Ib.*, dos. 2/1939, f. 279 (adesea Ministerului Educ. Naționale 59.105/5 aprilie 1939, înregistrată la Facultatea de Litere din Iași cu nr. 1207/14 IV 1939).

²⁴ *Ib.*, dos. 8/1939, f. 193 (adresa nr. 371/22 IV 1939).

²⁵ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 297 (adresa nr. 70.575/25.IV.1939); dos. 2/1939, f. 455 (adresa M.E.N. nr. 74752/13 mai 1939, înregistrată la Fac. Litere cu nr. 1374/15 mai 1939).

²⁶ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 264 (cerere înregistrată cu nr. 1351/8 V 1939).

²⁷ *Ib.*

²⁸ *Ib.*, și doc. 266.

²⁹ *Ib.*, dos. 3/1939, f. 31-32.

³⁰ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 81 (adresa nr. 476/24 mai 1939).

³¹ *Ib.*, dos.3/1939, f. 210 (adresa nr. 101. 046, înregistrată la Facultatea de Litere cu nr. 1570/12 VI 1939).

³² *Ib.*, dos. 3/1939, f. 79 și adresa 496/1.VI.1939 a Facultății de Litere din Iași către M.E.N.

³³ *Ib.*, dos. 3/1939, f. 210, 293.

³⁴ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 294 și 296.

³⁵ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 298.

³⁶ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 299-307.

³⁷ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 308.

³⁸ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 309.

³⁹ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 310.

⁴⁰ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 311.

⁴¹ *Ib.*, dos. 9/1939, f. 312.

⁴² *Ib.*, dos. 9/1939, f. 313.

⁴³ Radu Vulpe, *Memoriu de titluri, studii și lucrări*, București, 1938; Arh. St. Iași, fond Fac. Litere, dos. 9/1939, doc. 266.

⁴⁴ Arh. St. Iași, fond Fac. Litere, dos. 4/1939, f. 19 și 107.

⁴⁵ *Anuarul Universității Mihăilene 1938/1939*, vol. 24, Iași, 1942, p. 155.

⁴⁶ Publicată în revista *Însemnări ieșene*, V, 1940, nr. 1, p. 3-16 (extras).

R é s u m é

L'activité du professeur Radu Vulpe à l'Université de Iași, bien que de courte durée (l'automne 1939 – le début de l'année 1945) et déployée dans les conditions difficiles de la guerre, a marqué pourtant un moment de référence pour l'histoire de l'enseignement archéologique à *Alma Mater Iassiensis*, par l'introduction d'un esprit novateur, au niveau des standards avancés de cette science.

Disciple du renommé professeur et archéologue Vasile Pârvan, Radu Vulpe a parachévé ses études aux Écoles Roumaines de Rome et de Paris et âgé de 28 ans a présenté sa thèse de doctorat. Il a continué sa carrière universitaire à Bucarest, en arrivant jusqu'au degré de maître de conférences.

Par suite du décès du professeur Orest Tafrali (le novembre 1937), l'Université de Iași a annoncé le concours pour le poste de professeur à la Chaire d'Archéologie avec la Préhistoire, où Radu Vulpe a fait son inscription. L'article reconstitue, surtout sur la foi des matériaux d'archive, les difficultés du déroulement de ce concours, dans les conditions défavorables de l'instauration de la dictature personnelle du roi Carol II. Pour des raisons des restrictions législatives, le poste a pu être occupé à peine d'après deux années (l'automne 1939).

De même, l'article mis en évidence le sérieux et la rigueur des concours, de ce temps-là, pour occuper un poste de professeur dans l'enseignement universitaire. L'haute formation professionnelle et la persévérance du professeur Radu Vulpe ont vaincu finalement ces tous obstacles.

Ruxandra Alaiba

MELUȚA MARIN – ISTORIC AL RELIGIEI VECHILOR CIVILIZAȚII AGRARE

Studiile publicate de Meluța Marin din 1948 până în 1955 au la bază scurta dar rodnică activitate de arheolog dintre anii 1942 și 1946, desfășurată în România, în anii dificili ai celui de-al doilea război mondial și ai perioadei imediat următoare¹. Sunt anii în care istoriografia arheologică europeană postbelică se orienta din nou și spre comprehensiunea valorică a vechilor civilizații agrare. În acest sens, un câmp fertil oferea și spațiul românesc, care excelează și prin astfel de descoperiri². În acest mediu, Meluța Marin s-a îndreptat, cum era și firesc, tot spre culturile agrare, componente ale *Vechii Europe*: Criș, Vinča, Turdaș, Boian, Gumelnița și Precucuteni-Cucuteni³, cu extinderile necesare spre culturile din sudul Dunării sau din estul Europei. Model i-a fost Radu Vulpe, de la care a deprins, la Universitatea din Iași, nu numai tainele meseriei, dar și dorința de cuprindere, de sistematizare și generalizare, care transpare din primele publicații, dar și din cele ulterioare, realizate în Italia, la Universitatea din Bari.

1.1. Lucrările Meluței Marin au intrat, în ultimul deceniu, în circuitul istoriografic din centrul și estul Europei, prin sânguința și pasiunea arheologului ieșean Nicolae Ursulescu, care a și tradus în românește articolele scrise în italiană. El a predat tiparului constant, la început în revista *Pontica* (1996), apoi și în periodicele ieșene *Analele Științifice ale Universității*, seria *Istorie* (1996-1997) și *Studia Antiqua et Archaeologica* (1998), date legate de activitatea arheologică, profesională sau de viața acesteia⁴. Republicarea lor parțială, azi, cu deosebire în Italia, țara sa de adopție, dar și integrarea acestora în circuitul bibliografic central și est-european, constituie o legitate a scrierilor de valoare. Reanalizarea lor de la distanță, în raport cu studiile ce au apărut între timp, ne dezvăluie și mai clar ideile pe

care autoarea le-a detaliat atunci sau cele pe care numai le-a intuit. Putem spune azi că Meluța Marin a deschis noi direcții de investigare a culturilor agrare, cu deosebire a religiei lor, care, și azi, oferă câmp fertil celor ce se ocupă de civilizațiile Vechii Europe. Importanța lor ne permite să reamintim afirmația esteticianului Benedetto Croce, privind *contemporaneitatea* permanentă a istoriografiei.

1.2. Din lucrările publicate la mijlocul secolului XX, trei o definesc ca istoric al religiei vechilor civilizații agrare⁵ și la acestea ne vom referi în-deosebi. Prima reprezintă întâia sinteză legată de *Plastica antropomorfă cucuteniană din Dacia*⁶. Ultimele două aduc în discuție și alte forme de manifestare specifice vechilor religii agrare. Pe de o parte prin analiza *Ornamentului antropomorf și zoomorf al culturilor Vinča-Turdaș-Criș*⁷, pe de altă parte prin prezentarea *Motivului antropomorf de la Petreni*⁸, pictat pe un vas ovoidal, poate ca unică formă de valorizare simbolică a unei reprezentări mitice, venerate de membrii triburilor Cucuteni-Tripolie. Așa cum a observat și Nicolae Ursulescu⁹, "valorificarea acestora este importantă nu numai pentru cunoașterea arheologiei neo-eneolitice, dar mai ales pentru istoria credințelor religioase".

De splendida *civilizație Cucuteni-Tripolie* s-a apropiat fie prin participarea la noi săpături, precum cele de la *Costești*, pe care le-a și publicat¹⁰, fie prin investigarea în genere a religiei acesteia, cum am menționat deja, prin studierea plasticii. A cunoscut, în mare parte, colecțiile șantierelor de la Izvoare, Ruginoasa, Fedeleșeni, Cucuteni, Giurgești, Costești, Dolhești, Petreni ș.a., pe baza cărora a alcătuit, în cadrul cercetărilor din arealul Cucuteni-Tripolie, "prima sinteză de plastică antropomorfă cucuteniană din Dacia"¹¹, după publicarea unei sinteze pentru tripolianul din Ucraina, semnată de N. Makarenko¹² și pentru cel din Polonia, de H. Cehak¹³.

2.1. Bogăția și diversitatea plasticii cucuteniene explică repetatele încercări de sistematizare a statuetelor antropomorfe, în direct acord cu rostul ei. În analiza acesteia, Meluța Marin a plecat, firesc, de la un criteriu de clasificare de maximă generalitate a spiritualității universale, de la chipul divinității adorate¹⁴.

Ca și anumite vase sau piese de cult, statuetele erau probabil manipulate cu grijă în anumite împrejurări de persoane inițiate, după care, adeseori, erau distruse cu violență și abandonate¹⁵. Pentru comunitățile agrare, statuetele reprezentau, poate, obiecte de recuzită, modelate pentru a substitui divinitatea adorată în anumite contexte rituale și ceremoniale.

Pornind de la câtorva elemente de bază: formă, sex, poziția statueteilor¹⁶ și ornament¹⁷, a detașat trăsăturile caracteristic cucuteniene, care, constituie *fundamentum divisionis* în studiul comparativ¹⁸. Astfel, în culturile Precucuteni și Cucuteni se conturează un tip de statueta asemănător unor exemplare din Câmpia Dunării, din faza Gumelnița A₁, "caracterizat tocmai prin partea superioară plată și cea inferioară steatopigă". Apropierile dintre acestea "sprijină afirmațiile conform cărora civilizația Precucuteni trebuie să fi fost contemporană, pe de o parte, cu cea monocromă incizată (stratul III) Tripolie, dar, pe de altă parte, și cu faza cea mai veche, A₁, a culturii Gumelnița"¹⁹.

Criteriile i-au permis să contureze trăsăturile plasticii antropomorfe ale fazei Cucuteni A: poziția de obicei înclinată, față de cea cu profil vertical a fazei Cucuteni B²⁰; reprezentarea capului abia schițat, cu nasul *en bec d'oiseau* al fazei A, se deosebește de cel al statuetelor Vinča-Turdaș, de formă triunghiulară, romboidală sau sferică, sau al statuetelor Gumelnița de formă discoidală, romboidală sau sferică²¹; "pentru aceeași semnificație atributele trebuiesc să fie aceleași": sâni, șolduri exagerate, redarea triunghiului sexual ș.a. Aceleași "trebuiesc să fie" și simbolurile aplicate pe statuete: linii oblice paralele, formând unghiuri, fie cu vârful în jos, fie în sus, linii paralele orizontale, spirala, triunghiuri și romburi simple sau concentrice, împărțite în 4 sectoare, prin două linii în cruce, linii în rețea, șiruri de puncte, linii incizate împrejurul gâtului²². Statuetele fazei B în schimb, au alte forme cu profil perfect vertical, o tendință exagerată de alungire a corpului și ornament pictat²³.

Studierea lor îi permite observarea unor caracteristici de maximă generalitate²⁴ pentru statuetele din Vechea Europă, Balcani, Egeea, Asia Mică, Mesopotamia, a celor din Orientul Apropiat și Îndepărtat²⁵. "Nu trebuie să ne gândim imediat la emigrații"²⁶, când surprindem apropierea formelor, deci și a ideilor. Plastica imprimă culturilor agrare, sub raportul religiei, universalitatea, "Figurinele feminine cucuteniene reprezintă o divinitate feminină în raport cu cultul Zeiței-Mame și toți cercetătorii au recunoscut o relație clară între ele și cele mediteraniene și mesopotamiene, legate de cultul Cibelei sau al lui Iștar", relație asociată, cum sublinia și Pia Laviosa Zambotti, "de un cult agricol prin excelență"²⁷.

Cultul divinității feminine prin funcția acestor energii creatoare apare și în literatura vedică (1500-1000 a.Chr.) și indică, prin energia personificată în shakti²⁸, soția lui Indra "hinduismul a pus întotdeauna alături de

zeii săi o ființă feminină, care personifică energia creatoare a zeului masculin. Cultul acestei energii creatoare a zeului, foarte popular în India, este cunoscut sub numele de cultul shakti și semnifică nimic altceva decât adorarea divinității feminine prin funcția acestor energii creatoare. Ea putea fi venerată fie ca divinitate inferioară sau, de asemenea, fie ca divinitate superioară, în comparație cu divinitatea masculină²⁹.

De aici și negarea existenței unui panteon: "dacă se ia în considerație un singur fapt, și anume că, deși multe și diferite, prezintă toate aceleași trăsături comune, care simbolizează attributele unei singure divinități"³⁰. Lipsa unui panteon întărește din nou ideea universalității reprezentărilor specifice unei religii monoteiste, în care divinitatea e feminină, masculinul apărând ca un acolit al acesteia. Indiferent de interpretare, dualitatea feminin și masculin, în absența căreia creația n-ar avea loc, este permanentă în plastică³¹. Conform acestei religii, "funcțiile primordiale ale creației, de fecunditate, ale maternității", reprezintă "esența unei forțe superioare" omului³². Prin aceasta putem spune că Meluța Marin a intuit un sens inițiativ al cultului, metafizic în esența sa.

2.2. *Reprezentările zoomorfe* au un rol bine marcat pentru fiecare așezare, așa cum se subliniază pentru plastica de la Costești, "considerată ca *ex-voto-uri*, simplu simbol sau chiar divinitate (dacă ne gândim la boul Apis sau pasărea Ibis în Egipt), ca o dovadă că animalele erau nedespărțite de om, fie că serveau în alimentație, fie că erau tovarășii lui de muncă"³³.

Rolul plasticii zoomorfe a fost prezentat, în studiul din 1948, în genere, ca un suport pentru o definire largă a religiei neolitice, "Numărul mare al acestor reprezentări zoomorfe ne demonstrează că, o dată cu religia neolitică, s-a trecut la o religie în care animalul sacru este strâns legat de divinitatea antropomorfă"³⁴. Despre ce animal sacru vorbește? În cultul agrar, taurul, simbolizat des doar prin coarne, este unul dintre animalele frecvent asociate zeiței, încă din cel mai vechi neolitic al civilizațiilor din Mediterana și din Orientul Apropiat "Prin imitarea lor, omul neolitic vroia fie să simbolizeze fecunditatea acestor animale, fie, și aceasta ni se pare mai apropiat de realitate, să protejeze, prin imaginile lor, bogățiile în animale în fața morții, a bolilor, a spiritului lor malefic. Asemenea imitații trebuiau deci să exercite o acțiune magică. Caracteristica comună a acestor imagini o dă valoarea lor proteguitoare și utilitară. Astfel se explică de ce pretutindeni protomele animaliere aplicate pe vase sau pe alte accesorii reprezintă animalele domestice"³⁵.

Religiile vechi agrare adesea imprimau ceramicii o formă antropomorfă sau zoomorfă. De cele mai multe ori, forma antropomorfă a vasului se completează cu o toartă, protomă sau decor zoomorf. Olarul acestor culturi urmărea "a da vaselor sau accesoriilor lor cel puțin un element care să amintească aspectul divinității însăși sau al unui animal sacru al divinității". Lui îi ajungeau "câteva liniuțe pentru o imagine umană sau două coarne și un bot pentru o imagine animalieră"³⁶. Se exprima pentru culturile agrare una din formele de manifestare a dualității, așa cum a fost definită pentru religiile Indiei de unul dintre cei mai buni interpreți ai acesteia, Heinrich Zimmer³⁷: "Există multe modalități de a reprezenta diferențierea Absolutului în perechi de contrarii antagonice, dar cooperante... E o convenție care a fost dezvoltată cu o insistență deosebită în tradițiile hinduistă și budistă târzie".

Meluța Marin, după cum a observat și Nicolae Ursulescu³⁸, aduce o explicație îndrăznească, în felul de a analiza "relația dintre divinitatea feminină a fecundității și animalul care îi reprezenta atributele", ambele substituite prin statuete din lut. Masculinul putea fi reprezentat și de un animal sacru, cu coarne, de obicei un bovid, bourul sau taurul, reprezentat plastic în diferite modalități. Prin aceasta, Meluța Marin explică clar dualitatea. Pe de o parte divinitatea feminină cu "funcțiile primordiale ale creației, de fecunditate, ale maternității", pe de alta "principiul masculin fără de care creația n-ar fi putut avea loc"³⁹, metafizice în esența lor. Această dualitate compune *coincidentia oppositorum* și nu dualitatea care poate exista în fiecare reprezentare feminină sau masculină. La ea se adaugă, firește, reprezentarea androgină.

Nu știm dacă animalul îi reprezenta deja atributele, așa cum se întâmplă în religiile Indiei⁴⁰. Dar, în civilizațiile Gumelnița și Cucuteni-Tripolie, Zeița este înfățișată, uneori, pe un cap de taur, la Căscioarele-Ostrov⁴¹ sau bour, la Bil'če Zlote-Peșcer Verhni⁴². Simbolic aceste reprezentări prezintă taurul sau bourul ca purtători ai energiei divinității.

3.1. Meluța Marin reia, din alt unghi, discuțiile asupra unui motiv și azi unic în cadrul civilizației Cucuteni-Tripolie, prin studiul publicat în 1955, în fapt și ultimul din cadrul celor legate de Vechea Europă.

Între primele cercetări arheologice din interfluviul Prut-Nistru; întreprinse de E. von Stern, sunt și săpăturile din stațiunea Petreni. Printre numeroasele materiale apărute, cel mai mult a atras atenția un vas ovoidal, pictat bicrom, formă frecventă în faza B. Jumătatea superioară apare ca o

semisferă, care central se deschide, pentru a forma gâtul scurt. Pe semisferă, de la baza gâtului până spre mijlocul vasului, prin două linii negre, late, s-a limitat registrul pe care se desfășoară decorul, de stil ϵ_{1a} ⁴³, definit prin pictură bicromă cu brun pe fond alb și prin "amploarea aspectelor decorative, care este caracteristică stilului"⁴⁴. Desenul nu s-a conservat prea bine. Jumătatea inferioară de formă bitronconică, a rămas nepictată.

În interiorul registrului alternează, de două ori, un motiv antropomorf legat de unul geometric. Motivul antropomorf este format din trei corpuri triunghiulare suprapuse, cu vârful în jos. Primul corp e prevăzut cu un cap rotund (partea superioară a vasului este foarte deteriorată) și cu brațe lungi, rediate "în scară", ce se termină cu 5 degete. Și al doilea bust are brațe. La baza lui apar două pete albe triunghiulare, al treilea nu are brațe⁴⁵, fapt pentru care poate fi interpretat și ca un suport. Motivul geometric este marcat central de o cruce încercuită. Ca și pe alte vase, câte două benzi liniare, cu liniile marginale îngroșate, se arcuiesc de la cerc spre limita de jos a registrului, sau spre cea de sus. Din apropiere de disc o altă bandă liniară se arcuiește vertical, tot spre limita superioară. Ele închideau spații acoperite probabil cu negru.

Decorul are analogii cu motivele de aspect liber sau metopic, spiralice, la Ghelăiești (jud. Neamț), Mărgineni (jud. Bacău) și Vladimirovka (Ucraina, bazinul Bugului)⁴⁶, eliptice, la Popudnija (Ucraina) și Petreni (Basarabia)⁴⁷. Decorul vasului de la Petreni a fost asociat celui de pe ceramica din Elam, de stil I bis, de la Susa și Tell-Halaf, cât și cu cea descoperită la Tépé Moussian, din Orientul Apropiat. În ultima stațiune apare silueta umană multiplicată pe orizontală⁴⁸. Autoarea, continuând căutarea unor motive similare, se oprește la câteva reprezentări de divinități feminine și masculine, rediate prin multiplicarea corpului, a brațelor, în cadrul formelor religioase specifice Indiei hinduse și budiste, în secolele VII și VIII d. Hr. și din perioadele ulterioare⁴⁹.

Semnificația motivului antropomorf de la Petreni și Tépé Moussian a fost legată, din punct de vedere religios, de reprezentarea divinității feminine preariene, comună tuturor popoarelor Mediteranei, ca simbol al vegetației, al fecundității și maternității. Compoziția ornamentală poate sugera și energia sa fecundantă într-o multitudine de manifestări, printr-o suprapunere de corpuri cu mai multe perechi de brațe, fie doar vertical, ca la Petreni, fie orizontal și vertical, ca la Tépé-Moussian⁵⁰.

Pentru B.A. Rybakov crucea încercuită este un simbol solar bine cunoscut, iar motivul corpurilor suprapuse este o reprezentare masculină

multiplicată⁵¹, probabil o manifestare a lui Purușa sub aspectul unor “uriași de formă neobișnuită, încadrați de pâraie rostogolindu-se din ceruri”⁵². La fel a fost interpretat motivul în mitologia vedică, care vorbește despre sacrificarea uriașului Purușa și constituirea lumii din resturile lui (*Rig Veda*, X/90). Vasul a fost considerat de Dan Monah, pe bună dreptate, un “unicat deosebit de greu de interpretat”, iar pictura “rezultatul vizualizării” unei reprezentări arhetipale, specifice unui mit universal, posibil și a lui Purușa⁵³.

La exemplele aduse de Meluța Marin putem adăuga descoperirea de la Parel, de lângă Bombay. O scultură din anii 600 d. Chr., un mare bloc de aproape 13,5 picioare, ce are jos figura gigantică a lui Shiva⁵⁴. Trinitatea de pe coloana centrală reprezintă una și aceeași esență în trei atitudini, ca reprezentare a esenței primordiale⁵⁵. În Tibet, în frumosul plafon de templu din Lhasa, în centru apare Buddha, “radiind din el către cele patru sferturi și cele patru puncte dinte ele, 8 dubluri sau manifestări ale esenței sale, deosebindu-se prin culorile, gesturile și atributele lor speciale”⁵⁶.

4.1. Încă de la mijlocul secolului XX, Meluța Marin a interpretat, în absența unor studii comparatiste mai ample, una din cele mai mari civilizații ale preistoriei universale, Cucuteni-Tripolie, pornind de la simbolurile cu caracter de universalitate⁵⁷ ale acesteia. A găsit astfel, în scrierile sau operele de artă hinduiste sau budiste, una din cheile descifrării lor, “La un examen detaliat, hinduismul se prezintă a fi, în cea mai mare parte a sa, o creație a Indiei preariene, prin cultul zeiței-mamă”⁵⁸. O altă cheie ar reprezenta-o paralelisme etnologice.

Un astfel de demers nu a însemnat numai conturarea unei interpretări originale, dar a relevat existența și importanța simbolurilor create de culturile agrare din întreg spațiul euro-asiatic și nord african, fără de care nu se pot interpreta marile civilizații indo-europene. Modalitatea de abordare a anumitor probleme ale neo-eneoliticului românesc o detașează nu numai ca un bun arheolog, dar și ca un fin interpret al izvoarelor. Meluța Marin, înaintea multor sinteze legate de istoria religiilor Vechii Europe, între care am cita *Istoria Religiilor* a lui Mircea Eliade, apărută în 1949, sinteza Marijei Gimbutas, din 1956 (*The Prehistory of Eastern Europe, Bulletin of the American School of Prehistorical Research*, 20, Peabody Museum, Harvard University), surprinde clar fondul comun specific civilizațiilor agrare⁵⁹, existența și importanța simbolurilor create de culturile agrare din întreg spațiul euro-asiatic și nord-african, simboluri modificate, dar păstrate de culturile indo-europene.

De la început manifestă un spirit selectiv, așadar critic, menit să scoată din arta preistorică cucuteniană tocmai ceea ce putea servi la intuirea universalității acesteia. Este și un spirit polivalent, urmând linia deschisă pentru culturile agrare de Zambotti Laviosa-Pia⁶⁰, dar și plin de grandoa-re, prefigurând modul de interpretare ce va fi caracteristic Mariei Gimbutas. Două perspective, complementare, ar trebui să îmbrățișeze sincronice această operă: una a istoriografiei române, pe seama căreia s-a format, în timpul și curând după cea de a doua conflagrație mondială, alta a gândirii istorice universale, la care Meluța Marin s-a raportat mereu.

Încercând să intuim mesajul transmis de lucrările ei, încheiem prin cuvintele aceluia pentru care simbolurile alcătuiesc știința sacră, René Guénon, "Astfel, conform învățaturii hindușilor, orice figură, de exemplu o statuie simbolizând cutare sau cutare aspect al Divinității, nu trebuie considerată decât ca un "suport", un punct de sprijin pentru meditație"⁶¹.

Note

¹N. Ursulescu, *Il periodo di Iași nella formazione e nell'attività di Meluța Marin*, SAA, V, p. 197-206.

²Amintim, pentru a cunoaște principalele cercetări arheologice de după al doilea război mondial, continuarea săpăturilor de anvergură începute în anii '20, la Gumelnița-Măgura și cele de la Traian-Dealul Viei și Dealul Fântânilor, din anii '30. Totodată au continuat cercetările în stațiunile arheologice de la Hăbășești-Holm și Trușești-Juguileta, săpate integral de colective conduse de Vladimir Dumitrescu, respectiv Mircea Petrescu-Dîmbovița și publicate monografic în anul 1954, respectiv 1999.

³Pentru denumirea culturilor folosește termenul de civilizație. După Samuel Huntington (*Ciocrnirea civilizațiilor și reascerea ordinii mondiale*, Oradea, 1998, p. 56, 63), "Civilizațiile sunt entități culturale" și conform opiniilor lui "există cel puțin douăsprezece mari civilizații", diferite față de societatea primitivă, deoarece erau stabile, urbane și literate. Dar tot Huntington (*Ciocrnirea civilizațiilor și reascerea ordinii mondiale*, Oradea, 1998, p. 58), ca și Adda Bozeman, întrevăd și corelarea termenilor: "Civilizație și cultură se referă deopotrivă la modul de viață...civilizația este un mare document de cultură". Ambele implică "valorile, regulile, instituțiile și modurile de gândire" (Adda Bozeman, *Civilizations Under Stress*, Virginia Quarterly Review, 51, 1975, p. 1). Prin descoperirea și publicarea pentru arealul Cucuteni-Tripolie a unor mari așezări, de aspect protourban, se înclină și spre folosirea termenului de civilizație, ca un mare document de cultură.

⁴A absolvit în cadrul Facultății de Litere a Universității din Iași, secția de istorie antică și arheologie, între anii 1938-42, după care între 1943-46 a ocupat postul de asistent la Catedra de arheologie și preistorie din Iași, al cărei coordonator era Radu Vulpe. Împreună cu acesta și cu Ecaterina Dunăreanu Vulpe, a participat la săpăturile de la Izvoare (jud. Neamț), cât și la cele de la Costești, Giurgești (jud. Iași) și Petreni (jud. Bălți, Basarabia).

⁵Amintim definiția dată pentru religie de Cicero, *De natura deorum*, considerată de Victor Kernbach (*Dicționar de mitologie generală*, București, 1995, p. 533) a avea un sens aproape modern, *Iustitia erga deos religio dicitur* "Îndeplinirea datoriei față de zei se numește religie".

⁶Meluța Marin, *La plastica antropomorfa cucuteniana nella Dacia*, RSP, III, 1948, 1-2, p. 17-57.

⁷Eadem, *L'ornamento antropomorfo e zoomorfo sulla ceramica neo-eneolitica di tipo Vinča-Turdaș-Criș*, Revue des Études Roumaines (Paris), vol.II, 1954, p. 75-95.

⁸Eadem, *Il motivo antropomorfo di Petreni e il suo significato* "Anali della Facoltà de Lettere e Filosofia dell'Università di Bari", vol.II, 1955, p. 3-16.

⁹N. Ursulescu, *Aspecte ale spiritualității cucuteniene în lucrările cercetătoarei Meluța Marin*, Pontica, XXVII, 1994, p. 19 și urm.

¹⁰Meluța Marin, *Stațiunea neo-eneolitică de la Costești (Jud. Baia)*, Orizonturi (Stuttgart), An III, iulie-dec. 1951, nr.7-12, p.89-98.

¹¹Eadem, *op.cit.*, 1948.

¹²N. Makarenko, *Sculpture de la civilisation trypolienne en Ukraine*, JPEK, 1927, p. 119-130.

¹³H. Cehak, *L'art plastique dans la culture énéolithique de la céramique peinte en Pologne*, în Swiatowit, XIV, 1930-31.

¹⁴Ion Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo*, București, 1999, p. 127.

¹⁵S.N. Bibikov, *Poselenie Luka-Vrublevckaja na Dnestre*, MIA, 38, Moscova-Leningrad, 1953, p. 263; Ion Ghinoiu, *op.cit.*, p. 46 și urm.

¹⁶"Ca poziție, în afara celei de la Trudești, care reprezintă divinitatea șezând, toate celelalte sunt în picioare"(Meluța Marin, *op.cit.*, 1948, p. 19).

¹⁷"Cel mai frecvent, în fața A, s-a folosit ornamentul incizat profund (adevărate caneluri), la Cucuteni, Fedeleșeni, Calu, Costești, Giurgești, Frumușica, Darabani sau Olteni și Ariușd în Transilvania sau incizat fin dar neglijent la Ruginoasa, Cucuteni, Fedeleșeni, Frumușica și ornamentul plastic la Cucuteni, Costești, Ruginoasa, Fedeleșeni sau pictat la Frumușica (Meluța Marin, *op.cit.*, 1948, p. 23).

¹⁸Meluța Marin, *op. cit.*, 1948, p. 21.

¹⁹*Ibidem*, p. 19.

²⁰Eadem, *op.cit.*, 1954, p. 19.

²¹Eadem, *op.cit.*, 1948, p. 23.

²²*Ibidem*, p. 24-26.

²³*Ibidem*, p. 56.

²⁴Clasificarea tipologică se referă și la tipul civilizației, Ariușd-Cucuteni, Vinča, Sălcuța, Boian, Susa, în cadrul căreia recunoaște prototipuri și tipuri ceramice sau de statuete, comune sau rare.

²⁵Meluța Marin, *op.cit.*, 1951, p. 94-95.

²⁶Eadem, *op.cit.*, 1948, p. 55.

²⁷Laviosa Zambotti-Pia, *Le più antiche culture agricole europee (l'Italia, i Balcani, l'Europa centrale durante il neoeolitico)*, Milano, 5, 1943, cf. Meluța Marin, *op.cit.*, 1948, p. 52-53.

²⁸"Imnul adăugat la *Rig Veda* i se adresează: *prajñām bhavasi mātā*, «tu ești mama făpturilor create»; și ca Mamă, ea e numită *kṣamā, glia*. Ea reprezintă astfel un aspect special sau o dezvoltare locală a Pământului-Mamă din vechime: marea zeiță mamă din perioada eneoliticului, care era adorată pe o vastă întindere a lumii și ale cărei imagini au fost găsite într-un număr foarte mare pretutindeni în Orientul Apropiat antic, în țările mediteraneene, în cele de lângă Marea Neagră și de pe Valea Dunării. Ea este o soră sau un dublu al binecunoscutei zeițe din Mesopotamia sumero-semitică timpurie și astfel, ea furnizează un indiciu al legăturilor preariene dintre India și sursele tradiției noastre occidentale în materie de mit și simbol" (Heinrich Zimmer, *Mituri și simboluri în civilizația indiană*, București, 1994, p. 90-91).

²⁹Meluța Marin, *op.cit.*, 1955, p. 8.

³⁰Eadem, *op.cit.*, 1948, p. 52.

³¹*Ibidem*, p. 36, 54; Eadem, *op.cit.*, 1951, p. 94.

³²Eadem, *op.cit.*, 1955, p. 4.

³³Eadem, *op.cit.*, 1951, p. 96.

³⁴Eadem, *op.cit.*, 1954, p. 93.

³⁵ *Ibidem*, p. 93.

³⁶ *Ibidem*, p. 92.

³⁷ Heinrich Zimmer, *op.cit.*, 1994, p. 132.

³⁸ Nicolae Ursulescu, *Cariere italiană a doi universitari ieșeni: Demetrio și Meluța Marin*, a Iași, AȘUI, tom XLII-XLIII, 1996-1997, p. 209.

³⁹ Meluța Marin, *op.cit.*, 1955, p. 4; *Eadem*, *op.cit.*, 1948, p. 54.

⁴⁰ "Simbolul zoomorf plasat dedesubt, e interpretat ca purtător al figurii omenestii și e denumit vehiculul (*vāhana*). El este o reprezentare-duplicat a energiei și caracterului divinității (H. Zimmer, *op.cit.*, p. 70). Shiva este de asemenea înfățișat pe taur, Zeița, consoarta lui, pe leu, fiul lor, zeul cu cap de elefant Ganesha pe șobolan" (*Ibidem*, 62, fig. 53).

⁴¹ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, 1974, p. 252, fig. 277; *Idem*, *Despre un fragment de vas zoomorf de tip mai puțin comun de la Căscioarele*, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 577-579.

⁴² E.K. Černyš, *Eneolit Pravoberežnoj Ukrainy*, in Masson, V.M., Merpert N.Ja., Munčaeve R.M., *Eneolit SSSR*, Arheologia SSSR, Moskva, 1982, p. 242, pl.LXXIV/15.

⁴³ Cronologic, Frumusețea completează schema Cucutenilor cu subfaza B_{1b}, existentă și la Valea Lupului I, Petreni și Șipeniț.

⁴⁴ Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil A-B și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, AIIAI, Supl.V, Iași, 1984, p. 67.

⁴⁵ Meluța Marin, *op.cit.*, 1955, p. 4, fig. 1a-b.

⁴⁶ Anton Nițu, *op.cit.*, fig. 26/1-3; 27/3.

⁴⁷ *Ibidem*, fig. 26/5-6; 27/4.

⁴⁸ Eduard Pottier, *Étude historique et chronologique sur les vases peints de l'Acropole de Suse*, in *Mémoires de la délégation en Perse*, XIII, Paris, 1912, t. II, 3, fig. 129, 176.

⁴⁹ Meluța Marin, *op.cit.*, 1955, p. 6-7.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 14.

⁵¹ La Petreni s-au găsit și statuete masculine cu diagonală (Craiova Ambrojevici, *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, Dacia III-IV, (1927-32), 1933, p. 31, fig. 6.

⁵² B.A. Rybakov, *Kosmogoniia i mifologija zemledel'cev eneolita*, SA, 2, 1961, p. 22-23.

⁵³ Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț, 1997, p. 186-187.

⁵⁴ "Ieșind în sus din această divinitate, vedem o a doua... Apoi, din această a doua divinitate iese o a treia, întinzând zece brațe într-un semicerc ca o cunună și ținând ustensile emblematice: o sabie, un rozariu și câteva obiecte nedeshușite, un lanț, un scut, un obiect circular cu mâner, și un vas cu apă - simboluri, pe de o parte, ale eroului cosmic, cuceritorul puterilor demonice, iar pe de alta, ale ascetului arhetipal, reprezentantul spiritualității (H. Zimmer, *op.cit.*, p. 128, fig. 32). Sculptura reprezintă, în esență, "trei figuri centrale, alcătuind un stâlp de tip lingam... augmentate de altele care ținesc din ele la dreapta și la stânga (*Ibidem*, p. 129) pentru a realiza "o redare a exfolierii lui Shiva în trei înfățișări sau aspecte (*tri murti*). Purănele shivaite declară că acest zeu, personificare a Absolutului, devine manifest mai întâi sub aspectul de *sattva*, primul din cele trei *guna* sau calități ale materiei cosmice - calitatea seninătății și calmului, în această fază de manifestare, Shiva și Vishnu. Atunci, esența divină se odihnește în și prin sine, neagitată de nici un impuls creator: toate calitățile și energiile se echilibrează reciproc una pe cealaltă, într-o stare de armonie fără mișcare. Dar această atitudine adormită și statică... se convertește apoi în mișcare; Lotusul răsare din apă, Brahmă izvorăște întru existență. Universul începe să se desfășoare, Shiva, în chip de Vishnu, se ivește ca o emanație Brahmă Creatorul - figura centrală în coloana axială a monumentului. Acesta e zeul sub aspectul de *rajas*, cea de a doua dintre cele trei *guna* sau calități - activității, a energiei impetive și a emoției. Aici, Ființa Supremă derulează lumca fenomenală din propria-i substanță. În cele din urmă se dezvoltă un al treilea aspect, acela al lui Kāla-Rudra,

Timpu! atodevator, înghițind tot ceea ce a fost produs. Acesta e Shiva sub aspectul său strict distructiv, provocând disoluția periodică a universului. Kāla-Rudra e o personificare a substanței divine sub aspectul de *tamas* – calitatea sau principiul întinericului, obstrucției, mănecii, obtuzității, tristeții...” (*Ibidem*, p. 130).

⁵⁵ H. Zimmer, *op.cit.*, p. 130-131.

⁵⁶ *Ibidem*, p.139.

⁵⁷ “Ceea ce atrage atenția cercetătorului acestei ceramici (fie ca ceramică imprimată înainte de ardere, incizată după ardere sau pictată), este stilul ornamentului. Pretutindeni predomină, pentru această perioadă, un stil geometric, schematizat, abstract. Într-o asemenea lume geometrică, născută dintr-o concepție specifică a omului neolitic, apar rar tentative de a introduce în ornamentație și elementul antropomorf și zoomorf” (Meluța Marin, *op.cit.*, 1954, p. 75).

⁵⁸ Meluța Marin, *op.cit.*, 1955, p. 11.

⁵⁹ *Eadem*, *op.cit.*, 1948.

⁶⁰ Zambotti Laviosa- Pia, *op.cit.*

⁶¹ Guénon René, *Simboluri ale științei sacre*, București, traducere Marcel Tolcea și Sorin Șerbănescu, 1997, p. 16.

Bibliografie

Ambrojevici Cralov,

1933, *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, Dacia III-IV, 1927-32, p.24-45.

Bibikov S.N.,

1953, *Poselenie Luka-Vrublevckaja na Dnestre*, MIA, 38, Moscova-Leningrad.

Bozeman Adda,

1975, *Civilizations Under Stress*, Virginia Quarterly Review, 51 (winter 1975), p.1-18.

Cehak H.,

1930-31, *L'art plastique dans la culture énéolithique de la céramique peinte en Pologne*, în Swiatowit, XIV, 1930-31.

Černyš E.K.,

1982, *Eneolit Pravoberežnoj Ukrainy*, în Masson, V.M., Merpert N.Ja., Munčeev R.M., *Eneolit SSSR, Arheologia SSSR*, Moskva, p.165-320.

Dumitrescu Vladimir,

1934, *La plastique anthropomorphe en argile de la civilisation énéolithique balkano-danubienne de type Gumelnița*, în JPEK, 8 (1932-1933), p.49-72+pl.11-14.

1974, *Arta preistorică în România*.

1977, *Despre un fragment de vas zoomorf de tip mai puțin comun de la Căscioarele*, SCIVA, 28,4, p.577-583.

Gimbutas Marija,

1956, *The Prehistory of Eastern Europe*, Buletin of the American School of Prehistorical Research, 20, Peabody Museum, Harvard University.

Ghinolu Ion,

1999, *Lumea de aici, lumea de dincolo*, București.

Grosse O.,

1894, *Die Anfänge der Kunst*, Friburgo-Lipsia.

Guénon René,

1997, *Simboluri ale științei sacre*, București, traducere Marcel Tolcea și Sorin Șerbănescu.

Hungtington P. Samuel,

1998, *Ciocnirea civilizațiilor și reafcerea ordinii mondiale*, Oradea.

- Kernbach Victor,**
1995, *Dicționar de mitologie generală*, București.
- Lassandro Domenico,**
Pertransierunt benefaciendo (a cura di
1995, *In memoria di DEMETRIO e MELUTA MARIN*. Quaderni di "Invigilata Lucernis", 3,
Dipartimento di Studi Classici e Cristiani. Università di Bari.
- Laviosa Zambotti-Pia,**
1943, *Le più antiche culture agricole europee (l'Italia, i Balcani, l'Europa centrale durante il
neoeolitico*, Milano, 5.
- Makarenko N.,**
1927, *Sculpture de la civilisation trypolienne en Ukraine*, JPEK, p.119-130.
- Marin D. Meluța,**
1948, *La plastica antropomorfa cucuteniana nella Dacia*, RSP, III, 1948, 1-2, p.17-57.
1951, *Stațiunea neo-eneolitică de la Costești (Jud.Baia)*, Orizonturi (Stuttgart), An.III, Iulie-
dec. 1951, nr.7-12, p.89-98.
1952, *Cîteva precizări cu privire la cronologia celui mai vechiu neolitic din România (Civili-
zația Boian A)*, Orizonturi (Stuttgart), 4, 1, p.88-90.
1953, *Cîteva precizări cu privire la cronologia celui mai vechiu neolitic din România (Civili-
zația Gumelnița)*, Orizonturi (Stuttgart), V, ianuarie-iunie 1953, 1-2, p.91-95.
1954, *L'ornamento antropomorfo e zoomorfo sulla ceramica neo-eneolitica di tipo Vinča-
Turdaș-Criș*, Revue des Études Roumaines (Paris), vol.II, 1954, p.75-95.
1955, *Il motivo antropomorfo di Petreni e il suo significato* "Anali della Facoltà di Lettere e
Filosofia dell'Università di Bari", vol.II, p.3-16.
- Monah Dan,**
1997, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni - Tripolie, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis,*
Piatra Neamț.
- Nițu Anton,**
1943, *Originea orientală și sensul religios al motivului antropomorf cucutenian de la Petreni*
(Basarabia), Studii și cercetări istorice, XVIII, 1943, p.197-206.
1984, *Formarea și clasificarea grupelor de stil A-B și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripo-
lie*, AIIAI, Supl.V, Iași.
- Pottier Eduard,**
1912, *Étude historique et chronologique sur les vases peints de l'Acropole de Suse*, in *Mé-
moires de la délégation en Perse*, XIII, Parigi, 1912, t.II, 3.
- Rybakov B.A.,**
1965, *Kosmogonija i mifologija zemledel'cev eneolita*, SA, 2, p.13-33.
- Ursulescu Nicolae,**
1994, *Aspecte ale spiritualității cucuteniene în lucrările cercetătoare Meluța Marin*, Pontica,
XXVII, p.19-24.
1996-97, *Cariera italiană a doi universitari ieșeni: Demetrio și Meluța Marin*, a Iași, tom
XLII-XLIII, p.203-213.
1998, *Il periodo di Iași nella formazione e nell'attività di Meluța Marin*, SAA, V, p.197-206.
- Vulpe Radu,**
1939, *The Illustrated London-News*.
- Zimmer Heinrich,**
1994, *Mituri și simboluri în civilizația indliană*, București.

Lista abrevierilor

Dacia	<i>Dacia. Recherches et d'écouvertes archéologiques en Roumanie (1924-1947), București</i>
JPEK	<i>Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst, Leipzig</i>
MIA	<i>Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, Moskva-Leningrad</i>
Pontica	<i>Pontica, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța</i>
RSP	<i>Rivista di Scienze Preistoriche, Firenze</i>
SA	<i>Sovetskaja Archeologija, Moskva</i>
SCIVA	<i>Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, Institutul de Arheologie "V. Pârvan", București</i>
Swiatowit	<i>Swiatowit. Rocznik Katedry Archeologii Pradziejowej i Wczesnosredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa</i>

Gheorghe I. Florescu

GENERALUL HENRI M. BERTHELOT
ÎNȚRE FRANȚA ȘI ROMÂNIA (1916-1918) *

II

Dacă, imediat după sosirea sa în România, Berthelot se oprea, cu predilecție, asupra cusurilor națiunii române, rețuate mereu, cu satisfacție parcă, după un timp, atunci când a realizat că existau lucruri mult mai grave, care îl priveau și pe el – deși indirect –, a renunțat la ipostaza de asanator de ocazie al tarelor morale ale unei națiuni. Nu pentru că ele fuseseră eliminate, ci pentru că surveniseră evenimente ale căror dimensiuni și implicații nu fuseseră avute în vedere. Într-un asemenea context, a abandonat reiterarea, fără vreo consecință, a relelor societății românești – care erau adevărate –, acceptând, finalmente, unele posibile calități ale acestora în mijlocul cărora trăia de un timp. Așa, de pildă, armata română, criticată în permanență la început, ca incapabilă, ajunsese a nu mai reprezenta, la începutul lunii mai 1917, «o cantitate neglijabilă». Cu această recunoaștere, el intenționa, desigur, să-și pună în evidență și propriile merite. Dar, faptul că armata română ajunsese să reprezinte ceva era adevărat. Chiar și pe români, în general, începuse a-i vedea cu alți ochi, fără a trece însă, indiferent, peste numeroasele lor slăbiciuni. Schimbarea de optică intervenise probabil și ca urmare a modificării statutului său, dar în primul rând datorită defecțiunilor rusești, care conferiseră României o altă dimensiune pe frontul oriental. Deci, și Parisul fusese pus în situația de a trata altfel România.

Aflat la Petrograd, Berthelot încerca să-i convingă pe unii compatrioți de-ai sai ca «l'intérêt d'une visite d'Albert Thomas à Jassy, ne serait-ce

* Prima parte a acestui text a apărut în "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iași", tomul XXXVIII, 2001. Numerotarea notelor se face în continuare.

que pour montrer à la Roumanie qu'elle n'est pas entièrement dans la main des russes, et que la France ne l'oublie pas»¹⁴¹. Scriindu-i din nou nepotului său, el nu uita să-l informeze că

«Je suis satisfait néanmoins de mes conversations avec Albert Thomas que j'ai pu intéresser à la question Roumaine. Au moment en effet où la Russie a l'air de flancher, il est bon que la France se souvienne que nous avons en Roumanie une armée fidèle que se monte à 500.000 hommes et qui dispose encore de 200.000 recrues»¹⁴².

Convins fiind că Rusia va fi pierdută de Aliați, sau bănuind numai, Berthelot a început să pună România în altă lumină. La 16 mai, scria că

«Le prince Carol me fait demander pour avoir mon sentiment sur la situation russe actuelle. Je ne lui cache pas que je la trouve mauvaise – sublinia el –, mais ce ne doit pas être une raison pour jeter le manche après la cognée!»¹⁴³.

Și parcă pentru a lăsa să se creadă că, în fine, ceva se schimbese și în raporturile lui cu Averescu, după o vizită făcută acestuia, la Bacău, scria: «Charmante journée»¹⁴⁴. Dincolo de această formulă de conveniență rămăneau, totuși, ușor sesizabile, vechile resentimente. Descriind aceeași întâlnire, Averescu reținea, mai întâi, informația obținută de la vizitatorul său, conform căreia «pare că trebuie să plece în Franța, unde va primi comandamentul unei armate». Apoi, simțind nevoia de a se confesa, pentru a nu i se interpreta greșit unele gesturi sau afirmații, el se arăta convins că

«independent de sentimentele lui față de mine, cred că vom câștiga, dacă va fi înlocuit. Cu cât îl cunosc mai bine și de fapt îl cunosc foarte puțin, cu atât mă conving mai mult că alegerea comandamentului sau guvernului francez nu a fost din cele mai fericite. De o suficiență nemăsurată, căptușită cu o superficialitate uimitoare [...]. În orice caz, este o natură fericită și aceasta se dovedește prin proporțiunile corpolenței sale. Nu pune prea multe la inimă, vede totul în bine și în două cuvinte rezolvă chestiunile cele mai complicate. Vom vedea ce va face în Franța, căci de activitatea lui în țară la noi, nu cred că vor fi încântați francezii, când se vor cunoaște lucrurile mai târziu. Față de mine, de rândul acesta a fost foarte amabil și ce este curios, că în toate convorbirile a fost continuu de acord cu părerile mele. Ne-am despărțit în termenii cei mai buni. În realitate, cred că este un suflet bun și s-a lăsat a fi influențat de cei interesați în cauză. Eu nu regret alitudinea lui față de mine personal, ci numai că nu a văzut clar. Cu mai multă perspicacitate și prudență, poate că ar fi putut, prin influența lui, să ne cruțe cel puțin de unele părți din relele care s-au abătut asupra capului nostru. Îl cred foarte răspunzător de dezastrele de la Jiu și mai cu seamă de pe Argeș, unde armata noastră a fost înfrântă, ceea ce s-ar fi putut cu siguranță evita. Se poate să mă înșel, dar până la probe sigure, aceasta este credința mea»¹⁴⁵.

Față de vechile declarații, Averescu venea de această dată cu unele precizări, remarcând suficiența și superficialitatea ofițerului francez, trăsături ușor sesizabile în faptele sale. Superioritatea generalului român era evidențiată de faptul că Averescu nu excludea posibilitatea ca Berthelot să fi fost un om onest și el să se fi înșelat. Nu la fel a gândit vreodată șeful Misiunii franceze, acceptând că s-ar fi putut înșela în judecățile formulate la adresa comandantului Armatei a II-a.

Între timp, Berthelot fusese propus pentru titlul de cetățean de onoare al României¹⁴⁶, o recunoaștere care exprima prețuirea de care se bucura în această țară. Prezența, la Iași, a ministrului francez Albert Thomas, sosit la 27 mai 1917, a reprezentat încă un moment prin care s-a încercat a se reafirma prietenia româno-franceză. Conștient de semnificația acestei vizite, Berthelot scria că

«Sa présence sur le sol roumain pendant trois jours est un acte de haute politique; elle montre, encore plus aux russes qu'aux roumains, que la France s'intéresse toujours à la Roumanie et que la Russie n'a pas à la traiter comme un état vassal»¹⁴⁷.

Cu o zi înainte de a avansa aceste considerații, el îl informa pe Albert Thomas «de la situation de la mission, à laquelle personne ne pense en France», subliniind că «Depuis le départ du maréchal Joffre, on nous oublie un peu»¹⁴⁸. De fapt, nu fusese uitată numai Misiunea, ci și România, într-un fel. Iar el, mai de mult chiar, începuse a se îndepărta de țara în care sosise în urmă cu peste o jumătate de an. La 2 iunie, scria în jurnalul său:

«J'ai demandé à Paris l'autorisation de rentrer en France et de reprendre ma place au front, maintenant que mon rôle est terminé ici, et que l'armée roumaine réorganisée est tout à fait apte à rentrer en ligne, et j'aurais voulu que mon départ soit fixé au 12 juin. On me répond aujourd'hui que je dois rester à mon poste actuel jusqu'à nouvel ordre!»¹⁴⁹.

Nemulțumit de o asemenea decizie, îi mărturisea cumnatei sale că

«Je suis impatient de rentrer en France où j'aurais pu avoir dans un bref délai un commandement d'armée; tandis que maintenant me voilà remis aux calendes grecques, car c'est un retard d'au moins trois mois... Ici – constate el –, tout le monde est évidemment content de me voir rester, sauf les Russes. Les Roumains me considèrent un peu comme un palladium; on me couvre de fleurs et de décorations; on me promet un statue. J'aimerais mieux voir les côtes de France»¹⁵⁰.

La 14 iulie, când întreaga Misiune militară, împreună cu colonia franceză și reprezentanții Quai d'Orsay-ului, celebra ziua națională a Franței,

Regele Ferdinand se afla alături de ei, primind de la Berthelot «la sympathie que vient de la France à l'armée et à la Nation roumaine»¹⁵¹. Trei zile după aceea, însă, cineva îl informa că Averescu nu avea încredere în ofensiva ce se pregătea, iar

«Son âme damnée, Ressel, proclame que les allemands sont invincibles et qu'on ferait mieux de faire la paix!... Drôle de mentalité! On me dit qu'en France il y a des gens comme celà»¹⁵².

Totuși, într-o discuție cu Regele și Ion I.C. Brătianu,

«personne n'envisage une paix séparée, mais l'abandon de la Roumanie présente de grave inconvénients et oblige à des mesures particulières»¹⁵³.

Cu același prilej,

«on parle de la conférence des Balkans qui se tient actuellement à Paris et à laquelle la Roumanie n'a que voix consultative, ce qui indique un manque de confiance en elle»¹⁵⁴.

Neîncrederea aceasta nu era, desigur, străină de atitudinea Franței. În sfârșit, Berthelot remarca, obligat de realități, că «on confirme les succès d'Averesco qui se développent toujours»¹⁵⁵, fără a comenta această informație. A doua zi, însă, a găsit puterea de a-l felicita, pentru ca după continuarea luptei, deși se ordonase încetarea ofensivei, să ceară Regelui înlocuirea generalului român. Ferdinand nu a dat curs unei asemenea propunerii, dar totul s-a încheiat, așa cum recunoștea I.G. Duca, cu «o dușmănie până la moarte între Berthelot și Averescu»¹⁵⁶. De fapt, dușmănia era veche, astfel încât noul «incident» nu a făcut altceva decât să o agraveze. Situația complicată în care ajunsese România nu a permis, pe moment, reluarea recriminărilor de altădată, tocmai atunci când Paul Painlevé felicita armata română. Discutând, însă, în aceeași zi – adică 31 iulie 1917 – cu Ion I.C. Brătianu, prim-ministrul român îi semnala

«une campagne menée dans le pays, et jusque dans l'armée, en faveur d'une paix séparée, avec tous les arguments que l'on connaît: la Russie, c'est l'inconnu, on est à la merci de ces gaillards et Dieu sait ce qui peut leur passer par la tête. Ma réponse est que entre ces deux solutions, il y en a une troisième, c'est de défendre à outrance la front actuel et de tenir la Moldavie contre l'ennemie, et au besoin contre les autres!».

Continuând discuția, în seara aceleiași zile, Brătianu l-a informat că

«a télégraphié à Londres et à Paris sur ce sujet, mais il ne voudrait pas que l'on puisse croire qu'il n'est pas décidé à aller jusqu'au bout!»¹⁵⁷.

Sugestia lui Berthelot de a se rezista împotriva tuturor, indiferent de împrejurări, i-a surprins pe toți factorii de decizie din România. O asemenea alternativă era sinonimă cu sacrificarea României, în condițiile în care ea urma a fi abandonată de Rusia și pusă, astfel, în imposibilitatea de a comunica cu Aliații. Comentând soluția avansată de Berthelot, I.G. Duca va nota că

«acesta, în grija lui sinceră de a nu scăpa un crâmpoi măcar din frontul oriental, în preocuparea de a nu fi poate suspectat, ca prea puțin energic, de către guvernul său, proclama pretutindeni nevoia continuării luptei până la capăt în orice condițiuni și, firește, desfășura o acțiune intensă printre ofițeri la Marele Cartier ca și pe front, pentru a-i influența în sensul vederilor sale. Așa fiind – recunoștea fruntașul liberal –, Brătianu trebuia să procedeze cu cea mai mare prudență și mărturisesc că a împins această prudență până la exagerare»¹⁵⁸.

Circumspecția premierului român l-a încurajat pe generalul francez, pentru care orice jertfă românească era justificată, atât timp cât ea era privită dintr-o perspectivă pariziană. Acuzându-l pe Averescu de a fi fost «l'homme de la paix séparée!», el părea a fi uitat succesele generalului român, scriind că

«le dénommé Averescu est en train de justifier mon opinion sur son compte: trop orgueilleux pour accepter des conseils, et pas assez intelligent pour en comprendre l'utilité, il est en passe d'accumuler bêtises sur bêtises et je le soupçonne même de faire le jeu des boches. C'est un pistolet dont je n'ai jamais pu voir l'oeil en face et qui est parfaitement capable de trahir son pays»¹⁵⁹.

În ziua următoare, Berthelot se vedea din nou obligat să consemneze alte

«Bonnes contre-attaques de la droite de la IIe armée [...] qui reprennent du terrain»¹⁶⁰.

Scriindu-i, apoi, cumnatei sale, la 16 august 1917, el remarca din nou că «Nos braves roumains continuent à se battre avec beaucoup de coeur»¹⁶¹. La 20 august revenea asupra reușitelor lui Averescu, pentru ca o zi mai târziu să remarce, cu nedismulată malițiozitate, că

«les contre-attaques d'Averesco [...] n'ont pas donné de résultat, et cela n'a rien d'étonnant à la manière dont elles sont inorganisées!»¹⁶².

La o zi după aceea, ministrul de Război francez îl contrazicea, trimițând o telegramă cu «félicitations de l'armée française à l'armée roumaine pour ses belles actions à Marasesti et à Marasti»¹⁶³. O telegramă asemănătoare era adresată și Misiunii franceze

«pour la part capitale que vous avez prise [...] dans l'heureux dénouement de la crise sur le front russo-roumain. C'est en continuant de la même façon à consolider et à renforcer l'armée roumaine que vous servez le mieux la coalition»¹⁶⁴.

Este cunoscut faptul că după confruntările din vara anului 1917, alte acțiuni de amploare nu au mai avut loc pe frontul român. Berthelot nu a încetat, totuși, să consemneze că

«Averesco continue à faire tuer ses soldats dans des attaques qu'il ne sait ni organiser, ni préparer, et qui échouent naturellement»¹⁶⁵.

Reluând subiectul, într-o scrisoare din 21 septembrie 1917, el insinua:

«Rien de bien particulier sur notre front, si ce n'est des petites attaques locales menées contre tous nos avis, par l'ineffable Averesco, dont les résultats sont loin d'être proportionnés aux pertes qu'elles entraînent; mais ce pantin est pour beaucoup de gens ici un grand homme de guerre, et il faudra qu'il mette toute son armée sur le flanc pour qu'on commence à se rendre compte de son incapacité»¹⁶⁶.

Deși situația României și a Franței erau îngrijorătoare, din multe puncte de vedere, nimic nu părea a-l interesa mai mult decât «trama Averesco», devenită pentru Berthelot o adevărată obsesie. Notația din prima zi a lunii octombrie 1917 se reducea la o discuție despre generalul român, temă predilectă a obișnuirilor lui calomnii.

«Nous parlons – consemna el – de l'état d'âme d'Averesco: orgueil, amour sénile, haine pour les gens qui le gênent, mépris pour tous, indifférence aux pertes qu'il impose aux troupes pour se tailler un piédestal, air protecteur vis-à-vis du roi, attitude ridicule avec la domnita, pas d'intelligence, mais rouerie de paysan, voici ce qui caractérise la bonhomme»¹⁶⁷.

Evitându-l de multe ori sau neluându-l în seamă, generalul român reținea și el în notele sale «o scenă foarte neplăcută cu marele strategian, generalul Berthelot», întrebându-se «pentru ce are omul acesta o așa de mare simpatie pentru armata mea și pentru mine personal, nu pot să-mi dau seama». Spre deosebire, însă, de cele ale generalului francez, notațiile lui Averesco nu eșuau în dezonorante invective, mulțumindu-se a observa:

«și de-ar avea măcar bunul simț de a se ține în cercul afirmațiunilor academice»¹⁶⁸.

Odată cu trecerea timpului, complicațiile intervenite în Rusia au început a se repercuta, într-o măsură tot mai mare, asupra României. La un moment dat, Ion I.C. Brătianu a ajuns să vorbească despre un «protectorat russe sur la Roumanie», teamă împărtășită și de Berthelot, întrucât, considera el, «C'est aussi au détriment de la France», prin care «On cherche à mettre la Mission française à l'écart»¹⁶⁹. În plus, premierul român își manifesta dorința ca «les petites puissances ne soient pas éliminées des conférences interalliées»¹⁷⁰. Berthelot, la rândul său, izolat din ce în ce mai mult, lezat de tratamentul pe care i-l rezervaseră oficialitățile franceze și simțind că rolul său nu va mai fi ca în urmă cu un an, scria că

«Le 16 octobre, j'ai envoyé un télégramme au ministre pour demander mon rappel en faisant valoir que je suis ici depuis un an et que j'en ai assez»¹⁷¹.

O asemenea stare de spirit nu putea rămâne fără urmări pentru activitatea misiunii militare pe care o conducea și pentru colaborarea franco-română. În încercarea sa de a reveni în prim planul evenimentelor de pe frontul român, el trimitea la Paris, la 23 octombrie 1917, o telegramă în care arăta că

«Il serait possible d'organiser plusieurs divisions tchèques et serbes et de les instruire au cours de l'hiver. Mais pour réussir, ces formations devraient être prises entièrement dans nos mains. Reste à savoir si la Russie consentirait à cela. La question pourrait être présentée utilement à la conférence de Paris, en échange des demandes que fera d'autre part la Russie et auxquelles nous ne pourrions souscrire sans conditions. L'une de ces conditions devrait être l'organisation d'armées, polonaise, serbe et tchèque; leur armement serait prélevé sur ressources destinées à la Russie, puisqu'elle les laisse inutilisées; ma mission pourrait leur fournir des instructeurs à raison d'un par régiment. Il y aurait intérêt à délivrer la Roumanie de la présence des troupes russes qui la pillent et ne veulent pas se battre»¹⁷².

La 4 noiembrie, Berthelot era înștiințat că propunerile sale au fost luate în seamă, iar H.-A. Niessel fusese însărcinat de guvernul francez să trateze chestiunea cu Petrogradul¹⁷³. Totul a rămas, în cele din urmă, la stadiul de intenție, datorită loviturii de stat din Rusia.

Mai înainte, însă, la 24 octombrie 1917, vizitându-l pe Ion I.C. Brătianu, Berthelot descoperea că premierul român

«manifeste une vive émotion au sujet des conditions de paix russes et me demande de télégraphier à Paris à ce sujet. Il est urgent et indispensable qu'il y ait une

protestation immédiate, catégorique et unanime des alliés, y compris le gouvernement provisoire russe pour rejeter du pareilles propositions. Saint-Aulaire et tous les ministres alliés envoient à leur gouvernements respectifs un télégramme collectif dans le même sens»¹⁷⁴.

Surprins și el de turnura evenimentelor, se arăta nemulțumit de faptul că ministrul de Război i-a respins cererea de rechemare, deoarece, «J'en ai tout à fait assez d'être ici»¹⁷⁵.

Evenimentele care s-au consumat la Petrograd, la 7 noiembrie 1917, au schimbat toate planurile imaginate până atunci.

«Dans la soirée, nota generalul francez, arrivent de graves nouvelles de Russie. Les bolcheviks ont pris le pouvoir. Kerenski et Terentschenko seraient en fuite. Verchovski aurait déclaré qu'il faut à la Russie une paix immédiate, même et surtout à l'insu des alliés»¹⁷⁶.

În următoarea zi nota:

«Ces faits sont confirmés par un radio de Lénine disant que le gouvernement provisoire est renversé par les ouvriers et soldats, qu'il faut faire la paix immédiatement et qu'il faut arrêter les officiers contre-révolutionnaires ou qui s'opposeraient à la paix»¹⁷⁷.

Referindu-se la situația din România, el constata că

«Rien de particulier sur notre front; les boches le laissent calme, malgré tous les bruits qu'ils font courir, et je crois de plus en plus qu'ils ne feront rien cet hiver»¹⁷⁸.

Surprinși întrucâtva de cele întâmplate în Rusia, Ion I.C. Brătianu, Constantin Prezan și Constantin Iancovescu l-au contactat pe Berthelot pentru a discuta asupra noii conjuncturi,

«qu'ils voient très en noir. Ils estiment – nota șeful Misiunii franceze – que l'anarchie russe mène infailliblement la Russie à la paix séparée. La Roumanie est bien décidée à rester jusqu'au bout aux côtés des alliés. Il peut se produire cependant que les armées russes abandonnent le front roumain. Dans ce cas, les troupes roumaines, dans l'impossibilité de défendre ce front à elles seules, devraient se retirer également. Mais où? [...] Bratiano se plaint amèrement que, dans des circonstances aussi critiques pour la Roumanie, les alliés ne lui viennent pas en aide»¹⁷⁹.

Înțelegând că situația României era, într-adevăr, foarte complicată, Berthelot l-a rugat pe Robert de Flers, care urma a se întoarce în Franța,

«d'en parler au gouvernement et au Président de la République. Il me semble qu'une sourde propagande est menée pour une paix séparée, soutenue d'une part par Averesco et d'autre part par le ministre d'Italie, Fasciotti».

Averescu, pretindea Berthelot, «se fait défaitiste et proclame, entre toutes ses lignes, la nécessité de faire la paix: on écoute trop les français, et c'est pour eux que la Roumanie se bat encore!». Aducându-i aceste acuzații, care erau într-un totu îndreptățite, Berthelot îl întreba pe Brătianu «s'il va laisser continuer cette propagande odieuse. A sa place, je ferai immédiatement passer le bonhomme devant une cour martiale»¹⁸⁰.

«Comme on ne peut s'en aller en Russie, on se battra jusqu'au dernier homme – recomanda Berthelot. Déjà on organise le triangle dans lequel il faudra mourir! (Le fameux triangle de la mort)»¹⁸¹.

Ideea «triumghiului morții», avansată fără rezerve de francez, întrucât îi convenea, atât pentru prestigiul personal, cât și pentru țara sa, nu putea fi acceptată ca o soluție viabilă pentru români. Ce făcuseră Aliații în sprijinul României, pentru ca aceasta să accepte ipostaza de sacrificată? Așa cum va comenta I.G. Duca, Berthelot a inventat «triumghiul morții» în virtutea căruia se preconiza continuarea luptei «până la ultimul om și ultimul tun. Fiindcă se tot contesta posibilitatea materială a unei asemenea rezistențe, dânsul imaginase planul formării acestui triumghi, având Prutul drept bază și cuprinzând Iașii, Hușii și Vasluiul. Armata noastră trebuia să se retragă în lăuntru triumghiului și să lupte până la exterminare, un fel de repetare în mare a faimosului «carré de Waterloo, la garde meurt, mais ne se rend pas!». Din îndemnul misiunii franceze, Prezan s-a lăsat a fi sedus de acest proiect și pusese chiar birourile de la Marele Cartier să studieze ipoteza»¹⁸². În cele din urmă, însă, nu s-a ajuns la a se pune în practică o asemenea idee, datorită, îndeosebi, evoluției situației politice din Rusia. Imaginând fel de fel de planuri, Berthelot se îndoia, totuși, de probabilitatea aplicării lor, recunoscând că «tout ça ne fait qu'augmenter mes regrets de n'être pas en France, et mon désir de partir d'ici le plus tôt possible»¹⁸³.

Raporturile româno-franceze ajunseseră a fi cvasidependente de evenimentele din Rusia. Expectativa României, una conjuncturală, desigur, a trebuit să fie abandonată în momentul în care V.I. Lenin a decis să încheie un armistițiu, sugerând Aliaților să procedeze la fel¹⁸⁴. La curent cu schimbările spectaculoase din Rusia, Berthelot scria că

«L'anarchie ruse va de mal en pis, et elle se traduira certainement et sous peu par une paix séparée avec les boches. La Roumanie – accepta el, în virtutea realităților pe care le cunoștea – y sera fatalement entraînée car ses forces sont insuffisantes pour tenir à elles seules contre toutes les divisions allemandes et autrichiennes qui sont sur leur front. D'autre part, remarqua apoi, la Roumanie est tributaire de la Russie du sud au point de vue du ravitaillement et le premier soin des russes sera de couper les vivres».

Anticipând o asemenea evoluție a evenimentelor, generalul accepta că, destul de repede, Misiunea pe care o conducea urma a se întoarce în Franța. Resemnându-se cu o asemenea situație incontrollabilă, a cărei evoluție devenise greu previzibilă, Berthelot își informa ruda, scriindu-i că

«Ici, tout est au calme, les boches ont pu y prélever tout ce qu'ils ont voulu pour renforcer le front italien et pour tenir dans les Flandres. Les Roumains se tiennent toujours bien, et ils sont déterminés, malgré le gâchis russes à tenir jusqu'au bout, ou, du moins le plus longtemps possible... Je ne puis guère quitter Iassy maintenant en raison des événements de Russie, et je le regrette»¹⁸⁵.

La 25 noiembrie 1917, Berthelot primea de la Clemenceau o telegramă, ca răspuns la o sesizare adresată de general Parisului la 18 noiembrie, în care i se comunica atitudinea guvernului francez, care

«mesure toute la gravité de la situation qui pourrait résulter pour la Roumanie d'une défection totale de la Russie, mais il estime que, pour tous les alliés, le devoir est de rester jusqu'au bout fidèles à leurs engagements. La Roumanie peut être assurée que sa cause reste sacrée aux yeux de tous les alliés. Leur premier soin, lors de la conférence interalliée qui se réunira le 29 Novembre, sera d'arrêter, dans le sens le plus favorable aux intérêts roumains, les décisions énergiques que comporte la situation sur le front oriental»¹⁸⁶.

Referirile stricte la România erau formulate în funcție de interesele Franței, astfel încât, «le gouvernement français estime qu'il ne saurait être question de désarmer l'armée roumaine et de la licencier».

«Dans le cas où les événements rendraient inévitable l'abandon momentané de la Moldavie, l'armée roumaine a le devoir de poursuivre la lutte en Bessarabie, dans la Russie méridionale, et au besoin jusque dans le territoire du Donetz [...] et apporter ainsi à tous ceux qui ont encore le sentiment de l'honneur un concours qui peut être décisif pour les destinées de la Roumanie et de la Russie».

Comentând aceste opinii, Berthelot atrăgea atenția asupra faptului că «Il est regrettable que le gouvernement français n'ait pas parlé avec cette énergie dès le mois de Mai». Informându-l pe Brătianu asupra notei lui

Clemenceau, politicianul român și-a exprimat rezerva asupra retragerii în Rusia, iar Saint-Aulaire observa că guvernul parizian nu răspundea, de fapt, întrebării esențiale, adică aceea a creditelor, dar nici nu-și preciza atitudinea față de autoritățile ucrainene.

«Je répons – nota Berthelot – ce soir même à Clemenceau pour attirer son attention sur les difficultés pour ne pas dire l'impossibilité, d'une retraite lointaine. Il ne faudrait pas se leurrer»¹⁸⁷.

Spre deosebire de Paris, care considera România un pion de sacrificiu, a cărui importanță depindea, în cele mai multe cazuri, de moment, Berthelot, care pleca tot de la interesele Franței, era mai realist, știind până unde se putea merge cu pretențiile, care nu puteau fi întemeiate numai pe presupuneri. Din păcate, însă, el nu era un nume de care cineva să țină seama în țara sa, astfel încât între capitala Franței și Iași distanța creștea mereu, circumstanță care amenința să se transforme într-o imposibilitate de comunicare, întrucât Parisul refuza să asculte și pretindea numai ceea ce credea el de cuviință. Lui Berthelot i se cerea ca România să țină cont de toate pretențiile lui Clemenceau, fără ca Franța să se intereseze numai-decât de nevoile României. Nu știm dacă I.G. Duca avea sau nu dreptate, dar el era convins că «sub influența lui Berthelot, Clemenceau avea neîncetat ieșiri pe cât de violente, pe atât de nedrepte și jignitoare»¹⁸⁸.

Ultima lună a anului 1917 începea într-o atmosferă de dezorientare, care părea să fi devenit o caracteristică a situației din Rusia, dar și din România. La 1 decembrie, la o întrunire la care a participat Regele Ferdinand, Ion I.C. Brătianu, Constantin Iancovescu, Constantin Prezan, Alexandru Averescu, Eremia Grigorescu și Henri Berthelot, a fost discutată situația creată României de armistițiul Rusiei, hotărându-se, așa cum consemna generalul francez:

«Armistice général conclu par les russes: ne pas s'y mêler, refuser toute proposition, interdire toute fraternisation dans les troupes roumaines, ne pas provoquer l'ennemi, mais repousser toute attaque»¹⁸⁹. «La discussion est longue et particulièrement délicate. Averesco et Iancovesco parlent beaucoup pour ne rien dire et surtout pour dégager leur responsabilité»¹⁹⁰.

Averescu, la rândul lui, vorbind despre aceeași consfătuire, la obiect și explicit, remarcă, din nou, că

«mi-a făcut o impresiune din cele mai penibile generalul Berthelot, care când a luat cuvântul a vorbit exclusiv în interesul Aliaților, fără a se preocupa câtuși de puțin

de soarta noastră. Vede în Rusia toate în roz. Se va forma acolo un stat ucrainean, care va avea o armată credincioasă pentru continuarea războiului, iar misiunea franceză, care a plecat din România, va lua în mâini transporturile pe căile ferate!»¹⁹¹.

Ca și altădată, acela care a judecat bine momentul a fost Averescu. Peste trei zile, Berthelot consemna că

«Bratiano me fait appeler et, devant Prézan, m'expose que la situation est telle, qu'un armistice général du front oriental serait peut-être la meilleure solution. Tcherbatchef est du même avis; cela lui permettra de maintenir les troupes sur la front et gagner du temps. Mais on ne peut conclure cet armistice qu'avec l'autorisation des Alliés»¹⁹².

Dacă mai înainte acceptase că armistițiul era inevitabil, atunci când el nu era nici măcar iminent, de această dată nu l-a mai considerat la fel.

«Je suis un peu étonné de cette déclaration: gagner du temps? Pour qui et pour quoi? Si l'armistice est signé, ce ne peut-être qu'à l'avantage des allemands qui retireront leur troupes du front oriental pour les reporter sur le front de France où ils pourront nous écraser plus facilement. Est-ce cela qu'on veut? En tout cas, rien ne peut-être fait sans qu'on en ait parlé aux gouvernements alliés. La situation est grave, certes, mais rien n'est désespéré, et on peut encore attendre. D'ailleurs, il n'y a qu'à s'en tenir aux termes des décisions prises au conseil du 1er Décembre»¹⁹³.

Această schimbare de atitudine, care nu mai surprindea pe nimeni, era determinată de interesele Franței, pe care el trebuia să le servească, chiar dacă, procedând astfel, eluda realitățile și nesocotea situația catastrofală în care se găsea România. În momentul în care, așa cum recunoștea,

«les représentants alliés ont décidé, sur le demande de Bratiano à leurs gouvernements respectifs, d'envoyer un télégramme collectif pour souligner la gravité de la situation», Berthelot s-a opus, demonstrând că drama României nu-l impresiona. În aceeași zi, consemna el în jurnalul său, «Un télégramme de Lénine annonce que les armées russes sont entièrement aux ordres des soviets, que des ordres sont donnés pour traiter l'armistice et si cet armistice n'est pas accepté sur le front roumain, toutes les troupes russes rentreront en Russie»¹⁹⁴.

Tot atunci, Scerbacev înștiința armatele ruse că

«A la suite de l'accord conclu aujourd'hui avec les roumains, j'ai décidé, en parfaite entente avec le comité révolutionnaire, de conclure sous certaines conditions, un armistice sur tout le front des armées russes et roumaines, en attendant la conclusion de la paix par le gouvernement central».

Într-o altă telegramă, adresată lui Mackensen și Archiducelui Joseph, Scerbacev le propunea

«d'entamer des pourparlers pour la conclusion d'un armistice sur le front des troupes russes et roumaines du front roumain»¹⁹⁵.

Luând cunoștință, a doua zi, de conținutul acestor telegrame, Berthelot scria că

«J'ai l'impression d'un coup monté pour ne pas dire un véritable lâchage. Sous le coup de cette émotion, je vais voir Bratiano, et en présence de tous les ministres alliés et devant Tcherbatchef, je proteste avec indignation contre le trahison commise envers les alliés, contraire à toutes les promesses, contraire aux décisions du conseil de guerre du 1er Décembre, et sans attendre même une réponse au télégramme collectif des ministres alliés à leurs gouvernements»¹⁹⁶. «Bratiano – la rândul său – proteste et dit qu'il n'y a pas eu trahison. Il était impossible de faire autrement. Ce qu'il n'admet pas pourtant, c'est que Tcherbatchef ait parlé d'un accord avec les roumains pour la proposition d'armistice où ces derniers seraient compris et il n'admettait cet armistice que pour les troupes russes. A sa décharge, Tcherbatchef dit qu'il fallait aller vite. Dans l'état actuel de la Russie, c'est un acte de sauvegarde. Il croit d'ailleurs que ce n'est qu'un pas vers une paix inévitable et prochaine. Parbleu! c'est bien ce que je crains: carte blanche est laissée aux allemands de submerger le front de France. Mais est-ce connivence, accord tacite, on laissez-faire?»¹⁹⁷.

Așa cum lăsa el a se înțelege, protestul afișat cu atâta severitate era provocat de grija pentru țara sa și nu de soarta României, ajunsă într-o situație limită. Știrea că Alianții au respins armistițiul, pe care i-o comunica Saint-Aulaire la 5 decembrie 1917, a primit-o ca pe ceva de la sine înțeles, telegrafînd la Paris, acolo unde «On conserve encore des illusions et la nouvelle de l'armistice n'était pas encore connue»¹⁹⁸. La 6 decembrie, în ziua în care expediasă telegrama de mai sus, el îi scria și cumnatei sale că

«Je fais en sous-main ce que je peux pour empêcher l'armistice d'aboutir, sans grand espoir de réussir», întrucât, concluziona el, «Il ne faut pas se dissimuler que le soldat russe veut la paix avec stupidité et acceptera toutes les conditions que l'Allemagne imposera»¹⁹⁹.

Evenimentele care se consumau la acea dată în România, determinate de defețiunea rusească, nu mai puteau fi influențate în vreun fel. Berthelot știa acest lucru, însă nu voia să se spună că adoptase expectativa într-o situație care interesa în mod deosebit Franța. Intervențiile sale erau, de fapt, niște acte personale, lipsite de perspectivă. Nici Parisul nu ar fi

putut face mai mult. Recunoscând această incapacitate, oficialitățile guvernamentale franceze îl informau pe general că

«proteste avec indignation contre un armistice sur le front roumain qui n'est qu'une manoeuvre de capitulation. Il désavoue la déclaration signée par le ministre de France sans vous avoir consulté».

Convins, în sfârșit, că nimic nu se mai putea schimba, Clemenceau îl investea cu puteri depline, «pour sauver ce qui peut-être sauvé»²⁰⁰. Schimbarea de atitudine a premierului francez venea prea târziu, iar Berthelot era conștient de imposibilitatea de a opri un proces care se derula ca o avalanșă. De altfel, el îl consilia pe Clemenceau în sensul că

«Il faut tenir compte de la situation tragique de la Roumanie, dont le principal ennemi n'est pas celui d'en face, mais bien le peuple allié qui la trahit sur le front. le pille à l'intérieur et lui coupe les vivres à l'arrière»²⁰¹.

La 9 decembrie 1917, România a semnat armistițiul cu Puterile Centrale, modificând complet evoluția relațiilor ei cu Franța. Aflând vestea, Berthelot mai spera încă într-o redresare a situației, repetându-și că

«c'est de fait une suspension d'armes, avec interdiction de prélever des troupes et même simplement des effectifs pour les porter sur d'autres fronts»²⁰².

Clemenceau, însă, neînțelegând exact ce se întâmplase, continua a cere explicații și a transmite, concomitent, proteste, care nu mai puteau fi luate în seamă. Încercând a descrie situația din România, Berthelot remarcă doar zvonurile, defetiste și imprevizibile²⁰³. La 28 decembrie, după o prelungită neînțelegere între Paris și Iași, el ajunsese a crede că

«Bratiano ne me tient plus au courant de sa politique et de ses intentions. Cela doit tenir aux renseignements édulcorés, peut-être même timorés que Victor Antonesco lui transmet sur l'état d'esprit de Clemenceau. Il doit croire que c'est moi qui l'excite contre la Roumanie et le Chef de son gouvernement, alors qu'au contraire mes télégrammes journaliers ne font que peindre une situation grave, mais non désespérée, et plaider pour le gouvernement roumain toutes les circonstances atténuantes possibles»²⁰⁴.

Adevărul era că acela care a contribuit la degradarea relației Clemenceau – Brătianu era Berthelot, care, cultivând atât orgoliile unuia, cât și ale celuilalt, încerca să-și impună propriile puncte de vedere. Așa s-a ajuns la unele acuzații «inadmisibile», avansate de șeful cabinetului pari-

zian, pe care omologul său român le-a respins, reamintindu-i celui care le formulase că

«noi avem de apărut în vremuri tragice soarta statului român, care nu concorda cu optimismul militar al Generalului Berthelot, optimism desmințit de fapte vădit necorespunzătoare cu tristele realități. De altminteri în genere, observa I.G. Duca, raporturile cu Berthelot deveniseră foarte încordate, el nu se mulțumea să informeze tendențios pe Clemenceau, ci lua la lași chiar atitudini provocatoare. Coresponda direct cu Marele Cartier, critica pe față guvernul, lua inițiative cu caracter politic, se substituia mereu legațiunii franceze»²⁰⁵.

După ce 1918 începuse cu o «Journée plutôt triste»²⁰⁶, primul ministru se adresa miniștrilor țărilor aliate, lăsând a se întrevedea intenția că

«il semble que l'on marche vers une paix prochaine, malgré toutes nos protestations. De tous côtés d'ailleurs surgit soumoise une propagande pacifiste intense, sublinia Berthelot. Le meneur est Averescu – considera el – qui ne prend plus la peine de se cacher: il entonne partout le cliché du triangle de la mort où la Roumanie devra s'ensevelir pour le corupte des alliés. Bratiano lui-même prend son air content d'avoir prévu ce qui arrive: Je vous l'avais bien dit»²⁰⁷.

Încă de la începutul celui de-al cincilea an de război, care avea să fie și ultimul, Berthelot se vedea confruntat cu o stare de spirit care-i era potrivnică.

«La propagande pacifiste, nota el în jurnalul său la 3 ianuarie 1918, prend une tournure grave. Le fameux 'triangle de la mort' lancé pour les besoins de la cause, est maintenant dans toutes les bouches. On ajoute que je veux l'anéantissement complet de la Roumanie et de son armée. Il m'est difficile de combattre efficacement ces idées. J'ai beau dire que je suis prêt, avec toute la mission française, à suivre jusqu'au bout le sort de nos camarades roumains, on me prête les plus noires intentions! On va jusqu'à dire que c'est moi qui pousse Clemenceau, donc son intrasigence, comme si l'intrasigence de Clemenceau avait besoin d'être poussée! Mais je sens très bien que Bratiano ne veut rien faire pour arrêter cette néfaste propagande!»²⁰⁸.

Generalul francez înțelesese demult că România nu putea ocoli pacea separată. Se afla în această țară de peste un an, se mișcase printre factorii de decizie români și ruși, cunoscând dedesubturile unei situații greu de înțeles pentru un străin. Relațiile sale cu oficialitățile române nu au fost întotdeauna cordiale, acestea evoluând în funcție de atitudinea afișată de el față de implicarea României în războiul purtat de Aliați, deci și de Franța, împotriva Puterilor Centrale. Nu de puține ori, comportamentul

său i-a surprins pe români, prin ineditul ipostazei pe care și-o asuma la un moment dat, însă niciodată nu a putut fi acuzat de eventuale acte care să contravină intereselor țării sale. România a reprezentat pentru el un stat care trebuia să acționeze în sensul cerut de Paris. Ceea ce trebuia să facă România pentru Franța era cu mult mai mult decât se angajase Franța să facă pentru România. La începutul anului 1918, însă, România a fost pusă în situația de a nu mai putea accepta sacrificiile cerute de Franța. În prima zi a noului an, Berthelot i se destăinuia lui Argetoianu, cerându-le românilor

«să așteptăm cu pacea până în primăvară; dacă s-ar dovedi până atunci că nu e nimic de făcut cu ucrainenii, am fi liberi să facem ce vrem»²⁰⁹.

Propunerea era una rezonabilă și care nu mai ridica multe semne de întrebare. Așa cum scria Argetoianu, la curent cu dedesubturile situației, armistițiul, odată încheiat, oferea României șansa de a depăși o conjunctură mai mult decât complicată. Convingerea lui era că nici una dintre cele două părți semnatare nu va denunța înțelegerea convenită la 9 decembrie 1917. Făcând această afirmație, el aducea în discuție un raționament pe care mulți nu l-au sesizat la timp și nu l-au acceptat mai târziu. «Era de pe atunci evident că soarta României după război nu se decidea pe frontul ei, ci aiurea». Și așa au stat lucrurile, chiar dacă nici azi nu se admite că deznodământul beligeranței românești nu s-a decis pe vreun câmp de luptă unde se înfrunta armata română.

«Părea prin urmare verosimil – gândea Argetoianu – ca starea de armistițiu să dureze pe frontul nostru până la pacea generală. De nemți nu am mai fi avut astfel să ne preocupăm, ci numai de ruși».

Și așa s-a și întâmplat. Înainte de a trece la altă idee, memorialistul politician mai adăuga că

«oricât ar părea de ciudat, această soluție informă, care drept vorbind nu era una, a fost și soluția Misiunii militare franceze și a generalului Berthelot»²¹⁰.

De aceea, generalul a militat pentru această alternativă, care evita o angajare explicită față de Puterile Centrale. La 4 ianuarie 1918, el s-a întâlnit cu Regele,

«pour lui dire ce que j'ai sur le coeur: Une campagne se développe, ouvertement maintenant, tant par la presse que par des paroles insidieuses, dans le but de faire la

paix sous le prétexte que, dans les circonstances actuelles, l'armée roumaine ne peut passer le Pruth et retraiter en Russie. Or, il ne s'agit nullement de quitter le sol roumain»²¹¹.

Respingând soluția care începuse deja a prinde contur, el opina că

«Il faut donc tenir le front actuel jusqu'à la fin de l'hiver et assurer les ravitaillements. Nous nous y employons. Nous essayons aussi de maintenir la Russie du sud dans le devoir. L'espoir n'est certainement pas grand, mais si faible soit-il, nous n'avons pas le droit d'écarter cette chance»²¹².

Apelând la argumente probabile, Berthelot nu urmărea altceva decât «o păstrare de front», așa cum îi mărturisea lui N. Iorga la 5 ianuarie 1918. Dorința sa, care avea în vedere în primul rând interesele Franței, era atât de mare încât ajunsese să conceadă că «Românii singuri ar fi în stare să țină frontul»²¹³. O asemenea perspectivă era, desigur, lipsită de un fundament real, dar Berthelot făcea tot ce putea pentru a contracara «campania pacifistă». Scriindu-i din nou cumnatei sale, își începea confesiunea cu vestea că

«les allemands ont retiré tout ce qu'ils ont pu en fait d'infanterie et d'artillerie lourde pour le transporter en occident soit sur le front français, soit sur le front italien».

Nemulțumirea sa era amplificată de faptul că

«Une propagande pacifiste est sinon encouragée, du moins tolérée par quelques ministres. Est-ce par trahison. Est-ce par peur». Punându-și aceste întrebări, el accepta că «Au fond, tous ces orientaux sont las de la guerre»²¹⁴.

Continuându-și «campania antipacifistă», Berthelot îl vizita pe Ion I.C. Brătianu, la 8 ianuarie 1918,

«pour lui signaler tout ce que je sais de la propagande pacifique qui émane maintenant de son ministre de la guerre, Iancovesco, lequel raconte des choses parfaitement inexactes que je me réserve de rétorquer. Il paraît gêné et ne me répond pas nettement sur ce point»²¹⁵.

Șase zile mai târziu, Argetoianu consemna, după o conversație cu șeful Misiunii militare franceze, că «după părerea lui nu puteam fi atacați până în aprilie»²¹⁶.

Dar, într-o convorbire cu Alexandru Averescu, din 17 ianuarie 1918, Berthelot revenea, așa cum nota generalul român, asupra unei discuții

purtate cu o zi înainte, când «a trebuit să convie la urma urmei că situația militară în România nu mai poate să depindă de ceea ce voim sau vom voi să facem noi, ci numai de intențiunile și hotărârile inamicului. Situația noastră geografică și forțele de care dispunem ne paralizează orice acțiune necesară»²¹⁷. Pornit împotriva acelor care pretindeau că «trebuie să facem orice sacrificii pentru a nu ne pune rău cu Aliații», Averescu conchidea:

«aceiași cântec, prin urmare. Dacă nu-ți dai și ultima suflare, pierzi tot ce ai făcut, ba ești chiar privit ca: 'lâcheur!'! Trebuie a ne mai mira – se întreba el – că spiritul general începe a fi contra francezilor? Este trist, dar faptul e acesta!»²¹⁸.

Întâlnind pretutindeni aceeași atitudine de rezervă prelungită, Berthelot, scria N. Iorga la 17 ianuarie 1917, «'confruntat' cu generalii noștri, ar fi părăsit ideea că putem menține singuri frontul»²¹⁹. Peste două zile doar, generalul francez se confesa scriind c. Rusia «retourne à grands pas vers le moyen âge» și «sombre peu à peu dans le ridicule. Dans cette situation, les Roumaines se laissent aller au découragement»²²⁰. Revenind asupra aceluiași subiect, Berthelot se arăta nemulțumit că, luând cunoștință de niște telegrame expediate de Saint-Aulaire la Paris,

«J'y vois une note imaginative qui pourrait induire le gouvernement en erreur sur ce qu'on espère obtenir tant des roumains que des russes. On n'amènera jamais la Roumanie à consentir à une retraite en Russie dans les circonstances actuelles. C'est tout juste si nous pouvons les empêcher de faire la paix. En tout cas, ils ne reprennent pas les hostilités et ils sont tous d'accord à ce sujet»²²¹.

Poate că și la intenția ministrului francez se referea N. Iorga atunci când constata că «se fac încercări pentru a ne reținea pe un drum care e pentru dânșii, și poate în adevăr, – al duplicității»²²². În ziua în care istoricul făcea această remarcă, generalul îl întâlnea pe primul ministru român, care se arăta deznădăjduit că

«la situation intérieure est trouble, et la situation extérieure est désespérée! J'essaie sans succès de la remonter: et pourtant la situation intérieure est entre ses mains, et la Roumanie, serait-elle seule sur le front oriental, peut tenir le coup, étant donné que l'ennemi ne peut rien faire sur notre front avec les effectifs qui lui restent»²²³.

Pacea acceptată de Ucraina părea să îndreptățească temerile lui Brătianu, împotriva eforturilor lui Berthelot. Descurajat și el, o informa pe cumnata sa că

«On parle partout de paix en Orient, et je crains bien que ce ne soit bientôt un fait accompli. Je finis par me demander s'il ne faut pas en prendre notre parti, car on ne peut rien obtenir de sérieux de tous ces gens là alors que nous dépensons des sommes énormes que nous ferions mieux de garder pour nous»²²⁴.

O informație prețioasă, asupra punctului critic în care ajunsese România la sfârșitul lunii ianuarie 1918, ne-o oferă Constantin Argetoianu, care, prânzind la Berthelot, împreună cu generalul Constantin Cristescu, colonelul Victor Pétin, Robert de Flers etc., nota:

«Berthelot e bine dispus, plin de humor și de un optimism senin. Nemții nu ne vor ataca. Rusia nu va semna pacea. Nici Ucraina! Așa încât poate va fi cum e mai bine». Aflând toate acestea, omul politic român scria că «am plecat de la Berthelot abătut. În mizeria noastră singura rază de nădejde de care ne mai agățam era ajutorul francez. Dacă prietenii noștri francezi – atrăgea el atenția – erau însă atât de orbiți încât să poată crede în eficacitatea diviziilor fantome din Ucraina și să aștepte de la ele salvarea – și ultimele noastre nădejdi trebuiau să se năruie. Rămânem de-a binelea singuri față de nemți și soarta noastră era pecetluită. La Roznov crezusem că istorioara cu cele 60 de divizii ucrainene era o glumă; la Iași mi-am dat seama că bietul Berthelot credea în ele și nu pricepea de ce nu credem și noi!»²²⁵.

Două zile mai târziu, pornit împotriva independenței Ucrainei, generalul francez considera că

«Nous sommes toujours ici dans le gâchis le plus complet. Je dois dire que ce n'est pas le côté boche qui nous inquiète le plus mais bien la côté bolchévik. Les voilà qui viennent de déclarer la guerre à la Roumanie. Les prétextes sont quelconques, mais le réel, c'est que les Roumains se sont opposés à laisser ces fous faire tout ce qui leur passait par la tête». Atitudinea rușilor, sublinia el, «finit par exaspérer les Roumains et pourrait bien les rejeter dans les bras des boches. C'est un état d'esprit qui existe chez quelques uns et que je combats de mon mieux. Et malgré toute notre impartialité, il y a une propagande sournoise qui excite les russes contre nous»²²⁶.

La 31 ianuarie, după ce cu o zi înainte nu dădea prea mare importanță pericolului german, generalul se arăta surprins că

«Mackensen envoie un radio comminatoire demandant à la Roumanie ce qu'elle compte faire dans la situation actuelle!»²²⁷.

A doua zi era chemat de Brătianu

«pour me parler de la situation nouvelle créée par le télégramme de Mackensen: il l'envisage comme le prodrome de la rupture de l'armistice. Je lui répond – consemna generalul – qu'il s'en garderait bien, car il a toute liberté d'envoyer des

renforts sur le front français. Il veut simplement intimider le gouvernement et le commandement roumain et je vois malheureusement qu'il y réussit. C'est une véritable comédie dont le scénario paraît déjà réglé»²²⁸.

Ceea ce părea a fi o «comedie» pentru Berthelot, întrucât România nu mai reprezenta de mult pentru el ceea ce sperau românii, a trezit o mare îngrijorare în rândul autorităților aflate la Iași. La 2 februarie 1918, Regele a convocat un Consiliu de Coroană, la care a participat Brătianu, Take Ionescu, Prezan, Iancovescu, Averescu, Grigorescu, Văitoianu și Berthelot, pentru a discuta impactul telegramei lui Mackensen asupra conjuncturii interne românești.

«On discute pour savoir si les allemands veulent réellement rompre l'armistice, et si, en cas d'attaque de leur part, l'armée roumaine est réellement en état de se défendre. L'exposé de Brătianu est un effondrement devant lequel je suis seul à réagir. Je dis que j'ai assez confiance dans l'armée roumaine pour être certain qu'elle suffira à repousser toute attaque, si tant est que Mackensen veuille la tenter, car ses forces ne sont plus suffisantes. En effet, par leurs retraits de troupes, de matériel et de munitions, les allemands se sont mis dans l'impossibilité de faire une offensive sérieuse»²²⁹.

De această dată, generalul francez a susținut un punct de vedere apropiat de cel al lui Averescu. În final, s-a convenit a fi contactat Mackensen, pentru a se afla scopul mesajului în discuție²³⁰.

Cu toate eforturile lui Berthelot, situația din România nu părea să evolueze în direcția dorită de generalul francez. Trebuie să arătăm, apoi, că între Paris și Iași nu mai funcționau de mult timp raporturi firești, specifice unei colaborări. Clemenceau, dezinformat și pornit împotriva României, nu părea prea interesat de soarta unui aliat care, în loc de a ajuta Franța, pretindea mereu să fie ajutat el. Saint-Aulaire, la rândul lui, nu reușea să se facă ascultat la Paris. Pe de altă parte, Berthelot încerca să se substituie ministrului țării sale la Iași, informând guvernul francez în așa fel încât să-și impună punctele sale de vedere. Nici factorii de decizie români nu împărtășeau aceleași intenții. Oricum, ei nu gândeau ca premierul Clemenceau, dar nici ca Saint-Aulaire sau Berthelot. Între Franța și România se ajunsese la un dialog paralel, fiecare încercând a-și impune voința. Dar aceea care decidea, în ultimă instanță, era Franța. De aceea, oficialitățile române se vedeau obligate să se comporte în așa fel încât să nu nesocotească realitățile cu care se confruntau, dar nici pretențiile Parisului. Berthelot, care cunoștea dificultățile pe care se străduiau

românii să le depășească, continua să încerce a păstra România printre statele beligerante. La 5 februarie 1918, întâlnindu-i, la Saint-Aulaire, pe miniștrii antantiști, el era rugat să intervină la Rege, întrucât cei prezenți «sentent la menace de la paix quoiqu'il advienne»²³¹. A doua zi era primit de Ferdinand, căruia îi sugera că ar fi mai bine ca tratativele cu Mackensen să nu fie continuate²³².

În aceeași zi, nemulțumit de cum se derulau raporturile cu Franța, Argetoianu îl ruga pe Take Ionescu să meargă la Paris pentru clarificări, deoarece la Iași nu se putea face nimic.

«Saint-Aulaire juca un rol secundar față de Clemenceau și rapoartele lui nici nu erau citite la Paris. Generalul Berthelot avea tot în mână și cu dânsul nu se putea înțelege fiindcă era un om care voia întotdeauna să probeze că 21 fac mai mult decât 31»²³³.

Trecând peste aceste nepotriviri de interese, grave pentru niște personalități care își arogau ipostaza de prieteni ai României, la 7 februarie 1918 Brătianu comenta telegrama lui Mackensen, în fața lui Saint-Aulaire, Sir George Head Barklay, ministrul britanic la Iași, Carlo de Fasciotti, omologul său italian, și Charles J. Vopicka, ministrul american, iar la sfârșit

«il a déclaré que des trois solutions: faire la paix, rompre l'armistice, continuer les pourparlers pour gagner du temps, il préfère la dernière qui, seule, laisse la Roumanie intacte! et qu'il donnera sa démission si elle n'est pas acceptée»²³⁴.

După această întrevedere, Berthelot se arăta convins că România optase pentru pacea separată, întrucât cei răspunzători de soarta acestei țări

«ont laissé s'établir un courant pacifiste, et à mon avis ils ne le remonteront pas. Je crois – opina el – que d'ici un mois la paix sera faite par ici»²³⁵.

Întrucât soluția propusă de Brătianu pentru depășirea dificultăților create de tratativele cu Puterile Centrale nu a fost agreată de autoritățile române, la 8 februarie 1918 s-a ajuns la demisia guvernului român. Nefiind la curent cu pertractările și numeroasele aranjamente de culise, Berthelot a rămas cam surprins când a aflat că

«On parle d'un gouvernement Averesco!! La comédie continue. A un autre de prendre la responsabilité de la signature de la paix!! Saint-Aulaire est enfin de mon avis. Les pourparlers vont maintenant s'orienter malgré nous vers une paix prochaine»²³⁶.

În ziua următoare nota:

«Le ministère Averesco est constitué, à tendances ultrapacifistes, comme je le prévoyais. On dit – și așa era – que l'Ukraine a signé la paix. Je crois qu'il faut songer à préparer le départ de la mission»²³⁷.

Formula ministerială la care s-a apelat nu mai lăsa nici o îndoială asupra intențiilor României. Berthelot a înțeles că pierduse și ultima speranță de a se evita pacea separată. În plus, acela care urma a conduce destinele României era Averescu. Dar, pe lângă toate aceste eșecuri personale, de care nu se simțea în vreun fel vinovat, intervenea și acela determinat de semnarea păcii de către Ucraina, pe care o prezentase cu atâta îndârjire ca fiind posibila rezervă a planurilor sale. Descurajat și obosit, Berthelot își dorea, cu adevărat, să se înapoieze acasă. În ziua în care generalul francez ajunsese a se simți inutil, Regina Maria a avut o discuție cu Saint-Aulaire – îndurerat și el –, în cursul căreia suverana i-a făcut unele mărturisiri asupra raporturilor Alianților cu România.

«Am încercat să-l fac să înțeleagă – nota el – că Antanta face mereu și mereu aceleași greșeli. I-am lămurit că niciodată n-au susținut Alianții destul pe rege, așa ca să ne insuflă o deplină încredere în ajutorarea lor. Am îndrăznit să spun tot ce era de spus într-o ultimă și disperată efortare, ca să dobândesc o colaborare rodnică din partea lor, deși se părea că totul e împotriva cauzei noastre, împotriva nădejzii noastre și împotriva oricărui plan de scăpare pentru noi. St. Aulaire m-a ascultat în liniște; [...] i-am arătat că totul nu-i încă pierdut câtă vreme ei ne ajută cinstit să ne facem jocul cât se poate de bine»²³⁸.

Această mărturisire a Reginei, care venea prea târziu, trebuie luată foarte în serios, pentru că aceea care o avansa era o persoană care a militat în permanență pentru continuarea războiului României alături de Alianți. Încercarea Reginei de a-l convinge pe diplomatul francez că speranțele care se puneau în țara sa nu erau definitiv pierdute nu era întâmplătoare și singulară. În ziua de 12 februarie, Berthelot îl întâlnea pe Nicolae Titulescu, care îi declara că

«la partie n'est pas encore perdue et qu'il ne faut pas désespérer. Je ne vois pas très bien sur quoi il base son opinion (?)»²³⁹.

Atât Regina, cât și Titulescu acceptau circumstanța că în cele din urmă România va semna pacea cu Puterile Centrale. Însă o asemenea pace era considerată ca o soluție de tranziție către momentul când România va re-

veni alături de Aliți. De aceea, ajutorul lor nu trebuia întrerupt. Dar putea Berthelot înțelege și accepta un atare raționament?

Recapitulând ultimele evenimente, el se arăta nemulțumit că Averescu, «ce faux bronhomme», a fost însărcinat cu formarea guvernului, tocmai el care «ne pense qu'à faire la paix, et qu'il la fera avant longtemps». Nu-i mai rămăsese decât să se intereseze de întoarcerea în Franța, care urma a fi decisă de Paris.

«Il y a pourtant encore de braves gens ici – se consola el – qui assistent furieux et navrés à cet effondrement. Le soldat est encore merveilleux, mais les dirigeants et avec eux beaucoup d'officiers ne pensent qu'à retrouver leur tranquillité et leurs plaisirs».

Încheind aceste considerații, acela care pretindea a fi un prieten al României scria:

«Pour mon compte je m'arme de patience, en espérant que les conditions que leur feront les allemands les feront rougir de honte et les rejeteront dans la lutte jusqu'au bout»²⁴⁰.

De altfel, după schimbarea de guvern, prin care se evita compromiterea lui Ion I.C. Brătianu ca posibil negociator al păcii separate, atitudinea lui Berthelot față de români a devenit din ce în ce mai potrivnică. De unde mai înainte îi criticase pe ruși pentru impunerea păcii cu centraliștii, șeful Misiunii militare franceze a devenit dintr-o dată un apărător al acestora²⁴¹. Referindu-se la noii guvernanți, el îi mărturisea lui Eremia Grigorescu, deși nu pentru asta fusese trimis în România, că

«les dirigeants actuels de la Roumanie la mènent à l'acceptation de la paix la plus honteuse, du fait que la ministre de la guerre, Iancovescu lui-même, déclare publiquement que l'armée roumaine ne peut pas résister à la moindre attaque allemande»²⁴².

Ca un gest de protest, la 16 februarie, cerea Parisului să-i pregătească întoarcerea în Franța. În aceeași zi, își informa nepotul că

«Bien que le gouvernement le démente, j'ai la certitude que les pourparlers de paix ont déjà commencé; ce n'est plus qu'une question de jours pour que cette paix soit signée ici. La propagande pacifiste contre laquelle je proteste depuis deux mois n'est plus seulement tolérée, mais encouragée, de sorte que gens qui croient encore à la reprise de la guerre se font de pures illusions. Aussi, maintenant le temps me tarde, et je préférerais qu'on en finisse tout de suite pour pouvoir rentrer en France et me trouver au milieu d'honnêtes gens...»²⁴³.

Nu era prima dată când Berthelot gândea în acest fel. Dar, dacă până atunci o asemenea perspectivă era considerată doar una posibilă, la jumătatea lunii februarie 1918 ea devenise o realitate iminentă. La o zi după scrisoarea generalului francez, N. Iorga nota că Averescu hotărâse să încheie «o pace, fără cesiune de pământ românesc și fără robie economică», adăugând că

«o retragere în Ucraina ar fi periculoasă, dacă francezii continuă a susține pe bolșevici. Cu Aliații nu se va rupe decât în cazul când ei vor refuza până la capăt să înțeleagă situația noastră»²⁴⁴.

În ziua următoare, același consemna că un conațional de-al șefului Mișunii militare franceze «recunoaște că ai lui sprijină pe bolșevici, fiindcă aceasta li convine în momentul de față»²⁴⁵. Un asemenea comportament era, desigur, unul al duplicității, permis francezilor, dar nu și românilor, pentru care pacea atât de mult discutată apărea atunci ca o soluție convenabilă, pentru moment²⁴⁶. Convingerea lui Berthelot, comunicată Parisului, era aceea că «la Roumanie n'est pas acculée à la paix», recunoscând însă că opinia publică nu mai dorea continuarea războiului²⁴⁷. Luând în considerație circumstanțele de ultimă oră, agravate de iminența denunțării de către Puterile Centrale a armistițiului cu România, generalul francez nota că

«J'envisage une modification de notre attitude: Jusqu'à ce jour nous avons été intransigeants sur la nécessité de lutter jusqu'au bout. Je dois même dire que, parmi les Alliés, nous avons été les seuls à montrer cette intransigeance. Mais si nous ne pouvons pas donner notre consentement à la signature de la paix, nous pouvons du moins nous tenir à l'écart, en laissant le gouvernement roumain décider lui-même s'il veut continuer la lutte, ou accepter les conditions humiliantes qu'imposent les puissances centrales!

Dans le premier cas, nous suivrons jusqu'au bout le sort de l'armée roumaine. Dans la second, il serait utile de laisser tout l'odieux des conditions de la paix aux allemands et aux autrichiens, en préparant pour le lendemain même de la signature de la paix, une déclaration collective des Alliés, reconnaissant que les armées roumaines ont toujours fait bravement et loyalement leur devoir, que la Roumanie a cédé à des circonstances critiques et indépendantes de sa volonté, et, dans ces conditions, les Alliés considèrent que le traité de paix imposé par l'Allemagne est nul et non avenu, et qu'ils en poursuivront la révision ou l'annulation au moment des négociations de paix generale»²⁴⁸.

O asemenea schimbare de atitudine, surprinzătoare în aparență, survenea în momentul în care devenise clar că România nu mai putea fi păstrată

alături de Aliați. Judecând noua conjunctură în funcție de interesele Franței, generalul ajunsese a accepta un compromis, care oferea Parisului posibilitatea de a rămâne în expectativă până în momentul încheierii războiului. Ca și până atunci, opțiunea lui nu era justificată de interesele României, ci de cele ale Franței. Comportamentul adoptat de Berthelot indica de fapt o nouă linie a raporturilor franco-române, linie în virtutea căreia România era abandonată sferei de influență a Berlinului și a Vienei. În asemenea condiții, prezența Misiunii militare franceze în România era lipsită de sens. Conștient de schimbarea propusă, care contravenea intereselor românești, el a grăbit părăsirea Iașilor, fără a se mai arăta interesat de ceea ce urma a se întâmpla în urma sa. Convins fiind că guvernul român nu mai avea cum respinge pacea, circumstanță în care plecarea Misiunii devenea inevitabilă, Berthelot nota că într-o discuție avută cu Mihail Cantacuzino, i-ar fi propus acestuia că în cazul în care

«on refuse toute compromission, nous restons tous, mes officiers et moi, pour par-tager les moments d'adversité. Je pense ne pouvoir faire d'avantage»²⁴⁹.

Nemulțumirea sa lua forme nepermise atunci când, refuzând orice măsură adoptată de premierul român în vederea înapoierii Misiunii în Franța, se întreba:

«De quoi se mêle-t-il? Je lui fais dire qu'il n'ait pas à s'occuper de nous. Je partirai quand et par où je voudrai!»²⁵⁰.

Indiferent de relațiile dintre el și cel care «se amesteca» astfel, măcar aparentele trebuiau salvate. Averescu era puțin mai în vârstă decât Berthelot, avea un grad mai mare în armată și era, la acea dată, prim-ministru al României. Amestecul adus în discuție nu era un gest care se reducea la sfera relațiilor dintre Averescu și Berthelot. Impolitețea acestuia din urmă dezvăluia natura relațiilor franco-române, care refuza orice «drept» șefului guvernului de la Iași. O zi după ce recunoscuse, indirect, superioritatea lui Averescu, generalul francez își căuta consolarea la Rege, exprimându-și regretele «de ne pouvoir plus être utile à la Roumanie»²⁵¹. În ziua următoare, adică la 6 martie 1918, Regina Maria nota că avusese o «întrevedere zguduitoare» cu Berthelot, în cursul căreia «vorbirăm împreună ca doi buni ostași, care se înțeleg și care deplâng aceleași greșeli ce nu se mai puteau îndrepta»²⁵². Așadar, în fața Reginei, neînduplecatul adversar al lui Averescu și intransigentul acuzator al tuturor relelor româ-

nești recunoștea că de greșelile devenite vizibile atunci nu erau vinovați numai cei care intraseră în război în august 1916, la insistențele Parisului.

La 8 martie 1918, Berthelot nota că «Reçu de Paris l'approbation de mes intentions et une ligne de conduite»²⁵³. De la acea dată, propunerile avansate Parisului la 2 martie deveniseră, deci, normele după care urmau a funcționa relațiile Franței cu România. Satisfăcut de faptul că superiorii săi îl ascultaseră, în sfârșit, el l-a contactat pe Averescu, întrebându-l dacă ar mai fi «encore une chance pour éviter une pareille capitulation?». Primind un răspuns negativ, justificat de faptul că

*«il subit des conditons et ne veut pas les discuter, de crainte d'avoir l'air de les approuver!»*²⁵⁴,

Berthelot se străduia să lase impresia că încercase totul pentru a nu putea fi acuzat de impolitețe sau de lipsă de diplomație.

În ziua în care părăsea capitala Moldovei, adică la 9 martie 1918, el declara unei delegații a Parlamentului român, condusă de N. Iorga, că «je m'en vais, mais le coeur gros, car on pouvait faire mieux»²⁵⁵. Plecarea Misiunii militare franceze s-a constituit într-un moment foarte trist și îndeosebi descurajant pentru români. Regina Maria, prezentă, împreună cu Ferdinand, la ceremonia despărțirii, va mărturisi că «întoarcerea acasă a fost întoarcerea unor inimi înfrânte, care lăsaseră să le moară nădejdea». Convingerea sa, care era de fapt a celor mai mulți dintre români, era aceea că «fusesem părăsiți...»²⁵⁶.

Constantin Argetoianu, un apropiat al lui Averescu, cunoscător deci al momentului 9 martie 1918, l-a prezentat din altă perspectivă. Pentru el, plecarea lui Berthelot a oferit prilejul punerii în scenă, de către adversarii lui Averescu, a unei «lovituri» împotriva primului ministru român.

*«Lumea, adânc umilită de condițiile păcii impuse de împrejurări, vedea în plecarea misiunilor străine, și înainte de toate a Misiunii franceze, pecetluirea prăbușirii noastre. Plecarea misiunilor era nu numai simbolul înfrângerii, ci și semnalul unei noi orientări politice – așa credea mulțimea –, unei orientări care excludea realizarea visului scump, pentru care oamenii suferiseră și se jertfiseră»*²⁵⁷.

Speculând aceste circumstanțe, Berthelot, presupunea Argetoianu, s-a gândit să provoace căderea guvernului Averescu, întrucât,

«în lipsa lui de simț politic, își închipuia că trântind Ministerul în ființă s-ar putea constitui unul care să rupă tratativele de pace și să reînceapă ostilitățile. Împins de

sentimente diferite dar convergente, generalul Berthelot a dat tot sprijinul său lui Brătianu pentru montarea infamei înscenări»²⁵⁸.

«Înscenarea» în discuție se referea la manifestațiile antiguvernamentale puse la cale de cei care doreau căderea lui Averescu.

I.G. Duca, însă, a descris momentul altfel. S-ar putea ca deosebirea să fi fost provocată de faptul că el era un apropiat al lui Ion I.C. Brătianu, deci unul aflat în tabăra potrivnică generalului devenit premier:

«Generalul Berthelot și ofițerii lui, scria Duca, erau foarte mâhniți că Averescu nu făcuse nici un gest de protestare față de cerința inamicului de a ne impune izgonirea lor. Dimpotrivă, din toată atitudinea lui avea aerul aproape mulțumit să scape de ei»²⁵⁹.

Presupunerea fruntașului politic liberal era într-un total plauzibilă, dar ea nu excludea considerațiile lui Argetoianu.

N. Iorga, la rândul său, considera că odată cu plecarea Misiunii militare franceze «s-a părăsit gândul luptei», așa cum recunoștea și Regele. Ferdinand se arăta convins că

«apărarea nu mai era posibilă. Așa au judecat toți. Rezistența ar fi dus, mai curând sau mai târziu, la o înfrângere. Atunci, de ce sacrificiul? Protestarea o înțelegem, dar n-o putem urma»²⁶⁰.

În cazul suveranului, o asemenea atitudine putea avea două explicații. Era sincer și nu mai vedea rostul rezistenței sau, profitând de împrejurări, abandona Antanta, pentru a se alătura astfel Germaniei. Ambele supoziții erau credibile și justificabile, deși, confesându-i-se lui Iorga, Ferdinand aducea în discuție «politica de silă germană», care îl determinase a urî nația din care provenea²⁶¹.

Indiferent de evoluția relațiilor Minisiunii militare franceze cu oficialitățile române, plecarea Misiunii a avut un ecou deosebit în rândul opiniei publice din Moldova. Și toate aprehensiunile românilor ar fi devenit realități, dacă Antanta nu ar fi fost victorioasă. România, singură, nu era capabilă să reziste unei confruntări cu armatele centraliste. Într-o asemenea circumstanță, prezența lui Berthelot nu ar fi schimbat cu nimic datele problemei. Dar lumea se obișnuise cu el, omul care ne făcea să credem că nu fuseserăm abandonați de cei care obținuseră victoria de la Marna.

Din nefericire, datorită unor împrejurări complicate, prezența lui Berthelot în România s-a încheiat în niște condiții specifice unei despărțiri

forțate. Așa se explică, măcar parțial, acuzațiile proferate, de o parte și de alta, în momentul despărțirii și imediat după aceea. Deși declarase că abia aștepta să se întoarcă în Franța – și nu ne putem îndoi de sinceritatea acestor mărturisiri –, șeful Misiunii militare franceze a suportat plecarea ca pe o relegare. În ultimă instanță, părăsirea României a părut a fi survenit ca urmare a condițiilor de pace impuse de Puterile Centrale guvernului de la Iași, condus tocmai de Al. Averescu. De aceea, despărțirea de România, devenită inevitabilă pentru toți, a fost precipitată și așa se explică modificarea de atitudine afișată de Berthelot în ultimul moment, atunci când se arăta dispus să rămână în Moldova orice s-ar fi întâmplat, numai să se respingă pacea separată. Faptul că Averescu a protestat împotriva deciziei ocupanților care au impus misiunilor străine să părăsească România l-a afectat pe Berthelot, chiar dacă, în sinea lui, era mulțumit că se întorcea în țară. A fost greu pentru el să accepte ipostaza de virtual înfrânt, așa cum părea o plecare forțată de inamicii Franței. Vexat și plictisit de cele întâmplate, generalul francez abia aștepta să ajungă la Paris, convins fiind că va fi primit așa cum merita cineva care reprezentase Franța într-o țară aliată. Ajungând la Paris, însă, nu l-a așteptat nimeni, nici din partea ministerului de Război și nici din cea a Quai d'Orsay-ului, fiind întâmpinat numai de «le général Rudeano et de nombreuses personnalités roumaines qui me demandent d'assister à un dîner qu'ils voudraient donner en mon honneur»²⁶². Spre surprinderea românilor prezenți în Gara Saint-Lazare, Berthelot a refuzat invitația. Fusesse consiliat să procedeze astfel chiar de către Georges Clemenceau²⁶³. Convins fiind că onorurile pe care i le rezerva premierul Franței îl vor recompensa pentru ceea ce făcuse în România, generalul nota în jurnalul său că «Avant tout, je veux aller rendre compte de ma mission à Clemenceau»²⁶⁴. Spre dezamăgirea sa, Președintele Consiliului de Miniștri nu a considerat necesar a-l primi, tratându-l ca pe un personaj oarecare. Jignit profund, a evitat orice comentariu, întorcându-se acasă pentru a se culca²⁶⁵.

De la Iași plecase ca un erou, condus de Regele României și de primul ei ministru, iar la Paris ajunsese ca un anonim, așa cum va continua să rămână tot restul vieții. Abia la 12 august 1918, Saint-Aulaire îi trimitea o telegramă prin care îl felicita pentru ipostaza de șef al Misiunii militare franceze²⁶⁶.

Românii, în schimb, nu l-au uitat niciodată, considerându-l ca pe unul dintre cei care au contribuit la realizarea idealului lor național²⁶⁷. Cu

timpul – poate și ca o reacție față de maniera în care compatrioții săi i-au apreciat activitatea desfășurată în octombrie 1916-martie 1918 –, Berthelot a devenit un prieten al României. Dar, în intervalul în care s-a aflat în această țară, ca șef al Misiunii militare, el s-a comportat ca un francez într-un totu loial patriei sale, străin de orice sentiment de prietenie față de România. Românismul de care a fost acuzat uneori a reprezentat de fapt o modalitate de afirmare a intereselor Franței. Prin ajutorul acordat României, el nu a urmărit altceva decât să-și servească propria țară. Cât timp s-a aflat între Franța și România, în ipostaza de șef al Misiunii militare, el a rămas în permanență alături de țara sa, chiar dacă românii l-au iubit și l-au apreciat așa cum conaționalii săi nu au făcut vreodată. Nu pentru că nu au vrut, ci pentru că nu au știut de el. Și nu au știut de el, deoarece în țara sa el nu era o personalitate, ci un ofițer ca mulți alții.

Note

- ¹⁴¹ *Mémoires*, p. 68.
- ¹⁴² *Ibidem*, p. 68-69.
- ¹⁴³ *Ibidem*, p. 71.
- ¹⁴⁴ *Ibidem*.
- ¹⁴⁵ Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 131-132.
- ¹⁴⁶ Gheorghe I. Florescu, *Generalul Henri Mathias Berthelot și România, 1916-1918*, p. 12;
- N. Iorga, *Memorii*, Vol. I, p. 17.
- ¹⁴⁷ *Mémoires*, p. 75.
- ¹⁴⁸ *Ibidem*.
- ¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 76. Vezi și *Documente*, p. 218.
- ¹⁵⁰ *Mémoires*, p. 77.
- ¹⁵¹ *Ibidem*, p. 84.
- ¹⁵² *Ibidem*, p. 86.
- ¹⁵³ *Ibidem*, p. 90.
- ¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 90-91.
- ¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 91.
- ¹⁵⁶ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 217.
- ¹⁵⁷ *Mémoires*, p. 92.
- ¹⁵⁸ I.G. Duca, *op. cit.*, Vol. III, p. 10.
- ¹⁵⁹ *Mémoires*, p. 96, 98.
- ¹⁶⁰ *Ibidem*.
- ¹⁶¹ *Ibidem*, p. 99.
- ¹⁶² *Ibidem*, p. 101.
- ¹⁶³ *Ibidem*.
- ¹⁶⁴ *Ibidem*.
- ¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 106.
- ¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 106-107.

- ¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 108.
¹⁶⁸ Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 198.
¹⁶⁹ *Mémoires*, p. 109.
¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 110.
¹⁷¹ *Ibidem*, p. 111.
¹⁷² *Ibidem*, p. 112.
¹⁷³ *Ibidem*, p. 114.
¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 113.
¹⁷⁵ *Ibidem*.
¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 115.
¹⁷⁷ *Ibidem*.
¹⁷⁸ *Ibidem*.
¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 115-116.
¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 116.
¹⁸¹ *Ibidem*.
¹⁸² I.G. Duca, *op. cit.*, p. 54.
¹⁸³ *Mémoires*, p. 117.
¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 119.
¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 121.
¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 120.
¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 120-121.
¹⁸⁸ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 55.
¹⁸⁹ *Mémoires*, p. 122.
¹⁹⁰ *Ibidem*.
¹⁹¹ Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 210.
¹⁹² *Mémoires*, p. 124.
¹⁹³ *Ibidem*, p. 124-125.
¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 125.
¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 125-126.
¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 126.
¹⁹⁷ *Ibidem*.
¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 127.
¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 128.
²⁰⁰ *Ibidem*.
²⁰¹ *Ibidem*, p. 129.
²⁰² *Ibidem*, p. 130.
²⁰³ *Ibidem*, p. 131.
²⁰⁴ *Ibidem*, p. 137-138.
²⁰⁵ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 55. La 14 decembrie 1917, nemulțumit că Berthelot se interpusese între Clemenceau și Brătianu, Saint-Aulaire i-a atras atenția generalului că «c'est son rôle» (*Mémoires*, p. 131).
²⁰⁶ *Mémoires*, p. 139. Despre anul 1917, vezi Général Berthelot, *Sur le front Roumain en 1917*, I, în «La Revue de France», p. 642-646.
²⁰⁷ *Mémoires*, p. 139.
²⁰⁸ *Ibidem*, p. 139-140.
²⁰⁹ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, Volumul al IV-lea, partea a V-a (1917-1918), p. 97.
²¹⁰ *Ibidem*, p. 60.
²¹¹ *Mémoires*, p. 140.

- ²¹² *Ibidem.*
²¹³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 213.
²¹⁴ *Mémoires*, p. 141, 142.
²¹⁵ *Ibidem*, p. 142.
²¹⁶ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 97.
²¹⁷ Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 240.
²¹⁸ *Ibidem*, p. 241.
²¹⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 230.
²²⁰ *Mémoires*, p. 146.
²²¹ *Ibidem.*
²²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 275.
²²³ *Mémoires*, p. 147.
²²⁴ *Ibidem*, p. 149.
²²⁵ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 112-113.
²²⁶ *Mémoires*, p. 150.
²²⁷ *Ibidem.*
²²⁸ *Ibidem*, p. 151.
²²⁹ *Ibidem.*
²³⁰ Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 241-243; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 114-115.
²³¹ *Mémoires*, p. 152.
²³² *Ibidem*, p. 153.
²³³ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 122.
²³⁴ *Mémoires*, p. 153.
²³⁵ *Ibidem*, p. 154.
²³⁶ *Ibidem.*
²³⁷ *Ibidem*, p. 154-155.
²³⁸ Maria. Regina României, *op. cit.*, p. 358.
²³⁹ *Mémoires*, p. 156.
²⁴⁰ *Ibidem*, p. 155-156.
²⁴¹ *Ibidem*, p. 156-157; N. Iorga, *op. cit.*, p. 266.
²⁴² *Mémoires*, p. 156.
²⁴³ *Ibidem*, p. 157.
²⁴⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 272.
²⁴⁵ *Ibidem.*
²⁴⁶ *Ibidem*, p. 275.
²⁴⁷ *Ibidem*, p. 284.
²⁴⁸ *Mémoires*, p. 161-162.
²⁴⁹ *Ibidem*, p. 163.
²⁵⁰ *Ibidem*. Vezi și Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 259.
²⁵¹ *Ibidem.*
²⁵² Maria. Regina României, *op. cit.*, p. 377.
²⁵³ *Mémoires*, p. 164.
²⁵⁴ *Ibidem.*
²⁵⁵ *Ibidem*, p. 165.
²⁵⁶ Maria. Regina României, *op. cit.*, p. 384.
²⁵⁷ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, Volumul al V-lea, Partea a V-a (1918), p. 10-11.
²⁵⁸ *Ibidem*, p. 11.
²⁵⁹ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 75.

²⁶⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 310.

²⁶¹ *Ibidem*, p. 311.

²⁶² *Mémoires*, p. 172.

²⁶³ *Ibidem*, p. 225.

²⁶⁴ *Ibidem*, p. 172.

²⁶⁵ *Ibidem*.

²⁶⁶ *Documente*, p. 293.

²⁶⁷ Cf. Gheorghe I. Florescu, *Generalul Henri Mathias Berthelot și România (1916-1918)*, *passim*. Vezi și Contele de Saint-Aulaire, *Cuvinte franco-române. Cuvântări și articole adunate și publicate de un comitet*, p. 32.

Alecsandru P. Tacu și Ioan Saizu

PAUL HORIA SUCIU – UN ECONOMIST ÎN PAS CU EPOCA

Date biografice și studii

P.H. Suciul a făcut parte din generația de aur a intelectualilor care, eliberați de lupta pentru înfăptuirea idealului de unitate național-statală, s-a aflat în fericita ocazie de a se implica într-un alt efort, constructiv prin excelență, cultural și civilizator prin esență, productiv prin scop¹, acela de consolidare a actului de la 1 Decembrie 1918, de grăbire a dezvoltării, spre a atenua decalajele față de economiile din alte state, și de a alinia societatea cu civilizația materială de tip occidental.

În domeniul gândirii economice, generația de aur a cuprins pe Victor Slăvescu, Virgil N. Madgearu, G. Ionescu-Sisești, N. Cornățeanu, G. Tașcă, P.H. Suciul, I.N. Angelescu, M. Manoilescu, I. Răducanu, Gromoslav Mladenatz și alții, care s-au impus cu puncte de vedere ce se cer a fi consemnate în obținerea unei aprecieri corecte asupra evoluției istorice.

Oprindu-ne acum și aici la P.H. Suciul, de la a cărui stingere s-au împlinit două decenii (a decedat în 1980 după o viață longevivă), suntem datori a observa că, deși în mare parte contemporan cu noi, datele biografice referitoare la el sunt sumar cunoscute, reconfirmându-se, chiar la puțini ani de la stingerea sa, axioma îndeobște cunoscută, că, în fața lui Cronos, opera rămâne pe primul plan, că viața autorului, indiferent cine și în orice domeniu, trece pe un loc secundar. Cu toate că acest adevăr nu poate fi ocolit, adevăr chintesențiat încă din antichitate de Lucrețiu în *De rerum natura*, cu cuvintele „Eripitur persona, manet res”, datoria deontologică ne obligă a pune în evidență coordonatele esențiale ale vieții lui P.H. Suciul.

Din informațiile care au fost succint publicate², reținem că economistul în cauză s-a născut la 27 ianuarie al anului care încheia secolul XIX, că a

studiat la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, că a dobândit doctoratul în științe economice și comerciale la Institutul Regal Superior și doctoratul în drept la Universitatea din cetatea eternă.

Semnificativ este faptul că în timpul studiilor de la Roma, P.H. Suciu s-a manifestat publicistic în numeroase rânduri prin conferințe și chiar lucrări. În ultimul caz, el s-a prezentat cu un studiu de politică economică, în care a pus în lumină interesul Italiei față de petrolul românesc³, în contextul în care capitalul din țara respectivă urmărea să-și sporească domeniile și căile de penetrație în economia spațiului central și sud-est european⁴.

În fapt, problema a preocupat nu doar statul peninsular, ci toate marile puteri în timpul primei conflagrații mondiale și, îndeosebi, în timpul și după Conferința de Pace de la Paris⁵.

Nu de mult s-a demonstrat cu argumente solide că Italia, până la 1918, s-a numărat printre statele lumii capitaliste care nu au promovat o politică petrolieră activă, depinzând sub raportul aprovizionării cu acest combustibil de trusturile *Standard Oil* și *Shell*. La finele războiului, cabinetele de la Roma au avut speranța de a obține unele poziții în urma lichidării bunurilor din țările ex-inamice. Mai mult, în 1920, la Conferința de la San Remo, Anglia și Franța au căzut la un acord pentru exploatarea unor regiuni petrolifere de pe glob, fără a invita și Italia. Faptul a alarmat cercurile politice și economice peninsulare.

După instalarea fascismului la putere, Italia a promovat o politică petrolieră cotată drept „agresivă” în străinătate, ilustrată prin neaderarea, în 1922, la blocada anglo-franco-belgiană asupra petrolului sovietic, prin încheierea, în anul următor, a unui contract petrolier cu U.R.S.S. și înființarea, în 1926, a *Azienda Generale Italiana di Petroli*, cu menirea de a asigura statului peninsular zone externe de exploatare a petrolului, să asigure transportul și desfacerea produselor petroliere și să cucerească poziții, inclusiv în România⁶.

În ceea ce-l privește pe P.H. Suciu, el, în studiul amintit, a pus în evidență, mai întâi, numeroasele avantaje care au determinat ca, în comparație cu alte surse de energie, cu precădere cărbunele, petrolul să dobândească o rapidă ascensiune: randamentul superior; extracția mai ușoară; posibilitatea lesnicioasă de transport în timp scurt și cu pierderi minime prin rețeaua de conducte la suprafață sau îngropate în sol, ca și din condițiile de transport pe apă (încărcare-descărcare, securitate, volum etc.)⁷. Apoi, tot el a învederat în același studiu că Marea Britanie a fost primul

stat care, intuind perfect marile avantaje rezultate din folosirea petrolului, ca energie lichidă, a trecut fără nici o rezervă la înlocuirea combustibilului solid (cărbonele) în flota comercială și militară⁸.

Întors în țară, a început, la 1 ianuarie 1927, cariera universitară la București, cu preocupări didactice și științifice în domeniile economiei politice și a istoriei doctrinelor economice la instituția de învățământ care i-a asigurat pregătirea superioară.

Coordonate ale gândirii economice

Activitățile sale didactice și științifice au tins să cuprindă o cât mai variată gamă: de la problemele care au frământat viața economică în preajma crizei din 1929-1933 la noi⁹ și în Italia¹⁰, țară în care și-a desăvârșit studiile, la cele care au dominat interesul de a da economiei structuri moderne de organizare, ca replică la impasul în care se afla sistemul liberal¹¹, ori ca soluții la chestiunile care au dat caracter de încordare, de zbucium, de deznădejde și de speranță în preziua¹², în timpul¹³ și după încheierea celei de-a doua conflagrații mondiale a secolului¹⁴.

În semnalarea sa, pomenită de noi mai sus, N.N. Constantinescu a învederat cu motive temeinice că P.H. Suciul a acordat o atenție deosebită istoriei științei economice, regretând faptul că autorul a încredințat tiparului doar „forme foarte concentrate, concise”¹⁵. Lucrarea sa, *Evoluția științei economice*, menționată deja, este împărțită pe mai multe compartimente: în introducere, el prezintă cadrul și conținutul științei economice, pentru ca în partea consacrată istoriei să puncteze pe faza preștiințifică, în care a inclus moștenirea practică a disciplinei respective, așa cum a lăsat-o lumea antică (cu precădere elenă și romană), evul mediu și epoca mercantilistă, și pe faza științifică, consacrată originii teoretice și fundamentării ei, cu reliefarea școlilor economice de căpătâi (fiziocrată, clasică, matematică și psihologică, istorică veche și nouă, organicistă, materialistă și spirituală).

Odată precizate acestea, P.H. Suciul s-a avântat să analizeze rezultatele științei economice (ca ontologie, teleologie și metodologie), explicând sintetic evoluția. Cu alte cuvinte, stăpânit de dorința de a prezenta, fie și sumar, evoluția științei economice, cu o privire de ansamblu asupra concepțiilor despre cadrul și conținutul ei până în timpul când omenirea a trăit drama celei de-a doua conflagrații mondiale, gânditorul în discuție s-a

ocupat, cum singur spune, de acele elemente (cadru, conținut, obiect, metodă) care deschid calea spre o vastă sinteză coordonatoare, indicând „fi-rul conducător în explicarea și înțelegerea justă, rațională și completă”¹⁶ a științei respective.

Analiza i-a permis precizarea a trei laturi esențiale, pe care avem dato-ria de a le remarca: *rostul* evoluției științei economice de a înlesni înțele-gerea principiilor călăuzitoare care au servit și servesc „drept far luminos pentru punerea în ordine a cunoștințelor economice”¹⁷; *utilitatea* ei în aflarea „sensului adânc în prefacerile actuale (sic!), dându-le astfel orien-tarea exactă în labirintul și transformările economice”¹⁸; *importanța* ei în punerea în evidență a faptului că schimbările economice „nu stau numai în forța naturii, ci și în voința omului și că, deci, sunt de cercetat toate acele amintite condițiuni obiective variabile și invariabile care arată ade-vărata «ființă» a științei economice”¹⁹.

Deși întrunește o seamă de calități, definiția dată de P.H. Suciu științei economice nu lămurește – după opinia lui N.N. Constantinescu²⁰ – *utilul* ca aspect central, specific obiectului disciplinei, deficiență explicată prin faptul că economistul în analiză a considerat știința economică o parte componentă a sociologiei.

Să adăugăm că, referitor la legile economice, P.H. Suciu le-a judecat după patru categorii constitutive: cauzale, funcționale, cantitative (trans-formarea materială în succesiunea vieții economice) și calitative (raportu-rile de devenire în spiritualitate). În viziunea sa, legile respective reprezin-tă „obiectul integral al științei economice” ca manifestare a capacității de aflare a organizării „cunoștințelor despre viața socială sub aspectul utilu-lui, în scopul descoperirii și explicării regularităților de înlănțuire a feno-menelor, adică a legilor economice”²¹. Altfel spus, un proces care îngă-duie înțelegerea globală a succesiunii transformărilor materiale în cadrul evoluției generale sociale pentru descoperirea integrală a adevărului asu-pra „vieții economice și a perspectivelor ei de dezvoltare”²².

Dar nu numai atât. P.H. Suciu a pledat pentru nevoia de a se realiza, ca și în celelalte domenii, și o filozofie a științei economice, posibilă prin „unificarea supremă a cunoștințelor economice, prin sinteza totală a rezultatelor particulare ale fiecărei discipline economice, prin studiul ade-vărurilor celor mai înalte și mai generale care privesc ființa și cunoaște-rea, realul și idealul, existența și devenirea economică”²³.

Interesul în atare direcție nu era nicidecum o noutate, de vreme ce, cu șase ani mai înainte ca P.H. Suciul să-și publice lucrarea în discuție, M. Manoilescu, ca reprezentant al României la Congresul Internațional al Științelor Economice și Sociale, congrese ale căror lucrări s-au desfășurat în luna iulie 1937 la Paris, după ce a prezentat în ședință plenară comunicarea sa²⁴, a obținut prin vot unanim să se constituie un comitet de inițiativă pentru *întocmirea vocabularului universal al științelor economice*. Pledoaria lui P.H. Suciul nu era nouă nici pentru faptul că pârtia spre o filozofie a științelor economice a fost deschisă tot de M. Manoilescu în 1938, deci cu cinci ani mai înainte într-o lucrare identică intitulată²⁵.

Se cuvine de subliniat cu toată tăria că preocupările sale științifice și expunerile la catedră sau în conferințe publice au fost expresia gânditorului mereu implicat cu interesul de a cunoaște și stimula realitățile economice. De aceea, încredințat că fiecare epocă s-a caracterizat prin predominarea unui determinat ideal, materializat într-un anumit regim și justificat printr-o anumită doctrină, P.H. Suciul a relevat că studiul dezvoltării istorice a vieții economice face dovada relativismului manifestat prin „neînțetata transformare materială și neînțetata schimbare a ideologiei economice”²⁶. Cu alți termeni, o succesiune de prefaceri fizice și mutații ideologice și doctrinare.

Cel mai concludent apare încredințarea sa în lucrarea consacrată analizei evoluției gândirii economice, publicată în 1946 în contextul confruntărilor ideologice și programatice de după ieșirea României din a doua conflagrație mondială a secolului. Atunci, liberalismul a continuat a fi considerat de liderii politici care-l susțineau ca o școală a energiei individuale, semnificând – potrivit gândirii lui P.H. Suciul – recunoașterea independenței activității individuale ca mod de organizare economică a societății²⁷, dar că, după ce a trecut prin etapa de sacrificii și de beneficii, idealul de libertate a ajuns „în faza sa finală sau de abuzuri, antrenând decăderea regimului capitalist și a doctrinei liberale, adică trăim criza însăși a sistemului individualist”²⁸, criză pe care, mai înainte, a explicat-o în alți termeni.

Altfel spus, el a conchis atunci, prin antiteză cu regimul și cu doctrina liberală, că se puteau determina bazele fundamentale de organizare predominante în devenire, noul regim caracterizându-se „nu prin dominarea, ca în regimul trecut, a unui singur factor economic, ci prin cooperarea organică a tuturor factorilor vieții economice”²⁹.

Practic, aceasta însemna, *în primul rând*, ca rentabilitatea privată să fie subordonată, spre a se realiza echilibrul economic și, apoi, eficiența colectivă, satisfăcând cu precădere nevoile obștești, *în al doilea rând*, că înfăptuirea va avea loc prin extinderea – ca mijloc a raționalizării de la nivelul întreprinderii particulare la toate activitățile sectoarelor vieții economice „îndrumată unitar pe baza unui plan de ansamblu”³⁰ și, *în al treilea rând*, printr-o formă de organizare nu liberă, ci „constrânsă prin asocierea întreprinderilor particulare sub acțiunea coordonatoare a statului”³¹.

Nu era ceva nou de vreme ce în toată perioada interbelică s-a pledat pentru raționalizarea și organizarea științifică a muncii³², pentru extinderea acestui proces de la întreprindere, considerată o celulă, la întreaga economie, ca organism³³, ca și pentru dezvoltarea economiei în regim de plan³⁴. Nu era originală nici opinia sa cu privire la faptul că noul sistem economic de organizare pune în centrul preocupărilor grupul profesional încadrat „în colectivitatea națională, care, la rândul ei, va tinde să se încadreze în colectivitatea spațiului continental”³⁵, de vreme ce despre asemenea încadrare s-a vorbit și în perioada interbelică³⁶.

Original era, cu adevărat, în conformitate cu schemele sale științifice, că noul sistem de organizare „solidarist” sau „integralist” va trece prin sacrificii, însoțit de beneficii, dar și de abuzuri, reconfirmându-se valoarea teoriilor că doctrinele și regimurile „nu trebuiesc considerate ca adevăruri absolute în forme neschimbătoare, ci ca forțe în acțiune”³⁷.

Să resubliniem că această demonstrație a fost făcută în contextul politic și geopolitic de după 23 august 1944, respectiv în 1946, când, în conformitate cu aplicarea legii de evoluție, România, ca întreaga omenire, a asistat „la căderea idealului de autoritate reprezentat de autoritatea hiteristă (subl.ns.), căci ideea-forță de autoritate nu era potrivită timpurilor noastre”³⁸. După opinia noastră, nu este vorba aici de oportunism politic la un om de știință, cum lesne s-ar putea deduce.

Problema creditării și susținerii meseriașilor și a industriei mici

Interesat în grăbirea progresului în România, P.H. Sucișu a acordat o atenție specială problemelor legate de creditarea și susținerea industriei mici. Mai întâi, față de convingerile unor contemporani³⁹ că regimul de dirijare a finanțelor a reușit să înlăture cea mai mare parte a lipsurilor de ordin intern, de care sufereau instituțiile bancare, mergând, chipurile, pâ-

nă la direcționarea elementelor constitutive ale dobânzii, P.H. Suciu a demonstrat că aprecierea era voit exagerată de vreme ce a constatat⁴⁰ că organizarea creditului mărunț a fost lăsată la întâmplare, fără a fi fost rezolvată în cadrul raționalizării întregii economii.

Pornirea spre apărarea creditului mărunț a izvorât din îngrijorări de natură socială, de unde și situația gravă de la nivelul meseriilor și al meseriașilor, nivel la care, în lipsa mare de capital, aceștia și aceștia erau pradă ruinătorului credit pe termen scurt și scump. Cerințele lor financiare au fost estimate, în 1927, la impresionanta sumă de un miliard de lei⁴¹.

La fiecare congres profesional (Constanța – 1925, București – 1926, Ploiești – 1928), meseriașii au solicitat să aibă o organizație proprie de credit și aceasta întrucât necesarul le-a fost satisfăcut doar în mici procente de Societatea Națională de Credit Industrial. În anii 1925/1926 și 1926/1927, bunăoară, Creditul Industrial a acordat meseriilor împrumuturi de 110.000.000 lei, de care au beneficiat 2.756 meseriași, cei mai mulți (35,6%) obținând credite individuale între 40.000 și 50.000 lei, ceea ce, în 1927, anul de maximă intensitate, reprezenta abia 1% din numărul lor total⁴².

Reacția lui P.H. Suciu la această stare a fost conformă cu conduita acestor contemporani⁴³ care au apreciat corect că nu putea fi vorba de o raționalizare eficientă a finanțelor decât prin *sistematizarea întregului complex*, prin *coordonarea unitară* a tuturor eforturilor de subvenționare. De aceea, a și dezvoltat *ideea de plan financiar* sau de finanțare rațională a activităților economice, în primul rând a industriei cuprinsă într-un plan de ansamblu, coerent, în care creditul să fie îndrumat după norme stabilite în prealabil⁴⁴, judecată întâlnită și la alți economiști ai perioadei⁴⁵. În alți termeni, pentru a remedia situația, P.H. Suciu a precizat că în activitatea de raționalizare a finanței private intrau și preocupările de soluționare a problemelor creditului mărunț, ca expresie a încadrării „în țelurile generale urmărite de planul economic”⁴⁶, cu îndrumarea diferențiată a mijloacelor bănești, conform scopului fiecărui sector sau ramuri, rolul statului reducându-se numai la a îndruma și a exercita controlul asupra finanței private.

În vâltoarea anului 1940, cu atâtea primejdii reale pentru integritatea teritorială a statului național-unitar și cu datoria de a găsi mijloacele de a le face față, mentalitățile economiștilor, și nu numai, s-au ridicat – în viziunea lui P.H. Suciu – până la gradul de a considera orientarea proce-

sului respectiv potrivit intereselor superioare ale țării, posibilă, „mai ales, pe calea dirijării conștiente a mijloacelor de credit”⁴⁷.

Consecvent cu datoria de a sprijini și în asemenea condiții proporția mare a micilor producători, P.H. Suciu a stăruit în 1942, adică în plină conflagrație, să se pună pe primul plan problema organizării raționale a finanțării lor, repetând necesitatea orientării procesului de industrializare prin îndrumarea rațională a instrumentelor de credit. De unde și invitația făcută Institutului de Emisiune de a mobiliza toate fondurile și de a le repartiza proporțional într-un sector sau altul, potrivit cu interesele naționale și generale. Și, întocmai ca mai înainte, el a cerut⁴⁸ ca, în cadrul planului de sistematizare rațională a economiei, organizarea subvenționării micii producții să dispună de organisme și de o tehnică adecvată scopului special.

Tot acum, în 1942, urmărind să precizeze mijloacele de rezolvare a problemelor micii producții, P.H. Suciu a emis opinia că soluțiile care au fost bune pentru sistemul individualist nu mai erau potrivite în etapa noilor regimuri totalitare de organizare⁴⁹. Totodată, el a apărut ideea că, fiind depășită organizarea sprijinită pe libertatea economică și pe inițiativa privată care lăsa rezolvarea problemelor financiare pe seama aceleiași inițiative și că marea finanță se ocupa numai de 6% din numărul total al întreprinderilor din România, în timp ce pentru mica producție, deși reprezenta 94% din numărul întreprinderilor, nu exista o organizație de credit corespunzătoare importanței și funcției economice⁵⁰, se impunea soluția imperativă la nivelul micii producții potrivit „noului duh al solidarismului național”⁵¹, căci ea, mica producție, ocupa și reprezenta 80% din întreaga populație activă a țării, deci o funcție economică importantă, putându-se astfel evita frământările sociale.

Destinul liberalismului

Pe bună dreptate, N.N. Constantinescu a repunctat că, în condițiile în care criza economică din 1929-1933 a arătat limpede la scară mondială că liberalismul și-a manifestat neputința de a face față problemelor tot mai complexe și agravării contradicțiilor, în lumea specialiștilor s-a declanșat „o mare frământare”⁵². Cu adevărat, dacă până la prima conflagrație mondială a secolului XX liberalismului economic, ca problemă majoră a tuturor statelor civilizate, a creat, pe baza celor mai importante judecăți, lu-

mea modernă, devenind „inima ei ideologică”⁵³, că fără liberalism sunt greu de imaginat soluțiile la comandamentele pe care le-a pus societatea, după terminarea primului război mondial, regresul liberalismului, cu unele manifestări negative încă din secolul XIX, s-a accentuat. Filozoful german Oswald Spengler a încercat chiar să demonstreze declinul Occidentului⁵⁴, iar economistul britanic Sir George Paish a căutat să convingă că Europa se afla în pragul bancrutei.

Pesimismul lui Spengler și al lui Paish a fost considerat la noi ca nefondat, alarma dată fiind în exclusivitate expresia unei amenințări „ce nu poate fi adresată în altă formă țărilor care au realizat independența politică”⁵⁵. Cu toate acestea, declanșarea crizei și manifestarea ei cu putere și în spațiul nostru nu a putut lăsa indiferenți pe specialiști, îndeosebi – precizează N.N. Constantinescu⁵⁶ – pe acei de la instituția academică, unde slujea și P.H. Suci, frământare care s-a axat pe două direcții: una, socială; alta, consacrată mecanismului de funcționare a economiei, cu precădere a rolului statului.

Cu privire la cauzele, intensitatea și caracterul crizei, un larg evantai de explicații a fost deschis și în afara economiștilor. Oprindu-ne la specialiști, constatăm că unii au socotit-o de repercusiune, alții ca un impas al sistemului liberal, ca o manifestare a subconsumului, ori ca recesiune de factură agricolă. Atitudinea contradictorie este vădită, între altele, prin aceea că unii au stăruit pe ideea că disputa avea loc împotriva liberalismului individualist intrat în decadență, nu contra capitalismului în general⁵⁷, că unica și profunda cauză care antrena și dezagrega vechile forme de guvernământ și noile dictaturi nu era alta decât „criza finală a economiei liberale capitaliste”⁵⁸, dezordonată și dezorganizată, că, în principal, cauza crizei trebuia căutată în imposibilitatea sistemului economic liberal de a reveni la „normal” dintr-o „abatere periculoasă”⁵⁹.

Alții au fost încredințați că esența frământărilor exprima destinul capitalismului, însăși lupta dintre acțiunile de salvare și cele de răsturnare a sistemului pentru introducerea unei noi ordini economice și sociale „mai rațională și mai dreaptă”⁶⁰, că nu era vorba de o criză obișnuită, ci de una de structură⁶¹, de ultima zvârcolire a sistemului ajuns în agonie⁶².

Așadar, parte dintre economiști s-au întrebat dacă nu cumva impasul liberalismului semnifica și criza capitalismului ca sistem. Întrebarea a fost atât de șocantă, încât Asociația Generală a Economiștilor din România a organizat, în 1937, o dezbatere largă cu tema: *Criza sistemului economic*

liberal. Criză în sistem sau criză de sistem? în care referatul principal a fost prezentat de P.H. Suci. La finalul expunerii, el a conchis că nu era vorba nicidecum de un impas obișnuit ce putea fi traversat în regimul economiei liberale, ci de o criză de sistem, de una care nu mai putea fi depășită de liberalism, zdruncinat chiar din temelie⁶³. De aici și necesitatea intervenționismului de stat, pentru care, în fapt s-a pledat și înainte ca efectele crizei economice să pună imperativ asemenea problemă⁶⁴.

În una din lucrările apărute în zilele noastre s-a făcut aserțiunea că teza lui P.H. Suci cu privire la recesiune nu era întemeiată, deoarece reducea fenomenul doar la politica liberală, când, în fapt, crizele sunt determinate „de contradicțiile și limitele specifice modului de producție, indiferent de sfera de cuprindere sau formele de manifestare”⁶⁵.

Problema organizării și raționalizării

Datorită gravelor consecințe ale primei conflagrații mondiale a secolului trecut și în conformitate cu tendințele de restructurare pe noi baze a economiilor au câștigat teren, ca expresii ale raționalizării și modernizării, preocupările pentru aplicarea principiilor de organizare științifică a producției și a muncii, care avuseseră evoluții spectaculoase încă din epoca modernă⁶⁶. Asemenea principii au fost acceptate în țările agrare și agricole europene și ca mijloc de apărare atât împotriva statelor industrializate de pe continent, cât și față de cele transoceanice care-și desfășeau la preturi derizorii produsele agriculturii lor raționalizate⁶⁷.

În marea masă de surse documentare de după desăvârșirea unității național-statale la 1 Decembrie 1918, câteva definiții asupra raționalizării s-au impus prin valoarea lor fie ca „o transformare și o generalizare a organizării științifice a muncii la întregul complex al problemelor economice, sociale și chiar politice”, ca „o revoluție mentală care trebuie să se traducă printr-o *mentalitate nouă*”⁶⁸, fie ca forma sub care, la nivelul unde se află progresul omenirii în materie economică și tehnică, trebuia lăsată să se impună spre a nu fi eliminați din concurență⁶⁹, fie ca un proces de „*intelectualizare a efortului fizic uman*”⁷⁰, ca o „*lege a efortului minim*”⁷¹, ca un factor de transformare și de „*intelectualizare progresivă a vieții economice*”⁷², fie de „conceperea și utilizarea tuturor mijloacelor oferite de tehnică și rânduirea planificată pentru ridicarea economiei”⁷³.

În suma de definiții, P.H. Suciu a adus un supliment esențial, căci, apreciind că raționalizarea reprezenta tehnica fundamentală ce caracteriza „regimul de organizare a epocii”, fapt ce o impunea în prima linie în griji-le speciale, a divizat sensul în raport de țeluri: pentru economia privată – de a accepta și de a aplica perfecționările tehnice și toate coordonările în interiorul întreprinderilor și în relațiile dintre ele; pentru economia națională – echilibrul organic rezultat din armonizarea intereselor private cu cele publice⁷⁴.

Sub raport tehnic, cadrul în care urma să fie realizată raționalizarea a controversat pe contemporani. În vreme ce unii au apreciat că raționalizarea utilajului, între altele, nu semnifica nicidecum achiziționarea neîntreruptă de noi mașini, că aceasta nu trebuia confundată cu mecanizarea, cu automatizarea sau cu fabricația în serie, că partea cea mai interesantă și cea mai grea era ridicarea posibilității de prestație fără a recurge la investiții, întrucât maximum de randament trebuia asigurat cu minim de cheltuieli⁷⁵, alții, inclusiv P.H. Suciu⁷⁶, au intuit aplicarea ei în condițiile perfecționărilor tehnice.

Primul aspect, demonstrat și în zilele noastre, consideră, pe bună dreptate, că raționalizarea nu revendica investiții sau altfel de cheltuieli, că ea trebuie efectuată, de obicei, în structura de mijloace de producție și de forță de muncă existente, prin măsuri care să le dea o mai eficientă utilizare. Altfel spus, organizarea științifică a producției și a muncii era nemijlocit condiționată de raționalizarea utilajului existent. În fapt, organizarea respectivă, ce condiționa productivitatea, depindea de un complex de factori, între care: capitalul investit sau de înzestrare tehnică; complexitatea muncii; îndemânarea și calificarea lucrătorilor. Problema era imperativă la toate categoriile de întreprinderi, indiferent, deci, de dimensiunile lor economice.

Să precizăm însă că, plecând de la constatarea că organizarea științifică a producției și a muncii reprezenta „o necesitate tehnică” fundamentală destinată să integreze organic activitatea indivizilor în serviciul economiei naționale, raționalizarea era și posibilă și necesară, P.H. Suciu a tras concluzia că important nu putea fi de a discuta *pro* sau *contra* raționalizării, ci de a accepta și de a aplica voluntar, deci conștient, tehnica de raționalizare potrivită mediului național și împrejurărilor⁷⁷.

Alături de mari economiști și în opoziție cu alți contemporani, P.H. Suciu a stăruit pe necesitatea raționalizării tuturor componentelor economiei

naționale, adică pe organizarea producției, pe sistematizarea desfacerii, pe disciplina consumației și pe armonizarea repartiției⁷⁸. Așadar, secțiuni speciale de sistematizare a fiecărui sector (producție, circulație, repartiție, consum) și a fiecărei ramuri (agricultură, industrie, comerț, finanțe).

Mai mult, el a apreciat că pentru realizarea raționalizării economiei naționale nu era suficient să se echilibreze activitățile și să se armonizeze interesele în cadrul fiecărui sector, ci se impunea coordonarea tuturor funcțiunilor organismului național pe baza „unui plan rațional de ansamblu, cu o continuitate de lungă durată, implicând o formă de organizare dirijată și având o conducere unitară”⁷⁹.

În raport de necesitate, s-a căutat să se stabilească și sfera în care raționalizarea trebuia practică pe compartimente. Dintru început se cuvine de precizat că, deși a stăruit pe nevoia aplicării procesului respectiv în toate ramurile, P.H. Suciu a acordat precădere industriei și finanțelor. În întâiul caz, în climatul economic al României, raționalizarea industriei a fost analizată de P.H. Suciu într-o dublă ipostază: de *ansamblu*, care determina întreaga orientare în organizarea industriei, de judecare a ramurii ca parte componentă a economiei naționale; *specială*, de aplicare a principiilor modernizării industriei pe componente (ramuri, grupe și subgrupe de întreprinderi)⁸⁰.

În al doilea caz, punctul de vedere al lui P.H. Suciu nu era nou, întrucât, mai înainte, Comitetul de lucrări al celui de-al VII-lea Congres al Inginerilor din România (Oradea, 1927) a ajuns la o formulă complexă, considerând, pe de o parte, că în industrie organizarea științifică a muncii trebuia privită atât la nivelul unității de producție, cât și în ansamblul ramurii, iar, pe de alta, că ea se cuvenea analizată sub raportul concentrării industriei (din punct de vedere financiar, tehnic și personal), al economiilor de realizat la capitolul cheltuieli generale, materii prime, energie, mână de lucru⁸¹.

Preocupări privind conceptul de plan economic

Pledoaria pentru planificare⁸², care captase cu putere și cercurile politice⁸³, a căpătat un spor de interes în sfera oamenilor de știință preocupați nu doar în dezvoltarea în general a economiei, ci în scoaterea ei din impas. Semnificativă în acest sens este constatarea făcută de P.H. Suciu, chiar în primul an de recesiune, că înfățișarea economiei se aseamăna cu

un conglomerat „de tendințe dezordonate și, adesea, contradictorii”, lipsind „un plan unitar de ansamblu care să coordoneze în mod rațional activitățile”⁸⁴. De aici și imperativul exprimat tot atunci de un alt contemporan că „*ne trebuie numai un plan bine definit și multă, foarte multă perseverență*”⁸⁵.

Afirmația pare nouă, valabilă pentru stadiul în care se afla economia capitalistă aiurea și la noi în anii 1929-1933. În realitate, în cazul României, conceptul de plan venea din epoca modernă. Dovadă, între altele, sunt judecățile lui P.S. Aurelian⁸⁶, Mina Minovici la al doilea Congres Economic din România (Iași, 1884)⁸⁷ și Gr. Antipa, în 1905⁸⁸, care au făcut substanțiale propuneri pentru dezvoltare pe bază de plan nu doar în economie.

Sarcinile fundamentale ale României după Marea Unire au impus, în mod obiectiv, ca tradițiile în atare direcție să fie lărgite în scopul de a se ajunge până acolo încât aplicarea unor măsuri de structurare economică, financiară, social-politică și cultural-artistică să fie unică. De acum încolo, conceptul, cu arie națională sau departamentală, va polariza în mai mare măsură judecățile, devenind – după aprecierea lui I. Veverca – „cea mai atrăgătoare problemă în disputele economice de la noi”⁸⁹. Era, așadar, vorba de o *extensiune* a preocupărilor, *nu de o copiere* a conceptului din alte spații, în condițiile determinate de criza din 1929-1933.

Criza și urmările ei au diversificat pledoaria pentru plan, cu observația că, dacă până la impas ponderea demonstrațiilor a căzut în covârșitoare măsură pe factorul știință, odată cu criza economică, partidele politice și-au lărgit preocupările, fără însă de a fi putut egala devotamentul și patosul omului de carte⁹⁰.

După ce conceptele de plan și de economie dirijată au servit ca pârghee teoretice pentru ieșirea din impas, partidele politice și oamenii de știință le-au acreditat și pentru perioada următoarea cu sincera dorință de a nu se repeta consecințele crizei, dar și ca precumpănitor instrument de îndrumare a economiei naționale.

Chiar dacă o asemenea necesitate a fost subliniată de toți, o diferență s-a făcut în favoarea factorului știință, căci – potrivit judecății corecte din 1934 a lui C. Ianculescu – era intolerabil ca această importantă problemă să fie lăsată în voia politicii partidelor, ale căror oscilații imprimau vieții economice „un mers în zigzag”⁹¹.

Necesitatea îndepărtării haosului general din economia liberală împinge spre sistematizare, în sensul raționalizării activității private, spre conceptul de plan ca „expresiune supremă a ideii de organizare”, trebuind să aibă – după afirmația lui M. Manoilescu – caracter de permanență, deoarece s-a născut „în zodia unei crize economice cu caracter structural”⁹².

Că România avea nevoie de un plan o demonstrează și faptul legiferării unei asemenea măsuri prin înființarea Consiliului Superior Economic în 1938, ca un pas oficial remarcabil. Acest Consiliu a publicat *Orientările generale pentru alcătuirea unui plan economic pe un termen mai lung*, în fapt o lucrare premergătoare determinată de redactarea unor materiale documentare din care o parte au și fost adunare într-un volum⁹³. Completată cu „organizarea spațiului intercelular, cu raționalizarea economiei naționale”, orientarea spre planificare – subliniase M. Manoilescu – nu reprezenta o măsură trecătoare și nechibzuită, ci forma de integrare „în sensul normal al economiei”⁹⁴.

În acest context, unde s-a aflat gândirea economică a lui P.H. Suciu? Consultarea lucrărilor pe care le-a publicat dezvăluie fondul tot mai larg al tezei sale că refacerea echilibrului putea deveni durabilă numai prin sistematizarea și gradarea „activităților economice productive după trebuințele și posibilitățile de absorbție, adică prin raționalizarea pieței”⁹⁵.

P.H. Suciu și-a contopit în covârșitoare măsură gândirea și ideile cu contemporanii care apreciau că, după 1929 mai ales, economia națională s-a îndepărtat de forma liberală și că se îndrepta decisiv spre o structură de bază pe plan general⁹⁶.

După convingerea sa, intervenția statului trebuia sporită prin planul economic în direcția reducerii raportului dintre prețurile produselor agricole și cele industriale în schimburile interne și internaționale. În acest scop, planul era chemat să aibă în vedere că situația și gradul de dezvoltare a economiei cereau sistematizarea producției agricole în armonie cu programul industriei, păstrând *primatul agriculturii*, ambele sprijinite pe raționalizarea finanțării în raport cu gradul lor de utilitate, precum și organizarea circulației și a desfacerii⁹⁷.

Tot P.H. Suciu a învederat în acel context că, în elaborarea planului, statul nu se putea izola de cadrul internațional, dator fiind să țină seama de obiectivele planurilor din celelalte țări cu care se afla în relații de prietenie. Pentru aceasta, planul general trebuia să se raporteze și la cerințele interne și la cele externe, luând în considerare „întregul complex al vieții

sociale, materiale și ideologice, în influențele lor internaționale și în tendințele lor naționale⁹⁸. După convingerea sa, în întreprinderi, planul trebuia să urmărească „echilibrul tuturor activităților economice, iar, în exterior, independența economică”⁹⁹, sistematizând în atare scop toate sectoarele, nu doar unul. Și la el, o asemenea preocupare a sporit în condițiile creșterii pericolului extern, dirijarea economiei printr-un plan de ansamblu pus în practică fiind considerat inevitabil pentru asigurarea independenței economice și politice a statului român.

Avem datoria de a pune în lumină cu toată tăria că noile orientări privind planificarea au fost însoțite și de dorința de a realiza și o concepție mai umană asupra vieții, ceea ce semnifica o mai adecvată repartitie a produsului muncii și o mai largă participare la binefacerile civilizației. Cu privire la acest imperativ, P.H. Suciul a subliniat caracterul și capacitatea planului economic de a ridica standardul general de viață, de a împiedica „îmbogățirea scandalosă și diferențele prea mari între clasele sociale, precum și să se asigure tuturor activităților o justă remunerare și, deci, să se mențină un minimum de constantă putere de consumație”¹⁰⁰.

Concluzii

Gândirea economică a lui P.H. Suciul s-a aflat în concordanță cu a confracților în profesie în procesul găsirii și aplicării acelor soluții care să asigure progresul în România. Ea face dovada neîntreruptei adaptări la oscilațiile sistemului economic capitalist, cu metamorfozele sale, de trecere de la liberalismul individualist la liberalismul coordonat, dirijat, planificat, spre a realiza o efectivă modernizare a societății, îndeosebi a civilizației economice.

Chiar dacă preceptele de raționalizare și de planificare au fost anevoie și limitat trecute în practică, izbucnirea celei de-a doua conflagrații mondiale fiind principala cauză, câștigul teoretic, ca nouă manifestare a mentalităților spre modernizare și organizare științifică a producției și a muncii, în genere a tuturor activităților, la care a contribuit și P.H. Suciul, este evident. Teoretizarea a fost intensă și de lungă durată, acaparând, în fapt, întregul interval cuprins între cele două războaie mondiale, dar cu un spor de manifestare din partea lui P.H. Suciul în anii de după declanșarea crizei economice și aceasta întrucât, până atunci, preocupările sale au vizat starea și evoluția unor sectoare economice de la noi și din Italia.

Iată atâtea motive care ne-au determinat să organizăm simpozionul *Economistul Paul Horia Suci* – 100 de ani de la naștere în cadrul „Zilelor Academice Iașene”, ediția a XV-a, prezentând, la 6 octombrie 2000, în Institutul de Cercetări Economice „Gh. Zane”, comunicări referitoare la problemele modernizării¹⁰¹ și la necesitatea ca judecățile sale economice să nu fie date uitării¹⁰².

Suntem încredințați că, deși n-am abordat toate laturile activității lui Paul Horia Suci, o viitoare sinteză a istoriei gândirii economice naționale și a istoriei economiei naționale va trebui să rețină contribuțiile sale fie și numai în direcția ideii de filozofia științei economice, alături de M. Manoilescu, ca și preocupările referitoare la stimularea prin credite a meseriilor și a micii industrii, la încadrarea sa în curentele de opinii destinate modernizării structurilor economice și sociale, exprimate prin nevoia stringentă a organizării științifice a producției și a muncii, prin raționalizare și planificare, prin definirea destinului liberalismului.

Not e

¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II, 1, București, 1986, p. V și urm.; I. Saizu, *Romanian Efforts Towards an Original Pattern of Economic Development: the Inter-War*, în *Culture and Society*, ed. Al. Zub, Iași, 1985, p. 165-180.

² N.N. Constantinescu, *Economistul Paul Horia Suci*, în „Economie teoretică și aplicată”, nr. 199 din 4 septembrie 2000, p. I, supliment la „Economistul”, nr. 682 (1708).

³ Paul Horia Suci, *Evoluția științei economice*, București, 1943, p. 1.

⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁵ *Ibidem*, p. 25.

⁶ *Ibidem*.

⁷ N.N. Constantinescu, *op.cit.*, p. III.

⁸ Paul Horia Suci, *Evoluția științei economice...*, p. 3.

⁹ *Ibidem*, p. 23.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ M. Manoilescu, *La nécessité d'une terminologie unifiée pour la science économique*, București, 1937, 13 p.

¹² M. Manoilescu, *Încercări în filosofia științelor economice*, București, 1938.

¹³ Paul Horia Suci, *L'Italia e il petrolio a romeno (Studio di politica economica)*, Roma, 1923.

¹⁴ Vezi la D. Șandru, *Despre pătrunderea imperialismului italian în economia statelor balcanice și a României între anii 1924-1926*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, XIII, 1962, 2, p. 185-206.

¹⁵ Vezi, pe larg, la Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Iași, 1981, p. 100 și urm.

¹⁶ *Ibidem*, p. 22.

¹⁷ Paul Horia Suci, *L'Italia e il petrolio romeno...*, p.12; vezi și I. Saizu, *Situația căilor de comunicație ale României între anii 1922-1928*, în „Studii”, tom 22, 1969, 2, p. 267-270.

- ¹⁸ Paul Horia Suci, *L'Italia e il petrolio romeno...*, p. 18.
- ¹⁹ Idem, *Meseriile și mica industrie în România*, București, 1928.
- ²⁰ Idem, *Stabilizarea monetară din Italia*, București, 1928; idem, *Tehnica stabilizării monetare în Italia*, București, 1928.
- ²¹ Idem, *Mercantilismul și neomercantilismul sub aspectul monetar*, București, 1936; idem, *Criza sistemului economic liberal? Criză în sistem sau criză de sistem?* București, 1938.
- ²² Idem, *Raționalizarea finanței private și creditul mărunț*, București, 1939; idem, *Industria zahărului*, București, 1939; idem, *Industria românească față de tendințele de raționalizare*, București, 1939.
- ²³ Idem, *Creditul social și creditul meșteșugăresc*, București, 1940; idem, *Dirijarea finanțării micii producțiuni*, București, 1942; idem, *Prejuri în economia de război*, București, 1943; idem, *Evoluția științei economice*, București, 1943; idem, *Evoluția și organizarea rațională a economiei românești*, București, 1944.
- ²⁴ Idem, *Evoluția gândirii economice*, București, 1946.
- ²⁵ N.N. Constantinescu, *op.cit.*, p. III.
- ²⁶ Paul Horia Suci, *Evoluția gândirii economice...*, p. 19.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 7.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 20.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 21.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² Vezi la I. Saizu, *Modernizarea României contemporane (Perioada interbelică)*. *Pas și impas*, București, 1991, *passim*.
- ³³ Cornelia Tacu, Al.P. Tacu, I. Saizu, *Studiul întreprinderilor în învățământul superior economic (perioada interbelică)*, în „Anuarul Centrului de Științe Sociale”, Iași, III, 1986, p. 217-223; I. Saizu, *op.cit.*, p. 38, 44, 171-172.
- ³⁴ I. Saizu, *Cariera conceptului de plan în România (perioada interbelică)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași”, XVIII, 1981, p. 117-150.
- ³⁵ Paul Horia Suci, *Evoluția gândirii economice...*, p. 21.
- ³⁶ Vezi la I. Saizu, *Modernizarea României contemporane...*, p. 17-30.
- ³⁷ Paul Horia Suci, *Evoluția gândirii economice*, p.21.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 20.
- ³⁹ M. Negoescu, *Băncile românești în regimul economiei dirijate*, în „Asociația Licențiaților Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale”, X, 1939, 1-3, p. 187.
- ⁴⁰ Paul Horia Suci, *Raționalizarea finanței private și creditul mărunț...*, p. 29.
- ⁴¹ *Dare de seamă a Congresului Meseriilor și a Învățământului Muncitoresc*, București, 1927, p. 310.
- ⁴² Paul Horia Suci, *Raționalizarea finanței private...*, p. 20-21.
- ⁴³ St.I. Dumitrescu, *Problema monetară în cadrul unui plan economic românesc*, în „Analele economice și statistice”, XXII, 1939, 4-6, p. 21; St.I. Dumitrescu, *Organizarea bancară în cadrul economiei de război*, în idem, XXIII, 1940, 4-6, p. 34.
- ⁴⁴ Paul Horia Suci, *Importanța raționalizării finanței industriale*, în „România industrială”, XXXV, 1940, 983, p. 2-3; vezi și St.I. Dumitrescu, *Organizarea bancară în cadrul economiei de război...*, p. 34.
- ⁴⁵ St.I. Dumitrescu, *Organizarea bancară în cadrul economiei de război...*, p.34.
- ⁴⁶ Paul Horia Suci, *Raționalizarea finanței private...*, p. 32.
- ⁴⁷ Idem, *Importanța raționalizării finanței industriale...*, p. 2.
- ⁴⁸ Idem, *Dirijarea finanțării micii producțiuni*, București, 1942, p. 44.

- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 5-6.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 6-7.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 47.
- ⁵² N.N. Constantinescu, *op.cit.*, p. I.
- ⁵³ S. Chr. Kolm, *Le libéralisme moderne*, Paris, 1984, p. 7-8.
- ⁵⁴ Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlands*, München, 1923.
- ⁵⁵ B. Diamand-Mentor, *Independența economică, garanția independenței politice*, București, 1927, p. 3.
- ⁵⁶ N.N. Constantinescu, *op.cit.*, p. I.
- ⁵⁷ G. Tașcă, *Către o nouă îndrumare economică și socială*, București, 1933, p. 15; vezi și Stelian J. Popescu, *Problemele unei economii dirijate în România*, București, 1939, p. 29-32.
- ⁵⁸ D. Rădulescu, *Introduction à l'économie dirigée en sept leçons*, Paris, 1937, p. 10.
- ⁵⁹ V. Vălcovici, *Tehnică și gospodărie*, în „Revista Fundațiilor Regale”, II, 1935, I, p. 83.
- ⁶⁰ Gromoslav Mladenatz, *Evoluția economiei moderne*, în „Independența economică”, XVII, 1934, 5, p. 143.
- ⁶¹ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 23.
- ⁶² G. Ciorogaru, *Protectionism sau libertate economică?* în „Analele băncilor”, XV, 1933, 2, p. 19; I.L. Mirescu, *Proletariatul și economia dirijată*, București, 1935, p. 13.
- ⁶³ Paul Horia Suci, *Criza sistemului economic liberal....* p. 32.
- ⁶⁴ I. Saizu, *Rolul statului în economia națională (1922-1928)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași”, XIV, 1977, p. 211-223.
- ⁶⁵ N. Clipa, *Aspecte ale crizei economice din 1929-1933 oglindite în opera lui Virgil N. Madgearu*, în Virgil Madgearu, *Omul și opera*, coordonator M. Todossia, Iași, 1988, p. 131.
- ⁶⁶ B. Austin, Fr. Lloyd, *Les secrets des hauts salaires*, Paris, 1916; Alv. Toffler, *Al treilea val*, București, 1983, p. 88; *O aplicare a organizării științifice în industria românească*, în „Buletinul Institutului Român de Organizare Științifică a Muncii”, I, 1927, 2, p. 24; M. Manolescu, *Curs de științe economice, organizare și raționalizare*, Timișoara, 1934, p. 321; Șt. Birlea, *Conducerea științifică și industria modernă*, în *Conducerea științifică a întreprinderii*, București, 1970, p. 11 și urm.
- ⁶⁷ Fr. Delaisi, *Les contradictions du monde moderne*, Paris, 1927, p. 327.
- ⁶⁸ P.P. Dulfu, *Raționalizarea și raporturile sale cu tehnica și cu tehnicienii români*, București, 1931, p. 7.
- ⁶⁹ Idem, *Raționalizarea. Principii, metode, definițiuni*, în „Buletinul Institutului Român de Organizare Științifică a Muncii”, VI, 1932, mai-iunie, p. 94.
- ⁷⁰ I. Andriescu-Cale, *Educația necesară spre o muncă națională și rațională*, în „Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România”, VIII, 1936, p. 195.
- ⁷¹ N.P. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 371.
- ⁷² Ch. Petrescu, *Considerațiuni pentru o nouă știință economică*, București, 1936, p. 21.
- ⁷³ Al. Braniski, *Tehnica și raționalizarea*, în „Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România”, XXIII, 1942, 2-3, p. 40.
- ⁷⁴ Paul Horia Suci, *Evoluția și organizarea rațională a economiei românești....* p. 6, 25.
- ⁷⁵ A.T. Ghenca, *Organizarea rațională a producției industriale*, în „Buletinul Institutului Român de Organizare Științifică a Muncii”, VI, 1932, mai-iunie, p. 102-103.
- ⁷⁶ Paul Horia Suci, *Evoluția și organizarea rațională....* p. 6.
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 5, 11, 26.
- ⁷⁸ *Ibidem*, p. 21.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 24.

- ⁸⁰ Paul Horia Suci, *Industria românească*, în „Analele industriei și comerțului”, IV, 1939, 2-3, p. 5.
- ⁸¹ Vezi „Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România”, IX, 1927, 7, p. 241.
- ⁸² Vezi, pe larg, la I. Saizu, *Cariera conceptului de plan în România (perioada interbelică)*..., p. 117-150.
- ⁸³ *Ibidem*.
- ⁸⁴ Paul Horia Suci, *Economia și organizarea rațională*, în „Economia”, I, 1929, 5, p. 13.
- ⁸⁵ Al. Bokor, *Agricultura și raționalizarea*, în „Buletinul Institutului Român de Organizare Științifică a Muncii”, III, 1929, mai-iunie, p. 100.
- ⁸⁶ Costin Murgescu, *Prefață*, la P.S. Aurelian, *Opere economice*, București, 1967, p. LV.
- ⁸⁷ C. Botez, I. Saizu, *Pagini uitate de cultură economică*, București, 1982, p. 133 și urm.
- ⁸⁸ Gr. Antipa, *Câteva cuvinte asupra reorganizării învățământului nostru superior*, București, 1905.
- ⁸⁹ I. Veverka, *Naționalismul economic*, București, 1941, p. 172.
- ⁹⁰ I. Saizu, *Modernizarea României contemporane*..., p. 83-85.
- ⁹¹ C. Ianculescu, *Problemele agrare și dezvoltarea industrială a României*, București, 1934, p. 59-60.
- ⁹² M. Manoilescu, *Ideea de plan economic național*, București, 1938, p. 5, 9.
- ⁹³ E vorba de *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939; vezi și P. Dumitru, *Din istoricul planificării în România*, în „Analele științifice ale Universității «Al.I. Cuza» Iași”, Științe economice, XXXIII, 1987, p. 93 și urm.
- ⁹⁴ M. Manoilescu, *Ideea de plan economic național*..., p. 5, 9.
- ⁹⁵ Paul Horia Suci, *Criza sistemului economic liberal*..., p. 24.
- ⁹⁶ Idem, *Evoluția economică și economia planificată*, în „Analele industriei și comerțului”, III, 1938, 4, p. 8.
- ⁹⁷ Idem, *Criza sistemului economic liberal*..., p. 46-47.
- ⁹⁸ Idem, *Industria românească față de tendințele de raționalizare*, în „Asociația Licențiatilor Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale”, X, 1939, 1-3, p. 22.
- ⁹⁹ Idem, *Raționalizarea finanței*..., p. 31.
- ¹⁰⁰ Idem, *Criza sistemului economic liberal*..., p. 47.
- ¹⁰¹ I. Saizu, P.H. Suci și problemele modernizării României contemporane.
- ¹⁰² Al.P. Tacu, *Paul Horia Suci – un economist care nu trebuie uitat*.